

Daan
Anwest

JAAN ANVELT

J. Anvelt 1937. a.

A-26326

EKP KESKKOMITEE PARTEI AJALOO INSTITUUT
NLKP KK MARKSISMI-LENINISMI INSTITUUDI FILIAAL

JAAAN ANVELT

Mälestusi ja dokumente J. Anveldist

1965

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN

3KP(E)

A 27

Koostaja
R. Majak

Toimetaja
H. Aasamaa

Kunstiline kujundus
H. Arrak

2

Tartu Riikliku Ülikooli

Raamatukogu

62028

S A A T E K S

Mida kaugemale me sammume teel kommunismile, seda selgemaks saab meile nende suurte revolutsioonääride osatähtsus, kes juba tsaarirežiimi tingimustes võtsid omaks Lenini ideed ja hakkasid aktiivselt võitlema töörahva vabaduse ja õnne eest. Ka eesti töörahva hulgast kerkis esile palju mehiseid revolutsioonääre, kes kogu oma elu pühendasid kommunismiüritusele. Eriti suur ja tähtis koht eesti töörahva klassivõitluse ajaloos kuulub ustavale leninlasele Jaan Anveldile, kes enam kui kolm aastakümnet visalt ja ennastalgavalt võitles töörahva eesotsas. J. Anveldis kehastuvad vana bolševiku omadused: ta oli mehine ja kirglik võitleja, suurte ja mitmekülgsete teadmistega väsimatu töömees, äärmiselt aus, tagasihoidlik ja lihtne inimene, sõbralik seltsimees.

Seoses sellega, et J. Anvelt 1937. aastal langes Stalini kultuse ohvriks, hakati teda laimama ja temale igasuguseid väljamõeldud, täiesti alusetuid süüdistusi otsima.

On möödunud juba mitmed aastad sellest, kui J. Anvelt rehabiliteeriti ja tema aus nimi taastati. Ent J. Anveldi elu ja võitluse tundmaõppimiseks, tema revolutsioonilise publitsistikapärandi uurimiseks ja selle tutvustamiseks tänapäeva lugejatele ei ole seni veel midagi olulist ära tehtud.

J. Anveldi kirjanduslik pärand on väga suur ja mitmekülgne. J. Anvelt hakkas avaldama ühiskondlik-poliitilise sisuga artikleid ajakirjanduses juba esimese Vene revolutsiooni päevil. Väga viljaka marksistliku publitsistina tegutses ta üliõpilaspõlve aastail 1907—1911. «Kiire» toimetajana aastail 1912—1914 ja 1917—1918 ning bolševike partei organisatsiooni ühe juhina neil aastail kirjutas J. Anvelt sadu ajalehejuhtkirju ja teisi poliitilise ning teoreetilise sisuga artikleid. Kodusõja ajal ja hiljem kodanliku diktatuuri ajajärgul avaldati peaaegu igas Eestis illegaalselt väljaantavas «Kommunistis» ja teistes väljaannetes J. Anveldi kirjutisi. Suur hulk teoreetilisi artikleid ilmus J. Anveldi sulest eesti ja vene keeles Nõukogude Liidus ilmuvas ajakirjanduses. EKP KK Partei Ajaloo Instituudi arhiivis on hoiul palju J. Anveldi kirju mitmesugustele parteiorganitele ja oma võitluskaaslastele.

J. Anveldi kirjanduslikul pärandil on väga oluline tähtsus eesti töörahva klassivõitluse ajaloo uurimisel ja paljude mineviku probleemide lahtimõtestamisel. EKP KK Partei Ajaloo Instituut kavatses lähemal ajal välja selgitada ja läbi uurida kogu J. Anveldi kirjandusliku pärandi ning paremiku sellest trükis avaldada. Ühtlasi on kavatsus lähemal ajal koostada ja välja anda J. Anveldi põhjalikum elulugu.

Käesoleval aastal möödus 80 aastat Jaan Anveldi sünnist. Seoses sellega otsustas EKP KK Partei Ajaloo Instituut välja anda kogumiku mälestusi ja dokumente J. Anveldist.

J. Anveldi lähematest kaasvõitlejatest, kellega ta aastakümneid õlg õla kõrval juba tsaariajast alates töötas ja võitles, ei ole enam kedagi elavate seas. Mõned neist (V. Kingissepp, H. Suuder) langesid valge terrori ohvritena, enamik aga hukkus isikukultuse ajal (J. Käspert, H. Pöogelmann, O. Rästas, R. Vakmann jt.). Käesolevas kogumikus avaldame mõnede nende vanade võitlejate artikkelid, mis on kirjutatud J. Anveldi 50. sünnipäeva puhul 1934. aastal.

Käesoleval ajal on siiski elus veel seltsimehi, kes J. Anveldiga on ühel või teisel puhul kokku puutunud, ja nende mälestused avaldamegi käesolevas kogumikus. Siin tuuakse ära ka mõned väljavõtted J. Anveldi kirjadest J. Vassiljevale, mis aitavad mõista tema suhtumist ellu ja aru saada, kuidas kujunes Jaan Anveldist kirglik võitleja, eesti töörahva väljapaistev juht.

Koostaja

Tallinn, juuli 1964

JAAN ANVELT

Lühike elulugu

Väljapaistev eesti töörahva juht Jaan Jaani p. Anvelt sündis 18. aprillil 1884 Viljandimaal Võisiku vallas Oorgu külas Tiku talus. Vanemad olid kehvad talupidajad, talu aga koormatud võlgadega. Jaanil tuli 6–7-aastaselt hakata hanesid ja sigu hoidma, hiljem lehma ja lambaid karjatama. «Olin halb karjane,» kirjutas J. Anvelt ise hiljem, «armastasin unistada ja unustasin loomad.» Kümne aasta vanuselt läks J. Anvelt Oorgu külakooli. «Üldiselt õppisin hästi,» kirjutas ta, «aga jumalasõna ja kirikulaulude sõnade pärast, mis kuidagi pähe ei hakanud, jäeti mind enam kui ühe korra söömata ja mõnikord pärast teisi öösel istuma.»

Lõpetanud külakooli, läks Anvelt Kolga-Jaani kihelkonnakooli. 1898. aastal müüs Anveldi isa Tiku talu ja ostis soodsamatel tingimustel Harjumaal Juuru vallas Mahtra külas Tuuleveski talukoha. Mahtra sõjast osavõtnute ja nende sündmustele aktiivselt kaasaelanud inimeste jutustused ning eesti maatööraha vilets ja õiglusetu olukord aitasid kaasa sellele, et Jaan Anveldist hakkas varakult kujunema «ilmaparandaja», nagu ta hiljem ühes oma kirjas mainis. J. Anvelt õppis ühe talve Juuru kihelkonnakoolis, läks siis Pilistvere kihelkonnakooli Viljandimaale ja pärast selle lõpetamist astus 1900. aasta sügisel Tartu Õpetajate Seminari ettevalmistuskursusele. Esimese aasta õppis ta seal hästi ja viidi eksamiteta I klassi.

Tartu seminaris valitses tollal äärmiselt reaktsooniline kord. Õpilasi püüti venestada ja neist truualamlikke kroonu teenreid kasvatada. Tartu ülikoolis õppis aga rohkesti Petrogradist, Moskvast ja teistest ülikoolilinnadest poliitilistel põhjustel väljasaadetud üliõpilasi, samuti töötas seal üksikuid progressiivseid õppejõude. Üliõpilased, kelle hulgas oli sotsiaaldemokraate, korraldasid salaja kokkutulekuid, kus kuulati referaate ja vaieldi mitmesuguste ühiskondlike küsimuste üle. Nendest salajastest kogunemistest võttis osa ka Tartu keskkoolide õpilasi ja seminari kasvandikke, nende hulgas J. Anvelt. Tema algatusel ja aktiivsel osavõtul hakkasid seminaristid välja andma illegaalset kirjanduslikku ajakirja «Ärataja». Selle toimetamine, salakoosolekutest osavõtmine, keelatud kirjanduse lugemine (seminaristidel lubati lugeda vaid õpikuid ja seminari raamatukogu raamatuid; kogu muu kirjandus, kaasa arvatud ajalehed, oli keelatud) — kõik see hõivas J. Anveldi aja ja vähehuvitavaks õppetööks jäi vähe aega.

Seetõttu jäeti ta kroonu abirahast ilma ning oli sunnitud seminarist lahkuma. Ühe talve elas J. Anvelt veel Tartus, õppis raamatupidamist, elatades end üliõpilastele loengute ümberkirjutamisest.

1903. aasta varakevadel sõitis J. Anvelt Peterburi, kus elas tema onu, riigi rahapaja tööline. Viimase abiga õnnestus tal ühes äris kontoristina tööd saada. Sama aasta sügisel sai J. Anvelt töökoha Peterburi Polütehnilise Instituudi kantseleis. Töö kõrval õppis ta iseseisvalt edasi ja sooritas 1904. aasta lõpul Peterburis rahvakooliõpetaja kutseksamid.

J. Anveldi poliitiliseks õpetajaks oli tollal tema omaaegne kaasõpilane kihelkonnakooli päevilt Karl Loik, kellega tal oli Peterburis viibides elav kirjavahetus. K. Loik oli marksist, kes pärast VSDTP II kongressi kindlalt asus bolševike poolele. 1905. aastal mõisteti K. Loik Soomes, kus ta sõjaväes teenis, revolutsioonilise tegevuse pärast surma, kuid tal õnnestus põgeneda välismaale. Hilisemad andmed temast puuduvad.

9. jaanuaril 1905 võttis J. Anvelt osa rahvademonstratsioonist Peterburis, elas kaasa teistele poliitilistele sündmustele pealinnas ja hakkas ise revolutsioonilisest tegevusest aktiivselt osa võtma. Et kantseleitöö noort Anveldi ei rahuldanud, sõitis ta Piiterist 1905. aasta suvel oma vanemate juurde Mahtrasse, töötas isa talus ja tegi kohalike maatöölise hulgas revolutsioonilist selgitustööd.

Sama aasta sügisel asus J. Anvelt tööle külakooliõpetajana Virumaal Toila külas. Siin oli tollal juba välja kujunenud kaks vastandlikku leeri — ühel pool jõukad taluperemehed ja suvilate omanikud, teisel pool aga külakehvikud ja sulased, kalurid ja käsitöölised. Viimases leeris tegi J. Anvelt revolutsioonilist selgitustööd. Ehkki tal siis veel, nagu ta hiljem ise kirjutas, kindlaid poliitilisi vaateid ei olnud, propageeris ta vabariiki, üldise valimisõiguse alusel valitavat rahvaesinduskogu, sõnavabadust, pärisorjuse jäänuste likvideerimist, mõisamaade konfiskeerimist jt. ülddemokraatlikke nõudmisi.

Kui 1905. aasta detsembris Jõhvi saabusid karistussalgad, tuli J. Anveldil end repressioonide eest varjata Peterburis ja Narvas. 1906. aasta märtsikuus pandi tema juures toime läbiotsimine, kuid ei leitud midagi kompromiteerivat.

Olemasolevatel andmetel olid Anvelt ja veel mõned Toila inimesed karistusalluste nimekirjas. Kuid vene miljonär Jelissejev, kes oli sajandi algul Toila lähedale Orule uhke lossi ehitanud, kartis, et kui karistussalgad Toila ümbruses märatsema hakkavad, võib vihaleaetud rahvas tema lossile tule otsa panna, nagu seda mujal tehti, ja keelitas seepärast Jõhvis asuvat karistussalga ülemaat, et Toila mehed rahule jäetaks.

J. Anvelt töötas Toilas kaks õppeaastat. Koolitöö kõrval tegi ta agaralt ühiskondlikku tööd täiskasvanute seas — juhatas näiteringi ja laulukoori, esines karaskusseltsis kõnedega, püüdes kasutada neid tegevusvorme poliitiliseks propagandaks. J. Anvelt uuris tollal palju marksistlikku kirjandust. Ta koondas kohalikest aktiivsematest noortest enda ümber illegaalse ringi, pidas seal poliitilisi referaate, korraldas diskussioone. Kohalikud hallparunid püüdsid punasest kooliõpetajast lahti saada ja saatsid kohalikule kirikuõpetajale ning maakonna rahvakoolide inspektorile kaebusi. Jõhvi kihel-

konna pastor Cristoph sarjas kantslist Toila koolmeistrit, kes lastele usuõpetust ei õpetavat, rahvakoolide inspektor Bölov aga leidis kooli kontrollides, et lapsed laulvat halvasti «Jumal, keisrit kaitse sa!».

Toilas töötades õppis Anvelt iseseisvalt edasi ja sooritas 1907. aasta kevadel Peterburi II gümnaasiumis küpsuseksamid. Sama aasta sügisel astus ta Peterburi ülikooli õigusteaduskonda.

Alalist majanduslikku puudust kannatades tuli J. Anveldil ülikoolis õppimise ajal end ülal pidada tundide andmise ja muu tööga. Ülikoolis tutvus Anvelt sotsiaaldemokraatlike üliõpilastega, nende seas ka V. Kingissepaga, ja astus 1907. aasta oktoobris VSDTP üliõpilasorganisatsiooni liikmeks. Tollal toimusid ägedad vaidlused bolševike ja menševike vahel. Anvelt toetas kindlalt bolševikke. Tundes end marksismi teoorias nõrgana, jätkas ta suure hoolega selle uurimist ja võttis ühtlasi aktiivselt osa parteitööst üliõpilaste seas, veelgi rohkem aga väljaspool ülikooli, Piiteris töötavate eesti tööliste illegaalsetes ringides ja legaalses seltsides — Peterburi Tööliste Abistamise Seltsis, karskusseltsis «Ustavus» jm.

Reaktsiooniaastail oli sotsiaaldemokraatlik organisatsioon Eestis võrdlemisi nõrk, puudus üle-eestimaaline parteikeskus, tegutsesid üksikud parteiorganisatsioonid suuremates tööstuskeskustes ja needki ebaregulaarselt, sest sandarmid rüüstasid organisatsioone järjekindlalt. Ülikooli suvistel ja talvistel vaheaegadel elas ja tegutses Anvelt Eestis: 1908. aasta alguses Mahtras, sama aasta suvel ja sügisel Paides, kus organiseeris noorte sotsiaaldemokraatide grupi, 1909. aasta suvel Toilas, 1910. aastal Tallinnas ja Kuressaares, kus sel ajal viibis ka V. Kingissepp.

1911. aasta jaanuaris J. Anvelt arreteeriti. Teda süüdistati Peterburi üliõpilaste streigi organiseerimises ja peeti kolm nädalat vahi all. Seejärel heideti ta ülikoolist välja ja saadeti politsei valve alla Tallinna. J. Anvelt oli juba varem lähedalt seotud proletarise kirjaniku ning kirjastaja Juhan Lillienbachiga. Tallinnas viibides leppisid J. Anvelt, J. Lillienbach ja rida teisi sotsiaaldemokraate kokku legaalse töölisajalehe väljaandmise suhtes. See kavatus jäi tookord teostamata, kuid J. Lillienbachi abiga anti välja marksistlik kirjanduslik kogumik «Meie Sõna» I, mille toimetajaks ja mitmete artiklite autoriks oli J. Anvelt. Kogumik konfiskeeriti valitsusvõimude poolt (suur osa tiraažist suudeti siiski päästa ja see jõudis lugejateni) ja J. Anvelt võeti kohtulikule vastutusele «ühe klassi teise vastu ässitamise pärast». 1911. aasta 1. mai eel lahkus J. Anvelt Tallinnast, kuna ta taipas, et teda intensiivselt jälitatakse, ja varjas end Pirital ning hiljem maal. Sandarmid panid toime läbiotsimise korteris, kus J. Anvelt oli elanud, ja arreteerisid mitmeid seltsimehi. J. Anvelti siiski ei tabatud.

1911. aasta sügisel sõitis J. Anvelt Helsingi. Seltsimehed soovitasid tal sinna elama asuda veel sel eesmärgil, et Soome võimudelt saada poliitilise ustavuse tunnistus, mida oli vaja ülikooli lõpetamise õiguse saamiseks. Helsingis täiendas J. Anvelt sealsetes raamatukogudes oma teadmisi ja võttis aktiivselt osa Helsingi eesti sotsiaaldemokraatide organisatsiooni tööst, esinedes loengutega jne. Järgmisel aastal lõpetas J. Anvelt eksternina Peterburi ülikooli. Suvel elas ta jälle Eestis Sonda jaama lähedal.

Venemaa töörahva revolutsioonilise aktiivsuse tõusu olukorras hakati 1910. aastal Peterburis välja andma legaalselt sotsiaaldemokraatlikku ajalehte «Zvezda», 1912. aasta maikuus aga hakkas ilmuma bolševistlik «Pravda». Eestis olid Narva töölislikumise aktivistid J. Käspert, J. Mägi ja teised 1911. aastal hakanud välja andma töölisajalehte «Narva Uudised». Seda ajalehte ilmus 20 numbrit ja ta läks hingusele materiaalsete raskuste, veel rohkem aga vilunud ajakirjanike puudumise tõttu. 1912. aastal otsustasid J. Anvelt, J. Käspert, V. Buk ja teised Narvas asutada uue töölisajalehe. Narva kuulus tollal administratiivselt Peterburi kubermangu alla. Kuna sandarmitel oli küllaltki palju tegemist pealinna suurettevõtete tööliste vaoshoidmisega, siis lootsid J. Anvelt ja tema kaaslased, et võimaldada ei jätku aega ega jõudu kubermangu piirilinna Narva tööliste tegevusele küllaldase tähelepanu osutamiseks. Nagu peagi selgus, olid need kaalutlused põhjendatud. 15. juunil 1912 ilmuski Narva töölisajalehe esimene number. Ajalehe tegelikuks toimetajaks oli J. Anvelt, kes alaliselt Narva elama asus ja siin advokaadina tegutses. «Kiire» toimetuses töötasid peale V. Buki ka O. Rästas, H. Suuder, S. Arro, A. Koni, J. Elbe jt. Aktiivsemateks kirjasaatjateks ja kaastööliseks olid V. Kingissepp (1913. aastast alates), H. Pöogelmann, N. Janson, H. Klaas, J. Lilienbach, J. Depman, J. Kippar, E. Kilter, O. Münther, V. Puss, J. Kirkmann, M. Martna (kes

Nende nimetuste all ilmus aastail 1912—1914 J. Anveldi toimetatud ajaleht «Kiir».

tollal bolševikke toetas) ja paljud teised bolševikud ning nende töölisaktivistidest pooldajad.

«Kiir» tegi ära suure töö eesti kodanluse reaktsioonilise olemuse paljastamisel, kohalikest sotsiaaldemokraatlikest organisatsioonidest menševike väljatõrjumisel ja eesti tööliklassi kasvatamisel proletariseeritud internatsionalismi vaimus. Ajaleht tõi andmeid tööliklassi ja kehvtalurahva raskest olukorrast, paljastas tsaari-isevalitsuse, balti mõisnike ja kodanluse rõhumispoliitikat. «Kiir» liitis linna- ja maaproletariaadi aktiivsemad jõud, kasvas neid poliitiliselt ja koondas töörahva paremiku bolševike organisatsiooni ridadesse. V. I. Lenin, kes jälgis tähelepanelikult revolutsioonilise võitluse käiku ka Baltimaadel, andis «Kiirele» kui pravdistlikule ajalehele positiivse hinnangu.¹

Oma revolutsioonilise suuna pärast sai «Kiir» sageli tunda repressioone, korduvalt määrati talle trahve, lehenumbreid konfiskeeriti ja leht suleti. Kuid tänu eesti bolševike visadusele, linna ja maa töörahva aktiivsele toetusele ning partei Keskkomitee ning Piiteri, Helsingi ja Riia bolševike organisatsioonide seltsimehelikule kaasabile jätkus eesti töölislehe ilmumine, kuigi ta oli sunnitud mitu korda nime vahetama.

«Pravda» artiklis «Eesti töölisajakirjanduse aastapäev» 24. juunist 1914 kirjutatakse:

«Kaks aastat tagasi — 15. juunil — ilmus Narva linnas eesti tööliste ajalehe «Kiir» esimene number.

Pärast mõneaastast vaikust eesti tööliklassi hulgas, keda reaktsioon täiesti segi paiskas, oli see väike ajaleht tõepoolest heledaks valguskiireks eesti proletariaadi masendavas olukorras. «Kiir» oli esimene tõeline tööliste ajaleht.

Kõik klassiteadlikud töölisel Eestimaal ja ka emigrantide grupid välismaal tunnistasid ajalehe oma häälekandjaks.»

Ajaleht püüdis oma veergudel püstitada ja lahendada küsimusi, mida tolaeagne töörahva elu ja võitlus üles tõstsid. Neid oli aga tohutult palju ja nende lahendamine oli äärmiselt keeruline. J. Anveldil kui toimetajal ja teistel toimetuse töötajatel puudusid esialgu vajalikud kogemused. Nad püüdsid kõiki küsimusi valgustada revolutsioonilise marksismi seisukohalt, kuid siiski nii, et mitte anda tsensoritele ja sandarmitele põhjust repressioonide rakendamiseks.

«Kiire» suure ideoloogilise ja organisatsioonilise töö tulemusena tugevnesid bolševike partei organisatsioonid Eestis niivõrd, et nad võisid oma ridadest menševikud välja heita ja kindlalt asuda leninlikele seisukohadele.

1914. aasta märtsis sõitis V. I. Lenini ülesandel Tallinna bolševike duumafraktsiooni liige G. I. Petrovski. Tema juhtimisel toimus bolševike partei Eestimaa organisatsioonide esindajate koosolek, millest Narva esindajana võttis osa J. Anvelt. Kuulati ära G. I. Petrovski ettekanne olukorrast VSDTP parteis ja bolševike duumafraktsiooni tegevusest, arutati läbi ka «Kiire» küsimus ja võeti vastu otsus. Selles tervitavad Eestimaa sotsiaaldemokraadid-parteilased Riigiduumaa liikmeid-bolševikke, nende mehiste

¹ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 359.

ja visa võitlust ning peavad vajalikuks, et Eesti töölisorganisatsioonid looksid tihedama sideme bolševike fraktsiooniga. Otsuses tunnistati «Kiir» marksistlikuks töölisajaleheks ja nõuti, et ta peab alluma VSDTP kontrollile, ning kohustati toimetust astuma veel tihedamaisse sidemisse Riigiduuma bolševike fraktsiooniga ja ajalehega «Pravda». J. Anvelt teatas, et ta peab nõupidamise otsuseid endale kohustuslikuks.

«Kiirele» saadetud käsikirjadest, kirjavahetusest ja muudest materjalidest on säilinud väga vähe ning see ei võimalda täpselt kindlaks teha kogu J. Anveldi ajakirjanduslikku ja publitsistlikku pärandit tollest ajast. Ajalehes ilmusid J. Anveldi materjalid tavaliselt varjunimede all. Seni on kindlaks tehtud, et «Kiires» avaldati Anveldi sulest ligi 150 artiklit ning kirjasaatjatele ja kaastöölisele saadetud vastust, milles käsitletakse kaastöö, toimetamise ja ajalehe väljaandmise küsimusi.

«Kiire» toimetamise kõrval tegi J. Anvelt kaastööd ajakirjale «Töölise Sõna», mis ilmus 1914. aastal, ja J. Lilienbachi poolt kirjastatud kogumikkudele, almanahhidele, tähtraamatutele ja teistele väljaannetele.

1914. aastaks oli töölisliikumine kogu Venemaal järsult aktiviseerunud. Ka Eestis — Tallinnas, Narvas jm. — toimusid massilised streigid, tööliste koosolekud, miitingud ja meelevaldused. Ühtlasi tugevnesid parteiorganisatsioonid, kuid üle-eestimaalist parteikeskust tollal veel ei olnud loodud. Selleks kutsuti 15. juunil 1914 Narvas kokku Eestimaa parteiorganisatsioonide konverents, millest delegaadina võttis osa ka J. Anvelt. Konverents moodustas üle-eestimaalise parteikeskuse, kes pidi hakkama juhtima parteitööd kogu Eestis. Kuid peagi alanud maailmasõda takistas seda tegemast. Ajaleht «Kiir» (tollal «Töö Kiir») konfiskeeriti 12. (25.) juulil 1914 ja tema edasine ilmumine keelati ära. Põhjuseks oli asjaolu, et ajaleht kutsus Kreenholmi Manufaktuuri töölisi streikima 8-tunnilise tööpäeva eest. Nädal hiljem algas maailmasõda ja sõjaväevõimud langetasid ametliku otsuse «Kiire» lõpliku sulgemise kohta.

J. Anvelti tervislikel põhjustel sõjaväkke ei võetud. Ta elas ja töötas Narvas edasi, juhtides sealset parteiorganisatsiooni. Narva parteikomiteel olid sidemed Peterburi komiteega, kust saadi juhendeid ja kirjandust. Ka omalt poolt anti välja sõjavastast kirjandust. Algul paljundati lendlehti hektograafil ja šapirograafil, 1915. aasta suvel aga asutati J. Anveldi algatusel Jamburgi maakonnas Ragulovo külas trükikoda. Seal trükiti 9 eesti- ja venekeelset lendlehte, mille tekstid koostas J. Anvelt. Üheks neist oli 1916. aasta maikuu trükitud lendleht, milles mõisteti hukka eesti kodanluse, parunite ja tsaarivõimude poolt korraldatud eesti talurahva 100-aastase «vabastamise» juubelipidustused ja rõhutati, et «töölisklassil on ainult üks püha — Esimene Mai». 1916. aasta sügisel trükikoja organiseerija arreteeriti ja töö katkes.

J. Anvelt oli Narvas ametlikult advokaat, kuid kohtupraktikaga tegeles ta võrdlemisi vähe. Kohtus ajas ta enamasti tööliste töökonfliktide ja vigastamise asju, kaitses ringkonnakohtus «Kiire» vastutavaid toimetajaid ja ajas sõja ajal ka üksikuid ärimeeste tsiviilasju, ehkki kodanlased advokaat J. Anveldi kui «punase» poole üsna vastumeelselt pöördusid. Sõja ajal töötas J. Anvelt ka õpetajana läti sõjapõgenike laste koolis Narvas.

J. Anveldi korteris pandi korduvalt toime läbiotsimisi (viimane kord 31. jaanuaril 1916), teda kuulati politseis üle. Kuid Anvelt oli väga hea konspiraator. Tema juurest ei leitud midagi, mille põhjal teda oleks saadud vastutusele võtta, ja ta pääses repressioonidest.

Niipea kui Narva jõudsid teated Veebruarirevolutsioonist, korraldati 1. märtsil J. Anveldi juhtimisel Narva bolševike koosolek, kus otsustati moodustada Narva tööliste ajutine revolutsiooniline komitee ja üle võtta kodanliku ajalehe «Meie Elu» trükkikoda. J. Anvelt koostas bületääni «Teated Narva Revolutsiooniliste Tööliste Ajutise Komitee poolt», milles avaldati «Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei manifest kõigile Venemaa kodanikele» ja teateid revolutsioonilistest sündmustest ning kutsuti töölisi üles vana korda Narvas kukutama ja tööliste nõukogu valima. Järgmisel hommikul algas kõigis Narva tehastes streik, politseilt ja sandarmilt võeti relvad ära. Samal päeval valiti ka Narva tööliste ja soldatite saadikute nõukogu, mille esimeheks sai J. Anvelt.

12. märtsil toimus Tallinnas esimene üle-eestimaaline bolševike partei organisatsioonide nõupidamine, millest võtsid osa Tallinna, Narva, Tartu ja Petrogradi esindajad. Nõupidamisel otsustati hakata uuesti välja andma bolševistlikku häälekandjat «Kiir», seekord juba Tallinnas. Ajalehe toimetajaks määrati J. Anvelt. 18. märtsil 1917 ilmus «Kiire» esimene number. «Kiir» etendas tähtsat osa töörahva kasvatamisel leninismi ideede vaimus, pidas väsimatut võitlust kodanlik-natsionalistliku ideoloogia vastu, paljastas menševike ja esseeride kahepaiksust, oli partei kindlaks ideeliseks relvaks ja organiseerivaks jõuks töörahva võitmisel bolševike poole ning sotsialistliku revolutsiooni võidu ettevalmistamisel. «Kiire» avaldati V. I. Lenini «Kirjad kaugelt» ja rida teisi tähtsaid bolševike partei dokumente.

«Kiir» ilmus iga päev suureformaadilise lehenä. Alaliste kaastöölisena töötas toimetuses kümnekond inimest. J. Anveldil tuli kirjutada enamjagu juhtkirju ja palju teisi artikleid. Ajalehe kirjasatjateks olid tööliised, soldatid, maatamehed, kelle kirjaoskus oli enamasti puudulik, ja sellepärast tuli toimetusel, eeskätt J. Anveldil, iga ajalehenumbri trükiks ettevalmistamisel teha suurt tööd. «Kiire» tiraaž kasvas järjest, kuid veel kiiremini kasvasid «Kiire»-meeste (nii nimetati tollal bolševikke) read ja nende mõju laiades töörahva hulkades.

16. ja 17. aprillil toimus J. Anveldi juhtimisel bolševike partei Põhja-Balti (Eestimaa) organisatsiooni I konverents. See konverents oli suure tähtsusega Eestimaa bolševike edasisele tegevusele. Konverentsil kiideti üksmeelselt heaks V. I. Lenini Aprilliteesid. Konverents rajas ühtse üle-eestimaaalise (Põhja-Balti) bolševike organisatsiooni, mille büroo liikmeks valiti J. Anvelt.

20. aprillil avaldati «Pravdas» Tallinna bolševike koosoleku otsus, milles tervitati V. I. Leninit kodumaale tagasijõudmise puhul ja tunnistati tema poliitiline platvorm ainuõigeks. Seda koosolekut juhatas J. Anvelt ja tema allkiri oli ka avaldatud dokumendil.

Tallinna bolševike tervitus Leninile ja Põhja-Balti bolševike konve-

rentsi otsus Aprilliteeside kohta olid esimeste hulgas, mis tol ajal kohtadelt saadeti Lenini seisukohtade toetuseks.

Nende ülesannete kõrval, mida J. Anvelt täitis «Kiire» toimetajana ja partei Põhja-Balti büroo liikmena, tegutses ta ka VSDTP Tallinna Komitee liikmena ning Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu bolševike fraaktsiooni juhina. Sageli esines ta tööliste ja sõjaväelaste miitingutel ning koosolekutel Tallinnas ja mujal.

J. Anvelt oli esimese ülevenemaalise tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kongressi delegaat. Kongressil kohtus ta ja sai lähemalt tuttavaks V. I. Leniniga. Esimesel nõukogude kongressil valiti J. Anvelt Ülevenemaalise Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogude Täitevkomitee liikmeks.

Juulikuu algul alustas kontrrevolutsioonipealetungi. Kodanlik Ajutine Valitsus surus relva jõul maha tööliste rahuliku demonstratsiooni Püiteris ja rüüstas bolševike partei organisatsioone. Ka Tallinnas purustasid Ajutise Valitsuse relvastatud jõugud ööl vastu 14. juulit bolševike ajalehtede toimetuse ja talituse. «Kiir» suleti, J. Anvelt arreteeriti ja saadeti Peterburi «Krestõ» vanglasse. Kuid revolutsioonilised rahvahulgad astusid kindlalt välja bolševike partei kaitseks. Juba järgmisel päeval toimusid Tallinnas ja mujal rohkearvulised protestistreigid ja koosolekud. Töölised ja maatamehed nõudsid vägivalla lõpetamist töölisajalehtede kallal ja J. Anveldi vabastamist. Ajutine Valitsus oli sunnitud vabastama J. Anveldi, kes jätkas «Kiire» järglase — bolševistliku ajalehe «Tööline» toimetamist.

Tallinna linnavolikogu valimistel augustikuus kogus bolševike kandidaatide nimekirja kõige rohkem hääli ja J. Anvelt valiti Tallinna linnavolikogu esimeheks.

13.—16. augustini 1917. a. toimus bolševike partei Põhja-Balti organisatsiooni II konverents. Partei liikmete arv Eestis oli selleks ajaks üle kahe korra suurem kui aprillikonverentsi ajal, ulatudes peaaegu 7000-ni. Vastuvõetud otsustes rõhutas konverents eriti vajadust tõhustada parteitööd talurahva hulgas. Konverents valis Eestimaa parteiorganisatsiooni 5-liikmelise büroo, kuhu kuulusid J. Anvelt, J. Heintuk, I. Jegorov, H. Suuder ja V. Vöölmann.

Augustikuu lõpul, Kornilovi kontrrevolutsioonilise vandenõu päevil, mobiliseerisid eesti bolševikud revolutsiooni kaitseks töölise, soldatite, madruste ja külakehvikute hulgas. Kornilovi mäss ja selle likvideerimine näitasid kokkuleppeparteide — menševike ja esseeeride — poliitika reetlikkust ning tõid esile eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise palge.

Pärast Kornilovi mässu likvideerimist algas nõukogude kiire bolševiseerumine kogu Venemaal. Septembri algul nõudis Tallinna nõukogu oma otsuses proletariaadi ja talurahva revolutsioonilise võimu loomist. Oktoobri esimesel poolel toimus Tallinna nõukogu ümbervalimine, mille tulemusena bolševikud ja nende pooldajad saavutasid nõukogus kindla enamuse. Eestimaa nõukogude II kongressil, mis toimus 12.—14. oktoobrini, võeti vastu bolševike poolt esitatud resolutsioonid ja valiti Eestimaa Töölise, Soldatite, Maatameeste ja Väikemaapidajate Saadikute Nõukogude Täitevkomitee koosseisu peamiselt bolševikud: J. Anvelt, V. Kingissepp, J. Käspert jt. Täitevkomitee esimeheks valiti J. Anvelt.

10. oktoobril võttis VSDT(b)P Keskkomitee vastu V. I. Lenini resolutsiooni relvastatud ülestõusu küsimuses. 16. oktoobril toimus Keskkomitee laiendatud istung, kus see V. I. Lenini resolutsioon kinnitati ja ülestõusu juhtimiseks valiti Sõja-revolutsioonikeskus. Ka Eestimaa bolševikud alustasid ülestõusu ettevalmistamist. 22. oktoobril moodustati Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee juures, kus tollal bolševikud olid rõhuvas enamuses, Sõja-revolutsioonikomitee, mille esimeheks määrati I. Rabtšinski ja asetäitjaks V. Kingissepp. Sõja-revolutsioonikomitee töötas välja konkreetse tegevusplaani, mille kohaselt J. Anvelt, kes oli samuti Sõja-revolutsioonikomitee liige, pidi ülestõusu läbiviimisel juhtima nõukogude tööd.

23. oktoobril võttis Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee oma kontrolli alla kõik tähtsamad strateegilised punktid Tallinnas. 25. oktoobril toimus Piiteris võidukas proletaarne revolutsioon. J. Anvelt oli delegaadiks ajaloolisel II nõukogude kongressil, kus kuulutati välja kogu võimu üleminek nõukogude kätte. Järgmisel päeval (26. oktoobril) teatas Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee, et ka Eestis on riigivõim üle läinud nõukogude kätte.

Esmakordselt ajalooos sai eesti töörahvas oma elu ja saatuse, oma maa täielikuks peremeheks. Jaan Anvelt oli Nõukogude Eesti kõrgeima riigivõimuorgani — Eestimaa Tööliste, Soldatite, Maatameeste ja Väikemaa-pidajate Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimeheks. Eesti bolševikud eesotsas J. Anveldiga pidasid tihedat kontakti partei Keskkomitee ja Nõukogude valitsusega, tema juhtide V. I. Lenini ja J. M. Sverdloviga, kellelt saadi pidevat abi ja juhtnöore töörahva riigi rajamisel Eestis.

Sel perioodil oli J. Anveldil Petrogradis, kuhu ta tihti sõitis, korduvalt kokkusaamisi ja nõupidamisi V. I. Leniniga. Nad arutasid maadekreedi ellurakendamise ja Eesti nõukogude vabariigi iseseisvaiks kuulutamise probleeme ning teisi aktuaalseid küsimusi.

Eesti nõukogude valitsus hakkas energiliselt uue elu rajamist organiseerima. Laiadele töörahva hulkadele toetudes suutis ta oma jõududega maha suruda nii eesti kodanluse kui ka balti parunite kontrrevolutsioonilised vandenõud. Kuid 1918. aasta veebruaris tungisid Eestisse saksa okupandid. Eesti nõukogude valitsus oli sunnitud evakueeruma. Aktiivsemad nõukogude tegelased, nende hulgas ka J. Anvelt, läksid Soome ja sealt Petrogradi, kus J. Anvelt määrati Põhja Kommuuni rahvasajjade rahvakomissariks ja Petrogradi rinde sõjanõukogu liikmeks. Ühtlasi võttis J. Anvelt osa okupeeritud Eestis tehtava illegaalse parteitöö juhtimisest.

Sotsialistliku riigi kaitseks loodav Punaarmee vajab juhte. J. Anvelt astus Petrogradi suurtükiväekooli. Pärast selle lõpetamist läks ta 1918. aasta sügisel Idarindele, kus võitles suurtükiväeüksuse komandörina valgekaartlaste vastu.

Seoses Saksa okupatsiooni kokkuvarisemisega 1918. aasta novembris kutsuti J. Anvelt Idarindelt ära. Talle anti vastutusrikas ülesanne: juhtida eesti proletariaadi võitlust saksa okupantide ja nende toetusel võimule tulnud eesti kodanluse vastu.

29. novembril, Narva vabastamise päeval, kuulutati Eesti sotsialistlikuks nõukogude vabariigiks. Vabariigi kõrgeima riigivõimuorgani — Töörahva Kommuuni Nõukogu esimeheks sai J. Anvelt. 8. detsembril avaldati

V. I. Lenini poolt allakirjutatud dekreet, milles Nõukogude Venemaa valitsus tunnistas Eesti Sotsialistliku Vabariigi iseseisvust. Nõukogude Eesti töörahva relvastatud jõud vabastasid suurema osa Eesti territooriumist ja jõudsid Tallinna lähistele. Vabastatud maa-alal taastati nõukogude kord. Kuid eesti kodanlusele tõttasid appi inglise ja ameerika imperialistid ning soome valgekaartlased. Eesti punased kütipolgud olid jõudude ülekaalu ees sunnitud taganema.

Pärast Eesti Tööraha Kommuuni likvideerimist töötas J. Anvelt Petrogradis Punaarmee komissarina. Ülevenemaalisel nõukogude kongressil 1919. aasta detsembris valiti J. Anvelt Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee liikmeks. 1920. aasta jaanuaris määrati ta Petrogradi kindlustatud rajooni sõjanõukogu (Petrogradi Kaitsekomitee) liikmeks; ühtlasi oli ta Petrogradi nõukogu juriidilise osakonna juhatajaks. Sama aasta sügisel määrati Anvelt Petrogradi kindlustatud rajooni ülemaks.

1921. aasta augustikuus, kui kodusõja rinded olid likvideeritud, tuli J. Anvelt Eestisse ja asus illegaalsele parteitööle. J. Anvelt, V. Kingissepp, O. Rästas ja teised klassivõitluses karastunud bolševikud juhtisid rasketes valge terrori tingimustes EKP tööd. J. Anveldi juhtimisel töötati välja ja hakati edukalt ellu viima töörahva ühise väerinna taktikat. Illegaalse töö kõrval kasutas partei osavalt kõiki legaalseid võitlusvahendeid rahvahulkade koondamiseks kommunistliku partei ümber. J. Anveldi algatusel ja aktiivsel kaasabil loodi Eestis legaalne bolševistlik töölissajakirjandus, mida Anvelt illegaalselt juhtis ja millele ta pidevalt kaastööd tegi. J. Anvelt võttis osa Eestimaa Kommunistliku Partei I, II ja III kongressi ettevalmistamisest ja läbiviimisest aastail 1920, 1921 ja 1922 ning esines kongressidel aruannete ja ettekannetega.

1922. aasta maikuus tabas Eestimaa Kommunistlikku Parteid ja kogu eesti töörahvast raske kaotus: kodanlusel läks korda arreteerida ja mõrvata väljapaistev EKP juht, tulihingeline revolutsionäär Viktor Kingissepp. Nüüd tuli J. Anveldil koos O. Rästa ja teistega oma õlgadele võtta ka see suur töökoorem, mida seni oli kandnud V. Kingissepp.

Aastail 1923—1924 teravnes Eestis majanduskriis, kasvas rahvahulkade rahulolematuse, küpses revolutsiooniline situatsioon. EKP tegi suurt tööd rahvahulkades, võites enda poole tööliste enamuse, nende usalduse ja toetuse. Omavalitsuste valimistel 1923. aasta sügisel said Tööraha Ühise Väerinna nimekirjad mitmes tööstuskeskuses 30—40 protsenti häältest, mõnes töölisasulas ja vallas aga isegi üle poole häältest. Arvestades väljakujuenenud olukorda, otsustas EKP Keskkomitee asuda relvastatud ülestõusu ettevalmistamisele. J. Anvelt võttis aktiivselt osa 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest ja oli selle üldjuht.

Kodanlusel läks korda ülestõus veriselt maha suruda. Eesti töölikklass sai raske kaotuse osaliseks. Paljud võitlejad langesid lahingus, veel rohkem tapeti pärast ülestõusu. J. Anvelt oli tol raskel ajal Eestis pöranda all ja korraldas siin parteiorganisatsiooni ridu. 1925. aastal lahkus J. Anvelt partei otsusel Eestist, kus ta oli ülihäälsetes tingimustes rohkem kui kolm ja pool aastat illegaalselt töötanud.

1925. aastast alates töötas J. Anvelt Kominterni Täitevkomitees. 1926.

aastal määrati ta N. J. Žukovski nimelise Sõja-Lennuväeakadeemia komis-
sariis. Aastail 1929—1935 oli J. Anvelt NSV Liidu Tsiivilõhulaevastiku
Peavalitsuse ülema asetäitja. Silmapaistvate teenete eest Nõukogude õhu-
laevastiku arendamisel autasustati teda 1933. aastal Lenini ordeniga. Aas-
tail 1935—1937 töötas J. Anvelt Kominterni Internatsionaalse Kontrollko-
missjoni liikmena ja vastutava sekretärina, tehes ühtlasi aktiivselt tööd
ÜK(b)P Moskva organisatsioonis.

КОРЕШОВ МАНДАТА № 010
на VI-ой Конгресс Коминтерна

Тов. Анвельт

От Компартии Эстонии

С решающим голосом

Основание № _____

Мандат получил:
(Подпись) [Handwritten Signature]

Kommunistliku Internatsionaali VI kongressi delegaadi
J. Anveldi mandaadi kants.

Vaatamata suurele ja vastutusrikkale tööle Nõukogude Liidu asutus-
tes ja rahvusvahelise töölisliikumise alal oli J. Anvelt oma elu lõpuni
tihedalt seotud eesti töörahva revolutsioonilise võitlusega. EKP I kongres-
sist kuni oma elu lõpuni oli ta EKP Keskkomitee liige.

J. Anvelt oli EKP esindaja Kommunistlikus Internatsionaalis, viibis
Internatsionaali kongressidel ja selle Täitevkomitee pleenumitel. Ta võttis
aktiivselt osa kõigist EKP konverentsidest, Keskkomitee koosolekutest ja
nõupidamistest kodanlikus Eestis tehtava parteitöö kohta. Tähtsamad
EKP programmi, taktikat ja organisatsiooni puudutavad otsused töötati
välja ning viidi ellu J. Anveldi otsesel juhtimisel või tema aktiivsel osa-
võtul.

J. Anveldi juhtimisel töötati välja eesti töörahva võitluses suurt aja-
loolist tähtsust omavad dokumendid: Põhilased maa- ja talurahvaküsi-
mused (1926. aastal), Eestimaa Kommunistliku Partei programm ja põhi-
kiri (1929. aastal), Tööliisklassi ühisrinde taktika (1934. aastal) ja rida teisi.

Eestimaa parteiorganisatsioonis valitses alati kollektiivse juhtimise
põhimõte. Kõik tähtsamad partei strateegia ja taktika probleemid ning iga-
päevase tegevuse küsimused arutati kollektiivselt läbi. Tihedas koostöös

tegutsesid juba tsaariaja tingimustes palju aastaid eesti revolutsionäärid J. Anvelt, V. Kingissepp, H. Pöögelmann, J. Käspert, O. Rästas, H. Suuder, R. Vakmann ja rida teisi bolševikke-leninlasi. Pärast tsaarivalitsuse kukutamist, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja perioodil koondus selle vana tuumiku ümber Eestis sadu ja tuhandeid nooremaid partei liikmeid, kes aktiivselt osa võtsid nõukogude võimu kehtestamisest ja selle kaitsmisest kodusõjas ning hiljem Nõukogudemaal aktiivselt sotsialismi ehtasid või Eestis kodanliku diktatuuri vastu võitlesid.

J. Anvelt oli suure eruditsiooni ja avara silmaringiga marksist-leninlane. Oma mitmekülgeid ja sügavaid teoreetilisi teadmisi, mida ta kuni elu lõpuni pidevalt täiendas, oskas ta loovalt rakendada klassivõitluse keeruliste ülesannete lahendamisel.

Eestimaa oli sajandite vältel olnud üks osa suurest Vene impeeriumist. Eesti töörahva pikaajaline vabadusvõitlus toimus lahutamatus seoses kõigi teiste Venemaa rahvaste võitlusega, eeskätt vene töölisklassi võitlusega.

Kuid Eestis oli rida ajalooliselt kujunenud majanduslikke, sotsiaal-poliitilisi ja kultuurialaseid iseärasusi.

Selleks et edukalt eesti töörahva võitlust juhtida, pidid eesti parteijuhid peale hea üldise teoreetilise ettevalmistuse ka hästi tundma Eesti kohalikke iseärasusi, et neid klassivõitluse taktikaks arvestada. Nad pidid oskama vastulööke anda kodanlikele natsionalistidele, kes rahvusterviklust propageerides püüdsid töörahva klassihuvisid varjata rahvustluse suitsuviinaga.

J. Anvelt tundis hästi Eesti rahvamajanduse, poliitika ja kultuuri ajalugu. Ta oli alati kursis kõigi tähtsamate Eesti poliitiliste päevasündmustega ja seepärast oskas ta töörahva vaenlaste igasuguseid plaane paljastada ja juhtida töötajate võitlust nii päevaülesannete lahendamisel kui ka kaugema eesmärgi, uue maailmakorra rajamisel.

J. Anvelt avaldas mitmesugustes ajalehtedes ja ajakirjades palju ühiskondlik-poliitilisi artikleid ja suuremaid teoreetilisi töid. Eri raamatutena on tema ühiskondlik-poliitilistest teostest ilmunud: «Meie lahkumineku ehk EKP vastasrinna ajaloolised unenäod» (1928), «Lenin, partei ja trotskistid» (1929), «Parempoolne kallak Üleliidulises Kommunistlikus (enamlaste) Parteis» (1929).

J. Anvelt tegeles ka ilukirjanduse alal, pühendades sellele oma harvu vabu hetki. Ilukirjanduslikku loomingut alustas ta juba Tartu seminaris õppimise ajal, kui ta toimetas illegaalset käsikirjalist ajakirja «Ärataja». Seni kindlakstehtud andmetel avaldati tema esimesed jutustused 1904. aastal ajakirjas «Linda» Jaan Hulmi varjunime all. 1916. aastal ilmus J. Anveldi sulest Eessaare Aadu varjunime all jutustustekogu «Räästaalused», 1917. aastal jutustus «Alasti» ja hiljem rida novelle ning lõpetamata romaan «Linnupriid».

Kolm aastakümnet võitles J. Anvelt mehiselt eesti töölisklassi avan gardi — Eestimaa Kommunistliku Partei — esiridades, pidades vankumatult silmas V. I. Lenini poolt kättenäidatud suunda. EKP ridade organiseerimisel, eesti kommunistide kasvatamisel marksismi-leninismi vaimus ja partei kogu tegevuse juhtimisel oli J. Anveldi osa väga suur. Kogu

oma eluaja võitles ta kodanlusega kokkuleppijate vastu, paljastas argpükse, nahahoidjaid, karjeriste.

Pööraselt vihkas eesti kodanlus J. Anvelti kui kartmatut revolutsioonivõitlejat ja töörahva juhti. Kogu müüdav kodanlik ajakirjandus levitas igasugust soppa ja laimu tema kohta.

Eesti töölised aga armastasid ja austasid «vana Jaani» tema bolševistliku printsiipaalsuse ja ennastsalgava töö pärast, tema lihtsuse ja tagasihoidlikkuse pärast.

Tulvil loomingulist jõudu hukkus J. Anvelt traagiliselt 1937. aastal isikukultuse ohvrina.

R. MAJAK

KALLIS SELTSIMEES JAAN ANVELT

Sinu viiekümnendal sünnipäeval läkitab Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Sulle kogu Eestimaa revolutsiooniliku töörahva nimel palavama kommunistliku tervituse.

Sinu teened Eestimaa enamliku organisatsiooni loomisel ja ülesehitamisel ning kogu Sinu võitlus tööliste klassi vabastamise eest ligi kolmekümne aasta vältel on revolutsionääri-enamlase parim eeskuju.

Vääramatult seisid sa omal juhtival kohal esmalt Eestimaa enamliku organisatsiooni, pärast Eestimaa Kommunistliku Partei eesotsas nii revolutsiooni tõus ja kurnatud töörahva vastuhakkamises kui ka verise kodanluse kõige jõhkrama terrori olukorras. Sinu kui kaljukindla enamlase, Lenini õpilase nimega on jäädavalt seotud Eesti töörahva võitlus kurnamise korra kukutamise — Nõukogude valitsuse maksmapanemise eest. Eesti arengu kõigil tähtsamatel etappidel selles võitluses — Eesti Töörahva Kommuun, 1. detsember 1924. a. — olid Sina võitlejate eesridades proletaarse revolutsiooni lipukandjana.

Sinu enamlik võitlus õige leninliku liini eest, Kommunistliku Internatsionaali liini eest EKP poliitikas, võitlus igasuguse oportunisti vastu, — on olnud ja on edasi teenäitajaks ja juhiks Eestimaa Kommunistlikule Parteile tema võitluses õige liini eest.

Sinu väärtuslikku tööjõudu, lõppemata energiat, enamlikku kindlust hindab kõrgelt Eestimaa võitlev töörahvas. Koos Eestimaa Kommunistliku Parteiga soovib kogu Eestimaa revolutsiooniliku töörahvas, et Sa veel palju aastaid juhina tema revolutsiooniliku võitluse eesotsas sammuksid, kõrgel hoides proletaarse revolutsiooni läbiviimise ja sotsialistliku ühiskonna ehitamise lippu.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI
(KOMMUNISTLIKU INTERNATSIONAALI
SEKTSIOONI) KESKKOMITEE

TÄHIS REVOLUTSIONÄÄRI VÕITLUSTEEL

Sm. Jaan Anvelt algab täna teist sajandipoolt oma elus. Esimesest poolest on enam kui pool võideldud proletariaadi revolutsiooniliku lipu all. Küllalt asja, et selle teetähise juures peatuda.

Sm. Jaan Anveldi tõi proletariaadi võitluse teetsale vististi 1905. a. revolutsioon, olgugi et ta veel täieliku klassiteadvusega neist sündmustest osa ei võtnud. Aga juba 1907. a. Peterburi ülikooli astudes tõi ta sinna «värske enamlusevoolu kaasa». Tööpöolest, miks ei pidanud see tunduma värskena, kui seal sotsialismi ehitasid seesugused sajaprotsendilised oportunisti-ihtüosaurused, nagu Reid, Oinad, Ostrad, Lepad jt., kes nüüd õnnelikult Eestis fašismi teostavad või Taarale Seamäe rabas sammalt suitsetavad.

Anvelt oli ja on teisest materjalist, ja mitte üksi vaadete poolest. Kuna oportunistid sel silmapilgul ülikooli ruttasid sellepärast, et partei sügavale põranda alla suruti, et parlamentlik pind jalge alt oli kadunud, ja nüüd eesmärgiks oli karjääri teha, siis leidis Anvelt Peterburis kohe tee tööliste hulka, seltsidesse ja mujale, kus töörahvaga kokku sai. Ma ei tea tõesti mitte, kui heaks advokaadiks ta vanade pandektide tuhnimisega kasvas, aga et Peterburi praktika temast proletariaadile tugeva ja vilunud juhi välja hõõveldas, seda on vaevalt vaja eriti kordama hakata.

Ta ei saa veel ülikooli lõpetadagi, kui tsaaritimukad tal kuklas on ja ta Peterburist välja saadetakse... Tallinnasse. Kui mõned lendlehed jms. vähemad tööd maha arvame, siis ei saanud siin palju ära teha, sest Tallinna komitees istus sandarmiagent Vürst komitee juhi Kastra paremal käel, ja töölisel, kes tundsid, et keskkohht sandarmivalitsusega seotud on, hoidsid eemale. Loomulik, et kodanlise lehe toimetaja vähe võis tööliste kasuks tehagi. Anvelt leidis aga tänulikumana tööpöllu mujal, isegi tohletanud Paides, kus ta põrandaaluse ringi ellu kutsus.

Tõsisem, laialdasem töö algas aga 1912. a. sügisel, kui Anvelt ülikooli oli lõpetanud ja Narva elama asus, kus ametlikult vannutatud advokaadi abina tegutses, tegelikult aga ajalehte «Kiir» toimetas ja muud revolutsioonilist tööd tegi. Siitpeale lähevad Eesti

töölisliikumise juhtimise ohjad tegelikult sm. Anveldi kätte. Narva «Kiire» kaudu ja abil seati Eestis revolutsiooniline liikumine uuesti jalule, ja nüüd juba kindlamal alusel, kõrgemal tasemel kui enne lagunened vahejärku. Siin juba kasvas kaader, kes hulkade kasvatamises ja juhtimises 1917. a. revolutsioonis Eestis eesotsas sammus. Siit taimelavast on pärit vanad võitlejad, nagu sm-d O. Rästas, R. Vakmann, J. Käspert jt. Ja peaasi — see liikumine suutis juba laiema proletaarlaste hulga kindlasti enam-luse võitluslipu alla koondada. Ja ta tegi seda ilma oportunistide veskikive jalus kandmata, milline raskus proletariaadi võitlust 1905. a. allapoole kiskus. Seesugused «enamlikud» leppeleeme loputajad, nagu Vöölmann, kes enamlasi ja vähemlasi üheskoos tööle kutsus, pidid «Kiirele» peagi võõrana tunduma.

Juba «Kiire» juures paistis see Anveldi iseloomu ja võitleja üks põhijooni teravalt silma: sirgjoonelisus võitluses; ei mingeid leppeid oportunistidega. Kui tabavalt kujutab seda üks paindlusepreestrinna Marta Lepp oma mälestustes 1917. aastast. Lepp mõtles koostööks Anveldi juures pinda katsuda. Kuid paari lause järel oli jutt otsas ja külalisel jäi vaid üle lõpetada:

«Meie koostööst ei tule midagi välja.»

«Igatahes mitte,» vastas J. Anvelt pead tõstmata.

Selles viimases lauses on pea terve Anvelt. Kindel ja külm vastastega. Või oleks pidanud sotslikul prouakesel uksegi lahti tegema? Või jumalaga jättes kätt suudlema?! See «igatahes mitte» tundus ju Lepalegi kui «pane uks väljastpoolt kinni; mis on meil üksteisega asja!» On nii mõndagi korda tulnud seda jäiset hõngu tunda sm. Anveldi sõnades teistes olukordades, teiste isikute kohta, kuid ikka samal teemal: käed küljest! igasugused oportunistid ja nahad tööliste võitlusest välja!

Selle sirgjoonelisusega — meie võiksime teda selgemini nimetada ka enamlikuks kindluseks ja leppimatuseks — seltsib sm. Anveldi iseloomus t e g u. Anvelt ei ole mitte ainult kindel joonepidaja, ta on ka joone läbiviija. Tema organisaatoriomadused tulid teravalt nähtavale juba ülikoolis, veel enam aga pärastistel võitlusaastatel. Tallinna nõukogu tegevus 1917. aastal on veel läbi töötamata, aga kui isegi külmi protokolle lugeda, kui tihti tundub seal Anveldi kätt. Suud — kahjuks — vähem. Anvelt ei armasta rääkida, vähemalt palju mitte; ta vihkab otse füüsiliselt klapriveskeid ja tatalara-Viuisid. Kuid kus vaja, seal lööb ta sekka — lühidalt ja asjalikult.

1917. aasta märtsi lõpul algas Tallinnas eesti polkude asutamise hoogtöö. Ei olnud veel partei otsustki, kuid Anvelt oli kohal, et võitlust alata. Aprilli lõpul leidis ta, et nõukogus enamlased liig kahvatult esinevad — pole ette valmistatud. On vaja fraksioon luua. Esseerid ja vähemlased pistsid karjuma: kuidas tohib nõukogus eraldi rühmitusi olla! Mis demokraatia lõhkumine see on! Anvelt nendega kaua sõnu ei vahetanud, läks ja lõi koos-

oleku ruumi seinale teate üles, et enamlaste fraktsiooni koosolekud on alati kaks tundi enne üldkoosoleku algust. Ja oli tehtud. Nädalapäevad hiljem toimusid ümbervalimised juba täielikult üksikute fraktsioonide nimekirjade järgi.

Muidugi ei lõpe iga samm ja ettevõtte võiduga. Oleks lihtsalt totrus seda mõelda, palju pahem aga veel selle eest alati võitluse juhte süüdistada. Kuid Anvelt kuulub nende võitlejate hulka, kes siis, kui hoop nurja läheb või lahing lüüasaamisega lõpeb, jalamaid ringi vaatab, kuidas paremini, mõjuvamini uue eesti lüüa. Veebruaris 1918 tuli nõukogudel Eestist taganeda. Kellel pidi see valusam tunduma kui nõukogude valitsuse juhil Eestis — sm. Anveldil?! Mis tegi sm. Anvelt? Ta astus Petrogradis jalamaid suurtükiväe kursustele (ühes kadunud sm. Sihveriga ja sm. Vakmanniga), et ennast mõjuvama hoobi andmiseks ette valmistada. Või 1919. a., kui Eesti Tööraha Kommuuni valitsus likvideeriti. Ka see lüüasaamine pidi valusasti hingesse lõikama. Anvelt kadus silmapiirilt. Teda hakkasid susijad peaaegu avalikult süüdistama, et Anvelt võitlusplatsilt plehku pannud. Need kaelakeerajad ei võinud muidugi uskuda, et Anvelt enese Eestisse põranda alla saatmist nõudis ja selleks ennast ette valmistas, sest eesti proletariaadi võitlus piiril, püss käes, oli lõpule jõudmas, rahuettepanekud ja läbirääkimised tulemas, Anvelt leidis, et tema

EKP konverents 1926. a. Esimeses reas, paremalt kolmandana, istub J. Anvelt.

kohus on nüüd võitluse raskuspunkt Eestisse pöranda alla viia. Ja mitte temast ei olenenud, et ta alles mõni aeg hiljem sinna pääses.

Mõnda lühikest ajalehe veergu ei jatku kaugeltki selleks, et tegeva võitleja enam kui veerandsäja-aastasest tööst kokkusurutudki üldpilti anda; seda me ei kavatsenudki. Oli vaid eesmärgiks alla kriipsutada neid põhijooni, mis võitleja selleks teevad, mis ta on, mis Anveldi Eesti proletariaadi võitluse etteotsa tõstsid, mis ta nime jäädavalt ja sügavalt selle võitluseloo lehekülgedele on raibunud — igatahes mitte ta kahvatumais peatükkides.

Tänapäeval, kus terve maailm osalt palavas vaimustuses, osalt vihavaht suu ääres kõneleb Nõukogude lennುವಾ kangelastegudest «Tšeljuskini» mereõnnetute päästmisel, ei saa märkimata jätta, et selle lennುವಾ ta tänapäevasele kõrgusele tõstmisel omajagu ka sm. Anveldi visadust, sirgjoonelisust ja teovõimet kaasa on mõjunud, mida ÜK(b)P ja Nõukogude valitsus temale Lenini autähe andmisega möödunud aastal küllalt teravalt alla kriipsutasid. Partei juhtimisel on sm. Anvelt ka sel alal, sel vägagi vastutaval alal, kuhu partei ta tööle pannud, oma enamlikku kindlust, oma tahet ja energiat kasutanud sotsialismi ülesehitamiseks, nagu seda kindel proletariaadi juhtiv tegelane tegema peab. Ja sm. Anvelt on teadlik küllalt, et iga samm nõukogude võimu kindlustamisel, sotsialismi ehitamisel on sammuks kapitalismi surma poole, lühendab kodanluse vägivallavalitsust terves kapitalistlikus ilmas, sealhulgas ka Eestis. Olgugi Nõukogude Liidus sotsialismi ehitamise tähtsal alal vastutava ja juhtiva tegelasena töö, ei ole sm. Anvelt kaugelt ka Eesti tööliklassi võitlusest, veel vähem võib Eesti proletariaat unustada sm. Anvelti.

Palavamaid soove ja raugemata jõudu edasi võidelda teisel sajandipoolle! Edasi enamlikul teel, Lenini teel proletariaadi võidule, proletariaadi diktatuurile kogu ilmas! Nõukogude lipp Toompeal kroonigu Sinu pikka ja eneseohverdavat võitlust Eesti töörahva juhina!

REVOLUTSIONÄÄRI SÜNNIPÄEVAKS

JAAN ANVELT 50 AASTANE

Revolutsioonääri-leninlase üheks asendamata omaduseks on ta meelekindlus, vastupidavus, kindel teadmine selles, et käidav võitlustee õige, ainuke õige tee on. Kui neid revolutsioonääri omadusi kõrvalelibisemata aastakümnete jooksul praktilises võitluses tõestatakse, kui neid tundma õpivad kümned ja sajad tuhanded tööliklassi liikmed, siis võidab see revolutsioonäär lugupidamise, ta astub töölisliikumise esimestesse ridadesse ja saab ta juhiks, teenäitajaks.

Ja an Anvelt on üks neid revolutsionääre, kel need omadused on, ja kes kümnete aastate kestel Eesti töölisliikumisele on näidanud, et ta meelekindlus ei kõigu ka kõige raskematel silmapilkudel. Raskeid silmapilke on sm. Anvelt kui revolutsionäär töölisliikumises palju läbi elanud. Inimesed, kes arvavad, et nad on klassivõitluses eksimatud, on püüdnud üksikuid ja ajutisi revolutsiooni kaotusi sm. Anveldi isikuga siduda. Anvelti ei süütnud need väiksed inimesekesed teelt kõrvale viia. Vaatamata kallaletungimistele jäi ta alati sotsialismi eesmärkidele truuks, ei kaotanud meelekindlust ja ei libisenud leninismi õpetusest.

Neid omadusi vihkab klassivaenlane kommunisti juures kõige rohkem, ja seesuguste omadustega kommunistid ei kuule kodanluse ja sotsialistide suust midagi peale sõimu ja mudalooimise. Eesti kodanlus ja vastasrindlased nimetavad Anvelti ta meelekindluse pärast endi meelest halvaks pidavalt «põikpeaks». Nende keeles peab see tähendama: inimene on kindlasti omale «ühe mõtte pähe võtnud» ja ei tagane sellest ning ei salli enda kõrval teisitimõtlejaid. See on meile tuntud iseloomustus kommunistide kohta alates kodanluse leerist ja lõpetades iga värvi «vastasrindlas-tega»...

Lähemalt tutvusin sm. Anveldiga 1913. aastal Narvas. Narva VSDTP enamlaste komitee andis välja nädalalehte «Kiir». Tallinna komitee «vanad» suhtusid «Kiir» eitavalt; põhjenduseks ja isegi süüdistuseks toodi ette, et «Kiir» ajavat «sallimatut poliitikat»... «teisitimõtlejate» vastu. Kui meie selle kohta seletust

küsisime, siis vastati, et «Kiire» toimetajad ja väljaandjad ei tahtvat nende, s. o. Tallinna komitee meeste «arvamistega rehkendada». Ajaloost teab nüüd (meil oli see siis juba käegakatsutavalt selge) igaüks, et nende «arvamiste» pea kodanlaste häälkandja «Tallinna Teataja» sabasse ulatas, mille toimetaja ja liputaja oli Kastra — Tallinna põrandaaluse komitee «vana» liige. Nii viisi ulatuvad jutu juured Anveldi «isiklikkusest», «sallimatusest» jne. jne. ka siin kodanluse ja väikekodanluse kööki.

«Kiire» väljaandmine oli peale tsaaripolitsei surve veel pööraselt raske majanduslikult. Sm. Anvelt pidas «advokaadi praktikat», s. o. töötas vannutatud advokaadi abilisena, kuna teenitud raha suurelt osalt «Kiire» vekslite lunastamiseks ja muudeks väljaminekuteks läks. Vekslite väljakirjutamine oli üheks abinõuks, kuidas ajalehe trükkimisele «õigusi muretseda», et elu seni sees hoida, kuni korjandustest ja annetustest tööliste poolt jälle summa kasvas, mis ühiselt hädast üle aitas. Toimetajaid ja väljaandjaid niisugused raskused ei kohutanud. Neil oli üks peamine mure, et «Kiire» toimetamine, asjaajamine seisaks kindlate inimeste käes, kes töölisliikumisse usuvad, oma jõu, elu ja oskuse asjale pühendavad. Eesti töölisliikumine andis need jõud.

Eesti töölisliikumine, alates ta uuest tõusuajast 1911. aastal, on tänapäevani katkestamata seotud sm. Anveldi nimega. Eesti tööliste võitlus kasvas, arenes, läks revolutsioonile Anveldi otsekohelel osavõtmisel ja juhtimisel. Selle lühikese artikli ülesandeks pole käsitada täies ulatuses Anveldi osa Eesti töölisliikumises. Tähendame siin vaid ta 50. sünnipäeva puhul niipalju, et sm. Anvelt on seisnud juhtivatel ja vastutusrikkamatel kohtadel Eesti töölisliikumises. Ta on neil kohtadel kindlaks enamlaseks jäänud, on enamliku järjekindlusega ja valjusega teostanud leninlikku poliitikat. Eesti enamlaste võitlust kallakute vastu — paremale ja «pahemale» poole —, siis võitlust sotsidega, edasi nõndanimetatud iseseisvate sotsialistidega on juhtinud sm. Anvelt, kinni pidades Lenini õpetusest võitlusest kahel väerinna.

Tööraha ühise väerinna platvorm ja põhiülesanded 1922. aastal olid sm. Anveldi välja töötatud. Sotsid ja töögid (tööerakonna nimetus) tõstsid ühise väerinna platvormi avaldamise puhul suurt kisa, seletades, et ühise väerinna nõudmised olevat kommunistide «mörd» tööliste püüdmiseks. Mis puutub «mõrrasse», siis oli ja on kommunistliku partei iga viimanegi dokument selleks, et kaasa mõjuda tööliste ja töörahvahulkade lahtikiskumiseks sotside ja kodanluse mõjust ja nende revolutsioonilisele teele juhtimiseks; kuid mõrraks kodanluse ja sotside mõttes, s. o. töölishulkade petmise abinõuks ei saa ükski enamlik dokument enamlase käes ialgi. Tööraha ühise väerinna platvorm ja tööliste nõudmised paljastasid kõigepealt sotside ja töökide kui kelme poliitikat, mis oma põhiolult oli tööliste äraandmise ja kodanlusele mahamüümise poliitika. Ühise väerinna nõudmised kis-

kusid selle kelmide poliitika lagedale ja töid laialised Eesti töörahva hulgas sotside ning töökide mõju alt ära. Töörahva ühise väerinna platvorm oli veel palju aastaid kõige populaarsem dokument Eesti töörahva hulgas. Kommunistliku partei mõju kasvas võrratult, ta organisatsioonide võrk laienes, hulkade aktiivsus ja revolutsioonilisus tõusis. Mis oli selleaegse töörahva ühise väerinna platvormi edu põhjus? Leninistlik klassivahekordade hinnang, tööliste majanduslike ja poliitiliste nõudmiste kõige lähem tundmine ja sellest välja minnes rea nõudmiste ülesseadmine, mis sotsidest eksiteele viidud tööliste silmad avasid, tööliklassi teadvust tõstsid, teed võimu juurde näitasid. Lenin ütleb, et ainult see klassivõitlus on revolutsiooniline, mis hulgas võitlusele võimu eest — proletariaadi diktatuuri eest — viib. Sellest Lenini juhtimõttest pidas ja peab EKP alati kindlasti kinni, sel juhtmõttel on tegutsenud sm. Anvelt EKP juhina.

Sm. Kingissepa kaotus (1922) oli EKP-l üks rängemaid kaotusi, mis oli seni tulnud läbi elada. Kingissepa kui isiku, Eesti tööliikumise parema juhi kaotamisele järgnes Tallinna organisatsiooni purustamine, parteiliste sidemete katkestamine, konspiraatiivkorterite likvideerimine. Sõna otseses mõttes tuli elada põõsa all. Nädalapäevad ei jõudnud meie endile sidemeid ega uusi kons-

Grupp EKP 1928. a. konverentsist osavõtjaid. Keskel (lennuväe vormis) istub J. Anvelt. Tema kõrval (pildil vasakult teisena) istub K. Manner.

piratiivkortereid muretseda. Sm. Anvelt ei kaotanud meelekindlust ega võitlusvalmidust silmapilgukski. Järgmisel päeval peale Viktori tapmist kirjutab Anvelt põõsa all või kännu otsas istudes metsas kaks numbrit ajalehte «täis», millest esimene number «Spartakus» avalikult ilmus, teine aga kodanluse poolt enne ilmumist kinni pandi, ja tükil ajal lehe väljaandmise luba töölistele enam ei antud. Avaliku lehe ilmumine oli suureks toeks töölisliikumisele. Julge üleskutsuv toon ajalehes mobiliseeris, kiskus kaasa, tõstis meeoleu hulkades, tõendas seda, et kommuniste ei saa likvideerida, vaid et kommunism likvideerib kodanluse ja ta kannupoisid — sotsjuudased. O. Gustavson, «iseseisev» sotsialist, üks pahempoolne noorhärä, oli Kingissepa tapmise puhul kodanluse peale näiliselt väga vihane ja kirjutas tööliste ajalehte õige käre artikli. Kuid nähes kodanluse terrori suurenemist, laskis see «pahempoolne» härä revolutsioonilikust liikumisest kiiresti jalga. See tõestas veel kord, kui õige oli algusest peale EKP võitlus Eesti «iseseisvate» sotsialistidega. Kruus, Joonas, Gustavson jt. andsid EKP võitlusele iseseisvate sotsialistidega samuti «sallimatuse» iseloomu: Kingissepp ja Anvelt ei sallivat teisiti arvajaid, kartvat oma «kohtade» pärast jne. jne., justament nagu kõneles «isesotside» kambamees Jakob Palvadre. Sm. Anvelt seadis võitluse «iseseisvate» sotsialistide vastu täies ulatuses üles. Niinimetatud «pahempoolsed» sotsialistid ei olnud ju muud kui sotside partei lähemad kandidaadid, sellepärast tuli «iseseisvate» parteist kõik see ära tuua, mis seal ausat ja revolutsioonilikku oli, kõik, kes sotside juure ei läinud, vaid alati ühte jäid revolutsiooniliku töölikklassiga. Sellest tuli vajadus «iseseisvate sotsialistide» parteid «lõhki ajada», parempoolseid ollusi välja puistata, et teed puhastada revolutsioneerimise protsessi arendamiseks, mis arendab ka revolutsioonilisi tegelasi. Ka see taktika sai revolutsioonilises liikumises Eestis täieliku tõestuse, antud poliitiline liin oli õige, ta võeti laialdaste hulkade poolt omaks, selle liini alusel töötamine andis revolutsioonilisele liikumisele Eestis kümneid uusi, energilisi, ausaid, väsimatuid ja meelekindlaid võitlejaid.

Ma ei räägi siin 1. detsembrist ja sellest osast, mida sm. Anvelt selles ülestõususes etendas, samuti reast muist parteilistest töödest, mis Anveldi juhtimise all tehti. Sellest kirjutame veel edaspidi revolutsioonilise liikumise teisel, kõrgemal astmel Eestis. Sm. Anveldi osa Eesti töölisliikumises on määratu suur. Jaan Anvelt on aastate jooksul Eesti töölisliikumises näidanud, et ta revolutsiooni taktika ja organiseerimise küsimused leninistlikult üles seab ja need leninismi alusel lahendab. Rida raamatuid ja artikleid, mis sm. Anveldi sulest on ilmunud, annavad rikkalikku materjali selleks, kuidas vaja on keerulisi klassivõitluse probleeme keerulistes vahekordades lahendada. Leninismi puhtuse eest Eestimaa Kommunistlikus Parteis on Jaan Anvelt kõige suurema energiaga

võidelnud ja kallakuid, partei liinilt libisemisi enamlikult vihkama õpetanud.

Töötades sotsialistliku ehitustöö frondil Nõukogude Liidus on Anvelt ennast ennastsalgava tegelasena näidanud, suure tähtsa tööstusharu juhina, lööklasena, mis tööliste ja talurahva valituse poolt vastavat hindamist on leidnud: sm. Anveldile on ta väsimata töö eest sotsialistlikul ehituseväerinnal, eriti teraslennukite ehitamise tööstuse organiseerimise eest, Lenini aumärk anetatud.

Soovime oma paremale seltsimehele, kaljukindlale vanale enamlasele ta 50. sünnipäeval veel kaua töötada sotsialistliku ühiskonna ehitamisel, proletariaadi võitluse juhtimisel verise fašismi kukutamiseks ja selle järel sotsialismi ehitamiseks Eestis.

«Klassivõitlus» nr. 4 (163), aprill 1934.

LEHEKÜLGI SM. ANVELDI VÕITLUSTEEST

«Faktiliselt võitlevad Venemaal mõju pärast sotsialistlikule proletariaadile iga rahvuse hulgas mitte enam kui kaks parteid» — kinnitas sm. Lenin 1907. a. lõpul (vt. V. I. Lenin. Teosed, 13. kd., lk. 71)*. Eestis olid niisugused kaks parteid 1905.—1907. a. revolutsioonis enamlased ja vähemlased, viimastest eriti nende äärmine parem tiib — föderalistid (Ruga, G. Asti ja Speegi rahvuslik-sotsial. partei). 1907. a. lõppes see kahe partei võitlus sel ajajärgul enamluse võiduga Terijoe konverentsil; föderalistide partei oli selleks ajaks peaaegu täielikult lagunenu.

Reaktsioonaaastad nõrgestasid ja halvastasid ka Eesti tööliikumist. 1910. aastaks oli see peaaegu täiesti soikunud ega suutnud teda elustada ka üksikud väljastpoolt ettevõetud katsed, nagu Viljandimaal ärapeetud konverents (1910. a. suvel). Eesti tööliikumise keskkohas (Tallinna komitees) istus tsaarivalitsuse agent — provokaator H. Vürst, kes ühes Kastraga põrandaalust parteid «juhtis».

Niisugune oli olukord, kui sm. Jaan Anvelt oma parteilist tegevust Eesti tööliikumise juhtival kohal algas.

Aastatel 1911—1912 algab Eesti tööliikumises revolutsioonilise liikumise uus tõus. Sm. Anvelt algas aktiivset võitlust «Tallinna Teataja» ümber koondunud Kastra-Vürsti oportunistliku ja zubaatovliku (kuivõrd selles grupis Vürst mõjuvamaid jõude oli) grupi vastu. 28. (15.) juunil 1912. a. hakkab sm. Anveldi juhtimisel Narvas ilmuma tööliste ajaleht «Kiir».

Anveldi «Kiir» sai Eesti enamluse ajakirjanduse uueks alusepanijaks. Nimelt Narva «Kiir» (ühes oma järeltulijatega) oli see, kes enam kui 20 aastat tagasi hakkas eesti tööliikumise uut enamlikku organisatsiooni looma ja tööliikumise koondama. Nimelt Anveldi «Kiir» oli see, keda Eesti revolutsiooniline tööliikumine siis oma häälekanaliks tunnistas ja keda ta igal võimalikul teel ja viisil toetas.

* Siin ja edaspidi on tsitaadid esitatud V. I. Lenini teoste eestikeelsete väljaannete järgi. — *Toim.*

Sellest ajajärgust peab ühte asjaolu eriliselt alla kriipsutama. Anveldi «Kiir» Narvas algas ägedat võitlust eesti kodanliku nationalismi vastu (eesti erakoolide küsimuses, kodanluse laulupidude küsimuses jne.). See võitlusala oli tol korral suurem proovituli Eesti enamlusele. Jaan Anvelt oli enamlike vaadete, enamliku seisukoha esindaja, kaitsja, enamliku võitluse organiseerija ja juht.

««Likvidaatorite küsimuse» seos «rahvusküsimusega» ei ole meie poolt välja mõeldud, vaid elu ise tõi selle päevavalgele,» rääkis sel ajal sm. Lenin (1912. a. novembris; vt. V. I. Lenin. Teosed, 18. kd., lk. 379). VSDTP KK nõupidamine Krakovis 1913. a. jaanuaris kutsus Venemaa kõikidest rahvustest töölisi reaktsiooni sõjakale rahvuselule kõige otsustavamalt lööki andma (vt. V. I. Lenin, sealsamas, lk-d 432—434). Anveldi juhtimine teostas seda Eestis. Nimetatud Krakovi nõupidamine kutsus üles «võitlema töörahva hulkade seas esineva natsionalistliku vaimu igasuguste avalduste vastu». Anveldi juhtimine Narvas teostas seda. (Palvadre tollaegne kaastöö Narva töölislehtedele aga nõudis rahvuselule maad.) Krakovi nõupidamine nõudis oma resolutsioonis (sm. Lenini kirjutatud) «sotsiaaldemokraatlike töölisi kohtadel koonduma ja liituma kõige tihedamalt ühtseteks VSDTP organisatsioonideks, mis töötavad igas kohaliku proletariaadi keeles ja teostavad tõepoolest ühtsust altpoolt». Anvelt teostas seda Narvas. Kastr, kes Tallinnas Pätsi kamba «Tallinna Teataja» toimetuses istus, sõdis selle vastu, et — poremehelt saadavaid seekleid tasa teenida. Palvadre aga «ähvardas» «Kiire» toimetust, et ta jäädavalt kodanlike lehtede juurde üle jookseb, kui Anveldi leht Narvas tema «liini» ei tunnista (Palvadre kiri «Kiire» toimetusele, mille peale «Kiire» toimetus vastas, ilmus samas lehes, nr. 51, 9. V 1913) . . .

Teistest suurematest ja tähtsamatest VSDTP Eesti organisatsiooni ettevõtetest sm. Anveldi juhtimisel võiks eriti nimetada veel tööliskindlustuse võitlust Eestis 1912. a. lõpust peale. See võitlus on tähtis aste Eesti tööliikumise ajaloos eriti sellepärast, et just nimelt Kastr «Tallinna Teatajas» see «spets» oli, kes selle küsimusega kõige enam tegemist tegi, kes eriajakirja tööliskindlustuse alal välja andis, kes seda võitlust püüdis juhtida ja organiseerida, kes seda võitlusala oma ja ainuüksi oma monopoolseks õiguseks kogu Eestis pidas ja seda muidugi kodanluse huvides tööliste ridades arendas. Narvast hakkas sm. Anvelt seda liikumist enamluse teele viima. Narva töölislehed etendasid ka sellel alal suurt osa. Sm. Anveldi juhtimisel kasvas võitlus tööliskindlustuse alal, võitlus haigekassade enamliku valdamise eest laiaks, edukaks massiliseks võitluseks. Samal ajal kui näiteks Moskvas enamlased (tol ajal nõrgad Moskvas) ei suutnud 1913. aastal suurt massilist kindlustushoogtööd läbi viia, tegid seda Eesti enamlased sm. Anveldi juhtimisel Tallinnas nii edukalt, et Tallinna prole-

EKP konverents 1929. a. jaanuaris. Esimeses reas, paremalt teisena, istub J. Anvelt. Paremalt viiendana istub V. Mickievičius-Kapsukas.

tariaat sel ajal (1913.—1914. aastal) ka selles asjas Venemaa proletariaadi esirinnas sammus.

EKP endistel ja praegustel, vanadel ja uutel, parteitutel kui ka «vana-enamlikel» opositsionääridel ja fraktsionääridel on kombeks saanud kinnitada, et Anveldi «Kiir» Narvas enamlik häälekandja ei olnud. Kui selle vastu on näidatud, et enamlaste keskkomitee Anveldi lehed hiljem ametlikult partei (enamlaste partei) häälekandjateks tunnistas, siis ei keela see «vanaenamlikke» opositsionääre ikka ja jälle Anveldi «paindlusest» ja muudest seesugustest pattudest kõnelemast. Selle kohta (ja ühtlasi ka üldhinnanguna Anveldi lehtedele Narvas) tuletan siin meelde ühte hinnangut, mis isiklikult sm. Lenin selles asjas andis.

Sm. Anveldi juhtimisel ilmusid Narvas «Kiir», «Narva Kiir», «Rahvaleht», «Töö Hääli», «Töö Kiir». 1914. aastal vaidlesid vähemlased enamlastega ja kinnitasid, et enamlastel rohkem ajalehti ei ole, kui ainult venekeelne «Pravda». Selle vähemlaste väite peale vastas Lenin: «See ei ole õige... Pravdistlikud on ka eesti ja leedu ajaleht»¹. (Minu sõrendus — R. V.)

¹ Lenin kirjutas seda toleaeegses avalikus «Trudovaja Pravdas». Sellepärast ei võinud ta ütelda, et Anveldi lehed on enamlikud — parteilised, vaid pidi leppima ainult niisuguse kinnitamisega (vt. V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 353).

Niisugune oli sm. Jaani aktiivse juhtiva enamliku parteitöö esimene ajajärk Eesti töölisliikumises. Ma piirdun siin seks korra ainult selle ajajärgu puudutamisega. Kuid tuletan ainult meelde, et sm. Jaan samasugust enamlikku liini teostas ka Oktoobrirevolutsioonis, kindlustades punase Petrogradi esimest proletaarset valitsust Eestimaa poolt ähvardava valgete peale tungi vastu.

Sama enamlikku liini on ta teostanud kõigil võitlusesammudel ja teostab seda tänapäeval vastutaval kohal sotsialistlikul ehitustööl Nõukogude Liidus.

Tema 50. sünnipäeval soovime talle jõudu edasi võidelda kuni enamluse lõpliku võiduni, kuni proletariaat Nõukogude lipu lehvima on pannud ka Eestis.

«Klassivõitlus» nr. 4 (163), aprill 1934.

JAAN ANVELT

1907. a. sügisel ilmus Peterburi Eesti üliõpilaste ringkondadesse noore üliõpilasena J. Anvelt, kes peagi kõikide tähelepanu enda peale tõmbas. Jaan Anvelt polnud mitte noor aastate poolest, kui ta ülikooli astus (sünd. 6. apr.* 1884), vaid ta oli pika elukooli läbi teinud ja kõik need vaevarikkad ajajärgud läbi elanud, mis töörahva noorsoole omased: karjas käinud, vallakoolis vaimu nüritanud, kihelkonnakoolis kõstriga lahinguid pidanud ja lõpuks Tartu kooliõpetajate seminaris viimast koolirežiimi maitse-
 senud, peale selle mitmel pool kontorites töötanud, Toilas paar aastat rahvakooliõpetajaks olnud ja 1907. a. kevadel oma käe peal õppides Peterburi II gümnaasiumi eksternina lõpetanud. Ta oli noor üliõpilane selles mõttes, et ta nimetatud aastal esimest korda üliõpilaste peresse astus.

Üliõpilaste kogu oli sel ajal veel 1905. a. sündmustikuga ühenduses, poliitiline tegevus polnud kõigi valitsuse surveabinõude peale vaatamata lõppenud, vaid ta kestis vanades sihtides edasi kõigi nende lahkvooludega, mis juba 90-ndates aastates ja iseäranis 1905. a. Vene haritlaste juures nähtavale tulid. Vene üliõpilaste seas võistlesid omavahel sotsialistid-revolutsionärid, kelle poole kõik «vabameelsed» ja ilma kindla poliitilise ilmavaateta üliõpilased hoidsid, siis vähemlased ja lõpuks klassiteadlikud enamlased. Eesti üliõpilaste ringkondades valitsesid nendesamade parteide vaated ja jaotused, ehk küll juba sel ajal üksikud rühmad, peaasjalikult hallparunite pojad, monarhistlikke kalduvusi avaldasid. Sm. Anvelt tõi üliõpilasseltsi astudes enesega värske elujõulise enamlusvoolu kaasa, mida ta kogu üliõpilasaja jooksul üliõpilaste ringkondades laiali püüdis laotada.

Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis avaldas sm. Anvelt suurt organiseerimisvõimet; tema ja ta lähedaste seltsimeeste laialdase korraldamistöö tagajärjel kasvas paarikümneliikmeline selts paari kuuga pealinna üliõpilaste keskkohaks, mille liikmete arv tõusis üle 100. Korratusse jäetud seltsi asjaajamist õigetesse

* Vana kalendri järgi. — *Toim.*

roobastesse juhtides avaldas sm. Anvelt kogu oma tegevuses kindlat ja teadvat poliitilist arusaamist käesolevast üleüldisest ja eriti tööliste olukorrast, niisama ka Marxi õpetuse tundmist. Üliõpilaste seltsi kitsastest piiridest kandis sm. Anvelt peagi üliõpilaste töö Peterburi tööliste ringkondadesse, korraldades Jaani kiriku kooli saalis ja mujal poliitilise sisuga kõneõhtuid, ja toimetas kirjandust, nagu «Ääsi tuli» I ja II, kalendrid, brošüürid jne.

P. E. Üliõpilaste Seltsis töötamise ajajärk etendas sm. Anveldi elus suurt osa; siin kujunes tema organiseerimisvõime, vaidlustes teritas ta oma kõneosavust, täiendas oma teadmisi marksismi alalt, koondas enda ümber laiu üliõpilaste ja tööliste ringkondi, ühe sõnaga pani oma tulevasele tegevusele aluse.

1911. a. võeti seltsimees Anvelt ülikoolis lahtipuhkenud liikumisest osavõtmise puhul kinni, heideti ülikoolist ajutiseks välja ja saadeti Peterburist Eestimaale. Seda juhtumit tarvitas seltsimees selleks, et Tallinnas ja mujal töölisliikumist äratada ja korraldada.

Pärast ülikooli lõpetamist 1912. a. sügisel asus sm. Anvelt Narva advokaadiks, kus ta töölisi hakkas enamlaste partei lipu alla koondama, olles tihedas läbikäimises Tallinna töölisteorganisatsioonidega.

Üheks tähtsamaks ülesandeks seadis ta endale tööliste häälekanja väljaandmise, millele ta aluse pani «Kiirega». Narvas töötas ta ööd kui päevad avalikke koosolekuid korraldades, kinnistas töölisorganisatsioonides töötades, ajalehte toimetades ja kohututes tööliste advokaadi kohuseid täites.

Kui 1917. a. Veebruarirevolutsioon lahti puhkes, asus sm. Anvelt Tallinna, kus ta oma tegevuse enamlaste partei ja töörahva nõukogude organiseerimises laialdasele alusele seadis. Alaliselt võideldes tsaarivalitsuse vastu, omandas ta kodanluse valitsuse vastu niisamasuguse leppimatu seisukoha, mida ta iseäranis võitluses nõndanimetatud «Maapäeva» vastu avaldas, mille liikmeks ta Tallinna linnavolikogu esindajana oli. Kui sügisel 1917. a. kodanluse võim Eestis langes ja võim töörahva kätte läks, ilmutas sm. Anvelt suurt energiat töörahva valitsuse võimu kindlustamises. Tallinna linnavolikogu ja Eesti Töörahva Täidesaatva Komitee esimehe kohused täitis seltsimees enesesalgava hoolsusega, alaliselt töörahva kasusid silmas pidades, mitte iialgi kodanlusega kokkuleppesse astudes.

Peale 1918. a. töörahva võimu langemist Eestis asus sm. Anvelt Peterburi, astus suurtükiväe komandöride kursustele, et, nagu ta ise ütles, mingisugust ametit õppida, millega töörahvale võiks käesoleval silmapilgul tegelikult kasulik olla, milleks ta advokaadikutset iialgi ei pidanud. Sügisel kursusi lõpetades sõitis ta viibimata Uraali frondile, kust ta Eestimaale tungimise puhul Eesti sõjavägedega Narva tõttas, mis ajast peale ta Eesti Töö-

Eesti Tööraha Kommuuni nõukogu liikmeid. Vasakult teine J. Anvelt.

rahva Kommuuni Nõukogu esimehena ja sõjaväevalitsuse juhatajana kuni tänapäevani töötab.

Seltsimees Anveldi silmapaistvamad omadused on kindel tahe ja kõigutamata usk vääramata töörahva vabanemise sisse, püsiv püüe isiklikest huvidest ja läbikäimistest ennast täitsa lahti öeldes ettevõetud ülesannet teostada, maksku mis tahes hinnaga, halastamata vihavaen kõigi töörahva vaenlaste vastu, leppimatus klassisõja pidamises ja lõpuniviimises. Võita ehk surra, kuid mitte hääbuda kapitalismi ja kodanluse küüntes.

Ei ole Eestis ajalehte ega kodanlast, kes ei peaks oma pühaks kohuseks nimetatud omaduste pärast laimata sm. Anveldi igasuguse mustusega, teda röövikuks, kaabakaks, timukaks jne. nimetades. Seltsimees Anveldi peale aga ei avalda need sõimnimetused tema vastaste laagrist mitte mingisugust mõju. Suuremalt jaolt ei loe ta nende sõimuteateid, kuid kui seltsimehed talle neist kõnelevad, siis muigab ta nende peale pehme naeratusega, ilma et ta selle üle pikemat juttu teeks. Ta teab, et töörahvas tema enesesalgavat tööd hindab, sellest lugu peab ja teda igas asjas toetab, ühes sellega on tal kindel arusaamine sellest, et klassivõitluses pole lepitusteesid, et töörahvas vabastab ennast kapitali kütketest oma ja ainult oma käte läbi.

«Klassivõitlus» nr. 5/6, 1. juunil 1919.

VÄLJAVÕTTEID J. ANVELDI KIRJADEST J. VASSILJEVALE *

Toilas, 13. VII 1909

[...] Me kavatseme korraldada 26. juulil Kohtla pritsimaja saalis õhtu — nii-öelda draamaõhtu. Terve pühapäevase päeva olin proovil. Tõtt öeldes ei ole meie ettevõtmine nii-öelda lavakunsti seisukohalt punast krossigi väärt. Mis näitlejad need on — nagu mina, kellele samuti sunniti osa peale, kuigi ma olen niisama hea näitleja nagu Krõlovi «Kvarteti» kangelased. Kuid pole midagi teha, raha on väga vaja — selleks eesmärgiks, mida ma pean väga kalliks ...

Ma tunnen end viimased kaks-kolm päeva võrdlemisi hästi. See aga tekitab väga hea meeleolu. Täna lugesin päris palju — see oli vajalik —, aga nüüd, ehkki on juba pool kaheksa õhtul, peaaegu ei tunnegi väsimust. Sellepärast ma julgengi Teiega vaidlema hakata, kuigi ma selles meister pole. Ma olen nõus, et soomlase-eestlase natuur on just rohkem kinnine, «enesesse tõmbunud», aga kuipalju ta «hing kõveram» on kui teistel rahvustel, see on küsimus, mida on raske lahendada. Mulle tundub, et kõik põhjamaalased — nende hulgas ka tšuudid — on süngemad, hoopis loiumad kui lõunamaalased, kaasa arvatud isegi nende lähimad naabrid venelased. Inimene küpseb siin aeglasemalt kui Apenniinides — justkui takistaks külm kliima — ja ka veri ei voola ta soontes nii kuumalt kui lõunamaalasel. Mis selle põhjuseks on, seda ma ei oska seletada, kuid nii ma sellest aru saan. Kuid mis on siis see «kõver hing»? Ma mõistan selle sõna all kalduvust rääkida üht ja mõelda — ning ka teha — teisiti. Kuid süinge, vähese jutuga inimene, kes ei armasta vestluses jagada teistega oma mõtteid, tundub juba sellepärast olevat «kõvera hingega», et ta ei lase teist oma hinge vaadata. Järelikult on küsimus selles, et on kerge üle hinnata omadusi, mis ei torka silma, mis nagu «tahaksid» end varjata. Mulle tundub, et kui üldiselt rääkida sakslase, tšuudi või venelase kalduvusest petmisele, siis on väga raske öelda, kellele neist kuuluvad esikoha loorberid. Kuidas ma küll ei armasta eestlastest talupoegi kui tüüpilisi väikekodanlasi, kes igaüks tirib enda poole, kellel ei ole peaaegu mingisuguseid sotsiaalseid instinkte, kuid ma pean

* Tõlgitud vene keelest. — Toim.

ikkagi tunnistama, et nad pole halvemad lätlastest, sakslastest ja teistest, kes elavad samasugustes tingimustes. Meie kaasaegne kord ei kasvata inimesi, kes üksteist armastaksid, vaid kingib meile loomi, kes aplalt õgivad kõike, mis seisab neil kiire rikkatumise tee peal ees. On muidugi erandeid, kuid kus neid pole? Ma tean tõeliselt õilsaid, kuigi lapsikult naiivseid eestlasi ja venelasi, kuid see on haruldus. Ma pean aga tunnistama, et eestlastel puudub iseloomujoon, mis nii väga kaunistab venelast. See on vene heasüdamlikkus, külalislahkus... Mulle meenuvad provintsist tulnud heasüdamlike nägudega vene üliõpilased, kes polnud veel kokku puutunud Peterburi «kultuurse» õhuga: nad olid nii lõbusad, nii rõõmsad. Vene üliõpilane on enamikel juhtudel viisakas (kui tema poole pöördud), ta on valmis abistama, mida ma ei või öelda kõikide meie omade kohta. [..]

Toilas, 8. VIII 1909

[...] Olen juba lapsepõlvest saadik, õigemini öelda 16-eluaastast alates, nagu meil nimetatakse, «ilmaparandaja»; kuigi juba aastat viis tagasi hakkasin ma muutma oma, lubage öelda, programmi, ja lõppude lõpuks loobusin täielikult oma endistest lapselikest või lapsikuist ideedest. Kuid sellegipoolest pole ma fantaseerimise vastu vabal ajal, mida muidugi võiks kasutada ratsionaalselt. Kuidas aga ka ei oleks, ma ärritun vahel väga, kui kohtan inimest, kes elu näeb hoopis teisest vaatevinklist. Varem juhtus nii, et hakkasin kõigepealt kontrollima oma vaateid, nüüd ma seda juba ei tee, kuid olen valmis alustama esimesel võimalusel, igal võimalikul ja võimatul juhtumil pommitamist selles suunas, kuhu minu arvates tuleb lasud sihtida. Võib-olla on see liialt koomiline, võib-olla on liialt naiivne energiat nii kulutada — kuigi ma ei kavatse raisata teda kohtumisel igaiühega, kellega pörkan kokku maailmavaate pinnal. Kuid ma olen nii veendunud, et igaiüks peab võitlema oma «mina» eest, oma mõtete eest, igaiüks peab levitama seda, mida ta peab teistele vajalikuks ja tarvilikuks. Ja kuidas Teie sellele ka ei vaataks, mina leiain, et talitan mõistlikult. Võib väga võimalik olla, et minu sihid on liiga ühekülgsed, et ma muudaksin kogu maailma liialt igavaks keraks, mis targutab igasugustest asjadest [..], kuid ma ei saa midagi teha. Ma lõin käega meie pehkinud kodanliku ühiskonna kõikidele «headele külgedele», nagu perekonnaõnn, vaikne ja mugav nurgake, ja loodan, et niisugused asjad minus kunagi huvi ei ärata; mul on selles suhtes välja kujunenud hoopis erinev vaade. Kuid peale selle — ja see on peamine — ma ei ole kuidagi nõus sellega, et tänapäeva inimene elaks ainult enesele, otsiks ainult seda teerada, mida mööda kergem oleks jõuda värskendava veeallikani, mis kütkestab kõik mõtted, kavatsused — leida vahendeid eluks, jõuda välja selle ühiskonnani, mis on pehkinud ja

vana, kus loodetakse leida nn. õnn, kuid kus ei ole midagi muud peale keelepeksu, igavaima ajaviite ja — rasvumise. Ma ei või leppida faktiga, et inimene, kellele loodus on andnud kriitilise mõistuse, on andnud võime olla sotsiaalne olevus, läheb mööda kõlbelise languse teed, sest ma arvan, et see on ebanormaalne, oma nimetust mittevääriv kõlbelisus, mis lubab kahe- ja kolmekordse lõualotiga proual ühe käega välja pressida higi oma teenijalt, teisega aga anda armuandi kerjusele, kelle on paljaks riisunud tema mees; mis ei takista härral olemast vaeste hoolekande ja vaeslaste kasvatamise ühingu liige, kuigi ta ise riisub rahvast ja külvab vaesust, kuigi naisteenijate tubade seinad võiksid jutustada — kui sel jutustusel üldse oleks mingit väärtust — hoolealuste vaeslaste «saksikust» päritolust. Kas saab aukartust tunda selle ühiskonna ees?

[. . .] Ma räägin seda, mida on ammu räägitud, ja ma ei taha sugugi öelda uusi sõnu. Ma lihtsalt avaldan oma arvamust. Ma lõin lahku sellest «haritud inimeste», iga värvi väikekodanlaste ühiskonnast; mulle oli see kerge, sellepärast et ma iialgi ei ole olnud selle ühiskonna liige. Minus pakitseb vahel niisugune soov rebida sellest keskkonnast välja igaiht, kui mitte kehaliselt, siis vaimselt, sest mitte igaiüks ei või otsekohe maha jätta seda ringkonda ja saada hoopis teise maailma liikmeks. Ma ei idealiseeri töölisi, nagu see Teile ehk tundub. Kuid nad moodustavad tuumiku, kes loob parema korra, see on mass, kes ainsana kannab endu energiat, mis on hädavajalik uue alusmüüri loomiseks, millele võiks rajada sotsiaalse ühiselu uue hoone. Töölise mass ei ole mitte sellepärast selleks valmis, et nad on üliinimesed, nagu arvab haiglane, eetiliseltsl atrofäärunud Nietzsche, vaid sellepärast, et nad on paljaks riisunud ja tahavad osa saada neist rikkustest, mida nad on palehigis kokku kogunud rikaste varasalvedesse.

Teie ütlete, et olete minuti-inimene — ehkki küsite, miks ma Teid nii nimetasin. Kuid minuti-inimene olete vaid siis, kui püüdate sinna, kuhu püüdleb enamik noori tütarlapsi: kindlustatud eksistentsile. Nad tahavad nautida elu, ja nende eesmärgiks on rikkad majad, kallid kleidid, väärisehete sära. Mina hindan seda väga vähe. Seda kõike võib omada, ei ole halb. Ma ei poolda müüda seda, et inimene käiks kaltsudes, kui tal on võimalus paremini riietuda; ma ei ole mugavate eluruumide vastu. Kuid ma pean esimeseks kohuseks liituda selle suure liikumisega, mille eesmärgiks on õnn kogu inimkonnale, mitte aga näiline õnn käputäiele paksmagudele. Ja kes selliselt toimib, see ei saa elada nii, nagu elab taoline «ühapäevaliblikas», ta peab tulevikule tõsiselt silma vaatama ja kas või üldjoonteski välja töötama liikumiskava — kas või paariks päevaks! Kaasaegne kord ei ole ju nii lihtne, et teda võiks ümber muuta kahe tunniga, ja kui inimene on tahtnud endale aru anda sellest, mis teda ümbritseb, kuhu ta peab sammud seadma, et nagu mesilane — kelle eest on kõik

teised elukaaslased ja kes ka ise on kõigi teiste eest — olla sotsiaalne olend ja tunda end parema tuleviku eest võitleva suure terviku osana, siis tal ei jätku ainult kahest päevast plaanipäraseks tööks — tööks, mis haarab teda hiljem täielikult, viib kaasa senitundmatute uute ideede valdkonda — võitlusse [...]

Peterburis, 27. X 1909

[...] Muide, Piiteris tunnen end hoopis teisiti. Isegi ei saa aru, kuidas sinne elu mulle nii ergutavalt, nii värskendavalt mõjus. Mul tuli siin nii-öelda sukelduda liikumise keerisesse, mul tuli läbi teha sellised lood, millede teostumise võimalusest ei võinud undki näha, ja imelikul viisil ma tunnen end võrdlemisi reipana, õpin ja teen igasugust «musta» tööd käsi rüppe panemata. Kui ma oleksin materiaalselt vähegi kindlustatud, kui ma võiksin ära jätta tunnid, kui ma võiksin end täielikult pühendada mind huvitavale tegevusele, tunneksin end veel palju paremini. Kui lisada kõigele juurde veel seda, et kogu elu peab kulgema alalise võitluses, mis ainuüksi võib anda, kas või aeg-ajaltki, mõningat rahuldust. Elu sisu on minu jaoks elu eesmärk. Ja kes küll ei tahaks saavutada võimalikult kaunist eesmärki? Kuid maailm ei ole ju hoopiski kaunis — kui seda pole, kui on ainult hirmus, halastamatu, kustumatu võitlus. Ja ma tahaksin võitlust kasutada rahu loomiseks. Ja ma ei pea seda illusiooniks [...]

Peterburis, 8. XII 1909

[...] Eile õhtul tõmbasin hinge tagasi pärast mitmeid koosolekuid, demonstratsioone jne. jne., milledest tuli viimase kuu jooksul osa võtta. Meie Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis hakkasid novembri alguses sellised tülid ja vaidlused, kired löid nii lõkkele, et ka kõige loiumad ja inertsemad liikmed läksid liikvele. Alles eile õhtul, pärast tervet rida tormilisi koosolekuid, likvideerisime vana asja, vabanesime kas või jõuluvaheajaks «kokkupõrgetest». Meie, pahempoolsed, kaotasime üht-teist, kuid võiks öelda, et üldiselt saavutasime võidu, milles me muide kogu aeg ei kahelnud, sest kodanlik element ei ole üliõpilaskonnas veel nii tugev, et sellega tuleks tõsiselt arvestada [...]

Ma olen millegipärast veendunud, et iga vähegi hingeliselt arenenud inimene ei saa elada ilma n.-ö. «ehitamiseta». Ja see pole patt, patt on midagi muud: fantaseerida, lihtsalt fantaseerida, teades hästi, et need unistused ei saa täide minna, veelgi enam, et need unistused ei ole õilsameelsed.

Lubage, ma kohe selgitan, mida ma mõtlen «õilsa» ja «ebaõilsa» fantaasia all. Ma pean inimest maailmaruumi osaks, aatomite kogumiks, aglomeraadiks. Rohkem midagi. Tükk mulda, mis pikkamööda muutub õitsvast lapsest nõdraks vanakeseks, pärast

№ 1446

ДѢЛО

ИМПЕРАТОРСКАГО

С.-ПЕТЕРБУРГСКАГО УНИВЕРСИТЕТА

О СТУДЕНТѢ

Анн Яковичъ

Анвельдтѣ

Началось

1907

aga põrmuks, mullaks. Sellest aru saada on minu arvates «õilis». Edasi. Inimene on kosmose osa; ta tunnetab seda, ta saab aru oma nõrkusest, oma tühisusest. Kuid peale selle peab ta veel aru saama, et ta ainult siis on kõige enam rahul, kõige lähemal eksisteerimise tasakaalustatud olekule, kui ta oma tõelist olukorda teiste hulgas tunnetades püüab inimestevaheliste suhete parema korraldamise poole, püüab luua üheõiguslust kõikidele ja teineteise suhtes. Ja kui inimene on sellest aru saanud, kui ta on veendunud, et tema jaoks ei ole õnne seni, kuni kõik saavad olla õnnelikud, siis kujuneb ümber tema mõtteviis ja ta muutub minu arvates «õilsaks». Ma ei taha öelda, et seda mõtteviisi võiks saavutada igaks, et võib süüdistada neid, kes mõtlevad teisiti, kes vihkavad teisi, kes teenivad oma täitmatuid, ahneid omakasupüüdlikke instinkte. Inimene pole ju ise ennast teinud, ta on nende tingimuste produkt, milledes ta elab, ja pole tema süü, kui elutingimused vähehaaval jätavad temasse oma jälje, panevad ette spetsiifilised prillid, mis nii sageli harmoneerivad isakese seisundiga ja enda isikliku heaoluga [..]

Mulle näib nii: on teatud noorusaastad, millal peaaegu kõik — sest sellised on kasvatamistingimused — on tegevuses eranditult isikliku «korraldamise» mõtetega; siis on «kontrolliaparatuur» nii vähe arenenud, siis on tunnetel palju suurem kaal kui mõistusel, siis otsitakse hetki, mis on täis tundepuhanguid. Kuid selline aeg möödub kergelt, vähemalt neil, kellel on võimalus kas või kordki pilku heita selle «kultuuri» hülguse teisele poolele, millest me poisikesepõlves vaimustusse sattusime ja mida taotlesime. Ja vähehaaval kasvab nende illusioonide asemel välja uus tee uue elu, intellektuaalse elu poole.

Võib-olla see näib mulle nii. Võib-olla näib see mulle nii sellepärast, et ma 25 aastat oma elust olen veetnud enam-vähem puuduses ja rändamistes, mis arvatavasti on jätnud oma jälje vaimulaadile. Kuidas see aga ka ei oleks, mina saan elada ainult siis, kui ma tean, et kas või natukenegi aitan kaasa selleks, et saaks rohkem valgust, rohkem õnne. Sellest unistada, sealjuures võimaluse korral nii, et need ei oleks ainult unistused, vaid ka plaanid — seda tuleb teha! [..]

Mahtras, 21. VIII 1910

[...] Sa ei usu, kuid vaevalt küll keegi armastab nii väga kõike kaunist kui mina. Kuid kogu mu olemust täidab vastikustunne nende vastu, kes praegu võivad imetleda kunsti ja looduse oivalisi andeid, ja ma tahaksin kas või vähegi kaasa aidata sellele, et hävitada seda õiglustust. Ja koos vastikustundega selle logeleva ja upsaka osa inimkonna vastu, kes ülistab kõlbelisi kangelasagusid ja on ise kõlbeliselt laostunud, — koos sellega tekib mul sageli vastikus ka selle kunsti vastu, keda kummar-

его подлинности
и, основанно-
ных данных.
12 мая 1907 г.
требуются
выпускное универ-
ситетское удостоверение
университетского
учебного заведения
установлены для
взгляду лишь по
данным, основанным
на документах, обра-
зующих часть доку-
ментов по диплому
и свидетельствам в
этом смысле. Копии
и оригиналы доку-
ментов, относящихся
к этому делу, при-
лагаются к этому
заявлению.

работы и выдержки
дипломной работы, полученные университетом
своего подлинности, в котором означены предмет,
выдавшие в составе университетского учебно-
заведения для выдачи удостоверения для соответствующего фа-
культета, и удостоверяется за подписью ректора и стар-
шего факультета, что студентом, выдержавшим экзамены по
тем предметам, значащимся в дипломе, которые являются в со-
ставе университетского учебного заведения, и выдержавшим все прочие
работы, касающиеся для данного учебного заведения, согласно
постановлениям факультета.

№ 89
ЗАПИСЬ СТУДЕНТА
ИМПЕРАТОРСКОГО
С.-ПЕТЕРБУРГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ЮРИДИЧЕСКОГО

ФАКУЛЬТЕТА
(Имя, отчество и фамилия) *Анвельди*
Анвельди
поступившего в Университет в 1907 году
месяца _____ дня.

Анвельди
С.-ПЕТЕРБУРГ.

Типография С. В. Яковлева, Москва, 126
1907.

J. Anveldi matrikkel.

davad need silmakirjateenrid, vagatsejad, keda ülistavad oma patuste huultega need inimesed, kes tihti on inimkonna jätised. Kas Sa võiksid suudelda neid lilli, millest on vaimustuses purjus lõbunaiste kari, või sattuda vaimustusse imeilusast hoonest, kui Sa märkaksid, et ta on kaetud needuste, higi, vere ja laipadega? Mitte mingisugune inimlik ega jumalik jõud ei hävita minus seda vastikustunnet, mitte mingi desinfektsioon ei hävita seda lehma! Pigemini olen ma tuhat korda valmis põlgama ilu, kunsti, oma välimust, kui astuda kas või üht sammu olukorraga kohanemise poole. Tekib lausa hirm, kui see võib juhtuda ebatoadlikult. Kuid ebatoadlikkuse vastu võideldakse teadliku vastu-tegevusega.

Peterburis, 17. ja 18. X 1910

[...] Üks seltsimees ütles, et võib-olla tullakse minu juurde öösel tuhnima. Kas tõesti tuleb jälle põletada paberid, kirjavahetus! Mul on seda jälle suur hulk kogunenud. Kuid on kole jälk, kui seal hakkavad tuhnima «vastikud lõustad» ja mustad käed. Ma olen valmis pigem kõik ära põletama. Muide, kui nad täna ei tule — ma arvan, et ei tule —, siis ma mõtlen midagi välja, kuhu peita. Õigupoolest pole mul midagi selle vastu, kui

mind mõneks ajaks istuma pannakse. Nii väga tahaks inimestest eemale minna ja hakata tööle «üksinduses». Vaevalt ma küll hakan üksinda igavust tundma, olen harjunud. Pealegi tead seal, et ei pääse teiste juurde, ergo, ja selleks polegi soovi. Aga Sina muidugi hakkad mulle sagedamini kirjutama.

Noh, milline lollus! Esimest korda mõtlen sellest. Ja püüda pääseda sinna — see on ju mõttetus. Niigi võib äkki ja ootamatult lüüa see piits, mis nii regulaarselt peksab [. . .]

Väga banaalne aeg. Kõik on kuidagi vaikseks jäänud. Tundub, nagu ühiskond üldse ei elaks. Puudub mitte ainult igasuguse mõtte edasilükkumine, ei ole isegi keskpärast väikekodanlikku meeoleolu, mis ennast milleski selgelt väljendaks. Head seltsimehed, kellelt võis oodata väga palju, muutuvad vene väikekodanlasteks, pöörane ja nii paljutöötav vaimustus annab teed tühisele, jõuetule «arutelule», mida nimetatakse «mõistlikuks suhtumiseks» ümbritsevasse keskkonda, mis aga on midagi muud kui väsimus pärast tõusu — reaktsiooniperioodil. On mõtteid, ei ole inimesi. Kõik seisab ja kuulab — kuulatab midagi. Mida? Võib-olla ööbikulaulu, kuid mis sest kasu, kui kuulaja ise üha mõtleb kukest.

See on nii vastik. Kas ei suudaks kõige teadlikumadki hoiduda sellest, et mitte laskuda praeguse momendi labase argipäevasuse rumalasse ellu? See on nii loomulik, kuid sellegipoolest ei ole kerge sellega leppida.

Ja jällegi ma mõtlen intelligentsile ning ärritun. See närviline, rikutud inimeste sugu, see «kõrgeim kohtunik», see «südametunnistuse hääl» — kuidas küll see intelligents üldiselt on nii armetu meie Venemaa hämaruses, meie pimeduses [. . .]

Peterburis, 1910

[. . .] Tulin äsja meie õhtult — «aastapeolt». Väljas sajab, vend* heitis juba puhkama. Kell on kolmveerand viis hommikul. Ei saa magama heita. Midagi nagu ei anna rahu. Hirmus rahuldamat. Minu ees on 19 rbl. 41 kop., mis ma ballil ühe väljasaadetu heaks korjasin. Öhtu õnnestus meil kõige hülgavamalt, esiteks, materiaalselt ja teiseks, programmi mõttes. Kuid jälle see vana asi minuga. Need lõbusad näod, kära, naer, aplausid — nad uimastasid mind, kuid ei rahuldanud. Ma vabastasin end «asjaajamisest» ja jälgisin peaaegu kogu programmi — patuga pooleks; mind köitsid nii viiul ja deklamatsioonid kui ka laul. Tundus, et ma olen täiesti «terveks» saanud. Oli nii hea tuju. Kuid hiljem hakkas kõik see minusse tungima — hinge ronima, ja asjatult tahtsin ma seda «miskit» endast välja ajada teeseldud meeoluga. Ja siis läksin koos seltsimeestega koju. Viletsa näidendi

* Jaan Anveldi vend Jüri. — Toim.

autor — muide, näidend oli meie õhtul hea selle poolest, et kujutab üliõpilaste elu, — tüütas mind oma küsimustega küll näidendi, küll õhtu kohta, kusjuures ta õhtut kiitis. Kuidas küll on tal õigus ja ei ole ka! Kurat võtku, kas see võib kütkestada kui vaimutoit! Raha on vaja jne. — jah! Lõbus oli labastel preilikestel — jah! Lõbus ka mõnel tudengil — jah! Lõbus kõigil, kellel on alati lõbus, — jah! Kuid «tõsisel inimesel» ei saa lõbus olla. Võib-olla on seal mõned head minutid, kuid üldiselt halvem kui rämps. See on moodus, mille abil saab välja pressida raha, mis üldiselt läheb heaks otstarbeks, ja ma olen valmis! Muuseas astusin puhvetis tuttavate härraste purjus seltskonna juurde. Räägin, et seltsimehele on raha vaja, nälgib, aidake. Ohoo, karsklane! Jooge, siis annetame! Ühe sõõmuga jõin tühjaks 2 klaasi šampanjat. 7 rubla korjasin sealt. See on häbiväärne — põhimõtteliselt ju ei joo?! Ah ei, armas inimene, mina jooksin end «kõige ilgemal kombel» täis, kui me sel viisil korjaksime kokku rublat 100—200, et anda võimalust sellel inimesel päästa end sealt — Jenisseiskist.

Sa imestad: vaat kus kukkus jutustama! Miks ta («pärast šampust»!) hakkas jälle paljastama vastuolusid... Milleks tal on vaja rääkida, et tuleb piüda olla ideaalne inimene, ja äkki jutustab, et on valmis mingisuguse 100 rubla eest end täis jooma! Kuid oletame, et sinu ees on dilemma: kas olla vintis ja anda õige asja eest kannatada saanud heale seltsimehele võimalus ära põgeneda, või siis olla järjekindel ja, vastavalt rangetele põhimõtetele, mitte nii toimida. Mis on parem? Mina olen esimese poolt... Sa tead — ma kaalun alati tulemust ja samme, mis viivad selle tulemuseni. Ja kui viimane on kaalavam, ma lähen! Hakkan neid samme astuma, kuigi on vastik [...]

Huvitav, seal oli nii palju rahvast ja nende hulgas üsna palju inimesi, kes on tuntud kui «tõsised»; huvitav oleks teada, mida nad praegu, jõudnud koju ja visanud ära peorõivad, mõtleavad. Kui palju oli seal mitmete juures teesklust, variserlikkust, kui palju oli seal neid, kes tegid «hea näo», hinges aga needsid seda või teist. Kui tore oleks vaadata kellelegi neist hinge, pugeda ühe sellise «hea näo» kõige pühamasse paika!

Ja mu vaimusilmade ette kerkib tuleviku inimkond, vaba välistest vormitaitmisest, sellistest kontsertidest ja ballidest, inimkond, kus kunsti ei esitata toredates, kunstlikult ettevalmistatud saalides, kus inimesed ei tule kokku mitte külmade muumiatena, armastusväärseid naeratused nägudel, vaid kus nad kohtuvad südamlikena, seesmiselt viisakatena, vastastikusel arusaamisest. Ei ole siis tarvis selliseid komöödiaid, vormitaitmisi, inimesed ei hakka üksteist võõrastama, nagu nüüd, kus nad ainult üks-teisel kätt suruvad ja naeratavad ainult vastuseks teise naeratu-sele, kuid on sealjuures omavahel võõrad ja kadedad, on tühised. Millised stseenid toimuvad nende vahel praegu sellepärast, et

puudub «armastus ligimese vastu», et puuduvad sotsiaalsed instinktid, ja kuidas see muutub uues ühiskonnas. Sinna ma tahaksin, siis ma tahaksin minna «ballile», lõbutseda ja laulda «Gaudiumust»!! Kuid mitte nüüd! [...]

Peterburis, 11. XI 1910

[...] 11. XI. Eile katkestasin peaaegu poole sõna pealt. Aeg on nii ürev nagu 1904. aastal, enne 1905. aasta saabumist. Miitingud, demonstratsioonid.

Täna taheti korraldada meeleavaldus Nevskil — surmanuhtluse vastu —, ja muidugi, kõik sinna viivad teed tõkestati ja rahvahulk aeti laiali. Õieti käisin ma täna esimest korda seal — miitingul. Mul on paha enesetunne, peavalu, öösel aga unepuudus, juba viiendat ööd...

Tead, Liisa, ma olen loomu poolest üsna seltsiv, mul on instinkt, mis mind tõmbab inimeste poole. Kuid minu lapsepõlv ja järgnevad olukorrad eraldasid mind teistest. Millegipärast tunnen seda eriti nüüd. Möödunud aastal ma analüüsisin ennast täiesti teisest küljest: ma vaagisin küsimust, kas ma olen elu vääriline või ei. Nüüd on see küsimus arhiivi antud. Püüdlen töö ja õnne poole; ja nüüd on puudus seltsimeestest. Võib-olla on nad minust palju paremad. Jah, nad on lõbusad, on seltskonnainimesed, nii palju kui seda sõna võib kasutada eestlase kohta, arvestades tema temperamenti ja lapsepõlve (enamalt jaolt talupoisid). Neil on süiski oma moraal; kui inimestega ei ole ma nendega kunagi sõbrutsenud, olen neid võõrastanud. Nüüd ilmutavad mõned täielikku indiferentsust selle mõtteviisi suhtes, mis neil oli varem: see täidab karika. Ja kas on mul õigus oma moraaliga? Sellele küsimusele vastasingi neil öödel [...]

Peterburis, 15. XI 1910

[...] Sa võib-olla ehk kokkud sellest, et näiteks võib tappa ja olla sealjuures kõlbeliselt puhas. Jah! Mitte ainult et võib, vaid peab! Ma ei räägi sõjast, sellest kaasaja legaalsest tapmisest; kõiki sõdasid — liiatigi enamikku nendest — ei peeta kultuuri nimel. Kui aga näiteks töölisklass võitleb oma rõhujate vastu, esineb juhtumeid, kus on vaja jõudu kasutada, kuigi sellega käib kaasas üksikute isikute surm. Pole tarvis mõelda, et revolutsioon tähendab tingimata mahalaskmisi, tapmisi, süütamisi; kui aga võitluse lõpp sõltub sellest, kui ei saa ilma sellela, et vend läheb venna vastu, siis on moraalselt õige raua ja tulega taotleda seda, mida ei saa manitsemistega, demonstratsioonidega, streikidega. Järelikult on inimene kõlbeline ainult siis, kui ta teenib inimkonda? Kõige paremat, kõige heasüdamlikumat ja õrnamat inimest ei saa pidada kõlbeliseks, kui ta elab ainult ene-

sele? Ja h ja e i. Tõsi küll, kui inimene elab endale, ehkki ta püüab olla «õiglane», mitte «omakasupüüdlik», «anda igaihele oma», jäädes praeguse moraali pinnale, on ta paremal juhtumil olend, keda ei saa pidada ebamoraalseks. Kuid inimest, kes on heasüdamlik, teiste õnnetuste suhtes osavõtlik, ei saa ju nimetada inimeseks, kes elab ainult enda jaoks. Ma hindan inimest just sellest seisukohast, kui palju tal on sotsiaalseid instinkte, s. t. armastust ligimese vastu, püha sihti teha lõpp kõigile inimeste piinadele. Ja niisugune inimene, muidugi kui ta on tutvunud «tuleviku inimeste» õpetusega, e i s a a teisiti, kui peab seda õpetust pooldama. [..]

Peterburis, 18. XI 1910

[..] Jah, ainult pärast võitlust võib oodata rahu saabumist. On vaja kaasa aidata klassiteadvuse arenemisele ja sellega klassivõitluse teravnemisele. Võitlus eksisteerib ka ilma teadliku võitluseta, kõikjal pörkame kokku kaasaja ühiskonna nn. majanduslike vastuoludega, võitlusega majanduslike huvide eest. Kuid sellel võitlusel puudub laialdane ülevaade ühiskonna elust ja selle elu arengust. Koos kaasaegsete tootmissuhete, kapitali ja palgatöö suhete arenguga saab see võitlus teise sisu, rääkimata vormidest, ja seab endale teisi, laiemaid ja sügavamaid eesmäärke. Ühesugune seisund materiaalse hüvede tootmise protsessis põhjustab teatud kindlates rühmades klassiteadvuse ja klassisolidarsuse arenemist. Ja selline klass võitleb juba poliitilise võimu eest, et saada peremeheks kaasaegses riigis ja hävitada sedasama riiki, mis praegu on ainult ühtede tööriist teiste orjastamiseks. Riik peab kaotama omaduse olla ühe klassi või klasside ülevõim teiste klasside üle. Praegune sõjavägi tuleb kaotada ja organiseerida rahvamiilits (kogu rahva relvastamine). «Rikaste» tulud tuleb maksustada nii kõrgelt, et nad ei saaks muuta enda kasuks seda, mis tegelikult kuulub töölistele, ja hüglasuurte tulude lõppemine sunnib priileivasööjaid andma ära oma ettevõtted riigile kui majanduslikule organisatsioonile, kes hakkab ise juhtima kogu tootmist üle maa, nagu Tallinna linn juhib gaasivabrikut või avalikke töid tänavate ehitamisel, selle erinevusega, et töölise eksploateerimine, mis toimub ka kaasaegse klassilinna või -riigi ühiskondlikes ettevõtetes, ei ole võimalik tuleviku ühiskonna organisatsioonis, kus selline kord on võimalik ainult siis, kui varatu klass saab enamuse, s. t. kui nende teadlikkus võimaldab neil minna olemasoleva maailmakorra vastu — omaenda huvide ja üldise kultuuri nimel.

Ja just siin ootab ees hüglasuur töö. Pole kahtlust, et klassiteadvus massides kasvab. (Teisest küljest, intelligents, kes ise ei ole omaette klass, vaid liitub kord ühe, kord teise klassiga, läheb mitmesugustel põhjustel üha enam üle — kui mitte just kõiic otse

puhtproletaarse ideoloogia poole, siis väga paljud, — käesoleva olukorraga rahulolematute hulka.) Mida rohkem haritlasi võtab omaks töölisklassi ideoloogia, seda rohkem aitab see kaasa klassivõitluse protsessi kiirenemisele ja ühtlasi sellele, et proletariaat saavutab riigis esikoha. Sest haritlane on ilmtingimata vajalik sellele uuele kultuuri eest võitlejale, kogu inimkonna huvide eest võitlejale; töölisklass vajab teadajaid inimesi, teoreetikuid. Kui töölisklass ise annab häid organisaatoreid, agitaatoreid, praktilise töö tegijaid, siis peale selle on vaja teoreetilisi mõtlejaid, juriste, finantsiste, kes praegustes tingimustes tööliste hulgast ei või tulla, või siis tuleb neid harva.

Naeruväärne on õpetus «tulevikuinimestest», mille kohaselt uus kord pidavat tulema ootamatult, meie tahtmisest sõltumata. Jah, see kord saabub, koogu areng läheb selles suunas, kaasaegse ühiskonna rüpes on juba näha selle esimesed ja mitte viimased tundemärgid, kuid see tähendab, et ühiskonna areng läheb nii- või- viisi, et teatud klass — töölisklass — ei saa tahta midagi muud kui ühistatud tootmisvahendeid — vabrikuid ja tehaseid, s. o. kodanluse ja maaomanike-mõisnike klassi majandusliku ülevõimu hävitamist. Ja jällegi saab seda ülevõimu hävitada ainult siis, kui neilt võetakse ära riigivõim, poliitiline võim. Mida rohkem jõude — ükskõik millistes tingimustes — saab proletariaat välja panna, seda kiiremini levib klassiteadvus isikute hulgas, kes kuuluvad sellesse klassi. Andekamad vormivad kiiremini oma aju-des selle tegevuse, mille dikteerib ette teatud klassiseisund, ja nemad juba annavad oma kaalutlused edasi seltsimeestele, kes asuvad samal pinnal, kuid kes pole ühel või teisel põhjusel jõudnud arusaamisele oma seisundist ja taktikast, mida dikteerib see seisund.

Kas see pole hea, pooldada sellist võitlust? Võitlust, mis iialgi ei tohi kasutusele võtta alatuid vahendeid (kuigi ka seda võib juhtuda, kuid see pole hädavajalik, pole soovitatav) ja mis on «mõnede inimeste huvide vastu ja kõikide inimeste ning igaihe huvide eest», nagu ütles üks saksa sotsialist (Weitling) juba ammu. enne kaasaegset sotsialismi õpetust.

Muide, ma lähen edasi. Ma ei saa eitada, et siin on vahel võimalikud ka sellised teod, mis iseenesest on alatud, kuid mida seoses olukorraga, kus nad sooritati, ja eesmärkidega, mida nad taotlevad, võib pidada täiesti vooruslikeks. Siin on mõningal viisil «silm silma vastu, hammas hamba vastu». Ma ei mõtle, et ei tasuks minna sõnadega tääkide vastu. Jah, on juhtumeid, kus on vaja surma minna, kuid ainult siis, kui see surm ise midagi ka väärt on. Seda küsimust lahendatakse ainult konkreetselt.

Lisan, et ma ei mõtle, et i g a s u g u s e l e seadusele allumine on vooruslik teguviis [. . .]

Peterburis, 26. XI 1910

[...] Hommikust saadik olen tegevuses. Hea päev. Pealegi sain teada, et olen maksust vabastatud, ja 100 rubla on minu jaoks suur summa. Olin sellepärast juba mures, kuigi ei teinud väljagi, vaid ütlesin: Issand ei või mööda minna oma Jaanist, kes temasse ei usu! Jah, oleks kitsaks jäänud, olgugi et juba kuu aega annan tunde. Nüüd on selles suhtes kergem. Võin rohkem aega pühendada tööle, ja mis kõige tähtsam, pole vaja «suurkaupmeeste» ees «selga küürutada» [...]

... On ju jäänud nii vähe seltsimehi! Kõik nad on laiali mööda maailma ja väheseil neist on alles jäänud endine energia ja töötahe. Tema aga oli üks parimaid ja on end täielikult säilitanud. Praegu on ju ülesanne: kasvatada töölishulkades neid, kes võiksid siis, kui ärkab «ühiskondlik» meeoleu, olla liikumise juhid. See on üks asi. Teiseks, juba praeguses olukorras võib alustada masside organiseerimist, nende «valgustamist». Ja kui tarvilikud, kui hädavajalikud sealjuures on niisugused inimesed nagu see inime.

Peterburis, 15. XII 1910

[...] Mul ei läinud eilne õhtu täielikult kaotsi. Alguses istusin kuidagi unisena, mitte miski ei huvitanud mind sellel «klavierabendil»*. Heidan pilgu ümberringi, kõik kuulatab, kõik on jäänud vaikseks; aplodeeritakse. Räägitakse, et on imetore. Ma olen pahane oma nürimeelsuse pärast, selle pärast, et ma maailma ilust aru ei saa. Mille üle ma küll ei mõelnud selle 2—2½ tunni jooksul. Minu patused mõtted ulatusid kaugele. Ma isegi unustasin vahetevahel, et istun aadlikekogu saalis**. Sellistel õhtutel näen ma alati hallide talupoegade halle poolkasukaid, rüüpeid keldreid ja nende elanikke, igasugust boheemi väljakul. Samal ajal tunnen, kui naljakas see on, et mingisugune sotsiaaldemokraat peaks nendest elamustest loobuma ainult sellepärast, et tema vennad ei saa neid nautida. Jah või ei? Ei või jah? Ja ma tulen jällegi järeldusele ning esitan raevukalt põhjendusi selle kaitseks, et ma ei või end tunda hästi, sest ma vihkan, psühholoogiliselt ei talu seda atmosfääri. Kui ma juba kogu oma hingega kuulun teiste inimeste juurde, teise ühiskonnakihti, siis ei või ma psühholoogiliselt õnnelik olla kontsertidel, ballidel, vastuvõttudel, nende härraste juures. Ma käin ainult selleks seal, et ...

Kuid äkki kostab Campanella (Paganini), ja see köidab mind. Midagi tõmbab mind kuhugile, haarab mind. Kui ilus see on, tulid mulle meelde Sinu sõnad. Ma ei saa jätta aplodeerimata, ebateadlikult hüüan «bis» [...]

* klaveriõhtul (saksa k.). — Toim.

** Peterburi aadlikogu — praegune Leningradi filharmoonia. — Toim.

Peterburis, jaanuar 1911.

[...] Ka meil Venemaal tekib võimas liikumine selle vana, pehkinu, oma aja äraelanu vastu. Massid lähevad vastu helgele tulevikule, kukutades selle käputäie logelejaid, kes elasid enamuse vere ja higi säras ja hülguses, kes püstitasid suurepäraseid teaduse- ja kunstitempleid sinna, kus kõlisesid ahelad ja voolasid vaeslaste pisarad. Siin, selles töös on minu õnn, ja seda on niipalju, kuipalju ma võin olla kasulik sellele suurele üritusele.

Kes teab, kui kaugele ma lähen. On hetki, kus ma ei tunne oma võimsuse piire, aga on vahel ka nii, et näed ennast sääsena. Kuid mis siis lahti on! Isiksus on siin kõik ja ei miski. Isiksus on üksikolend miljonilises massis. Ühe üksikolendi hukkumine, kaotsimine, kelle asemel ilmub teine, — see on märkamatu. Mida tähendab üksikisiku surm kogu maailma ajaloos? Metamorfoos. Energia muundumine. Elu ise on ju surm. Anda oma elu tühise asja pärast on mõttetus. Lõpetada oma elu võllas ilma vastava teota, ilma «süüta» on häbi ja õnnetus. Surra aga, «tunneta» oma õigust ja tolle «süüdistuse» absurdsust, mille eest loomuvastaselt jätab eluga hüvasti, — seda võib teha naeratusega näol, kusjuures nägu, muide, võib olla ka hirmus, peegeldades põlastust. Ei ole siin ei valgeid ega muid roose sellel teel, kuid ta on mulle tuhat korda armsam kui rahulik elu selle maailma ilu vaatlemisel, kus ilu tallatakse jalgadega, tambitakse porisse.

... Esiialgu suhtusin streigi ettevalmistamisse üsna apaatselt, sest olin üle pea tegevuses teiste asjadega; nüüd aga, kui toimus üldkoosolek, kui see passiivsus hakkas mind vihastama, ei saanud ma end tagasi hoida ja hakkasin koos grupi aktiivsemate seltsimeestega käima auditooriumites — loenguid nurja ajamas. On kuidagi vastik, justkui teostaksid pühaduse rüvetamist, kuid tasub vaid vaadata kuulajaid, kui vihavärin läbib keha: inimesed, kes peaaegu kunagi ei tööta, on nüüd kokku tulnud teaduslikku tööd «toetama»: akademistid-monarhistid, igasuguste bürokraatide pojukesed, kelle näod punetavad «tööpuudusest», härrased, kes end uhkusega nimetavad monarhistideks, kui tulevad ballidelt vintis peadega ja kõlisevate mõõkadega, element, kes kõige vähem teeb au meie alma materile oma märatsemiste ja lakkumistega, kes end pühendab joomisele ja liiderlikkusele (vt. «Zvezda»* nr. 6: «Härrad üliõpilased»). See element külastabki praegu loenguid. Olen ma ebaõiglane? Kui nad oleksid ausad üliõpilased-akademistid, siis toimiksid nad teisiti. Toon näite, mis kordub alataasa. Tuleme auditooriumi. Professor «teenistuskohuse» tõttu ja 2—3—4 üliõpilast, samuti teenistuskohuse tõttu. «Kas Te katkestate?»

* «Zvezda» — bolševistlik ajaleht, ilmus Peterburis 16. detsembrist 1910 kuni 5. maini 1912. — Toim.

«Maha! Minema, ärge segage!» «Me ei luba loengut! Me viime ellu üliõpilaste üldkoosoleku otsuse jne.» Siis trambivad jalgatega. Professor on «mustade» hulgast, ei lähe ära, vaid demonstراتiivselt sosistab oma auditooriumile kõrva: ühele, pärast teisele, kolmandale, nii et püüavad ihu ja hingega. Nurgas pannakse põlema paberihunnik — ruum läheb suitsu täis. Professor jätkab lugemist — «sosistamist». Tuuakse klaasnõu, mis levitab üsna kanget haisu — nad ei lahku, hoiavad ninad kinni ja jätkavad oma loengut — kontrademonstratsiooni. Professor on kangelane, räägivad obstruktsionistid, ja jooksevad laiali, et pääseda lämmatavast haisust. Kas võib sellises atmosfääris õppida? Juba üksnes müra koridoris, kõikide erutatud meeleolu ei lase keskenduda, isegi kui Demosthenes ise kuidagi muutuks meie idamaakeelte teaduskonna professoriks [...]

Ülikool suleti kaheks päevaks. Esmaspäeval avatakse, arvatavasti täielikult, ja võib-olla hakkavad kardavoid samuti nagu Odessa ülikooliski marssima mööda koridore. Huvitav, kuidas käitub professor: kas liberaalsemad sõandavad pidada loenguid, kui auditooriumi sissekäigu juures valvavad vintpüssidega politseinikud?

Ma sattusin hoogu. Sulle on see väga igav. Muidugi, see ei ole ju Sulle nii eriti tähtis. Päris hästi kirjutab selle kohta «Zvezda» (nr. 7, juhtkiri), kuigi ei käsitle küsimust ammendavalt. Loe need kaks numbrit läbi, kui leiad aega (muidugi leiad). See on meie leheke, mida taga kiusatakse ja vintsutatakse [...]

Peterburis, 2. II 1911

Niisiis, mind on ilma jäetud mõningal viisil liikumisvabadusest. Kuidas see kõik juhtus, saad teada, kui loed läbi juurdelisatud sedeli [...] Kirjuta mulle mõni rida: Sankt-Peterburg, Petrogradskaja storonaa, Penkovaja 4, ülema kontor, sellele ja sellele vahialusele. Muide, praegu ei oota ma Sinult kirju nii nagu vabaduses. Tundub, just nagu oleksime teineteisest täiesti eemaldunud. Ja mis tähendab vabaduses viibivale inimesele üliõpilane, keda peale väljaheitmist võib-olla saadetakse Arhangeliski või Vologda kubermangu? Noh, rumalus! Ära mõtle, et mul on halb tuju. Nüüd, kolmandal päeval, on tuju väga hea. Alguses jättis see poliitilise pori halva mulje. Täna-homme toob vend raamatuid, hakkab õppima, kuigi kambris, kus viibib 17 inimest, on raske töötada.

Muide, tulevastesse bürokraatidesse, advokaatidesse ja seaduseandjatesse suhtutakse enam-vähem hästi. Praegu saime teada, et me kõik (400 inimest) oleme välja heidetud, — see on siis esimene samm. Mis edasi saab, seda teab ainult vanakurat ise. Sinu endine üliõpilane!

Noh, millest siis veel? Tahaksin millegagi tegelema hakata. Kogu kamber arutab olukorda. Teistes on sama (siin on kõigest 47 «endist»). Kahju on mõnedest, sattusid siia juhuslikult, neil on hirm. Akademistid lasti vabaks. Vallner võeti kah kinni...
Kõike head Sulle.

P. S.

Sinu J.

Kirjad muidugi võetakse lahti ja loetakse ülemuste poolt läbi. Kirjuta nii, et oleks legaalne. Ülehomme ootan Sinult kirja. Jääb nii?

Peterburis, 5. II 1911

[...] Meie kambris istub muuseas 2 armeenlast, 1 kreeklane, 1 mustlane, 3 eestlast, 1 lätlane. Üldiselt on muulaste enamused. Ma olen kuidagi rahul, et siia «tulid». Ma ütlen «tulid», sest mind arreteeriti üldse 3 korda: arreteeriti grupp obstruktsioniste — inimest 80. Grupp otsustas ühineda sellepärast, et arvati: mida rohkem arreteeritakse, seda kergem karistus. Hakati peale suruma kardavoiudele. Piirati ümber inimest 100, kuid pärast meid vabastati. Kordasime uuesti «pealesurumist», aga kui kardavoid meid uuesti sisse piirasid, paiskasime nad laiali ja jooksime minema. Keegi haaras minust ja tahtis kinni pidada, kuid ma rebisin end lahti (kardavoi oli nõrgake) ja lasksin jalga. Kui ma aga tagasi tulid riietehoiuruumist, kust tahtsin teada saada, kas Vallner sai vabaks, oli peaaegu pool ülikooli koridorist ümber piiratud. Mul tekkis mingi viha ja pärast visasid selgitusi pandi mind koos 3—4 seltsimehega teiste juurde. Kirjutan sellest, et näidata, milline on mu meeolu: olen nii rahulik, nagu asuksin sellel kohal ametikohuste täitmisel; nagu kuuldu, on meid jaotatud gruppideks, mis kuuluvad erinevate karistusmäärade alla. Kõige rohkem, mida võidakse teha, on välja heita ja välja saata. Ma olen kõigeiks valmis Diogenese rahulikkusega ja täieliku apaatia. [...]

Peterburis, 10. II 1911

Nüüsiis, täna saadeti kaitsepolitsei osakonnast paber: nii- ja nüüsgused, arreteeritud 31. I, saadetakse välja nende endi poolt valitud elukohtadesse. Valisin muidugi Tallinna. Nädal aega tuleb veel igasugustes kohtades istuda, kuni tapiga saadetakse Tallinna eeluurimisvanglasse, sealt aga jaoskonda, kus kuulun vabastamisele, ehkki olen kindel, et annavad mu soldatiks.

Kui tore on olla värske õhu käes, kui oled istunud kas või nädala umbses, haisvas urus. Täna olime saunas — kella 5—7 hommikul. Kui hea oli tagasi tulla mööda tänavaid, näha tramme, esimesi varajasi käijaid, lumi aga nii silitab põski. Kõik 11 inimest olid selle vaheldusega väga rahul; kõik peaaegu karjusid tänaval

(meie konvoeerijad on üldse väga heatahtlikud). Kuid milline vastikus oli, kui astusime üle räpase «jaoskonna» läve.

Täna on väga kiire päev. Kõik kirjutavad kirju, nagu lähemid maailma lõppu ja jätaksid kõigiga hüvasti. Homme või ülehommel saadetakse meid tapivangimajja, sealt aga võib ainult kord nädalas kirjutada. Kõik taotlevad kokkusaamisi. Tõsi, mõnedel on valus Piiterist lahkuda. Kõigil on siin «armsad olevused», pruudid, naised, teatrid, lõbustused. Vähesed kurvastavad ainult sellepärast, et nad on välja heidetud. Hirmsasti on ära tüüdanud kõik need jutud, kõik need kõige erinevamad ja vasturääkivad oletused ülikooli uuesti vastuvõtmisest ja muust taolisest. Hundi-passi meile kahtlemata ei anta, kuid kas keegi meist saab tagasi siinsesse ülikooli, see on teine küsimus! Mina sellest peaaegu ei mõtlegi. Võib-olla sellepärast, et ma ülikoolis teenisin ainult sundkohustust; mitte kunagi ei ole ma huvi tundnud kroonuteaduse vastu ja eksamiteks valmistusin alati hooletult, samal ajal kui ma oma tervisliku olukorra tõttu oleksin pidanud programmi õigeks ajaks «selgeks saama», et mitte minna «katsetele» ülekurnatuna. Nüüd tahaksin vabadusse, merekaldale, kus mühavad lained, vilistab torm ja on avarus, selline avarus! Hämmastav, kui palju ma unistan siin merekallastest, kuigi tean, et seal praegu on ainult lumi ja paljas jää. Midagi ei jäta ma siia maha, mis oleks kallis. Ma tahan elada kuni järgmise sügisena maal, merekaldal [...]

Peterburis, 11. II 1911

[...] Täna avaldati «Retšis» üks osa väljaheidetud üliõpilaste nimekirjast. Ka mina olen nende inimeste hulgas, kes on sattunud «esialgsesse seisundisse». Ootan nimekirja järke homme. Muide, välja on heidetud ka P. N. Miljukovi poeg ja meie tuntud professori Vengerovi poeg. Ei näinud seal veel Vallnerit ja teisi tuttavaid venelasi ja eestlasi. Kui ma ei eksi, võeti samal päeval kinni see noor üliõpilane, kellega ma rääkisin ükskord konka juures — kui sa mäletad. Kahju pole mitte niipalju temast kui tema sõbratarist, üliõpilase Roo õest; Roog saadeti välja juba jaanuari alguses Arhangeliski kubermangu — rääkisin Sulle, et tema arreteerimine oli täielik arusaamatus [...]

[...] Minu saatuse üle pole vaja midagi mõelda ega midagi kurvastada. See on nii tühine asi, Liisa. Elus tuleb valmis olla palju suuremateks ohvriteks. See on väga hea, ehkki väga kerge katsumus minu jaoks. Nüüd veendusin uuesti, et sellised takistused ainult lisavad energiat. Mind võivad halba meeleollu viia hoopis teised põhjused. Ole rahulik, Liisa, ja püüa endale kuidagi luua tingimused, mis võimaldaksid iga päev töötada ja mitte üle pingutada. Südamlik tervitus. Tahan Sind kiiremini näha ja tuua Sulle kingitust. Imelik, et see mõte minus nii kindlalt istub.

По распоряженію Г. Управляющаго Министерствомъ
Народнаго Просвѣщенія дѣйствительнаго статскаго
совѣтника Л. А. Кассо отъ 5-го февраля 1911 года
за № 89 и 90 *Анвельтъ, Янъ Яно-*
виль
исключенъ изъ числа студентовъ Императорскаго
С.-Петербургскаго Университета.

№ 1446
19 07 года.

Venemaa rahvahariduse ministri käskkiri J. Anveldi
väljaheitmise kohta Peterburi ülikoolist.

Peterburis, 13. II 1911

Jälle kirjutan. Aeg möödub viljatult, ma ei tee peaaegu mitte midagi. Kogu aja jooksul lugesin läbi vaevalt 100 lk. teaduslikku kirjandust. Au olgu Kõigevägevamale, kes lõi vene äraostetavuse! Iga päev on meil ajalehed, nii et oleme välisasjadega kursis. On hea, et tapivanglas on vähe ruumi; meid saadetakse sinna ainult 20—24 tunniks, pärast aga tapiga edasi. Tapivanglasse sellised asjad nagu «Retš» ja «Birževka» ei jõua, kuid korraldada öösiti

igasuguseid etendusi, nagu elavpildid, ballett, prantsuse maadlus jne. jne., võib ainult siin. Täna oli siin mingi ametnik ohrankast või vangla inspektsioonist, kes kirjutas üles «meie eritunnused» (milliseid mul ei leidunud). Paberis, mis saadetakse Tallinna politseile, olen märgitud veel üliõpilasena. Kartsin, et hoolimata loast valida elukoht, saadetakse mind koju, kuid arvatavasti seda ei juhtu. Nagu teatati, saadetakse kolmapäeval tapivanglasse, sealt aga neljapäeva hommikul Balti vaksalisse. Neljapäeva õhtul kella 8—9 ajal seisab ees Tallinnas väike jalutuskäik politsei ja oskonda, järgmisel hommikul aga võib-olla lasevad vabaks. «Võib-olla» sellepärast, et kurat neid teab. Istud, midagi aga ei räägita. Kui Sina oled vaba, jaluta mööda platvormi, tahan Sind näha. [...] Nagu ajalehtedes kirjutati, hakatakse meid saatma gruppides, igas 10 inimest, aga kas saab meid neljapäevaks nii palju kokku, ei ole teada. 5 inimest juba teab, kui aga tulevad ka Vallner ja Lehtmann (nendest ei tea midagi), siis 7. Tõenäoliselt leitakse 10 inimest (mõned kuni Narvani jne.). Nüüsiis, on lootus vabaneda. Hirmus kahju on ajast ja meie õhk hävitab halastamatult tervist. Sõjaväeteenistusest vabanesin kuni sügiseni. See on hea, on aega läbimõtlemiseks.

Kui imelikult möödub siin aeg. Homme saab 2 nädalat, kui mind kinni pandi, kuid kuidagi ei saa eraldada üht päeva teisest, isegi selle suhtelise vabaduse juures, mida kasutame. Nii et isegi täna küsisime, kas oleme siin juba ühe pühapäeva veetnud või on täna esimene. Mul jäi eelmine meelde sellepärast, et käisime õues, kuid ei saaginud puid, nagu alati teeme. Milline üksluisus võib olla, kui istud üksikkongis. Peaaegu 18 tundi kogu ajast veedad lamavas asendis — naril. Meie rahvas tavaliselt päeval (viimasel ajal) peab end üleval vähem kärarikkalt kui alguses, kuid see-eest öösel kella 11—2-ni kukub meie all asuvas kantseleis krohv alla. Vaene ülevaataja ei tea, mida meiega ette võtta. Täna seadsime aknale peegli, milles oli näha kontoris minevaid selt-simehi, ja me hakkasime nendega rääkima; esimene kord ähvardati meid «tagajärgedega» (arvatavasti kartseriga, milliseid all on tükki 3: haisevad, pimedad (ilma akendeta) ruumid, mõõtmetega 5×6 jalga). [...]

Tahaks nüüd kiiremini vabaneda, veidi puhata, pärast aga asuda õpingute juurde. Mu töö katkestati kõige kibedamal ajal. Harva töötasin nii intensiivselt ja produktiivselt nagu 10.—30. jaanuarini. Põhiliselt lugesin inglise töölisliikumise ajalugu ja Baltimaade õigust. Tahan seda tööd jätkata, kuivõrd seda lubavad raamatud. Kahju, et Tallinnas pole ühtegi korralikku raamatukogu. Kui kõik läheb nii, nagu loodan, katsun otsida endale tunde, asun elama Kadrioru kanti, kohe aga, kui saabub kevad, kolin Kosele või mujale taolisse kohta — tahaksin mere juurde, ära sipelgapesast. Kardan ainult, et mind Tallinnast väga kergesti välja aetakse — sellesama riikliku kaitseseaduse § 16. alusel.

Tuleb olla ettevaatlik. Poleks tahtmist olla Tallinnast eemal, seal seisab ees töö.

Vanematest on kahju. Kui nad on «äpardusest» teada saanud, on nad väga rusutud. Vend vist kirjutas neile. Veidi halb on ka see, et mul on võlad. Nad rääkisid alati, et ma kõigepealt lõpetaksin ülikooli, siis aga võin minna kas või maailma lõppu; dip-lom on ju nii tähtis meie «rüügile». Nüüd aga — jumal teab: et meid tagasi võetakse, selles olen kindel, ainult et on vaja «ustavalt» oodata, see aga on mõnikord raske. [. . .]

Peterburis, 14. II 1911.

Täna möödub 2 nädalat sellest päevast, millal meid istuma pandi. Kamber tühjeneb. Jumal tänatud, kära väheneb. Veel paar päeva tuleb siin istuda. Ole hea, hoi a alles «Sovremennoje Slovo» teisipäevane number, ajalehti ma enam saama ei hakka, kolmapäeval on duumas arupärimine, mis, kui kuuldusi võib uskuda, võetakse vastu oktoobristide häälteenamusega. Selle arupärimise vastuvõtmine on hea tundemärk; me oleme ju välja heidetud igasuguse seaduse vastaselt, professorite distsiplinaarkohtuta, nagu see on ette nähtud. Aga vaevalt oleks see distsiplinaarkohus meie väljajätmise suhtes öelnud «heakskiidusõnu». Enamik selt-simeestest elabki siin ainult tagasivõtmise juttudest. Muidugi, ei saa eitada selle tähtsust, kuid ei saa jätta põlastavalt muigamast, kuulates neid tulevasi keskpäraseid ametnikke, ärimehi ja kapitaliste. Eile õhtul saatsime ära 5 seltsimeest, keda viidi täna hominikul minema. Oli lärmi, rüetuti ümber narrideks, pappideks, hernehirmutisteks, kuni ilmus ülemus vangivalvuri isikus. Oli bankett ja siin selgus kuidagi rumalalt see pooleldi tõsine, pooleldi naljatlev meeoleu. Kuidagi halb hakkas, kui jäeti mängimine ja püüti pidada tõsise sisuga lahkumiskõnesid. Heitsin viivitamatult magama. Vahel võtab võimust selline viha nende ebateadlike, rahutute, «revolutsiooniliste» reaüliõpilaste vastu. Jah, neid ei või jätta kasutamata, nad on tormi kuulutajad ja väsinud, uinuva ühiskonna sümpaatia ja antipaatia väljendajad. Nende väljaastumised ei läinud asjata kaduma. Eriti nüüd, millal on duuma, kus võib rääkida — muidugi mitte seadusandlikus keeles, vaid võib rääkida agitaatori keeles rahvamassidele [. . .]

Helsingis, september 1911.

[. . .] Nii ilus pilt on akna taga. Ja hirmus on mõelda, et see väliselt kena linn peidab endas nii palju kurbust, kannatust ja piinu nagu kõik kohad, kus valitseb kaasaegne kord. Vähemalt — ei ole kvalitatatiivset erinevust, on vaid kvantitatiivne. Siin on samuti härrased ja nende teenrid, logelemine ja kurnav töö, ülelõigne lõbutsemine ja puudus sellest, mis lubaks lõbutseada. Ainult

Smtigg.

Härmed varden på begärens intyg-
gadt, att fysike undarsätens, studentens
Jan Janow Knovelt, som utan afbrött
varit i Helsingfors stad borat sedan
den 24 September 1911, enligt uppgift
af polisen härstädes icke stätt under
påtalsligt åtal, tillhör icke politiske
förening och är om honom intet oför-
dömligt känt. Helsingfors är lands-
kamrat, den 28 Februari 1912.

E. Nyman

G. Suvelin

fol 135.
Hälsn 1: -
Kopier 2 stig 2: 40
Oflorvärt 1: -
Länk 6: 40.

siin on kõik see, mis võib solvata kodanluse endaga rahulolu tunnet ja tema rahu, varjatud ja peidetud. Mulle rääkis kord üks vanaeideke-juuditar, et talle meeldib Peterburi palju enam kui näiteks Berliin: viimases olevat liiga palju võltsi, sellepärast et linn varjab seda, mis temas on, ei näita oma viletsust. Ei tea, kuid ei saa ainult vaimustuda Helsingi välisilmest; kuidas ta ka ei oleks silmale ilus, on ju teada, kui palju ta peidab endas varjukülgi. Kuid üht on siin ikkagi: Helsingi on tulevasele korrale palju lähemal kui meie asiaatlikud agulid; on tunda, et tarvitseb vaid kätt sirutada, ja üldine õnn, üldine rõõm ja vennalik armastus ühendab kõiki neid, kes praegu elavad ametlik-külmalt ainult enesearmastuse tupes [..]

Helsingis, 22. IX 1911

[..] Lõpuks olen jälle oma toas! Pärast pikki vintsutusi, pärast kõige naeruväärsemaid lingvistilisi harjutusi ja mitmesuguseid kurioosumeid sel pinnal peatusin möbleeritud tubades või mingisuguses selletaolises asutuses, kus toakese eest maksan 2½ marka. Siin meeldib palju enam kui 3-rublastes. Akna all on puiestee ja vaade mitmele tänavale. Elektrivalgus jne. Imelik, et kõik siin- sed võõrastemajad, kus ka ei käinud, on puupüsti täis, kuni viimaks leidsin! Tõtt öelda olen nagu teise maailma sattunud. Ma ju pole peale Tallinna ja Peterburi kusagil olnud, sellepärast on nii huvitav. Kõik siin esialgu köidab, vaatame, mis edasi saab. Juba vagun, eriti aga konduktor meeldisid mulle, nii et ma kogu aeg vaatasin seda lääne-euroopaliku vormimütsiga noormeest, kui ta mööda läks ja viisakalt, nagu salongis, kummardas, kui ta naeratades pileteid küsis ja kõigile rõõmsalt otsa vaatas. Tahtmatult meenus tema kõrval vene konduktori kuju, räpane, tige, kavala näoga ja igas suhtes ebaviisakas. Kogu teekonna jooksul ei näinud ühtegi kontrolli, kes Venemaal sulle kusagil rahu ei anna. Hommikul ärkasin, kui juba linnale lähenesime. Imelik loodus: metsad, sood, ja äkki kaljumäed, millede vahelt lendasime läbi undamise ja vilega. Aga siis näed ka vett, omapärases stiilis hooneid. Vaksalis longin ringi, pöördun ühe noormehe poole — ta ei saa minust aru, sandarmilt aga ei taha küsida. Andsin asjad hoituruumi ja lonkisin ringi mööda tänavaid kella üheni päeval. Viimaks otsin «Führer'i*», otsisin üles võõrastemaja ja asusin siia. Hakkan vähehaaval korterit otsima. Mingisugune maadam, kelle juures käisin «ajutise elunemise» pärast, ütles, et kõige parem on leida tuba (või kaks) ajalehekuulutuste järgi. Hakkan vaatama, kuid lõpliku otsuse teeme vist koos. Tarvis on veidi kohaneda sinise eluviisiga, esialgu jooksid silmad ringi nagu hollandlasel Amsterdamis. Ja tuleb kas või veidigi õppida soome keelt, muidu on päris häda. Tulin kuidagi toime saksa keelega, mõnikord saavad aru, eriti noored [..]

* «Juhi» (saksa k.). — Toim.

Судья

СУДЕБНЫЙ СЛѢДОВАТЕЛЬ
РЕВЕЛЬСКОГО
ОКРУЖНОГО СУДА
Город. Р.

Во Канцелярию С. Петербургскаго
Университета

20о Новаго 1911г

№ 45-05

по д. № 142

Судебная Канцелярия
г. Ревель

Ревель.

Строму соблюденіи,
востани сн в шани студента
С. Петербургскаго Университета
Ема Яков Александрович и гди
они в кастовиче време прази
васни.

И. д. Судебнаго Слѣдователя

А. Румин

Tallinna ringkonnakohtu kohtu-uuriija kiri Peterburi ülikooli kantseleile, milles nõutakse teateid J. Anveldi kohta.

Narvas, 13. XI 1912

[...] Ma elan siis sedasi. Olin Toilas. Volli* oli just sel ajal Narva sõitnud, nii ma ei näinudki teda. Suurema osa ajast elasin Rud. Linnamaa, möldri juures. Tal on tore poeg, minu ristipoeg. Ise 3½ aastane, aga tunneb juba tähti, mängides õppis selgeks. Vestlesime isaga ühest ja teisest. Arvab, et Sa Piiteris varsti mu unustad... Oli väga kena. Kuid, nagu teisedki, soovitas ta praegu «esialgu» ajalehega mitte jännata. Oli esimene, kes tellis «Kiire» aasta peale. Tahtsin seal leida inimest, kellelt võiks saada «Kiire» jaoks 100—200 rubla. Linnamaa soovitas parem teha isiklikku laenu, ütles, et lehe jaoks ei anta. Nii ma otsustasingi; see inimene lubas tuua järgmisel nädalal. Sõna ta peab, kuid ta ei ole täpne, jumal teab, millal tuleb.

Reedel ilmub esimene number suures formaadis. Too paber ei jõudnud kohale, kontor pidi vabrikust tellima. See number on ajutisel paberil — inetus formaadis (liiga lai).

Elan praegu Eljase** pool. Korterit remonditakse, loodan nädala lõpuks sisse kolida. Nurgake tuleb päris kena. Ainult kui saaks osta korraliku mööbli.

Said Sa viimase numbri kätte? Nii kui ilmus, tuli kohe sandarm. Võttis 5 numbrit (17.—22.). Vist tõlgivad. Arvatavasti kaevati — vaenlaste leerist. Eks näeb. Praegu on kõik vaikne.

Hirmus raske saab olema. Kirjutasin Oru Vollile***, arvan, et tuleb [...]

Narvas, 19. XI 1912

Vabanda, Liisa, et ei ole raha! Ainult nii paljudest lisan juurde. Nagu kirjutasin, loodan kolmapäeval vekslid diskonteerida. Kirjuta, kuidas on lood ammega ja kõige muuga; võiksid kas või passija võta. Ma ei taha nüüd sõita, enne kui saan tunnistused. Ootan päevast päeva. Võib-olla nädala lõpuks. Igatahes mitte enne reedet. Tarvis on välja anda korralik number, niipalju kui seda lubab trükikoda.

Ajaleht levis hästi, järgmine number ilmub 3500 eksemplaris.

Ja mis väike teeb? Olin hiljuti juhuslikult ühes juudi töölise perekonnas, ootasin Kippari venda. Seal oli ka väike tüdruk Anja, 11-kuine, tulid hambad palavikuga. 11-kuine ja pole veel ühtegi hammast! Raske, hirmus aeg tuleb siis jälle minu «jungel». Noh, kuidagi ehk ikka läheb! Otsi ainult endale passija [...]

[...] Politsei seni minust veel ei tea, tõenäoliselt tulevad jälitamisest, läbiotsimisest. Ootame iga päev «esimesi pääsukesti». Siin on kõik ärevil, nii sandarmid kui ka kodanlased, ja viimased

* Voldemar Puss. Töötas tol ajal Orul aednikuna, kodusõja ajal oli Võru kommunistliku polgu komandör. — Toim.

** Mihkel Eljas. Oli Toilas, hiljem Narvas kaupmees, pooldas bolševikke, toetas aineliselt ajalehte «Kiir». — Toim.

*** Voldemar Puss. — Toim.

ДИПЛОМЪ.

Предъявитель сего, бывший студентъ юридическаго факультета ИМПЕРАТОРСКАГО С.-Петербургскаго университета, **Янъ Яновичъ Анвельтъ**, сынъ крестьянина, вѣтронсповѣданія евангелическо-лютеранскаго, съ разрѣшенія Министерства Народнаго Просвѣщенія былъ допущенъ къ испытанію въ юридической испытательной комисіи, назначенной при названномъ университетѣ въ 1912—1913 учебномъ году.

На испытаніяхъ въ факультетѣ и въ комисіи Янъ Анвельтъ обнаружилъ познанія:

а) по предметамъ испытаній полукурсовыхъ: энциклопедія права — *удовлетворительно*, исторія римскаго права — *удовлетворительно*, политическая экономія — *весьма удовлетворительно*, исторія русскаго права — *удовлетворительно*, государственное право — *весьма удовлетворительно*, статистика — *весьма удовлетворительно*, исторія философіи права — *весьма удовлетворительно*, церковное право — *удовлетворительно*;

б) по предметамъ испытаній въ комисіи: догма римскаго права — *удовлетворительно*, гражданское право — *удовлетворительно*, гражданское судопроизводство — *удовлетворительно*, уголовное право — *удовлетворительно*, уголовное судопроизводство — *удовлетворительно*, торговое право — *удовлетворительно*, международное право — *удовлетворительно*, полицейское право — *удовлетворительно*, финансовое право — *удовлетворительно*.

Посему, на основаніи ст. 81 Общаго Устава ИМПЕРАТОРСКИХЪ Россійскихъ университетовъ и по силѣ дѣйствующихъ правилъ о производствѣ испытаній, юридическая испытательная комисія въ засѣданіи 12 Октября 1912 года постановила: удостоить Яна Анвельта диплома **ВТОРОЙ** степени, со всеми правами и преимуществами, поименованными въ ст. 92 того же устава и въ V п. **ВЫСОЧАЙШЕ** утвержденнаго въ 23-й день Августа 1884 года мѣлня Государственнаго Совѣта. Въ удостовѣреніе постановленія комисіи выданъ сей дипломъ Яну Анвельту, за надлежащею подписью и съ приложеніемъ печати Управленія С.-Петербургскаго Учебнаго Округа. С.-Петербургъ,

31 дек. дня 1912 года.

Попечитель С.-Петербургскаго Учебнаго Округа

*Предсѣдатель юридической
испытательной комисіи*

Привѣдъ Канцелярія Попечителя

№ 40138

J. Anveldi diplom Peterburi ülikooli õigusteaduskonna lõpetamise kohta.

mitte ainult siin. Järgmine number peab veel paremini välja tulema. Tallinnas arvatavasti läheb, sealsed leiavad följetoni linna-peast («Härra linnapea pörgus»). Saadame sinna igaks juhuks 1000 tükki, viimast numbrit saatsime 500, oli vähe, ja nüüd hakkab teine artell müüma.

Näed siis, millega ma tegelen. Loen ka, ehkki vähe. Puss sõidab kohale neil päevil... Tartus leidus kaastööline, «Trükiasjade» toimetuse liige. Veiber, kes kirjutab pole viga, tunneb keeli (vene ja saksa). Kuradile A/ugust/ K/astra/, ta on lihtsalt siga. Käspert kinnitab, et (A. K. ise ütles) ta toimetab «Tööliste elu» osa-osakonda, tähendab, konkureerib meiega, kasutab oma sidemeid töolistega meie kurjema vaenlase heaks, keda ise nagu hirmsasti vihkaks. Seda ma juba nimetan sigaduseks. Niiugust asja ma siiski ei oodanud. Võib kõike muud teha, aga mitte seda. Noh, kuradile selle «pugejaga».

Narvas, sügisel 1912

[. . .] Narvas üürisin korteri jaamast 200 sammu kaugusel. Puu-majake, II korrus, sissekäik tänavalt, pealegi peatänavalt. Ruumi on minu jaoks palju. Hakkan tegelema «Kiirega» ja kodus uurima õigusteadust. Ametlikult on juba teatatud, et töötan toimetuses. Eks näeb, kuidas seal kõik läheb. Võtsin 300 rbl. laenu, ruttasin sellega, sest vaevalt oleks antud, kui oleks teada saadud, et mul on «midagi pistmist» «Kiirega». Praegu oldi väga heatahtlikud, kuid huvitav, mis näo nad tegid, kui lugesid, et ma olen «Kiire» toimetaja. Esiialgu elan kusagil mujal korteris, «oma» saab alles valmis umbes 20-ndaks kuupäevaks. [. . .]

Loodan, et ma siiski saan mõningal määral praktiseerida*, ja toimetusest saan ka ehk rublat 40—50 kuus. On vaja ainult energiat, hirmus palju tööd on ees. Vastasel korral ei tule millestki midagi välja. Vaja on «lainetama panna» Narva idiooditsevad provintsiaalid-seltskonnategelased. Tänu jumalale, mu narvalas-test seltsimehed K-rt** ja B-k*** on tublid. Töötada võib. A. C.**** arvatavasti ei tule. Hea küll.

On pime. Suudlen mõlemaid mu «Jungen» ja ootan Sinu kirja homme. Pühapäeva õhtul sõidan ära, kirjuta siis: Narva, «Kiire» toimetus, A-le.

Narvas, XI 1912

Minu kallid, esimest korda istun oma uues toas. Korjasin tütta-vatelt kokku kaks lauda, tooli; kaks tooli lubati veel. Täna öösel trükkisime, toimetus oli «täies koosseisus» kohal. Esimesed val-

* On mõeldud praktiseerimist advokaadina. — Toim.

** J. Käspert. — Toim.

*** V. Buk. — Toim.

**** A. Kastr. — Toim.

misnumbrid ilmusid hommikul kella neljaks, trükkimise lõpetamise kella kaheksa ajal hommikul. Kuna osa töölisi läks hommikul juba tööle, hakkasin kella neljast tööle — «valtsima». Kella üheksani töötasin koos Käsperti ja veel kahe noormehega. Saatsime numbrid laiali, ka Sina said oma. Kella 11 kuni 3-ni magasin, isegi niisugune siga olin, et ei saanud Sulle raha. Olin liialt, lihtsalt võimatult väsinud. Homme saadan. Mind rahustab see, et Sa D-lt natuke raha said, tähendab, kopikas on olemas. Homme saadan tingimata. Ma võtsin laenu, s. t. diskonteerisin 100-rublase vekslit Krediidühisuses, astusin sinna isegi liikmeks päris pursui kombel. Pole paha, raha läheb alati vaja. Meie lehega lähevad asjad seni hästi, trükkisime 3500 tükki, arvatavasti müüme kõik ära. Eelarve kohaselt kalkuleerime 13. aasta lõpuks 4000 lugejaga... Seni läheb üle ootuste hästi. Ma unistan juba, et ületame tuleval aastal (laupäeviti, kui rahvas ostab ajalehte pühapäeval lugemiseks), 5000! See oleks imetore. August Kastrat toimetab «Tallinna Teatajas» «Töölise elu» osakonda. Seda ma juba nimetan sõna täielikus mõttes sigaduseks. Lausa konkureerib meiega. Noh, kurat temaga! Ma enam ei muretse tema pärast, me võime ise, ilma tema kõrge abita, oma ajalehti ja raamatuid välja anda. Lõppude lõpuks ei ole ta Tallinnast suuteline asju segi ajama, sellepärast et ajalehte välja anda ta muidugi (välja arvatud «Tallinna Teataja») ei saa ja vahest ei tahagi, töölistel aga on ajalehte vaja ning nad paratamata järgnevad meile. Hiljem teeme seal agitatsiooni «materიაalse toetuse» kasuks; alguses on kuidagi piinlik. Läksime ise riski peale välja, nüüd on vaja viia nende lugejate arv, keda saame esialgu värvata, «kulminatsioonipunktini», pärast aga, kui on näha, et me ajaleht end materiaalses mõttes täiesti õigustab, pöördume nende poole. Huvitav, kas August Kastrat on siis vastu või ei ole? Mina aga arvan, et jaanuaris me võime juba öelda: meil on vaja ainult kapitali käibeks (numbrite ja kuulutuste eest ei maksta ju otsekohe, meil on aga vaja pidevalt maksta, ja järelikult peab meil olema raha, vaatamata sellele, kas ettevõtte tasub või ei). On arusaadav, et mida rohkem lugejaid, seda väiksem defitsiit, seda vähem on vaja raha...

Õhtul, kell 10.

Saabus Voldemar, minu alter ego. Istusime koos minu juures. Noored inimesed, muidugi, mingit arusaamist ajalehe asjandusest neil ei ole, kuid nad on innustatud, neile võib toetuda, igatahes nad ei hakka jõudu säästma — annavad kõik oma energiast, nii palju kui on suutelised üldse pühendama sellele üritusele.

... Nüüd tuleb minna julgelt edasi, kuigi mul vahel on rahuldamatuse tunne, isegi kartus kõige selle ees, mis seisab ees. Meie vastased naeravad, nad on veendunud, et me ei pea konkurentsile vastu, et 2 kopika eest ei saa välja anda üldse mitte mingisugust ajalehte, ja eriti veel «Kiirt». Kes naerab viimasena, see naerab paremini. Veel kord: üks vaatame! [..]

VÄLJAVÕTE J. ANVELDI KIRJAST J. KIPPARILE

Narvas, 23. jaanuaril 1914

[...] Trükikoja asi tegi määratud kulusid; leht on mõnisada rubla jumalamuidu trükkimise eest enam maksnud, kui see isegi Tallinnas maksma tuleks; ka ladumine on kallimaks läinud, kui seda aasta tagasi arvati, ja isegi praegu pole veel Tennissoni koda niikaugel, et võidetavale tingimustega midagi korda saata. Sügisel võitlesime hirmsas puuduses. Augustikuust saadik ei saa mitte ainult mingisugust tasu, vaid tuli iga vaba kopik sinna anda. Nüüd on asi vähe parem, aga siiski nii halb, et vekslitest üle ei taha saada, mis tulevad — sel kuul oli neid 300 rubla eest. Polnud ju meil kirjastuse sisse raha panna, ja nüüd on meil, näiteks kalendrites, kuukirjas jne. hulk raha; puudub läbikäigukapital.

Võib olla, et me paari aasta pärast korralikku honorari suudame maksta, aga sel aastal on see veel täbar. Ainus honorar, mis me maksta saame, on raamatute kaastöö eest. (Kuid praegu on ka kalendri kaastöö eest maksmata; keegi pole küsinudki.) Ja ka seda ei saa enne, kui väljaanne läbi müüdnud.

Lihavõtteks on meil album teoksil; ootame ainult ladu (tellimine on antud — Sorbonne'i kiri — nagu Korolenko «Igapäevasel nähtusel»).

Lehe sisu üle ära pahanda ega kõiki neid puudusi uuri; pigista teine silm kinni nii korrektuurivigade kui teoreetiliste naiivsuste asjus. Mis teha, kui inimesed kaovad — kui neid ei ole! Näit. W. K. [arvatavasti Voldemar Kann. — J. K.] olevat, nagu väga ustavast allikast kuulen, «Pet[erburil] Teat[aja]» peatoimetaja 14-st jaan. alates. Vahel läheb lehte asju sisse, mida ma ära hoida ei saa, isegi juhtkirju. Oleks nende tagavara suur, siis saaks kõik enne läbi vaadata, aga et neid ladus pole ja vast otse rutuga tuleb lasta materjali otsida, siis satub näit. W. B. [V. Buk. — J. K.] poolt «teri» hulka, sest mul tihti aeg puudub, et järele vaadata. Nagu üks hiljutine kriipsualune. Aga kannatan ristas hammastega ära. Ma ei saa «все или ничего» järele käia.

«Mis sellesse A. C. [August Kastr. — J. K.] kamasse puutub, siis tegin ma (lehes) selle märkuse nuuskurluse kohta kõige suurema järelekaalumise. See tema häbematus, et meie uurijale

Krukovskile, kes mulle ammu juba püüab (как фактического редактора) näpunäiteid anda, oli paras juhtumine. Kujuta ette, mul on üsna kindlad teated, et hr. A. C. sandarmivalitsusele kõiksugu teateid tööliikumise üle on muretsenud. Muidugi, ta oli küllalt vist sellevõrra «korrektne», et ainult «kahjuta» teateid muretses oma naha päästmiseks. Aga see asja ei muuda. Seda isikut, kelle läbi teated saadud, tunnistuseks ette kutsuda on võimata (praegu vähemalt). [...] Tallinnas on see küsimus kole terav. Keegi A. C. kannupoiss ei julge oma isandat meile suu sisse kaitseda, aga tagaselja vanade naiste kombel küll. Olin hiljuti seal. Ühel ülelinnalisel koosolekul võeti terav resolutsioon A. C. kohta vastu. Praegu korjatakse allkirju. Ilmub lähemal ajal. Aga ma tean, et sellele resolutsioonile ka need alla kritseldavad, kes mõni aeg tagasi siia protestikirja A. C. kaitseks saatsid.

KOOLIVEND

Minu tutvus Anveldiga kestis ligi 40 aastat ja oli algusest peale õige lähedane. Sellepärast julgengi oma sõprade soovitusel katkendlikke mälestuskilde kirja panna, et anda tulevasele Anveldi eluloo kirjutajale mõningaidki fakte, mida selle suure inimese portree maalimisel ehk ära kasutada saab.

Tartu Õpetajate Seminaris

1900. aasta augusti teisel poolel kogunes Tartus, selleaegse nimetuse järele Laia, nüüdse Mitšurini tänava maja nr. 28 hoovi tükki kuuskümmend 15—16-aastast jõmpsikat, enamasti maatameeste ja teiste kehvikute pojad, sekka ka mõni taluomaniku võsu. Laia tänava maja hoovi tõi neid soov selles majas asuvasse õpetajate seminari sisse astuda.

Läinud sajandi lõppverandil ja käesoleva sajandi algul oli Tartu Õpetajate Seminar ainuke õppeasutus Eestis, kus õpilasel oli lootust kroonu kulul haridust saada. Nelja-aastase õppekursusega seminari lõpetaja võis loota «leivale» saamist, s. o. kihelkonna- või ministeeriumikooli õpetaja kohta, mis küll väga tulus ei olnud, aga siiski ära elatas.

Kuuestkümnest hariduse ihkajast valiti eksamite tulemuste põhjal 25 poissi ettevalmistusklassi õpilaseks. Nende valitute hulgas olid ka Jaan Anvelt ja mina, ning siit sai alguse meie tutvus.

Õeldust on selge, et seminari peamiseks tõmbejõuks oli kroonu kulul õppimise võimalus. Omal kulul õppija pidi maksma aastas 25 rubla õppemaksu; kui ta seminari kosti ja ühiselumaja tarvitas, siis veel 85 rubla.

Seminaril oli ettevalmistusklass ja kolmeaastane põhikursus. Ettevalmistusklassi õpilastele harilikult stipendiume ei jätkunud, mistõttu enamus seminariõpilasi elas esimese aasta omal kulul. Sel ajal võis vähenõudlik nooruk õppeaasta (kümme kuud) Tartus odavamalt ära elada kui 85 rubla eest. Sellepärast asus Anvelt, nagu paljud teisedki, linna elama.

Sel asjaolul olid veel omad head küljed. Linnas elades võis kasutada neid hariduse omandamise võimalusi, mis seminaris ole-

vatele kättesaamatud olid, — kostilised pidid kodukorra kohaselt kell 5 peale lõunat kooli ruumides olema.

Üheks hariduse allikaks olid kõneõhtud, mida korraldasid tolelaegsed seltsid «Karskuse Sõber» ja «Taara». Esimeses seltsis korraldati neid õhtuid pühapäeviti ja päeval ning nad olid kõigile vabad. «Taara» kõneõhtuid peeti õhtuti ja loeti politsei silmis kin-nisteks, s. o. sinna lubati ainult seltsi liikmeid. Kuid külaliste nime all lasti sinna ka teisi isikuid. Seminari pansionis elavatele õpilastele olid «Taara» koosolekud aja sobimatuse tõttu kättesaamatud. Neil käisid linnas elavad seltsimehed, nende hulgas ka J. Anvelt, kes andis meile, «müüritagustele», kõnede sisu edasi.

Mäletan selgesti üht niisugust kõnet.

Kalendris «Sirvilaud», mida andis välja purukodanlik Eesti Üliõpilaste Selts Tartus, ilmus pastor J. Tischleri kirjutis materialismi kohta. Sel puhul pidas «Taara» seltsis kõne tolelaegne üliõpilane Jaan Sarv, pärastine Tartu ülikooli matemaatika professor. Kõne teemaks oli «Materialism tähtraamatu sabas» ja selles näidati, et pastoril aimugi ei ole materialistlikust ilmavaatest ja et tema lobisemine materialismi üle mingit tähelepanu ei vääri.

Linnas elavatel seminaristidel oli võimalus osa võtta ka neist poliitilistest üritustest, mida korraldasid üliõpilased ja keskkoolide vanemad õpilased. Neil aastail hakkas Tartus esimesi samme tegema ka nende keskkoolide õpilaste rühmitus, millest hiljem kasvas välja «Noor-Eesti».

Anveldi jutustuste põhjal tean, et ta neist üritustest osa võttis. Need olid talle poliitilise kasvatusena n.-ö. ettevalmistusklassiks.

Mitmel korral on juttu tehtud Anveldi ilukirjandusliku tegevuse algusest ja seminari käsikirjalistest ajakirjadest. Seminari ajaloos («Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928», Tartu 1929, lk. 114) kõneldakse, et «... «Ärataja» ilmus paari aasta kestel (1901 ja 1902)», millest peale loetakse ka J. Anveldi kirjanduslike katsetuste algust.

Peaaegu ütlesin, et seminaris olid käsikirjalised ajalehed-ajakirjad ammune asi. Leidsin Leningradi turult vanade raamatute hulgas ühe säärase aastakäigu, mis pärineb 1898. aastast. «Ärataja» tekkis minu teada 1902. aasta algul ühe järjekordse ajakirjana. Mäletan meilt allkirja võtmist selle kohta, et sissekukkumise korral ajakirjast mingeid teateid anda ei tohi.

J. Anveldi kirjanduslik tegevus algas enne «Äratajat», nimelt 1901. aasta algul, kui me veel ettevalmistusklassis õppisime. Mäletan sellest ajast Anveldi üht esseed kellegi meie klassikaas-lase kohta, mis äratas üldist huvi juba sellega, et meie kuidagi selgusele ei jõudnud, keda meist autor kujutab. Nii osavasti oli siin põimunud fantaasia ja tõelisus. Küllap oli see mitme kaasõpilase iseloomulike joonte kogupilt. Minu arvates on see «Tema» varjunime all 1901. aasta algul sündinud esse J. Anveldi kõige varajasem ilukirjanduslik katsetus.

«Ärataja» suri 1902. aasta lõpul ja on ekslik tema elu kahe aasta pikkuseks lugeda. Anveldi ilukirjandusliku tegevuse alguseks aga tuleb lugeda esseed «Tema» varjunime all 1901. aastast.

Meie Anveldiga tegime tol ajal omapärase katse eesti keele õppimise eesmärgil.

Küsisime ülikooli eesti keele lektorilt dr. K. A. Hermannilt, et kas ta ei lubaks meid oma loengutel käia, mis juhtumisi olid seminari laulutundide ajal, mille vastu meil kummagil erilist huvi ei olnud. Hermann nõustus.

Me aga pettusime varsti. Hermannil loengud olid määratud neile teistest rahvustest üliõpilastele, kes kavatsesid eestlaste keskele tööle jääda. Loenguid peeti vene keeles. Üliõpilasi, kellele neid loenguid vaja oleks olnud, ei leidunud. Tulevastele sakslastest pastoritele, keda eesti keele oskus oleks võinud huvitada, ei olnud dr. Hermannil venekeelsed loengud arusaadavad, kuna usuteaduskonna aineid kõiki loeti saksa keeles ja vene keelt need härrad ei osanud. Jäi mulje, et dr. Hermannil nende aastakümnete kestel, millal ta oli ülikoolis eesti keele lektoriks, õieti kuulajaid ei leidunudki. Sellises olukorras tema loengutel käimine osutus meile mõttetuks ja me vabandasime tema loengutelt ärajäämist mingi ootamatu takistusega seminaris.

Anveldi lahkumine seminarist

1902. aasta sügisel lahkus Anvelt seminarist, kuid jäi meiega endiselt tihedasse läbikäimisse. Seminarist lahkumise põhjuseks oli kroonu abirahast (stipendiumist) ilmajäämine.

Anvelt jäi Tartusse elama. Elatisraha hankis ta üliõpilastele loengute ümberkirjutamisega, mis oli ka seminaris levinud teenistusvõimalus. Nähes õpetajakutseks valmistumise nurjumist, astus Anvelt tollaegseile Hans Margensi kursustele raamatupidamist õppima. Elamisvõimalused olid tal sel ajal õige kitsad, kuid ta jätkas oma hariduse täiendamist endise hooga. Oma kinnise iseloomu ja vähenõudlikkuse kohaselt ei kaevanud ta raskuste üle, ja meie, tema sõbrad seminaris, ei taibanud kasutada tema abistamiseks võimalusi, mis meil oli. Näiteks oleksime võinud teda varustada leivaga. Seminaris anti lõunaooteks piiramatul hulgal leiba. Oleks võinud Anveldi varustada «igapäevase leivaga» sõna otseses mõttes, mis oleks talle, kes peost suhu elas, suureks toetuseks olnud. Mul tärkas see mõte hiljem, kui üks linnas elav seminarist meil leiba söömas käies etteheiteid tegi, et meie leivaga hoolimatult ümber käime, samal ajal kui linnas küllalt nälgijaid on. Siis taipasin minagi, et ma Anveldile toetust oleksin võinud anda, kuid ta oli siis juba Tartust lahkunud.

J. Anvelt 1904. a.

Tartust eemal

Lõpetanud raamatupidamise kursused Tartus, siirdus Anvelt Peterburi teenistust otsima. Kerge selle leidmine ei olnud, sest raamatupidajaid valmistasid Peterburis ette kümned kursused ja koolid. Varsti siiski õnnestus Anveldil leida teenistust asjaajajana mingis ekspordiäris. Selle teenistuse tüütavuse üle kaebasid mitmed tema kirjad seminarisõpradele. Uuest töökohast Peterburi Polütehnilise Instituudi ühiselamu arvepidajana kirjutas J. Anvelt kui suurest õnnest. Tema selleaegsed kirjad mulle olid tulvil edasiõppimise plaane, mida me juba Tartus olime arutanud.

Lõpetanud 1904. aasta kevadel seminari, sain ma koha Toila külakoolis. Kirjavahetus Anveldiga jätkus endiselt. Meie kirjavahetuse peateemaks oli edasiõppimise küsimus.

Vaatamata 1905. aasta rohketele poliitilistele sündmustele ei taganenud ma oma plaanist end ette valmistada ülikooli sisseastumiseks. Ühes selleaegses kirjas kurtis Anvelt töö vähese edu üle ja teatas, et ta suure vaevaga esimesest hariduse jätkamise astmest on üle saanud, on sooritanud algkooliõpetaja kutseksami.

Nüüd tekkis mure, kuidas talle kooliõpetaja kohta leida. See ei olnud tol ajal sugugi kerge. Vallakooliõpetajaid valmistasid ette mitmed «pedagoogika-klassid» ministeeriumikoolide juures. Pretendente igale vabale kooliõpetaja kohale oli kümneid. Leppisime Anveldiga kokku, et ta suve algul kontoritööst loobub ja minu poole Toilasse tuleb, et nõu pidada, mida koha saamiseks ette võtta. Nii tegimegi.

Nädalapikkuse kooselamise ajal saime veelgi paremateks sõpradeks. Siin võisin veel kord näha, kuivõrd delikaatne Anvelt oli. Nädala kestel, mil ta minu pool oli, vabandas ta mitmel korral, et tal piinlik on mulle nii palju tüli ja kulu teha. Ja mitu korda tuli mul teda rahustada sellega, et mulle endiste aastate mälestuste elustamine suurimaks meeleheaks on. Mis puutub kuludesse, siis need ei väärinud nimetamist, kuna meie mõlemad maismaal üleskasvanutena värskeid räimi isuga sõime, nende saamine aga mere ääres kuigi suurt kulu ei tekitanud.

Tol ajal, s. o. 1905. a. suvel, kõneles Jaan mulle suurt piinlikkust tundes ja ennast patuseks pidades, et ta olevat Peterburis ühe rumalusega maha saanud: palunud pastor Hurdalt laenu õppimise jätkamiseks. Viimane vastanud, et tal selleks võimast ei ole. Anvelt pidas seda oma sammu rumalaks ja häbistavaks. Ma mõistsin teda täiesti, sest olin ise samasuguse rumalusega hakkama saanud, nimelt palunud laenu ühelt Tartu «rahvamehelt», kes minu palvele isegi vastust ei saatnud. Otsustasime edaspidi mõlemad teineteisele abiks olla ja taolisele toetusele mitte loota.

Anveldile koha muretsemise plaani viisime läbi järgmiselt. Sain teada, et Rakvere maakonna rahvakoolide inspektor oli minust heal arvamisel ja tahtis mind edutada Porskovo ministeeriumikooli õpetajaks. Mul selle vastu muidugi midagi ei olnud. Otsustasime siis Jaaniga omavahel, et mina pean Toila õpetajakoha sügiseni kinni ja viimasel silmapilgul lasen end Porskovosse üle viia. Siis tuleb Toila vallaisadel kiires korras kooliõpetaja valimine läbi viia, kusjures on loota, et nad valivad teiste kandidaatide hulgast, kui neid peaks olema, just Jaan Anveldi, kel oli õpetaja diplom Peterburist. Käisin ka inspektori jutul Rakveres. Et meie kavatsatud kombinatsioon tema plaanile vastas, lubas ta omalt poolt toetada Anveldi valimist. Seda aga ei olnud vajagi: Anvelt valiti õpetaja kohale Toilasse edukalt.

1905. aasta sügisel kolisimegi — mina Iisaku Porskovosse, Jaan Toilasse. Olime mõlemad rahul: Anvelt pääses tüütavast ja talle vastikust kantseleitööst, mina aga vabanesin laulukoori ja näitemängu harjutustest. Võisime mõlemad asuda tõsisemalt õppimisele. Eesmärgiks oli anda ära gümnaasiumi küpsuseksamid.

Toila

Toila elanikud jagunesid kahte järsult erinevasse kihti. Üks osa oli jõukaid taluomanikke, kes lisisissetulekuna suvitajailt oma suvilate üürimisel head tasu said; nad said ka head raha kartulite eest, mida nad Peterburi vedasid.

Teise osa elanikest moodustasid maatamehed, kalurid, käsitöölised — üldse kõrvalteenistuse otsijad. Nii mõnigi neist oli Peterburis elanud ja seal mõningal määral poliitilist kasvatust saanud. Jõukamate rühm oli tüüpiline hallparunite kamp. «Punastest» on meelde jäänud kaks: üks Eljaseid (sellenimelisi oli Toilas mitu) ja Vitser. Esimene oli peremeeste silmis kahtlane rahutuste tekitaja, kes hiljem sai Anveldi lähemaks tuttavaks ja poolehoidjaks. Teine oli mulle arusaamatu iseloomu ja käitumisega. Ta vedas Peterburi kartuleid ja pidi rahadega inimene olema ning oleks pidanud jõukate hulka hoidma, kuid ometi, olles maatameeste esindajaks Tartus 1905. aastal korraldatud «rahvaasemikkude» koosolekul, asus ta Pöögelmanni poole ja Tõnissoni vastu.

Toila küla pidas omal jõul, ilma vallavalitsuse toetuseta, kooli üleval. Õpetaja palgaks võeti koolilastelt maksu — nagu mäletan, viis rubla lopselt. See oli, nagu hiljem kuulsin, seadusevastane: vallakool pidi kõigile lastele maksuta olema. Kuigi Toila meeste teguviis lastelt maksu võtmise näol seadusevastane oli, ei puudunud sellel ka oma teine külg: maksu abil võis külakooli õpetajale märksa kõrgemat palka maksta kui harilikes külakoolides. Nii Anveldi kui ka minu edasiõppimine olenes suurel määral sellest seadusevastasest toimingust.

Olgu vahepeal märgitud, et koolimaja kõrval asus Linnamaa talu. Selle talu üks perepoegi, Rudolf, oli mõnda aega Peterburis elanud ja seal õige laialdase poliitilise silmaringi omandanud. Tema vaated pörkasid nii mõnigi kord kokku jõukate peremeeste omadega ja sellepärast oli loomulik, et teda peeti Toilas «puna-seks». Temaga sõbrustasin mina, samuti ka Anvelt.

Koolitöös tekkis Anveldil üks raskus, mille põhjuseks oli paikkonna iseärasus.

Toila rahvas oli ammust ajast suur laulu- ja muusikaharrastaja. See oli ühe endise kooliõpetaja järeloomõju, kes seal mitu aastakümnet oli töötanud. Nüüd nõuti igalt uuel õpetajalt, et ta laulukoori juhiks. Musikaalsusega ma kiidelda ei võinud, kuid kuna mul oli küllaldane muusikateoreetiline ettevalmistus, sain Toilas ka sel alal rahuldavalt hakkama. Anveldile tegi laulukoori juhatamine siiski veidi raskusi. Ta kirjutas peale esimest kooriharjutust mulle, et ta olevat endalt küsinud: «Jaan, mis sa täna tegid?» Küsimus on arusaadav sellele, kes teab, et Jaan Anvelt ikka ainult seda püüdis teha, mida ta põhjalikult oskas.

Revolutsioonilise 1905. aasta lõpuole hakkas Toila rahva huvi raskuspunkt nihkuma laulukoorilt teisale. Kontserte hakka-

sid asendama näitemängud, kõnede, küsimuste ja kostmiste õhtud. Nende korraldamisel aga oli Anvelt nagu kala vees.

Revolutsiooni ajal lõhenes Toila rahvas palju teravamalt kui enne kaheks vastandlikuks leeriks. Siin kujunes 1906. aasta alguseks välja rühm proletaarlast, kes olid Anveldi veendunud poolehoidjad.

1905. aasta lõpul hakkasid tegutsema karistussalgad. Vähemgi kahtlustus riigitruduse puudumises võis parunist karistussalga juhatajale põhjust anda oma tapahimu rahuldamiseks. Pidades sellist hädaohtu endale ja Anveldile reaalseks, kuna tundsin Toila olusid, sõitsin koolitöö vaheajal Anveldi poole, et koos aru pidada.

Toilasse jõudes kuulsin, et külas jutud liikvel on, nagu oleks R. Linnamaa kui «puñase» peale võimudele kaevatud. Kahtlustatav ise oli üsna ärevil. Anvelt võis juba selle eest kahtluse alla sattuda, et ta oli Linnamaa sõber. Õnneks ei juhtunud ühelegi meist midagi paha.

Mainitud R. Linnamaast on minul isiklikult, niisamuti nagu J. Anveldil, oma erilistel põhjustel jäänud head mälestused. Olgu siin vaid märgitud, et Linnamaa kaudu sain niihästi mina kui ka Anvelt tuttavaks J. Lilienbachiga; viimast tundis Linnamaa kui endist Jõhvi postkontori töötajat.

Sel äreval ajal otsustasime sõita Peterburi, kus ma veel ei olnud käinud. Viibisime seal nädalapäevad, tutvusime linna vaatamisväärsustega, käisime teatris ja tulime rahulikumas meeleolus Toilasse tagasi. Siin korraldasime harilikuks saanud küsimuste-kostmiste õhtu, kus nägin Anveldi sellelaadilises töös lähemalt.

Keegi usu ja kiriku kaitsja vanamees avaldas kahtlust loodusteaduse saavutuste puhul, kui nad pühakirjaga kooskõlas ei ole. «Ega kiri ei valeta,» kinnitas ta. Nooremate kuulajate naerulagina saatel vastas Anvelt rahulikult: «Kiri on Jüri kirjutatud, ja kui Jüri valetab, siis valetab ka kiri.»

Kannatlik selgitustöö kõige lihtsama mõttelaadiga kuulajate hulgas, ilma pilketa või enda üleolekut näitamata — see oli Anveldi alaliseks relvaks agitatsioonitöös. Selles oli ta meister, niisamuti nagu ta tuli välja teravate pistetega neil kordadel, kui ta märkas haritud vastase pahatahtlikku tõeväänamist.

Aasta kibedat tööd

Läbielatud ärevate revolutsioonisündmuste peale vaatamata jõudsin koduõpetaja eksamid sooritada ja sain 1906. aasta sügisel Peterburis eestlase — endise seminaristi A. Jansoni reaalkoolis õpetaja koha. Peterburis olid gümnaasiumi lõpueksamiteks ettevalmistamise võimalused paremad kui maal. Siin sai kergesti õpi-

kuid, õppevahendeid, igasugust instruksiooni nende tarvitamise kohta jm., millest saatsin dubletid Anveldile.

Eksamiteks valmistudes märkasin peagi erinevust meie kahe võimetes. Minult nõudis kõige enam jõukulu ladina keel, mida Anvelt omandas kergesti. Seevastu sain mina palju kergemini kui Anvelt jagu matemaatikast. Kuna temal lõppes koolitöö küllalt vara kevadel, siis sõitis ta Peterburi. Nüüd kestis õppimine öid läbi. Selgus, et Jaanil puudus vähemgi aim ladina luule skandeerimisest, millele tol ajal väga suurt rõhku pandi. Kui keegi asjasse pühendamatu oleks siis kuulanud meie öösist «haukumist», oleks ta väga imestunud.

1907. aasta maikuu jooksul tegime Peterburi II Gümnaasiumi juures üle kahekümne eksami, sest eksternidena pidime neid sooritama mitte ainult gümnaasiumi lõpuklassi, vaid ka alamate klasside õppeainetes. Lisaks kõigele tuli veel ootamatu takistus. Nimelt tunnistati sel aastal sunduslikeks eksamiteks seadustundmine ja loogikale lisati ka psühholoogia. Kõik see ühtekokku ei olnud sugugi naljaasi, kuid lõppes meile siiski õnnelikult. Juuni algul esitasid kaks endist Toila vallakooli õpetajat Peterburi ülikoolile gümnaasiumi küpsustunnistused ja palusid end arvata üliõpilaste nimestikku — üht matemaatika-, teist õigusteaduskonda. Kuna tol ajal ülikooli mingeid sisseastumiseksameid ei nõutud, siis oli kunagi ülesseatud eesmärk, mis paistis alguses vaid unisusena, saavutatud.

Enne mind ei olnud ükski seminarist kolme aastaga õpetajate töö kõrval gümnaasiumi küpsuseksamitega hakkama saanud. Seda edu võis osaliselt seletada eluga viimasel eksamieelsel aastal Peterburis. Teiselt poolt aga oli Anveldi kolmeaastane saavutus palju suurem, sest tal ei olnud süstemaatilist haridust seminaris, mis mulle nii mõndagi temaga võrreldes kergendas. Võib julgesti öelda, et Anveldi väga head anded teda aitasid saavutada seda, mis kellelgi teisel ei ole õnnestunud.

Olime juba ülikooli nimestikku võetud, kui tekkis uus takistus, mis ähvardas kõik nurja ajada. Meilt kui isikutelt, kes ei tulnud ülikooli koolipingilt, vaid elust, nõuti «poliitilise ustavuse tunnistust». Seda andis kuberner sandarmivalitsuse teadete põhjal. Oli karta, et tormilistest revolutsiooniaastatest on sandarmivalitsusel ehk registreeritud mõned faktid, mis meie poliitilise ustavuse tsaarivõimude silmis kahtlaseks teeb.

Meie õnneks läks asi nii, et mina sain lisaku vallavalitsuselt paberi minu eluviisi üle selle valla piirides, kus tõendati, et sel midagi ei ole minu ülikooli astumise vastu. Anvelt esitas ka mingid «dokumendid». Kuna ülikooli prorektor, liberaalsete vaadete professor F. Braun ise oli meile sellist nõu andnud, siis oli asi selleks puhuks korras.

Ülikoolis

Olles ülikooli lõplikult vastu võetud, asusime koos J. Anveldiga 1907. aasta sügisel Petrogradi linnaossa ühte tuppa elama.

Ülikooli tegevus oli sel ajal hoogsam kui kunagi enne. 1905. aasta tuuled olid sealt mõndagi rämpsu kõrvaldanud, eriti humanitaarteaduste alalt. 1907. aastaks oli nii mõnigi revolutsiooni ajal eemaldatud õppejõud ja sajad revolutsioonilise tegevuse pärast väljaheidatud üliõpilased tagasi jõudnud. Viimased andsidki üliõpilaste elus tooni. Ülikooli aulas toimusid vahetpidamata poliitiliste kõnedega koosolekud; nii mõnigi revolutsiooniaegne tegelane, näiteks hilisem Nõukogude riigitegelane N. Krölenko, arendas neil aastail üliõpilaste koosolekutel oma kõnemehevõimeid.

Meile oli see kõik uus ja huvitav. Me kasutasime kõiki teadmiste omandamise võimalusi. Peale loengute oma teaduskonna plaani järgi käisime teaduslikes ringides, eriti hoolsalt aga loodusfilosoofia ringis, mida juhendas revolutsiooniliselt meelestatud eradotsent V. Komarov, kellest hiljem sai NSV Liidu Teaduste Akadeemia president.

Kohustuslikest ainetest pidas Anvelt endale põhilisteks M. Tugan-Baranovski poliitilise ökonomia loenguid ja professor L. Petražitski loenguid õiguse filosoofiast. Esimese loengute kohta tegi Anvelt tihti kriitilisi märkusi, nimetas lektorit pilkavalt Baran-Tuganovskiks. Selle legaalse marksisti kritiseerimine oli üliõpilaste keskel üsna laialt levinud.

Juba esimestest päevadest peale võttis Anvelt agaralt osa üliõpilaste poliitilisest elust. Sel puhul on mulle meelde jäänud üks episood.

Ta kõneles mulle, et tuntud õppejõud senaator I. Z. Foinitski oli ühel vanema kursuse üliõpilaste koosolekul tõsise näoga püüdnud oma kuulajaid uskuma panna, et sotsiaaldemokraatlik liikumine Venemaal olevat Jaapani raha abil tekkinud. Et haljasroheline esimese kursuse üliõpilane Anvelt sattus vanema kursuse üliõpilaste poliitilisele koosolekule, näitab, et tal juba esimestest ülikooli päevadest peale oli eriline huvi poliitiliste küsimuste vastu. Arvatavasti avaldas siin mõju osavõtt Tartu üliõpilaste ringidest ja Anveldi sidemed väljaspool ülikooli tegutsevate isikute ja parteigruppidega. Olin mõnelgi korral tunnistajaks salakirjade saamisel.

Esimesel aastal püüdsime ülikoolilt võimalikult palju võtta. Küllap liialdasime loengutega, milliseid tahtsime kõiki kuulata. Nii mõnegi teadlase nimi oli varem tuntud ja kuulsuse looriga ehitud, ning teadmiste järele nalga tunde maakooli õpetaja tahis kuulsaid teadlasi oma silmaga näha ja oma kõrvaga kuulata.

Sellele vaatamata, et me ülikooli esimesel aastal ühede või teiste loengute kuulamisega siia-sinna aega kulutasime, meenu-

J. Anvelt üliõpilasena 1909. a.

tasime me hiljem soojalt neid aegu, millal me igal hommikul Petrogradi linnaosast ülikooli ruttasime. Sel aastal omandatud teadmised, tihti katkendlikud, aga see-eest omajagu laialdased, andsid түseda lisa meie varem omandatud vaimsele varale.

Me mõlemad elatusime sel aastal oma eelmistel aastatel kokkuhoitud kopikatest. Edasine tulevik aga tegi meile mõlemale muret. Mul lahenes küsimus üsna kergesti: üks minu noorepõlve sõber, kes oli Peterburis võrdlemisi haljale oksale jõudnud, võttis mind enda juurde elama.

Kuidas Anvelt järgmistel ülikooliaastatel ennast elatas, on mulle peaaegu teadmata. Isiklikest raskustest ei olnud tal kombeks kõnelda. Tundide andmisest kuulsin, kuid see oli ka kõik. Elasime ja töötasime ju meie, vaesema päritoluga üliõpilased, kõik samal moel.

Äraelamiseks peale korteri me palju ei vajanud. Ülikooli sööklas, mida üliõpilaste toetajate ühing üleval pidas, võis mõne kopika eest lõunat saada. Leib oli tasuta. Toetajate ühing andis ka mõnerublalisi abirahasid. Nii mina kui ka Anvelt kasutasime neid võimalusi.

Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts

1907. aastal astus Peterburi ülikooli peale koolipingilt tulnud noorte ka rida vanemaid eestlasi autodidakte, nagu seda olime meie Anveldiga. Viimaste hulgas olid Joh. Kiivet, A. Veidermaa, V. Kann, K. Luts, A. Lukk ja teised. Meil oli ühiskondliku tegevuse kogemusi ja tahtmine sellist tegevust jätkata.

Olime kuulnud Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsist, kuid seda otsides selgus, et säärast seaduslikult registreeritud seltsi pole olemaski. Ülikoolis oli registreeritud ainult Эстонское землячество, s. o. üks paljudest säärastest koondistest, millesse ühinesid ühe kandi üliõpilased, olgu see siis kubermangu, linna või rahvuse järgi. Nende koondiste ametlikuks ülesandeks oli abistada ülikooli valitsust üliõpilastele abirahade jaotamisel. Koondistel oli õigus tegutseda ainult ülikoolis, kus nad olid registreeritud. Väljaspool ülikooli neil tegutsemisõigust ei olnud.

Edasi selgus, et sajandi algul oli tekkinud illegaalne ühing, kuhu kuulus eesti üliõpilasi mitmest Peterburi õppeasutusest. Seda illegaalset koondist nimetatigi Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsiks.

1907. aastal ülikooli astunud eakamatel üliõpilastel tekkis soov elustada PEÜS tegevust. Selle mõtte hingeks sai Anvelt, keda me kõik toetasime. Ajasime jalule kõik teadaolevad eesti üliõpilased ja esitasime senisele seltsi eestseisusele uue töökava. Seltsi eesotsas oli seni olnud idamaa keelte teaduskonna üliõpilane Jaan Räppo (pärast Oktoobrirevolutsiooni tegutsenud Ukrainas hariduse rahvakomissari asetäitjana jt. kohtadel). Valisime uue juhatuse, kus Anvelt sai kirjatoimetajaks, mina kassahoidjaks.

Tänu Anveldi initsiatiivile ja tema pidevale kaastöötamisele võttis PEÜS tegevus hoopis teise kuju.

Peterburis oli sel ajal juba õige palju eestlasi, kes tundsid tarvidust mingi kooskäimisevõimaluse järele. Niisuguseks kohaks kujunesid kõneõhtud eesti Jaani kirikukooli saalis. Siia tuli tavaliselt kokku umbes paarsada inimest. Loengute korraldajateks olid harilikult endised kooliõpetajad. Politsei pidas nähtavasti kiriku külje all korraldatavaid kooskäimisi süütuteks ja ei teinud neist välja.

PEÜS võttis need kõneõhtud «oma šefluse alla». Kõnedega esinesid paljud üliõpilased, nende hulgas muidugi ka J. Anvelt ja mina. Igale kõneõhtule ilmus grupp üliõpilasi, kes pärast kõnet tekkinud mõttevahetusest elavalt osa võttis.

Jõukamaist kodanluse kihtidest tulnud üliõpilased jäid sellise rahvaalgustusliku töö vastu külmaks. Kui PEÜS uus poliitiline nägu suvekursuste organiseerimisel Tallinnas ja seltsi väljaannete kaudu selgemini avaldus, lahkusid kodanliku maailmavaatega üliõpilased, nagu N. Kann, A. Lossmann, F. Tombach, A. Birk jt. seltsist ja asutasid uue üliõpilasseltsi «Põhjala».

Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi uuel juhatusel tärkas mõte alustada kirjastustegevust. Mõtte algatajaks oli Anvelt, toetajateks seltsi juhatus terves koosseisus. Teostamine jäi peamiselt Anveldi ja minu õlgadele.

See oli hulljulge samm, sest seltsil polnud kopikat raha ega inimesi, kes ennast täielikult oleksid sellele ettevõttele pühendanud. Teiselt poolt aga ei olnud ka lootust, et meie töid oleksid välja andnud teised kirjastused.

Oma üritusele jalgealust otsides pöördusime kaastöö saamiseks juba tol ajal nimekate kirjanike Ed. Vilde, O. H. Müntheri, Fr. Mihkelsoni (Tuglase) poole: Igalt poolt leidsime vastutulekut. Nähtavasti oli kõikidel olemasolevate kodanlike kirjastuste vastu umbusaldus ja sellepärast oli meie idee üsna vastuvõetav. Seda viisi sündis meie esimene väljaanne — «Ääsi tules» I, mis ilmus 1908. aastal. Selles oli muu hulgas avaldatud Fr. Mihkelsoni (Tuglase) «Meri» ja E. Vilde «Kupja-Kaarli adjastaadid», samuti minu kirjutis «Ilmutus kõues ja tormis». Kaanepildi oli joonistanud H. Laipman (A. Laikmaa).

Tuglase «Mere» puhul käisin tsensuurivalitsuse ametnikult M. Pukitsalt, keda varemast ajast tundsin, küsimas, kas teost mitte tsensori punane pliiaats ei ähvarda. Pukits soovitas sõnu «sandarm-inglitest» pehmendada või ära jätta. Nähtavasti tegimegi seda. «Ääsi tules» I trükiti Tartus ja sealne tsensor seda kimbutama ei hakanud.

Honorari said ainult Tuglas ja Vilde õige väikeste summade näol. Trükikoda tegi oma töö lootuses, et kogumik läbi müüakse. Nähtavasti oli väljaande minek hea, sest laohoidja tasus trükikoja arve ja mul kui seltsi kassahoidjal ei tekkinud selles asjas mingit kirjavahetust. Kaunis suure arvu «Ääsi tules» I müüsimise läbi tuttavate kooliõpetajate kaudu. Raamatu mineku üheks peamiseks toeks peeti minu eespool nimetatud kirjutust. Ilmselt äratas see laia huvi, kuna siin tõlgitseti piibli üht osa usuvastastest seisukohtadest ja kirikuvastane meeolu oli pärast 1905. aastat õige laialdane.

«Ääsi tules» I väljaandmise õnnestumine andis meile hoogu palju julgemaks ettevõtteks: kalender-tähtraamatu «Külvaja» väljaandmiseks.

Organisatsioonilisest küljest oli see palju raskem. Kalender pidi olema odava hinnaga, et ta selle poolest teistega konkureerida suudaks. Teiselt poolt pidi ta olema niisuguse suurusega, et tema kulud saaks katta kümnetuhandeline tiraaž. Kalender tuli läbi müüa väga lühikese aja jooksul ja selleks oli vaja suurt operatiivsust. Kuid J. Anveldi tagasihutusel ja laiemate lugejate-ringkondade toetuse lootusel heitsime kõik kahtlused kõrvale.

«Külvaja» kalender 1910. aastaks ilmus 1909. aasta lõpul. Siin olid kaastöölised J. Anvelt, V. Kann, A. Allas, mina jt. Kaanepilt oli A. Uuritsalt. Ehkki meiega konkureeris paarküm-

mend kalendrit, müüdi meie väljaanne hästi läbi, mis muidugi näitas rahva huvi meie töö vastu.

«Külvaja» 1911. aasta kalendriga juhtus suur äpardus. Tallinna tsensor Harry Jannsen pani ta aresti alla. Tsensor pidas trükiseaduse rikkumiseks teateid II Internatsionaali kohta ja mõningaid teravaid ütelsi eelmise aasta poliitika ülevaates. Kõrvaldasime tsensori vastuseisu leidnud kohad ja andsime kalendri välja «Uue Külvaja» nime all. Kuid aresti alla pandud paberi hind ja «Uue Külvaja» levitamiseks jäänud napp aeg ei võimaldanud kulusid katta. Selles kalendris ilmusid J. Anveldi «Rahvakool ilma rahvata», aastate 1909—1910 poliitiline ülevaade, mitmesugused teated, karikatuurid jne. Kaanepilt oli jällegi A. Uurit-salt.

Kalendri süüdistusasi tuli mõne kuu pärast arutusele Peterburi ringkonnakohtus. Vastutuse võttis Anvelt oma peale. Teda kaitses õige tuntud Peterburi advokaat Bazunov. Kohtu otsus oli kuu politseiaresti ja tsensori poolt näidatud lehekülgede hävitamine. Kohtuotsuse täitmine viibis millegi pärast ja Anveldile määratud karistuse kustutas 1913. a. Romanovite 300-aastase juubeli puhul antud amnestia.

Pärast sellist õppetundi loobusime kalendri omal jõul väljaandmisest ja 1912. aastaks ilmus «Külvaja» kalender «Ühiselu» kirjastusel ning endiste autorite toimetusel, kellega liitus Ed. Vilde oma jutustusega «Sõber». 1913. aasta «Külvaja» kalender ilmus Kirjastusühisuse «Rahva Sõna» ja PEÜS-i ühise väljaandena.

1914. aastaks ilmus kalender «Tähtraamat Rahva Sõna» nime all. Enamus kaastöölisi olid endised. Uuteks autoriteks olid V. Buk (satiiriga «Miina ja Kiidulaul Tallinnale «Estonia» avamiseks»), V. Kingissepp (artikliga «Martin Luther ja suur talurahvasõda Saksamaal») ja H. Pöögelmann (kirjutisega «Avalik Hääl»); satiirilisi kilde oli J. Lilienbachilt, A. Menilt (V. Bukilt) ja teistelt.

Kuna kalendri kui operatiivset levitamist nõudva väljaande kirjastamine üliõpilasseltsile üle jõu käis, tuli sellest loobuda. Asusime populaarsete raamatute kirjutamisele ja tõlkimisele. Neid ilmus kokku kümmekond. Anvelt õhutas ka seda tegevust, kuigi ta sel ajal enam endisel määral aega ja jõudu üliõpilaste seltsi asjadele ei saanud pühendada. Parteitegevus ja tema väljaheitmine ülikoolist takistasid seda.

Nüüd tagantjärele võib öelda, et Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastuslikus tegevuses oli palju noort vaimustust, kuid puudu jäi praktilistest oskustest. Kui palju rohkem oleks võinud paarkümmend üliõpilasseltsi sulemeest ära teha, kui oleks näiteks kaasa tõmmatud J. Lilienbach kui vilunud kirjastaja!

Ülikoolist välja heidetud

Meie esimestel õpinguaastatel elas ülikool veel üsna tormiliselt. Üliõpilaste meeleavaldused olid harilikud asjad. Koosolekud poliitiliste kõnedega toimusid ülikoolis ilma ülemuse loata, esialgu ka ilma keeluta, hiljem aga keelule vaatamata. Ülikool oli mitmel korral suletud.

1911. aasta algul, ühe järjekordse protestistreiigi tagajärjel, toimus rohkearvuline üliõpilaste arreteerimine. Arreteeritute hulgas oli ka Anvelt. Ta heideti ülikoolist välja ja saadeti politsei valve alla Tallinna. Kuid ka siin jätkas Anvelt aktiivset poliitilist tegevust ja sattus sellepärast politsei jälituse alla. Anvelt, aimates arreteerimise hädaohtu, kadus Tallinnast algul maale ja siis sõitis Helsingisse. Sandarmid otsisid teda taga.

Õnneks anti Anveldile õigus eksternina ülikoolis riigieksameid teha. See ei olnud naljaasi. Eksamiainete hulgas oli mahukaid kursusi, mis ei Anveldile ega üldse kellegile mingit huvi ei pakkunud, kuid oma materjali rohkusega nõudsid äraõppimiseks valju vaeva. Mäletan ühe meie sõbra — Irboska veretöö ohvri V. Maasiku juttu tema eksameist. Oli «Kirikuõiguse» nimeline õigusteaduse osa. Selles aines võttis eksameid vastu uus professor, kes asendas vana kuulsat eriteadlast. Ta pinninud Maasikut tükk aega, kuid kirjutanud lõpuks eksamilehele rahuldava hinde ja öelnud siis: «Ütelge otseselt — teie ei pühendanud sellele ainele küll mitte üle kahe nädala?» Maasik vastanud: «Kaks nädalat sellele lobale? Kahe nädalaga valmistusin tsiviilõiguse eksamiks, selleleksamile pühendasin kolm päeva!»

Anvelt võis samuti kolme päevaga mõne taolise «kirikuõiguse» eksami ära õiendada, kuid seda tänu oma suurele andekusele, mida ma nägin juba küpsuseksamiteks valmistumisel. Tema andekuse kohta sain hiljem huvitava tõendi. See juhtus nii.

1930. aasta suvel viibisin Kaukaasias sanatooriumis. Elasin ühes toas kellegi matemaatikuga Moskvast. Kuulnud, et ma olen eestlane, küsis toanaaber, et kas mulle ei ole tuttav Anveldi nimi. Pärisin temalt, miks ta sellenimelise isiku vastu huvi tundeb. Minu toanaaber seletas, et ta õpetas J. Anveldile, kes oli tol ajal NSV Liidu Tsiiviilõhulaevastiku Peavalitsuse juhataja asetäitja, kõrgemat matemaatikat ja oli imestunud oma õpilase andekuse ja õppimisse suhtumise üle. Kui need, kes on kohustatud matemaatikat õppima, harilikult püüavad võimaliku miinimumiga piirduda, siis oli Anvelt oma õpetajat üllatanud mõtte-teravuse ja püüdlikkusega iga idee lõpuni arendada ja täielikult omandada. Ütlesin oma naabrile, et ma Anveldi ja tema vaimuandeid enam kui hästi tunnen ja neid äärmiselt kõrgelt hindan.

Olin väga rõõmus selle üle, et minu isiklik hinnang Anveldi kohta täielikku kinnitust leidis inimese poolt, kes oma arvamist avaldas teadmata, et ta räägib mulle tuttavast inimesest.

Revolutsiooniaastal Tallinnas

1917. aasta sügisel olid linnavolikogude valimised uue seaduse põhjal, mis valijatelt varanduslikku tsensust ei nõudnud. Tallinna volikogusse valiti enamlaste partei nimekirjade põhjal ka J. Lilienbach ja O. Münther. Paar päeva peale valimiste olin Tallinnas ja õnnitlesin Lilienbachi «raehärraks» saamise puhul. Ta võttis paberi ja hakkas midagi kiirelt kirjutama. Talle ligines selja tagant Münther, pomisedes: «Mis see «Maamees»* seal kirjutab?» Nähes, et Lilienbach kirjutab uuele linnavalitsusele avaldust volikoguliikme aust äraütlemise kohta, tegi siinsamas vastava avalduse ka Münther. Nende asemele astusid seaduse kohaselt järgmised kandidaadid partei nimekirjast. Anvelt, kes oli linnavolikogu juhatajaks valitud, Pöögelmann ja teised enamlased jäid linnavolikogus oma kohtadele.

Novembrikuus, kui J. Anvelt oli Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimees, käisin Toompea lossis vaatamas, kuidas minu vana sõber Jaan kubermangu «valitseb».

Mul oli enne revolutsiooni juhus olnud kurikuulsale kubernerile Korostovetsile mingit palvekirja esitada, ja selle tõttu torkasid Toompea lossis toimunud muudatused mulle kohe silma. Enne revolutsiooni kubisesid lossi ruumid ja ümbrus mundris sandarmitest. Nüüd olid eeskojas korrapidajateks paar Tallinna töölisi, kes mind tundsid sellest ajast, kui Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts Tallinnas suvekursusi korraldas.

Minu küsimusele, kuidas kubermangu «valitsemine» läheb, vastas Anvelt, et ta minu küsimuses märkab sama suhtumist, mis olnud tsaarivalitsuse viimasel esindajal, asekuuberner Sidlovskil. Kubermanguvalitsuse aparaadi väheseid järelejäanud ametnikke üle andes oli Sidlovski Anveldile kaastunnet avaldanud, üteldes: «Kuidas teie küll kubermangu valitsemisega ilma tarviliku aparaadita hakkama saate?» Anvelt vastanud: «Pole viga, nüüdsest peale hakkab kubermang ennast ise valitsema!» Sellega oligi kõige olulisem ära öeldud: enne valitsesid kubermangu üle igasugused korostovetsid, nüüd valitseb kubermangu rahvas.

Kõnelesime Anveldiga kõigest päevaküsimustest, muuhulgas ka Korostovetsist. Mäletan Anveldi sõnu: «Korostovetsist oleme lahti saanud, aga eks ole veel küllalt jäänud pisikesi korostovetsid, kes «suurele» järele ahvivad.» Korostovets ei nimetanud eesti keelt kunagi keeleks, vaid alati ainult «eesti murdeks». Ta olevat peaaegu rabaduse saanud, kui «Estonia» uue maja sisseõnnistamisel veneusu papp K. Tiisik piduteenistust alustanud «eesti murdes». Seesugune teguviis olnud Korostovetsi silmis erakordne jultumus ja ainult piduliku koosoleku õhkkond takistanud teda sellele tarvilikult reageerimast.

* Maamees — J. Lilienbachi üks varjunimesid.

Ajutise Valitsuse poolt määratud Eestimaa «kuberner» Ivan Poska nimetas samuti järjekindlalt eesti keelt ainult «eesti murdeks».

Möödamannes olgu märgitud, ja seda meenutas omal ajal ka Anvelt, et kodanliku valitsuse ajal Ivan Poska Jaan Poskaks «ristiti». Kuid seesama «Jaan» tegi enne revolutsiooni, kui ta oli Tallinna linnapea, valitsusele ettepaneku Tallinn nimetada Kolõvaniks ja Эстляндская губерния asemel tarvitada Эстоземская губерния. Sellest peale sai Poska rahva suus «Kolõvani Vanka» nime.

Seega läks korostovets Poska omas truualamlikkuses ja venestamispuüetes kaugemale kui Korostovets ise. Viimane ei olevat Tallinna Kolõvaniks ümbernimetamist toetanud ja terve see näotu komet ei ulatunud raekoja saalist kaugemale. Poska selline meelsus ei olnud eesti kodanlikele natsionalistidele teadmata, kuid see ei takistanud neid Poskat ülistamast, «Kolõvani Vankat» ja tema peret hiljem autasustamast.

Hilisemaid kohtumisi

Nõukogude võimu algaastail viisid Anveldi ja minu elurajad meid teineteisest eemale. Mina asusin tööle Smolenski Õpetajate Instituuti, olin vahepeal Petrogradis, töötasin siis viis aastat Vjatka (nüüdse Kirovi) Pedagoogilises Instituudis. 1924. aastast peale elasin jälle Leningradis J. Lilienbachiga ühes korteris.

Kohtumised Anveldiga muutusid harvemateks ja juhuslikumateks, need toimusid enamasti Lilienbachi pool. Tõsisemateks kõnelemisteks käis Anvelt neil kordadel, kui Leningradis viibis, tihti minu pool. Jutustan kõigepealt pärast 1. detsembri ülestõusu toimunud esimesest kohtumisest 1925. aastal.

1924. aasta lõpp oli meile, Peterburi eestlastele, väga ärev aeg. Tallinna ülestõusu verine mahasurumine oli ajalehtedest teada. Kodanliku Eesti ajalehtedes ilmusid mitu korda teated Anveldi tabamisest. Kuna selliseid teateid ilmus korduvalt, siis me neid enam ei uskunud. Mingit teist teadet Anveldi saatusest aga ka ei olnud.

Kohtusin temaga Leningradis samal päeval, kui ta sinna jõudis. Läksin oma korterisse, mis, nagu öeldud, oli meil Lilienbachiga ühine, astusin korra, nagu kombeks oli, ilma koputamata Lilienbachi tuppa ja näen habemesse kasvanud meest, musta kui tonti, keda ma esialgu ära ei tundnud. Jaan Anvelt!! Ta oli Leningradi saabudes otseteed Lilienbachi poole tulnud.

Hõiskasin rõõmust ja küsisin Lilienbachilt, kas tal mõnda veest kangemat vedelikku kodus ei ole, et meie karsklasest sõpra kordki jälleenägemiseklaasi tõstma panna.

Lilienbachil ei juhtunud sel korral midagi olema neist vedelikest, mida meie tema haige südame «parandamiseks» nii

mõnigi kord olime rüübanud. Nii kuulasimegi siis Anveldi jutust «kuiva suuga» pealt.

1924. aastast peale töötasin Leningradis esiotsa vene õppeasutustes. Peagi viidi mind Anveldi soovitusel eesti asutustesse tööle: Pedagoogilisse Tehnikumi ja Lääne Vähemusrahvaste Kommunistlikku Ülikooli. Moskvas üleliidulistes asutustes töötades hoolitses Anvelt endiselt eesti asutuste eest.

Varsti pärast seda tuli Anvelt uuesti minu poole ja käsutas mind kohe «Edasi» toimetusse.

«Edasi» peatoimetajaks oli mõnd aega olnud K. Treufeldt, kes «Dixi» varjunime all kirjutas. Tundsin teda Tallinnast, kus ta enne revolutsiooni töötas raamatuköitjana. Anvelt tundis Treufeldti vähest hariduslikku ettevalmistust ja ei olnud ka rahul tema poliitilise suunaga. Treufeldti asemel «Edasi» peatoimetaja kohale oli juba H. Pöögelmann määratud. Teised toimetuse töötajad olid kas vähese haridusega või valdasid vene keelt puudulikult. Seetõttu oli ajalehte sattunud naermapanevaid vigu. Mäletan, et Lilienbach naeris nende üle, kes «лимонная кислота» olid tõlkinud «limonaadihappeks» või Moskva linnaosa «Китай-город» «Hiinalinnaks».

Uus peatoimetaja Pöögelmann töötas Leningradi kaubapalatis ja võis «Edasile» pühendada ainult hommikutunnid. Tal ei olnud võimalik lehe sisu täielikult kontrollida. Et endiste vigade kordumist ära hoida, pani ta mind vastutama lehe teise poole eest. Nii sai minust eriala esindaja, mis vene trükiasjanduse ajaloost on tuttav «правщик»* nime all. Sedaviisi töötasime paar aastat. Pöögelmann tuli hommikul toimetusse, kirjutas juhtkirja. Mina olin hommikuti õpetööl, tulin keskpäevaks toimetusse ja lugesin kõik avaldamiseks määratud käsikirjad läbi. Niipalju kui aeg lubas, sai lehe jaoks ka kirjutatud. Tõlkisin sel ajal V. Šiškovi uudisjutu «Пейпс-озеро», mis ilmus «Edasis» joonealusena pealkirjaga «Sealpool Peipsit». Selle töö kiitsid heaks Anvelt ja Pöögelmann, kuna leht sai selle jutuga laiematele lugejate ringidele omaseks.

Peale selle kestis minu igivana koostöö Lilienbachiga ajakirjade kaastöö ja raamatute kirjutamise ning redigeerimise näol. Vassili saare esimesel liinil oli endise rooma-katoliku vaimuliku akadeemia maja, mis oli eesti haridusasutuste tarvitada. Seal asus ka eesti trükikoda. Igal hommikul tuli vana laduja Teder, sai käsikirjad ja tõi õhtul valmislaotud teksti äratõmbed. Sellest vanamehest ja tema töövõimest on kõige paremad mälestused järele jäänud. Minu ülesandeks, kui Lilienbachi käsikirjadest ei jätkunud, oli öösiti kirjutada vajaminevad käsikirjad plaanisetud lehekülgede täitmiseks.

Minu huvitavamaks tegevuseks oli arhiivides eesti ainete üle andmeid otsida. Selle töö tulemuste vastu tundsid huvi nii Lilien-

* Redigeeriija. — Toim.

bach kui ka Pöögelmann ja Anvelt. Iga leid oli uudiseks, kuna neid arhiive, eriti tsensuurivalitsuse oma, selle ajani Eesti kohta käiva materjali otsimisel keegi ei olnud kasutanud.

Kõige suurem leid, mis kõiki meid eriti üllatas, oli aga väljaspool arhiive.

Nepi ajal taastusid endised vanade raamatute kauplused ärrääkimata rohke kaubaga. Kord leidsin ühes neist suure paki (vähemalt poole puuda raskuse) hoolsalt masinal kirjutatud ja õige ilusa käekirjaga parandatud käsikirja. Selgus, et see on endise Eestimaa kubeneri vürst Šahhovskoi arhiividokumentide publikatsiooni järg. Sellest oli enne revolutsiooni ilmunud trükist kolm köidet pealkirjaga «Из архива князя Шаховского». Neis köidetes avaldati vürst Šahhovskoi lese toimetusel üksikud väljavõtted kubeneri ametlikust kirjavahetusest. Arusaadavalt ilmusid ainult need katkendid, mis tsaariaegselt tsensorilt ilimumisloa said.

1916. aastal oli trükikotta antud Šahhovskoi arhiivi jätk, nimelt «poolametlik ja mitteametlik kirjavahetus». See osa arhiivist on palju huvitavam, kuna siin Šahhovskoi enese tegevuse välistes vedrud avanevad. Ka oli nende trükkitoimetaja vabam tsensori valvest ja erakirjavahetus kõrgematele võimudele vähem tähtis.

Enne kui uute arhiiviköidete trükkimine jõudis alata, tuli revolutsioon. Trükikoja omanik kadus, trükikoda natsionaliseeriti. Keegi teenijatest müüs käsikirja kauplusele, kust ta lõpuks minu kätte sattus.

Lilienbach tunnistas käsikirjas tehtud parandused Šahhovskoi lese omadeks. Seda käekirja tundis Lilienbach täpselt, sest ta oli oma postiametniku-«karjääri» alustanud Kuremäe postiosakonnas. See oli avatud Šahhovskoi poolt asutatud Pühtitsa kloostris jaoks. Kloostri elas Šahhovskoi lesk, feldmarssal Miljutini tütar, ja tema kirjade järgi õppis Lilienbach ka ta käekirja tundma.

Ka Anvelt tutvus käsikirjaga ja pidas tarvilikuks seda vene keeles välja anda, kuna see laialdast huvi pakub. Sellega nõustusime kõik ja Anvelt pidi Moskvast väljaandmise teid otsima. Aga ka seal oli sel ajal suur paberipuudus. Trükkimise küsimus lükati tuleviku peale. Pea suri Lilienbach ja käsikiri jäigi trükkimata.

Trükkimiseks ei olnud lootust. Jõudsin teha ainult üht — haruldase käsikirja toimetada kohta, kus tal hukkamise hädaohtu ei olnud.

*

Viimastel aastatel enne J. Anveldi traagilist hukkamist oli mul temaga võrdlemisi vähe kokkupuuteid, kuid nad olid alati soojad, sõbralikud. Piirita kahju, et see tore, andekas, suure töövõimega aus võitleja nii mõttetult hävitati. Mõningal määral on lohutuseks vaid see, et J. Anveldi aus nimi on nüüd taastatud ja läinud eesti töörahva võitluse ajalukku, mille eesotsas ta aastakümneid ennastsalgavalt tegutses.

JAAN ANVELT TOILAS

1905. aasta revolutsioon. Inimesed igatsesid, maksku mis maksab, vabaneda neid aastasadu rõhunud kapitali ja mõisnike võimusest.

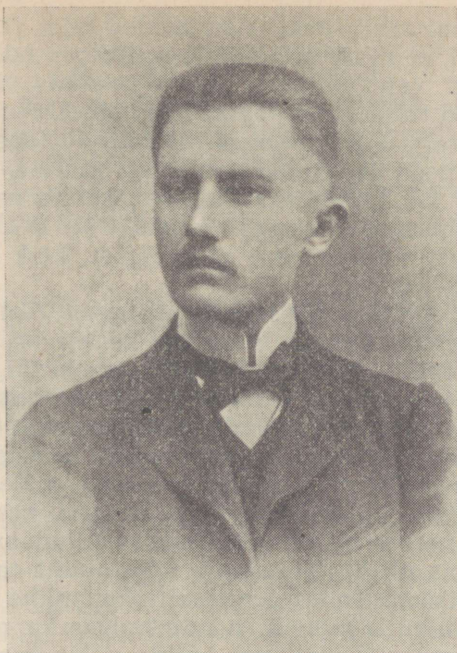
Lamasin novembris-detsembris jalavigastusega Tallinnas haiglas. Et revolutsioon üle maa järjest süvenes, siis oli karta, et raudteeliiklus võib häiritud saada, ja jõulu eel sõitis mu vanem vend Rudolf Tallinnasse mulle järele. Tulime Balti jaama. Pileteid müüdi, kuid öeldi, et kohalejõudmise eest ei vastutata — võib-olla jõuab rong ainult Ülemistele. Meil soovitati asuda viimasesse vagunisse — juhul kui rong kraavi läheb, jäävad viimased vagunid enamasti teele. Liikusime väga aeglaselt. Seisime kaua jaamades ja sageli ka teel, kuni jõudsime öösel kella kolme paiku Kohtla jaama. Kaugemale enam ei pääsenud: Sompas oli üks rong kraavis ja teine samuti Jõhvist Narva poole.

Kohtlast Toila sõitsime hobusega. Kahula külast läbi sõites paistis, et ka siin oli tehtud puhas töö: telefonipostid olid peaaegu Jõhvi alevini maha saetud.

Selline oli õhkkond Jõhvi ümbruses 1905. aasta talvel, kui Jaan Anvelt tuli Toilasse kooliõpetajaks.

Kui minu isa koolitalu osts, jäid koolile kuulunud kõrvalhooned talu külge, nii et me asusime koolimajaga peaaegu ühe õue peal. Teadagi tegi uus õpetaja esimese külaskäigu oma lähemaile naabritele, s. o. meile. Anvelt oli pikk sihvakas noormees, ta käitumine oli väga kodune, lahke ja viisakas, nii et ta meeldis meile kõigile kohe esimesest kohtumisest alates. Samuti näis, et ka tema tundis end meil nagu kodus. Sõprus minu vanema venna Rudolfiga sobis Anveldile kõige enam ja peagi selgus, et ka nende poliitiline mõtlemisviis oli ühine. See sidus neid veelgi tihedamini. Mina olin aga esialgu nende arutluste ja vestluste pealtkuulaja osas. Olin ju Jaanist kaks aastat noorem ja veel «roheline».

Olin enne Anveldi tulekut näinud-kuulnud mitut Toila kooliõpetajat, kuid keegi neist polnud koolikorras mingisuguseid muudatusi teinud: ikka hommikupalve, tunnid, ja koju. Tunniplaanis olid tingimata piiblilugu, katekismus ja kirikulaulud. Anveldist aga sai lastele tõeline õpetaja, sõber ja nõuandja. Lastes kadus

J. Anvelt Toilas 1906. a.

aastakümneid kestnud hirm koolmeistri ees. Valmistudes jõulupuu vastu, õpetas J. Anvelt neid juba esimesel poolaastal mängima näidendit, laulma, deklameerima. Kui siiani mäletamatuist aegadest saadik oli jõuluõhtut peetud koolimajas, siis nüüd viis Anvelt jõulupuu tuletõrje seltsimajja. Kuuldus ütlemisi: «Kes siin sinna läheb? Mina oma last sel kallil õhtul küll sinna ei lase», jne. Kuid mis me nägime? Mahukas saal oli rahvast puupüsti täis, nendest oleks saanud mitu koolimajatäit. Noored olid toonud ilusa kõrge kuuse. Lapsed ise ehtisid selle, mängisid lühinäidendit, laulsid, jagasid kingitusi, süütasid küünlad ja tantsisid ümber jõulupuu. Rõõmu ja ruumi oli laialt. Pealegi oli jõuluõhtust palutud osa võtma kõiki, ka väikesi eelkooliealisi lapsi, kes samuti kingitusi said.

Samal ajal pidas koolimajas kohalik taluperemees Nigulas Otto (Joosu Nigulas) palvetundi käputäie vana traditsiooni pooldajatega, kes laulsid hardumusega «Ma tulen taevast ülevalt». Anvelt nimetas neid «hauatagusteks».

1906. aastal sagesid haarangud ja arreteerimised ning kuidagi saadi teada, et Toilast on «mustas nimekirjas» Jaan Anvelt,

Rudolf Linnamaa, Jüri Vitser, Aleksander Eljas jt. Tuli olla ettevaatlik ja valvel, et mitte sattuda verejanuliste huligaanide kätte. Sageli rakendas vend õhtul hobuse ja sõitis koos Anveldiga luurele, kust nad tulid vahel tagasi hilja öösel.

Nii möödus talv. Poolsoikunud oli seltside tegevus, korraldati ainult mõned peod ja perekonnaõhtud. Suvel, kui mu vend Eduard, kes oli kooliõpetajaks Palmses, ka kodus oli, arutasime sageli päevaprobleeme kitsamas ringis. Tõtt öelda polnud meil siis veel poliitilistes küsimustes täit selgust, kõik kees ja kobrutas ning ajas alles võrseid.

Jaan Anvelt oli juba siis hea organisaaator. Tal oli varsti loodud poliitring, välja otsitud noored, kellele ta pidas loenguid poliitilisest olukorrast, selgitas parteide vahekordi, püüdis kasvatada uusi võitlejaid. Kuigi esimene Vene revolutsioon ei toonud võitu, sünnitas ja kasvatas ta hulganisti uusi võitlejaid, kes rajasid teed järgmistele revolutsioonidele. Jaan Anveldi poliitilise tegevuse tulemuseks Toilas oli kahtlemata see, et Eestimaa Tööraha-va Kommuuni päevil leidus siin palju inimesi, kes töötasid kaasa Kommuuni organeis ja läksid võitlusse koos Punaarmeeaga. Milline «punane» kuulsus oli Toilal pärast Kommuuni taandumist, näitab järgmine episood. Toilas arreteeriti kodanlike võimude poolt 1919. aasta algul hulk inimesi, nende hulgas ka minu õde, keda peeti Pääskülas ja Naissaarel kuude viisi kinni. Vabanenud Narva vanglast, sõitsin Tallinna, et katsuda öde päästa. Siseministeriumis, kus ma neid asju ajasin, käratati mulle: «Kuradi punane, terve Toila on punane, sellele külale tuleks tuli otsa panna, kui tuul on maa poolt.»

Koolitöö kõrval õppis Anvelt järjest. Nii talvel kui ka suvel koolivaheajal püüdis ta oma aega ratsionaalselt kasutada. Ta magas ainult 6 tundi, kirjutas ja luges palju. Ajalehti luges ta suvel harilikult suplema minnes ja sealt tulles. Teisel õppeaastal sõi ta meie juures. Ta eelistas taimetoitu, aga kui emal alati ei juhtunud seda olema, siis leppis ka lihaga. Riietus tööpäevadel lihtsalt — tumesinine pluus pükste peal ja lai rihm vööl. Niiviisi riidetuna nägin teda aastaid.

Anveldi eestvõttel ja kaastegevusel mängisin kaasa mitmes suuremas näidendis, nagu Gorki «Põhjas», Heijermansi «Lootus õnnistuse peale», Kitzbergi «Enne kukke ja koitu» jt. Peale Toila esitasime neid ka Jõhvis, Kohtlas ja Konjus. Perekonnaõhtutel, mis toimusid peaaegu igal neljapäeval, puhkesid sageli ägedad vaidlused päevasündmuste ja küla varjukülgede ümber. Siin õppisid Toila inimesed kas või tahtmatult kõnelema.

— Anvelt oli Toilas õpetajaks kaks aastat, kuid sellega ei lõppenud veel tema side Toilaga. Ta viibis siin veel mitmel korral pikemat aega, eriti suvekuudel, ja teadagi ei unustanud ta siin noorte hulgas alustatud tööd. Ta peatus kas minu venna Rudolfi või Jaan Treufeldti pool.

Toilast siirdus Anvelt Peterburi ülikooli. Õppida ja üheaegselt endale elatist teenida ei olnud sugugi kerge. Armetu, kitsas ühiskorter, kuhu mahtus vaevalt paar voodit ja laud, «sahvriks» oli sise- ja välisakna vahe. Küllastasin teda tihti. Oli aeg, kus ma ei näinud ta seljas uusi riideid ega jalas uusi kingi: kõik oli ostetud kas vanakraamipoest või turult. «Mul ei ole kunagi vaba aega,» ütles ta kord. «Praegugi on mitmes kohas järeleaitamistunnid mööda linna laiali. Tuleb joosta.»

*

Mõned päevad pärast 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu — laupäeva õhtupoolikul — söötsime naisega aia taga loomi.

Äkki kostis külmanud maal küla poolt taktsammude müdin. Vaatan — koolimajale läheneb rühm sõdureid, püssid käes, täagid otsas. Eespool kolm meest erariietes ja üks politseivormis, kõigil laskevalmis nagaanid käes.

Kogu kamp pöördus teelt otse meie õue. Narva kaitsepolitsei pealik Alatsei tõttas minu juurde ja käratas: «Käed üles!» Lõin sõnnikuhargi maasse ja tõstsin käed. Nuhk jätkas: «Ütle silmapilk, kus Anvelt on?» — «No kus ta siis mujal peaks olema kui Venemaal,» vastasin. «Ära sa kurat põikle ühtegi,» hüüdis nüüd Jõhvi «sala» Brück, «küll me ta siit karvupidi välja tirime!»

Vahepeal oli sõduritest ühe allohvitseri juhatusel maja ümber ahelik moodustatud ja iga ukse-akna alla «karauul» pandud.

Algas tustimine, kus iga nuhk oma osavust ja agarust üles näidata püüdis. Otsiti voodipõhjast ja söngi alt, viljasalvedest ja lihataunnidest, ahju pealt ja ahju alt.

Agent Brück, vist suurim «kirjatundja» selles kambas, tuhnis minu kirju ja pabereid. Majapidamisraamatut sirvides hüüatas ta korraga: «Vaadake, mis siin seisab: saadud 250 marka vene raha! Tunnista aga nüüd põiklemata, kust sa selle vene raha said ja mis eest?»

Hetkeks kohmetusin — mis pagana vene raha? Lõin siis ise silmad kaustikusse ja lugesin: saadud v e o r a h a 250 marka. Teised tungisid ka lähemale, veerisid ja veendusid, et on tõesti «veoraha».

«No mis veoraha see siis oli?» ei jätnud pärimist Alatsei. Seletasin, et see on piimaveo raha, mida mitu korda saadud, nagu leidub ülestähendusi ka veel teistel märkmiku lehekülgedel. Raha maksmist võib muide ka Toila piimaühingu raamatupidamine tõestada.

Kõõritati tigidalt ega lausutud «vene raha» kohta enam sõnagi.

Ammugi oli juba sauna ukse juurest vahipostilt signaliseeritud, et saunas keegi peitub. Tõepoolest oli säälnimene — Toila kooli juhataja Salutam, kes lõuna paiku meil sauna küttis, nüüd aga juba mitu tundi saunalaval pidi konutama.

Niipea kui ta ust avada katsus, pöörutas talle valvesõdur: «Tagasi!», ja hoidis püssitäägi ette. Poolalasti mees võeti kõva uurimise alla ja lasti lõpuks minema.

Õnneks jäi nuhkidest märkamata sauna eeskojas parkimata lambanahkade alla peidetud «keelatud kirjandus» — raamatud ja lendlehed, mida just äsja olin kavatsenud ära põletada, kuid tööde ja toimetustega unustanud.

Hämarlus. Auto oli juba tüki aja eest õue sõitnud. Ka sõduritele anti marsikäsk. Nuhid istusid autosse ja sõitsid küla poole.

Seal jätkati tuhnimist minu venna Rudolphi ja kaupmees Treufeldti juures, kus isegi venna tuuleveski kolus soritud ja jahukotte puistatud, kuna Treufeldti poes õlivaate ja heeringatünne kummutatud. Kalapaatide juures aga pidas piirivalve veel kaua teraselt valvet, et ükski kahtlane hing merele ei pääseks. Suure sagina ja tüli peale vaatamata, mida see detsembrikuu maru meile kaela tõi, oli meil siiski suur heameel teadmisesest, et tagaaetav Jaan Anvelt oli politseinuhkide käest ilmselt terve nahaga pääsenud.

RAHVAVALGUSTAJA TEEDEL

1905. aasta sügis oli karjalastele armuline. Juba varsti pärast mihklipäeva muutusid ilmad külmaks ja kõledaks ning oktoobri esimesel nädalal puistas juba veidi lundki. Ehk see küll kaua maas ei seisnud, vaheldudes kestvate vihmasadudega, suleti enamikus peredes karjad lauta ja lapsed pääsesid «õigel ajal» kooli (õpetus külakoolides algas alles 15. oktoobril vana kalendri järgi).

Väikese poistetrobikonnaga sammusime sel päeval põlluvahe- teed mööda ja üle vesiste heinamaade Martsast Toila-Allkülasse, kus tol ajal kool asus.

Sammud olid kuidagi tõtlikumad kui tavaliselt kooli minnes. Kõiki valdas uudishimu. Teadsime ju, et kooli oli tulnud uus õpe- taja. Missugune ta küll on? Vahest õige kiusakas ja kuri? Eelmi- sest õpetajast, Jaan Depmanist (praegu matemaatikaprofessor Leningradis), kes siin ainult ühe aasta töötas ja siis Porskova ministeeriumikooli lisaku lähedale tööle läks, olid nii õpilastele kui ka kogu külarahvale head mälestused jäänud.

Martsa poiste kooli jõudes oli enamus õpilasperest juba kohal. Vaevalt jõudsime mütsid-palitud ära panna, kui kellahelin pinki- desse kutsus.

Viivu pärast astus klassi pikka saledat kasvu, veidi kahvatu- näoline terashallide silmadega noormees, lahke naeratus näol. See oli meie uus õpetaja Jaan Anvelt.

Tõusime püsti ja seisatusime, silmad õpetajasse kiindunud, traditsioonilist hommikupalvust ootama jäädes. Anvelt aga lausus ainult: «Tere hommikust, lapsed!», ja sundis meid käeviipega istuma. Siis kontrollis ta nimestiku järgi õpilaste kohalolekut, ja esimene koolitund, mis tunniplaani järgi iga päev oli usuõpetus, algas.

Mõned laste emad, oma mudilased kooli toonud ja klassi ukse juurde kogunenud, olid hommikupalvuse ootuses käedki hardalt risti pannud. Nad lahkusid sügavasti pettunult: uus koolmeister unustas palve lugemata! Kui aga ka järgnevaidki koolipäevi «jumalasonaga» ning koraalide laulmisega ei alustatud, oli laste- vanemate hulgas hämmastus suur. Kohalik kiriku võõrmünder

Leufeldt käinud isegi Anvelti noomimas ja aru pärimas, et kas nii tohib.

Elanikkonna üldsust see usuteelt kõrvalekaldumine suurt ei häirinud. Samal ajal kui naaberkülades — Valastes, Päites ja mujal — kirikuusu kõrval lokkas ka mitmesuguste sektide — baptistide, vennastekoguduse jms. tegevus, leidis Toila inimeste seas usklikke vähe.

Seni oli kooli jõulupuid iga aasta peetud kitsas klassitoas, sealjuures muidugi jõulujutluse ja kirikulauludega. Nüüd korraldas Anvelt jõulupuu tuletõrjeseltsi äsja valminud hoone ruumikas saalis puhtilmaliku eeskavaga.

Kombeks olnud jõulujutluse asemel kõneles Anvelt inimese aastamiljonite-pikkusest arenguloost, andes lühikese ülevaate Darwini õpetusest. Kuulduski siis koduteel eidekete kirumist: «Näe, tulime ka kallil öhtul evangeeliumi kuulama, aga vaata mis, pagan, räägib, et inimene polegi jumala loodud, vaid hoopis sõnalalast ja liimukatest saadud!»

Usu väärolemust selgitades rääkis Anvelt meile, õpilastele, religiooni eriliikidest ja kommetest ning nende sümbolitest — savist, puust ja kivist voolitud ning nikerdatud kujudest, fetišitest ja iidolitest, mida kummardavad «paganad», ja ristiusuliste pühapiltidest — ikoonidest.

Lisaks koduloomade ja mõne eksootilise võõramaa eluka napile kirjeldusele, mida leidsime C. R. Jakobsoni lugemikust, jutustas õpetaja meile veel botaanikast, inimese kehaehitusest, tervishoiust ja toitumisest — ta ise oli täiskarsklane ja taimetoitlane — ning paljust muust huvitavast, mis täiendas õpilaste teadmisi loodusloo alal ja laiendas nende silmaringi.

Omades ise märkimisväärsed kirjandusliku loomingu võimet, pani Anvelt suurt rõhku õpilaste omaloomingule kirjanduse alal. Noorte katsetajate töid avaldati käsitsi kirjutatud ajalehes.

Ümbruskonna rahvale oli täiesti uudne, et Anvelt ka tütarlastel soovitas võimlemise ja spordiga tegelda, seda koolis süstemaatilisel läbi viies. Poiste lumesõja-lahingutest oli ta alati innukas osavõtja. Ta õpetas meile ka ühismänge, mis «suurt», s. o. lõunavahetundi elustasid.

Ka tol ajal rakendati paljudes koolides veel õpilaste suhtes kehalisi karistusi. Jaan Anvelt selliseid kasvatusvahendeid ei kasutanud. Isegi «nurgasseismist» esines õige harva, ainult suuremate ulakuste korral. Rohkem kui poolesajaliikmelises erineva vanusega õpilasperes suutis ta oma autoriteediga luua eeskujuliku korra ja saavutas hea õppeedukuse. Õpilaste vallatustele ja tahtmatult juhtunud eksimustele ei reageerinud ta karmide karistuste ega hirmutamisega, vaid heatahtlike märkuste ja sõbralike manitsustega.

Koolimaja Toilas, kus töötas ja elas J. Anvelt aastail 1905—1907.

Mäletan, et kord klassi tules ja mind pinginaabriga põrandal maadlemas nähes, mille hoos me vahetunni lõppemist ei märganud, tsiteeris Anvelt naeratades Lermontovi sõnu «Borodinost»: «И вот нашли большое поле, есть разгуляться где на воле!»

Ometi ei hellitanud ta meid, vaid oli küllalt nõudlik.

Kord laulutunni lõpul, kui õppekavas ettenähtud kroonulaule, eesotsas muidugi tsaarihümniga, küllalt oli treenitud, lausus Anvelt: «Et täna mul nii tublid olite, mängin teile paar kojumineku marssi. Esimene neist on õieti Prantsuse riigihümn, teine töörahva marsilaul. Kas tahate?» Muidugi tahtsime kõik ja jäime huviga kuulama. Polnud me varem nii hoogsaid helisid kuulnud! «Aga sõnad?» küsisime. «Need on kahjuks võorkeelsed, mida teie ei mõista,» vastas õpetaja ja lõpetas tunni.

Alles mitu aastat hiljem ühes tööliste ringis neid lugusid kuulates selgus mulle, et Anveldi esitatud marssidest oli üks «Marseljees», teine «Julgesti, vennad, nüüd tööle!». Küllap vana klassitoa mälestusena tundusid nad mulle nii omastena, kui neid jällegi 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni ajal Petrogradi tänavail võimsalt kõlamas kuulsin.

Suurt poolehoidu leidis tulevane töörahva juht lastevanemate-kehvikute hulgas sellega, et ta jõukamate vanemate lapsi ei eelistanud. Üsna paljudes maakoolides oli tol ajal levinud pahe, et väikesepalgalised õpetajad lisapalukese teenimiseks ning soosingu saamiseks jõukamate ja mõjukamate talumeeste ees lipitsesid. Sellega kanti jõukamate vanemate privileegid üle nende lastele kooli, millest seal teravad «klassivahed» ja vastuolud tekkisid. Õpetaja ebaõiglast käitumist märgates kaotasid kehvikute lapsed tema vastu usalduse ja lugupidamise, muutusid tõrksateks ja sõnakuulmatuteks. J. Anveldile oli selline teguviis võõras, ja sel-lepärast tundsime ennast koolis ühise perena.

Lastevanematega vesteldes selgitas Anvelt neile hariduse tähtsust. Selle tulemusena asus suurem osa Toila kooli lõpetajaid edasi õppima Jõhvis, Narvas, Rakveres ja mujal. Isegi neid mõisatöölisi ja kalureid, kellel oma kehva majandusliku olukorra tõttu varem ehk mõttessegi ei tulnud oma lapsi külakoolist kauge-emale saata, suutis ta veenda lapsi edasi koolitama.

On huvitav märkida, et kahe õppeaasta vältel, mil Anvelt Toi- las õpetajaks oli, ei käinud kohalik pastor kordagi meie kooli «kat- sumas», nagu ta seda mujal igal aastal reeglipäraselt tegi. Seda enam manas ja materdas ta kirikukantslist «mässumeelset» kool- meistrit, kes «laste hingi hukutab ning ka nende vanemaid põrgu- teele avatleb».

Kui käis revideerimas Virumaa koolide inspektor Bõlov, kes vanema klassi õpilasi hea vene keele oskuse eest kiitis. Tema soo- vil laulsime ka paar kahehäälsset venekeelset laulu, millega ins- pektor samuti rahule jäi. Nagu hiljem kuulsin, rääkinud ta tol korral ka Anveldile, et talle on kirikutegelastelt Anveldi usuvast- tase meelsuse ja tegevuse kohta palju kaebusi saabunud. Õnneks oli inspektor Bõlov küllalt liberaalne, nii et pastori ja tema kildkonna hädaldamisele suuremat tähelepanu ei pööranud. Ta soovitanud Anveldile ainult tõsist ettevaatust, et usuõpetuse kohta käivate määruste ja eeskirjadega mitte vastuollu sat- tuda.

Revolutsioonist hingestatud, selle esimesed tormipuhangud Peterburis kaasa elanud teotahteline noor õpetaja Jaan Anvelt leidis Toilas endale koolitöö kõrval ka laia ühiskondliku tegevus- põllu.

Kui Anvelt Toila asus, võttis ta enda juhtimisele haridusseltsi, mis hiljuti siia senistele seltsidele lisaks oli tekkinud. Haridus- seltsi olid eeskätt koondunud ärksamad talumehed, kalurid ning Oru lossi teenijad. Peagi asutas Anvelt seltsi juurde raamatukogu, mis tollaegsetes maaoludes oli üsna uudne. Raamatukogu ei olnud suur, kuid kirjanduse valik oli hästi korraldatud. Ava- liku raamatukogu kõrval töötas ka teine, illegaalne, kust laenu- tati usaldusväärsematele inimestele poliitilist ja populaarteadus- likku kirjandust.

Haridusselts korraldas seltsimajas perioodiliselt nn. perekonnaõhtuid lühinäidendite, laulude ja deklamatsioonidega. Anvelt täiendas nende kava küsimuste-vastuste osaga.

Igapäevase elu küsimuste arutamisel viis ta vestluse sageli oskuslikult ühiskondlikele teemadele, paljastades kehtiva korra ebaõiglust ja ülekohtu.

Sellistel õhtutel tuli ette ägedaid vaidlusi. Neil juhtudel käitus Anvelt alati rahulikuna, juhtides poleemikat õiges suunas.

Neid avalikke küsimuste-vastuste õhtuid ei saanud siiski kaua pidada — politsei keelas ära. Ametliku põhjendusena toodi ette asjaolu, et ühel niisugusel ühisvestlusel arutatud mõisteid «sotsialism» ja «sotsiaaldemokraadid»!

Nendel perekonnaõhtutel oli kahtlemata oma mõju Toila elanikkonnale. Kõigepealt kiskusid nad labastest külasimmanitest eemale paljusid noori, pakkudes neile, nagu ka vanematele inimestele, huvitavat kultuurilist meelelahutust. Seal harjus rahvas koosviibimistel selliseid mõtteid vahetama, mis igapäevastest kodumuredest tunduvalt kaugemale ulatusid. Peab mainima ka seda, et, nagu Anvelt kord hiljem tähendas, «me panime naised rääkima,» s. t., et naised, kes avalikel koosolekuil tavaliselt passiivsetena püsisid ja sõna ei võtnud, perekonnaõhtuil meestega ja ka omavahel elavasse vaidlushoogu sattusid. Veel üsna hiljuti ütles mulle vana Toila elanik Linda Kruut Jaan Anveldi tole-aegset tegevust meenutades: «Jah, ta tegi meile, naistele, kannatlikult mitmedki keerulised küsimused selgeks ja suupäraseks. Tore mees oli!»

Suurt huvi tundis noor õpetaja isetegevuse arendamise vastu. Tema juhtimisel ja osavõtul lavastati mõnedki sisukad näidendid, nagu Gorki «Põhjas», Kitzbergi «Enne kukke ja koitu» jt.

Muidugi ei piirdunud J. Anveldi ühiskondlik tegevus Toilas ainult kultuuritööga. Ta oli ju ikkagi kõigepealt revolutsionäär. Sidemete loomiseks ja mõisatöölisestega vestlemiseks ning rahva elutingimuste tundmaõppimiseks tegi ta korduvalt 5—8 kilomeetri pikkusi jalutuskäike Toila ja Voka mõisa kandimeeste, kalurite ning teiste kehvikute kodudesse. Saadud muljeid, andmeid ja tähelepanekuid kasutas ta kohe samas keskkonnas tehtavas propagandatöös, veel enam aga pärastises revolutsioonilises ja kirjanduslikus tegevuses.

Kui näiteks 1917. aastal Lilienbachi kirjastusel ilmus tema jutustuste esikkogu «Alasti», siis polnud mul kuigi raske avastada nii mõneski jutustuse tegelasel Toilast pärinevaid prototüüpe ja autoris ära tunda Jaan Anveldi. Tema omapärane stiil oli mulle meie kauaaegsest kirjavahetusest ja ajaleheartiklitest sedavõrd tuttav.

Kui karistussalgad 1905.—1906. aasta talvel Jõhvi jõudsid, tuli Jaan Anveldil end mõnda aega varjata. Teda süüdistati muuseas selles, et ta õhutanud Pühajõe mõisa töölisi palga kõrgendamist

nõudma ja pidanud Jõhvi seltsimajas «riigivastase» kõne. Pärast lühiajalist paosolekut asi siiski kuidagi lahenes ja Anvelt võis koolitööd jätkata.

1907. aastal lahkus J. Anvelt Toilast. Ta õiendas 1907. a. kevaldel Peterburis eksternina gümnaasiumi lõpueksami ja astus sama aasta sügisel Peterburi ülikooli. Kuid ta ei katkestanud sidemeid oma endiste õpilaste ja teiste külanoortega, olles mitmega neist kirjavahetuses ja saates neile raamatuid eneseharimiseks ning edasiõppimiseks.

Aastail 1908—1909 veetis ta suvevaheaja Toilas, andis siin omal käel edasiõppijaile tunde ning organiseeris 8—10-liikmelise poliitringi. Selle asutamiskoosolek oli ühel sumedal laupäeva hilisõhtul 1908. aasta juunikuul Toila ääremail asetsevas Rudolf Linnamaa veskimajas. Pärast ringi tegevuskava ja eesmärkide selgitamist esines Anvelt seal pikema referaadiga «Töö ja kapital».

Edaspidi toimusid ringi kooskäimised kord nädalas ühe poollagunenud suvila pööningukambris. Mäletan hämaraid suveõhtuid, mil pärast päevatööd, hing konspiratsiooni põnevusest tulvil, vargsi sinna hiilisime. Aktiivsemateks ringi liikmeteks olid Volde-mar Puss, Liisi ja Tiido Linnamaa, Aleksander Kippar ja Aliide Kreisman.

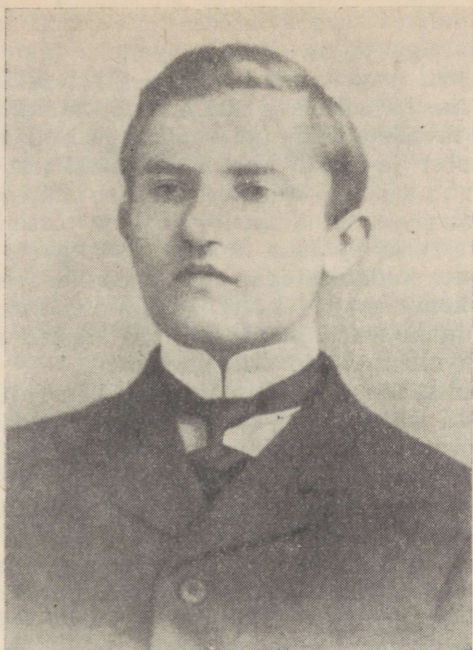
Anveldi soovitusel loetud kirjanduse alusel ja tema referaatide põhjal tutvusime marksistliku poliitökonoomia põhialustega, vestlesime poliitilistel ja majandusteemadel ning tegime individuaalset selgitustööd kohalike tööliste hulgas.

Ringi töö jätkus ka talvel, pärast seda, kui Anvelt jälle pealinna õppima oli läinud. Siis käisime koos veskimajas, kuid harvemini, 1—2 korda kuus. Kordamööda refereerisid ringi liikmed loetud raamatuid, samuti lendlehti ja poliitilisi päevaküsimusi käsitlevaid ajaleheartikleid, millele järgnes arutelu.

Ringi töö kestis mõningaselt vahelduva koosseisuga kolm aastat. Tegevus katkes enamiku ringiliikmete Toilast lahkumisega.

Olles vahepeal Jõhvi ministeeriumikooli edasi õppima läinud, organiseerisin seal vanemate klasside õpilaste hulgas lugemisringi. Kirjandust saatis meile J. Anvelt Peterburist. Vahel saime ka lendlehti ja mõned numbrid Hans Pöögelmanni toimetusel Ameerikas ilmunud ajalehte «Uus Ilm».

1909. aasta talvel saatis Anvelt mulle levitamiseks paarsada Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi kalendrit «Külvaja», mis oma asjalike artiklite ja huvitavate statistiliste andmetega oli üsna progressiivne väljaanne. Toimetasin neid kalendreid ka Toila ja Jõhvi vürtspoodnikele müügiks. Küll need kirusid, kui leidsid sealt J. Anveldi artikli «Tarvitaja ja vaheltkaupleja», milles ta karmilt kritiseeris erakaupmehi nende saagiahnuse ja ostjate petmise eest ning soovitas nende asemel kooperatiivkaubandust.

J. Anvelt ülikooli astudes 1907. a.

Nagu näeme, ei piirdunud Anveldi tegevus Toilas õpetajaametiga. Peale selle, et ta tõi palju uut kooli õppe- ja kasvatustöösse, mõjutas ta ka Toila ja selle ümbruskonna elanike ühiskondlikku mõtlemisviisi. Seda tööd jätkas ta oma endiste kasvandike hulgas ka hiljem.

Küllap oli siis kodanlikul siseministril Hellatil õiguski, kui ta 1919. aastal Toila kehvikule Tiido Linnamaale, kui see läks oma poliitvangist õe vabastamist taotlema, kurjalt käratas: «See Toila on nii suur punaste pesa, et oleks paras talle tuli otsa panna, kui tuul maa poolt!»

J. Anveldist mälestusi heietades meenub mulle juhtum, kus esmakordselt sain jälgida kahe maailmavaate — dialektilise materialismi ja kodanliku idealismi kokkupõrget. Nimelt korraldas Narva karskusselts «Võitleja» 1911. aasta talvel oma sihtide propageerimiseks suurema rahvakoosoleku, kuhu kutsuti kõnelema kodanlaste häälekandja «Postimehe» toimetaja Jaan Tõnisson. Narva töölised, kes sellelt tegelaselt midagi mõistlikku kuulda ei lootnud, palusid Peterburist kohale sõita ka J. Anveldil.

Koosolekul puhkes käre sõnasõda kahe Jaani vahel, mida saalitäis rahvast huviga jälgis. Muide, ägedaks läks ainult «Koodi-Jaan» — Tõnisson, Anvelt püsis kogu aeg rahulikuna.

Oma kõnes kui ka sellele järgnenud läbirääkimistel argumenteeris Tõnisson tavaliste kulunud fraaside ja hüüdsõnadega «karskusaate» ülevusest ja eesti rahva «isamaalisest ühtekuuluvusest». Anvelt aga nägi teed alkoholi küüsisist pääsemiseks töörahva elujärje parandamises, tema haridustaseme tõstmises ja kultuuriliste vajaduste rahuldamises. Sealjuures eitas ta kategooriliselt tööliste ühisrinnet kodanlastega, olgu need kas eestlased või kes tahes. Anveldi kõnet saatsid kestvad kiiduavaldused, kuna Tõnissoni õpetlikud manitsused ja pateetilised fraasid ainult ükskõikseid ja halvustavaid muigeid esile kutsusid.

Teist selletaolist sõnadeduelli nägin-kuulsin Tallinna pritsimaja saalis 1917. aasta augustikuul, kus Anvelt kollektiivse suurpõllupidamise otstarvet ja kasulikkust selgitas, tema oponent, vana agronoom Ado Juhanson, aga tõestada püüdis, et kõbla ja labidaga maa harimine selle viljakust tõstab. Keegi hüüdis rahva hulgast: «Aga puusahk ja karuäke, — kas ei peaks ka neid uuesti lagedale tooma?», mis suurt elevust ja lõbusat naeru tekitas. Ka siin pidi vastaskõneleja Anveldile alla vanduma.

Muidugi esines niisuguseid juhtumeid veel üsna palju, eriti Tallinna linnavolikogus, mille esimeheks Anvelt sai pärast enamlaste kaalukat võitu 1917. aasta augustikuu valimistel.

Kui J. Anvelt koos J. Käsperti ja V. Bukiga Narvas 1912. aastal organiseeris töölisajalehe «Kiir», hakkasin selle kaastööliseks.

Nii mõnigi kord oli meil tol ajal Anveldiga juttu «Kiire» pii-ratud ilmumisvõimalustest. Ta lohutas alati: «Ootame veel pisut, küll peagi aeg kätte jõuab, mil meie väike «Kiir» kõigile nähtavaks suureks valgusleegiks paisub!»

Kui see ennustus 1917. aastal täide läks ja «Kiir» päevalehena Tallinnas ilmuma hakkas, kutsus Anvelt mind toimetusse tööle. Olin siis parajasti tsariarmeest vabanenud. Läksin muidugi rõõmuga.

Koos töökaaslastega imetlesime ikka oma juhi ammendamatu energiat ja raugemata tööindu, millega ta tegutses revolutsioonilise võitluse kõigil rinnetel, püsidis sealjuures heatujulisena ja sõbralikuna. Tal oli osav ajakirjanikusulg; ta selgepiirilised ja sihikindlad kirjutised «Kiire» juhtartiklitena ja võitlusüleskusetena tabasid märki ning avaldasid vajalikku mõju.

Tundsime toimetuses Anveldist tõsist puudust, kui ta revolutsioonilise organiseerimis- ja administratiivtöö tõttu ajalehe tööst eemale jäi, ja rõomustasime, kui ta siiski vahetevahel meie hulka ilmus, et anda informatsiooni ja juhendeid edaspidiseks tööks. Üldiselt kasutas Anvelt oma aega äärmiselt ratsionaalselt: luges ja kirjutas märkmeid ka trammis, raudteevagunis ja mujal, kus selleks vähegi võimalusi leidis.

Oma laialdaseks paisunud tegevuses ei unustanud Anvelt oma kunagist pedagoogitööd. Koos Johannes Mägi ja minuga Tallinna linna haridusnõukogusse kuuludes algatas ta koolireformi, mille aluseks olid kommunistliku kasvatus ja revolutsioonilise pedagoogika põhimõtted. Selle reformi esimesteks sammudeks olid usuõpetuse kõrvaldamine koolist, töölisnoortele õhtukoolide asutamine ja vaesematele õpilastele ühiskondliku toitlustamise korraldamine.

Usuõpetuse koolist väljajätmise asjas kutsusime septembri algul kokku Tallinna koolide direktorite ülelinnalise nõupidamise. Seal esines Anvelt hooga kõnega, milles ta tõestas usuõpetuse ja kiriku kahjulikkust noorsoo kasvatamisele. Nõupidamine otsustas usuõpetuse koolide õppeprogrammidest välja jätta.

J. Anveldi osa hariduspoliitiliste probleemide lahendamisel, eriti ateistliku kasvatus süvendamisel, näitab ka fakt, et tema otsekoheisel algatusel kutsuti kokku Eestimaa ülemaaline kooliõpetajate kongress, mis toimus Tallinnas, Kommertskooli saalis 28.—30. detsembrini 1917.

Olles kongressi Eestimaa Töölise ja Sõjaväelaste Nõukogude Täitevkomitee nimel tervitanud, esines Anvelt sütitava kõnega, milles ta õpetajaid üles kutsus nõukogude võimu igati toetama ja teda laiaulatuslike sotsiaalsete reformide läbiviimisel kogu jõuga abistama.

Oma ettekannet kestvate kiiduavalduste saatel lõpetades hüüdis Anvelt: «Seltsimehed kooliõpetajad! Nõukogude valitsus loodab kindlasti, et teist saavad tema lähemad truud ja ustavad abilised suures revolutsioonilises võitluses töörahva ja kogu inimesoo parema tuleviku eest, tema laste ja noorsoo lugupeetavad kasvatajad ning tõelised rahvavalgustajad!»

Tema kõnes esitatud teeside alusel võeti kongressil vastu järgmine resolutsioon:

«1) Eesti kooliõpetajate kongress leiab, et kogu töörahva püha kohus on proletaarset revolutsiooni lõpuni viia ja kõige jõuga igasugused kontrevolutsioonilised katsed maha suruda;

2) et kõik poliitiline võim kogu töörahva revolutsiooni ajaks Töörahva Nõukogude kätte peab minema;

3) et rahvakooliõpetajad, kes eeskätt just töörahva kasvatajad on, kõikipidi just inimese parema tuleviku eest võitleva töölisklassiga käsikäes käiksid ja viimasele tema raske võitlustöö juures igaviisi abiks oleksid.»

Teine resolutsioon käsitles ateistlikku kasvatust koolis. Kongress otsustas usuõpetuse Eesti koolidest välja jätta.¹

Mäletan väikest episoodi, mis iseloomustab Anveldi humanist ja lastearmastust. See juhtus 1917. aasta 1. mai hommikul. Olime kõik varakult toimetusetöös, et õigeks ajaks maidemonst-

Vt. «Eesti Kool» nr. 1—2, 15. jaan. 1918.

ratsioonile jõuda. Järsku sisenes meie šeff J. Anvelt sületäie sinililledega. Olime veidi imestunud. Anvelt seletas tõtlikult: «Harjumäe kallakust mööda tulles nägin väikest tüdrukukest, kes müütas lilli, napilt riides, käed kohmetanud, nägu kaame ja külmast sinine. Kus on küll linna hoolekande silmad? Ostsin talt kõik lilled, saatsin ta koju ja märkisin üles ta aadressi. Vast keegi teist, seltsimehed, läheb lapse kodust olukorda selgitama? Lilled aga jagage omavahel!» Ja oligi läinud. Toimetuse töölaudu aga ehtisid varased kevadlilled nagu tõelisel pidupäeval kunagi.

*

Enam kui pool sajandit on möödunud sellest mälestusväärsest ajast, kus noor Toila koolmeister töörahva saatuse pärast muremeeli kõrgel Martsa kaldal kõndis ning tulevikuplaane kavandas.

Veel kohavad põlised mehed Põhja-Jõelähtsel ürgoru nõlvakutel. Kirevalt ehitatud suvitajasakste asemel aga mängivad seal nüüd rõõmsad pioneerilaagri lapsed, valmistudes tõsiselt õppetöökoolis, mis on oma endisest 100-aastasest puuhoonest üle kolunud avaratesse ruumidesse endise Oru lossi lähistel. Kunagisest Toila Allküla külakoolist on saanud nüüd keskkool, mille õpilaspere on kasvanud mitmekordseks.

Aovalgel ei tõtta Toila ja Pühajõe mõisate poole enam kandidid ega moonakad, siinse ümbruskonna eesrindlikuma kolhoosi — «Kaljuranna» põldudel murisevad kombainid ja undavad traktorid.

Rahututel Soome lahe lainetel ei kõigu enam kleenukesed sõudevened, vaid tuiskavad mootorpaatide rivid. Taamal suitsevad kalakonservitehase korstnad.

Metsavaheteel, mis Toilat Jõhvi ning raudteejaamaga ühendab ja mida minulgi lugemata kordi tuli väsinud sammul läbi marssida, liiguvad iga tund kiired ja mugavad autobussid.

Ja Tallinna, Jaan Anveldi ühe tähtsama võitluspäeva kohal, kõrgel Toompea tipus, lehvib töörahva võimu sümbol — punalipp.

Revolutsiooni tormikeerises hukkunud sangareid, kelle esimeses ridades sammus kunagine Toila rahvalalgustaja Jaan Anvelt, ei unusta tänulik eesti töörahvas iialgi.

ELU, MIS OLI TÄIELIKULT PÜHENDATUD REVOLUTSIOONILE

Kirjeldamatu hingelise erutusega asun ma kirjutama mälestusi Jaan Anveldist, silmapaistvate võimetega inimesest, kes kogu oma elu pühendas parteile ja revolutsioonile ning kes traagiliselt hukkus oma elu parimates aastates ja täies loomungujõus. On möödunud palju aastaid meie viimastest kohtumisest, aga tema kuju püsib mul elavana silme ees. Ja kas saab unustada inimest, kelles oli kehastatud kõik parim, mis teeb inimese tõeliseks inimeseks!

Noorpõlvest alates, oma teadliku elu algusest peale kuni viimase tunnini jäid kõik isiklikud mured tema juures tagaplaanile. Jäägitult pühendas ta oma elu ainsale eesmärgile — luua õnn kogu inimkonnale. Ta oli tõeline revolutsionäär, väsimatu sotsialismi eest võitleja, suure hingega, õilsa ja kuuma südamega inimene.

Lihtsus ja tagasihoidlikkus, mehisus ja kindlus, sirgjoonelisus ja printsiipaalsus olid tema põhilised iseloomujooned. Talle langes osaks palju isiklikke kaotusi ja muresid, kuid miski ei suutnud väärata tema kindlat ja püsivat iseloomu. Kogu oma elu pühendas ta ennastohverdavalt revolutsioonile, võitles selle eest, et tuua oma rahvale vabadus, päästa ta ekspluateerijate ja vägivallatsete võimu alt.

Ma tutvusin Jaan Anveldiga 1909. aastal täiesti juhuslikult. Töötasin tol ajal kodukooliõpetajana Toila lähedal Järve mõisas. Anna Kuznetsova, kes tundis mind koolipõlvest kui revolutsioonimeelset inimest (ma võtsin osa 1905. a. meelevaldustest ja illegaalsete õpilasingide tegevusest), soovitas mul üles otsida Toilas keegi Jaan Anveldi nimeline isik, iseloomustades teda aktiivse revolutsionäärina.

Ma läksin Toila ja leidsin Anveldi kodust. Ta elas kaldseintega ärklitoas. Väikese akna juures asus laud, millel olid raamatud ja käsikirjad. Raamatuid oli korralikult virna laotult ka piki seina. Samas seisis raudvoodi.

Toakeses valitses erakordne puhtus. Toa peremees, pikakasvuline heledapäine noormees, jättis samuti äärmiselt korraliku inimese mulje.

Hakkasime vestlema. Ma sain teada, et Jaan Anvelt puhkab Toilas, kus ta varem töötas õpetajana, oli siin «rahvavalgustajaks»: asutas ringe, organiseeris ja juhtis näiteringi, korraldas kirjanduslikke lugemisi. Kõike seda tegi ta selleks, et inimesi revolutsiooniliselt valgustada, neid kokku liita.

Nii me tutvusime. Meie vahel algas elav kirjavahetus. Ta kirjad on inimese pihtimuseks, kes veetis oma lapsepõlve maha jäetud külakolkas. 8—10-aastase poisikese peamiseks suviseks tegevuseks oli karjaskäimine. Kevadel ja suvel äratati teda hommikul kell 5. Täielikus üksilduses veetis poisike terved päevad karjamaal, looduses, kus külluses oli ainult kadakaid, harvemini viletsaid kasekesi ja pajusid. Tundide viisi võis ta lamada mäekünkal ja vaadata helesinisesse kõrgusesse. Kuid oli vaja olla ka valvel, et kari ei pääseks põllule...

Armastus looduse vastu püsis Jaan Anveldis kogu elu. Ja järgnevatel aastatel ei olnud tal puhkusepäevadel suuremat rõõmu ja rahuldust, kui kõndida püssiga mööda metsapadrikuid ja rabsid. Ta tunnetas loodust kuidagi erilise sügavuse ja soojusega, mõistis teda. Suhtlemisest loodusega ammendas ta uut jõudu. «Universumi mõõtmatu sisendab vaimustust,» loeme tema märkmetest, «ja selline jõud tiivustab mind, viib edasi tulevikku. Ei või olla, et ma oleksin tühine unistaja, fantaseerija, kes ainult mõtteis võib tühisust muuta ülevaks, suursuguseks ja sellest ülevast ammendab jõudu märkamatu putukate jaoks, kes roomavad maailmaruumi osas. Mul on parandamatu püüd töötada, kuid töötada mitte kantselei, klassi, põldude vaikus, vaid tervendada inimesi, ümber korraldada maailma. Elus hinnatakse kõike meie edasiliikumise, kogu inimkonna õnnele lähenemise seisukohast.»

J. Anvelt armastas tihti korrata Goethe Fausti sõnu: «Immer höher muß du steigen, immer weiter muß du sehen.»* Tal oli väga vara välja kujunenud oma suhtumine isiksusse ja ühiskonda. Ta tahtis, et ei oleks inimesi, kes ükskõiksel, järelemõtlemata lähevad mööda nii luksuslikest paleedest kui ka viletsatest hurtsikutest, rikkalikult kaetud laudadest ja kehviku kesisest leemekausist, et ei oleks maailma kannatuste vastu osavõtmatuid inimesi.

Me kohtusime kord tema isatalus Mahtras. Siin tutvusin ka Jaan Anveldi vanematega, kes elasid vanema poja Karli juures lihtsas muldpõrandaga, väikeste akendega, viltuvajunud ustega, valgendatud seintega talumajas. Jaan Anvelt armastas väga oma vanakesi-vanemaid. Vaadates nende vananenud murelikke nägusid, meenutas ta kogu nende elu, mis oli möödunud raskes füüsilises töös, alalistes majapidamismuredes. Kuid perekonnas hoiduti liigsest sentimentaalsusest, oldi harjunud peitma oma tun-

---

* «Ikka kõrgemale pead sa tõusma, ikka kaugemale pead sa nägema.» — *Toim.*

J. Anvelt üliõpilasena 1911. a.

deid. Sellele vaatamata võis märgata vanakeste rõõmu oma laste üle. Kuidas võisid inimesed, keda alaliselt rõhusid majanduslikud mured ja puudus, säilitada sellise armastuse oma laste vastu! Rahulikult oma piipu popsutades tekkis isa silmades eriline läige, kui ta oma poega Jaani vaatas. Aga ema kortsunud näole ilmus kohmetu naeratus, tema rõõmupisarais silmadest võis välja lugeda endist muret ja hoolt selle suure ja mehise inimese vastu, kes temale ikkagi elu lõpuni jäi kalliks pojakeseks.

Noores Anveldis hämmastas mind eriline, ütleksin poeetiline maailmataju. Seda poeetilist joont on tunda isegi tema publitsistlikes artiklites, eriti tugevalt aga ilukirjanduslikes teostes. Mee-nub tema esimene ilukirjanduslik pala — näidend-unistus, näidend-utoopia, mille tegelasteks olid tulevikuinimesed, sotsialistliku ühiskonna elanikud. Inimesi ühendab sõprus, vastastikune arusaamine, nad on alati valmis igasuguseks ohvriks sõbra heaks. Ja ikkagi tekib nende vahel konflikt: kaks sõpra armuvad ühte ja samasse neiusse. Kuid sotsialismi ajal võib isegi selliseid konflikte lahendada üksmeelselt. Näidendis laheneb kõik ideaalselt.

Palju vaeva tuli Jaan Anveldil näha selleks, et pääseda Peterburi ülikooli, kuna ta pidi enne sooritama gümnaasiumi küpsus-

eksamid. Sel ajal tehti mittevene rahvusest inimestele takistusi eksamite õiendamisel eksternina; väga vähestel neist, keda eksameile lubati, õnnestus neid edukalt sooritada. Hiljem ülikoolis õppides pidi Anvelt endale ülalpidamist hankima tundide andmisega, sest kodus valitseva raske olukorra tõttu ei saanud ta mingit toetust. 1911. aastal seoses üliõpilaste rahutustega arreteeriti Anvelt ja ta viibis vanglas ligi kuu aega. Kõik arreteeritud üliõpilased, nende hulgas ka Anvelt, heideti ülikoolist välja ja saadeti tapiga Peterburist minema. Anvelt asus elama Tallinna ja jätkas illegaalset parteitööd. Sageli pidin ma täitma tema poolt antud ülesandeid — andma üle kirju, teatama seltsimeestele kohtumiste aja ja koha. Vahetevahel sõitis ta lühikeseks ajaks Peterburi Toilast pärineva tuttava töölise Voldemar Pussi passiga. Piiteris peatus ta sõprade juures illegaalselt. Oli juhtum, kus tal tuli peita end tugitooli taha, et korteriperenaine, kes tõi tuppä samovari, teda ei näeks.

Sõprade kutsel sõitsime Helsingi — Anvelt varem, mina hiljem —, kus tol ajal elas palju eesti töölisi, nende hulgas ka H. Kiilaspea. Anvelt võttis aktiivselt osa «eesti tööliste koloonia» elust — pidas loenguid, viibis koosolekutel. Kõik see tõmbas endale politsei tähelepanu. Mingi politseiülema poeg püüdis isegi tungida Anveldi korterisse kaasmaalaste järele igatsust tundva vene üliõpilasena. Kuid seltsimehed jõudsid Anvelti aegsasti hoiatada ja agent sai pika nina.

Helsingis juhtus episood, mis sarnaneb muinasjutuga. Jõulu- laupäeva õhtul jalutasime J. Anveldiga sihitult mööda lumiseid tänavaid ja vaatasime akendesse, mille taga paistsid säravad kuused ja pidulikult riietatud inimesed. Aga meil ei olnud hinge taga kopikatki (minu tundide eest saadud honorari olime ära kaotanud). Koju jõudes olime rõõmsalt üllatunud: laual terve kuhi maitsvaid asju ja isegi lillepott õitsva maikellukesega. Meid olid meeles pidanud Helsingi üliõpilased.

1911. aasta lõpust peale olid kõik J. Anveldi mõtted seotud eesti töölisajalehe loomise plaanidega. Ta otsis seltsimehi, kes toetaksid seda ideed ning kes oleksid valmis temaga koos jagama raskusi ja ületama kõiki takistusi. Varsti sõitis ta Narva, kus elas poollegaalselt, sest siin elamiseks luba tal veel ei olnud. 1912. aastal sõitsin koos lapsega tema juurde, kus ta kohe esimesel ööl arreteeriti. Mällu on jäänud üksikasjad — jõudsiime ainult lapse magamiskorvikese lakke riputada, kui politsei juba sisse tungis. Anvelt viidi ära, varsti pärast seda ka mind. Mina vabanesin hommikuks, Anvelt vabastati aga alles mõne päeva pärast.

Hakkas ilmuma ajaleht «Kiir». Anvelt sai selle lehe toimetajaks. Väga palju aitasid teda sealjuures Käspert, Buk, Puss, Rästas, Pöögelmänn, vähe aega ka Koni. Kuidas küll Anvelt rõõmustas, et leht tööliste keskel hästi «läks», — iga kord tuli tiraaži suurendada. Saabusid artiklid töölistelt Eestimaa kõikidest linna-

dest, samuti ka Peterburist. Isegi Tallinnas, kus «Kiire» vastu peeti ägedat kihutuskampaaniat Kastra ja tema poolehoidjate poolt, kasvas tellijate arv. Ka tööliste seas läbiviidud korjandused «Kiire» kasuks ületasid kõik ootused.

Pean mainima, et Anvelt ei suutnud kaua uskuda Kastra renegaatlust, kes punus endale pesakese kodanliku ajalehe «Tallinna Teataja» juurde. Varem suhtus Anvelt Kastrasse seltsimehelikult. 1910. aastal, kui Kastra haigestus tuberkuloosi, abistas Anvelt teda oma vähesest rahast ja veenis mindki andma talle suure osa oma palgast ning isegi ära müüma jalgratta, et toetada Kastrat rahaliselt. Pärast Kastra räpast renegaatlust katkestas Anvelt otsustavalt kõik sidemed temaga.

Ülikooli lõpetas Anvelt eksternina, kuid jätkas väsimatult tööd oma teadmiste täiendamisel, et elada veelgi täiuslikumat elu, veelgi paremini võidelda uue elu eest. «Inimesi tuleb õpetada tahtma, soovima, taotlema, püüdlema,» kirjutas ta. «... Selleks tuleb ennekõike iseendal palju, väga palju teada, tuleb ennast arendada!»

Varsti pärast Veebruarirevolutsiooni asus J. Anvelt elama Tallinna. Juulis ta arreteeriti ja viidi Petrogradi, kus ta paigutati vanglasse, õnneks mitte kauaks. Mina elasin koos meie lastega maal. Ka siin kees klassivõitlus. Kohalik pastor ja mölder saatsid oma käsilasi maja põletama, et hävitada Anveldi lapsi. Mölder ei müünud meile jahu, pastor aga needis meid kirikus. Kuid meid abistasid kohalikud kalurid. Need olid nemad, kes päästsid maja tulekahjust ja varustasid meid leiva, kala ja kartulitega. Sügisel tuli Anvelt lastele järele, et viia nad Tallinna. Jällegi abistasid meid kalurid — andsid hobuseid ja varustasid meid moonaga.

Tallinnas oli Anveldil väga palju tööd ja me nägime teda vähe. Aeg oli pinev ja sündmused arenesid tormiliselt. Eestis saavutas võidu nõukogude võim. Elu korraldatakse ümber — «kes ei olnud keegi, see sai kõigeaks». Kui Saksa väed parunite ja eesti kodanluse kaasabil hakkasid Eestit vallutama, tegi revolutsiooniline valitsus eesotsas Anveldiga kõik selleks, et päästa töörahva riigile võimalikult rohkem inim- ja materiaalseid ressursse. Sõjalaevad sõitsid Helsingisse. Enne Tallinnast lahkumist hoiatas Anvelt mind, et mind otsivad üles põrandaalused (ma ei saanud laevaga ära sõita väikeste haigete laste pärast). Anvelt ütles, et ma aitaksin põrandaaluseid lendlehtede, saksakeelsete üleskutsete koostamisel. Paaril korral õnnestus mul seda ka teha.

Varsti sõitsin koos lastega J. Anveldi vanemate juurde Maht-rasse, sest kartsin laste saatuse pärast, pealegi olin absoluutselt rahata: minu juures korraldati läbiotsimine, kus võeti ära kogu raha. 1918. aasta sügisel saadeti mind koos lastega Maht-rast välja Nõukogude Venemaale. Piiril otsiti mind uuesti läbi ja rööviti paljaks.

Anvelt oli hea, õrn isa. Isegi kodanlikus Eestis põrandaalusel tööl olles ei unustanud ta lapsi ja kirjutas neile. Nendest kirjadest võis välja lugeda, millist pingelist tööd tal tuli teha äärmiselt ohtlikes tingimustes. Pärast 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu lüüasaamist oli Anvelt, nagu ta ise hiljem jutustas, pikemat aega peidus kitsas vahekäigus lae peal, kus võis ainult lamada. Kõik majad, eriti Tallinna äärelinnas, olid sisse piiratud ja otsiti sõjaväe poolt läbi. Oli juhtum, kus J. Anveldi vanemad kutsuti välja kellegi laiba juurde ja nad pidid tunnistama, kas see ehk on nende poeg Jaan.

Pärast Eestist tagasitulekut külastas Anvelt lapsi Leningradis ja lubas nad kaasa võtta Krimmi Musta merre suplema. Kuid miski segas tal seda plaani täide viimast.

Anveldi viimaseid eluaastaid tumestasid tema lastega juhtunud õnnetused. Poeg, kes tol ajal oli lennutehnikumi eeskujulik kursant, haigestus raskesti. Sel päeval aga, kus J. Anveldile pidulikult aktusel pidi üle antama Lenini ordeni teenete eest tsiviil-lennuväe arendamise alal, sai ta telegrammi oma tütre Anja traagilisest surmast. Murest murtuna seisis ta tütre puusärgi juures...

Möödus mitu aastat ja ta hukkus ise, jagades paljude paremate inimeste kurba saatust, kes langesid Stalini isiku kultuse ohvritena.

Revolutsiooni veteranide elutöö jätkajate, meie suurepärase nõukogude noorte pühaks kohuseks on kalliks pidada mälestust Jaan Anveldist, paindumatust võitlejast inimkonna õnne eest.

KOKKUPUUTEID VEERAND SAJANDI KESTEL

Möödunud sajandi lõpul asutati Jõhvi alevis vabatahtlik tule-
tõrjude selts ja see ehitas endale kõrge torniga pritsimaja, milles
oli suur, ligemale 250 istekohaga saal, avar näitelava, einelaua-
riietehoiu- ja muud ruumid.

Pritsimaja ruume kasutasid «pritsimehed» ise võrdlemisi
harva. Iga aasta mardi- või kadripäeva paiku toimus maskiball
auhindadega. Suvel, juulikuus, korraldati «pritsimeeste» aasta-
pidu, mis algas laupäeval lõuna ajal «pritsimeeste paraadiga»
alevi turuplatsil ja millele järgnes pritsimajas mitu ööpäeva kes-
tev joomapidu.

Pritsimaja ruume üüriti välja alevi ja ümbruskonna haridus-
ja muudele seltsidele peoõhtuteks. Aeg-ajalt esinesid pritsimaja
laval kontsertidega lauljatarid Aino Tamm, Paula Brehm jt. Igal
suvel toimusid pritsimajas ka «Estonia» ja «Vanemuise» teatri
külalisetendused. Mõnikord andis etendusi «maagia professor
Martin Jääger» (nagu reklaamis end müürilehtedel vana joodik-
«silmanoondaja»).

Nagu kõik lapsed, tundsin ka mina suurt huvi kõigi sündmuste
vastu, mis unisesse alevikuellu mingisugust elevust tõid. Kõige
suuremateks elamusteks olidki igasugused etendused pritsimajas.
Kui pritsimaja aiavärvale, telefonipostidele ja majaseintele
ilmusid mitmevärvilised suurte tähtedega trükitud kuulutused:
«Pühapäeval... toimub Jõhvi pritsimajas järgmise eeskavaga
peoõhtu...», siis algas suur peamurdmine, kust ja kuidas saada
20 või 25 kopikat («Estonia» või «Vanemuise» etendustele 30—40
kopikat), et lunastada seisukoha pilet.

Tavaliselt andis ema hommikuti 2 kopikat kooli kaasa lõuna-
oote ostmiseks. Müürileht sundis saiaraha kokku hoidma, isalt-
emalt sai veel juurde nurutud, nii oligi piletiraha käes. Mõnikord
läks korda ka «jänesena» sisse saada, või laskis läbi saali ukse
lipsata tuttav piletikontrolör. Tollal ei tundud ju veel seadust:
«Lastele alla 16. a. keelatud».

1909. aasta sügissuvel ilmusid järjekordsed müürikuulutused,
kus teatati, et augustikuu ... kuupäeval kannab Toila näitering

ette Jõhvi tuletõrjujate seltsi ruumides H. Heijermansi neljavaatuselise draama «Lootus õnnistuse pääle».

Ei mäleta, kas ma tookord sisse pääsesin piletiga või «jänesena», kuid saalis kusagil lava lähedal seina ääres ma seisin. Rahvast oli rohkesti.

Esimeses reas ühel keskmisel toolil, mille seljataga oli plekist silt pealkirjaga «Младший помощник начальника Везенбергского уезда III участка»*, istus Jõhvi jaoskonna politseipristav E. Blumberg, joodik ja kehkenpüks.

Hollandi kirjaniku, sotsiaaldemokraadi H. Heijermansi kaluridraama «Lootus õnnistusele» oli tol ajal üks neid väheseid terava sotsiaalse sisuga näidendeid, milles julgesti tugeva kunstilise jõuga kritiseeriti kapitalistliku maailmakorra pahesid. Kogu saali täit rahvast, sealhulgas ka mind, haaras mäng juba algusest peale. Võib-olla aitas etenduse tõetruudusele kaasa ka see, et näitlejad ise olid kas kalurid või inimesed, kellele meremeheelu oli hästi tuttav ja südamelähedane. Eriti meeldis mulle näidendi üks peategelasi Geert Vermeer — meremees ja soldat asumaalt, mässaja, keda elu oli juba tublisti vintsutanud. Seda osa mängis sihvakas, pikka kasvu noormees.

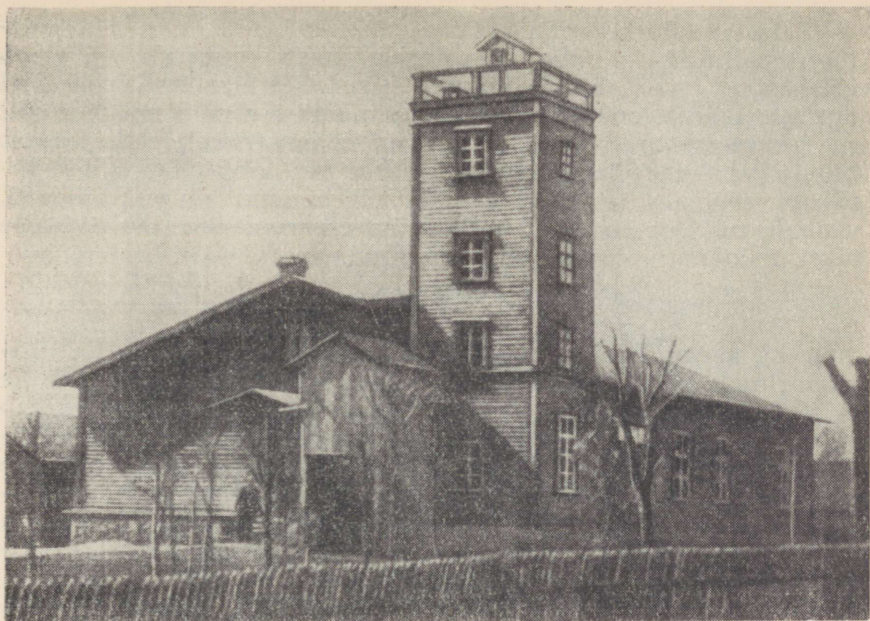
Esimene vaatus möödus vahejuhtumisteta ja pärast eesriide sulgemist aplodeeris rahvas üksmeelselt.

Teise vaatuse käigus alustas Geert laulu, millele teised osalised jõudsasti kaasa laulsid. Selle laulu sõnad ja viis, mida ma tookord kuulsin, jäid mulle, 11-aastasele poisile, eluks ajaks meelde. Nimelt laulsid Toila näitlejad suure hooga revolutsioonilist laulu «Julgesti, vennad, nüüd tööle!». Vaevalt suudeti laval laulu esimest salmi lõpetada, kui pristav Blumberg oma «personaaltoolilt» püsti kargas, jalga maha põrutas ja lauljatele lavale midagi vahele hüüdis. Mida pristav käratses, ei olnud kuulda, seda enam, et laval lauljatele ka osa pealtvaatajaid tagumistest ridadest kaasa laulis. Nüüd jooksis pristav lava taha, kust kuuldus tema kärkimist. Laval aga lauldi veel kaks salmi ja seejärel mängiti näidendit edasi. Vaheajal pugessin ka mina lava taha, kus nägin ja kuulsin pristavi ägedat räuskamist ja ähvardusi, millele näitlejad vastu vaidlesid. Eriti rahulikult, ja nagu mulle näis, kuidagi üleolevalt ning hästi põhjendatult, vaidles pristavile vastu, vihjates mingisugustele seadustele ja paragrahvidele, Geerti osatäitja. Ta vastuväited olid nii veenvad, et isegi pristavi ägedusehoog vaibus ja ta lava tagant lahkus.

Peale veidi pikaleveninud vaheaega algas kolmas vaatus ning seejärel ka viimane vaatus, mis möödusid vahejuhtumiteta. Rahvas aplodeeris väga üksmeelselt.

Kui näitlejad peale näidendi lõppu grimmist vabanenult ja omas rõivastuses saali ilmusid, nägin ma lähedalt Geerti osatäit-

* «Rakvere kreisiülema noorem abi.»

Jõhvi pritsimaja.

jat. See oli tumedajuukseline hallisilmaline sümpaatsete näojoon-
tega üliõpilase vormis noormees. Kuulsin siis, et see üliõpilane
olevat endine Toila kooliõpetaja Jaan Anvelt.

Mulle jäi see Geerti osatäitja ja revolutsioonilise laulu ees-
laulja sügavalt mällu. Kuid veel sügavama mulje jättis tema rahu-
lik ja väarikas, isegi üleolev käitumine kohaliku riigivõimu kõr-
gema esindaja, politseipristaviga. Pristavit kartsid mitte ainult
temale alluvad strasnikud, urjadnikud ja alevikordnik (linnavaht)
ning alevi lihtrahvas. Ka alevi majaomanikud ja poodnikud ker-
gitasid alandlikult tema ees mütsi. Nüüd aga pani noor üliõpilane
selle upsaka võimumehe vaikima.

Paar-kolm aastat hiljem, kui ma tutvusin lähemalt näidendi
ühe osatäitja ja J. Anveldi sõbra, Oru lossi kärneri Voldemar
Pussiga*, jutustas ta, et «Lootus õnnistusele» õpiti ära Anveldi
juhtimisel ning sellega esineti varem Toilas ja Kohtlas, kus polit-
seiturjadnikud ühel või teisel põhjusel pole protesteerinudki revo-
lutsioonilise laulu laulmise vastu näidendis. Peoõhtutest saadud
puhaskasu olevat läinud poliitiliste vangide ja väljasaadetute toet-
tamiseks.

* Vt. märkust lk. 60. — Toim.

Palju aastaid hiljem nägin ma sama näidendit Moskva Kunstiteatri esimese stuudio lavastuses. Seda nimetati «Гибель «Надежды»» (««Lootuse» hukk»). Olin tollal kirglik Kunstiteatri austaja, kuid nende lavastuses ei jätnudki see näidend, ehk küll suurte meistrite esituses, mulle nii sügavat muljet kui aastat 14—15 varem Toila näiteringi ettekandes. Võib-olla ehk sellepärast, et Kunstiteatri lavastuses ei lauldud mitte «Julgesti, vennad, nüüd tööle», vaid seda uljast meremeeste laulu, mille teksti näidendi autor ise oli kirjutanud.

*

1913. aastal ilmus Jõhvi alevi turuplatsi ääres asuva H. Nordmanni maja seinale väike kuulutus, milles teatati, et siin (selle maja II korrusel olid alevi ainsa võõrastemaja ruumid) võtab vastu igal neljapäeval (see oli alevis turupäev) vannutatud advokaadi abi J. Anvelt. Niisiis, peale nelja-aastast vaheaega nägin ma jälle seda noormeest, nüüd aga juba mitte üliõpilasena, vaid advokaadina. Advokaadi ametinimetust olin varem küll kuulnud ja ajalehtedest lugenud, aga oma silmaga nägin selle kutseala esindajat J. Anveldi kehastuses esmakordselt oma elus. Mulle näis, et Anvelt oli muutunud vahepeal mehisemaks ja soliidsemaks. Endise üliõpilase vormirõivastuse ja keebi asemel kandis ta nüüd musta sametkraega palitut ja musta kübarat.

Ma ei teadnud siis, kui palju oli advokaat Anveldil Jõhvis kliente, kuulsin vaid, et ta Jõhvi «mirovois» (rahukohtus) ja ka mujal ajavat peamiselt kehvema rahva kohtuasju.

Mõnikord nägin teda siis elavalt vestlemas kahe Jõhvi aleviproua — Juuli Siimoni (neiuna Saar) ja Amalie Nordmanniga (neiuna Roht). Need naised olid 1905. aasta revolutsioonilisest liikumisest aktiivselt osa võtnud.

Jõhvis leidsid 1905. aastal aset küllaltki tormilised sündmused. Kui detsembrikuus karistussalgad Jõhvi tulid, arreteeriti kümneid inimesi ja saadeti Tallinna vanglatesse. Arreteeritute hulgas olid ka ülalnimetatud Amalie Nordmann ja Juuli Siimon. Nad istusid kauemat aega Tallinna Toompea vanglas eeluurimise all. Kuna aga nende süüd ei saadud kindlaks teha, vabastati nad.

Nagu hiljem kuulsin, oli J. Anvelt, kes 1905. aastal Toilas töötas, Jõhvis ja selle ümbruses toimunud revolutsioonilistest sündmustest osa võtnud ja nende naistega kokku puutunud. Kuid neist oli vangimaja igasuguse revolutsioonivaimu välja pühkinud. 1917. aasta veebruaris, oktoobris ja hiljem olid nad purutagurlikud kodanlased.

Tol ajal ilmus Narvas juba «Kiir». Jõhvis võeti vastu «Kiire» tellimusi ja müüdi üksiknumbreid. Minu isa ei olnud suur raamatuosõber. Ema aga luges igal vähegi vabal ajal E. Bornhöhe, E. Vilde, A. Saali ja J. Järve ajaloolisi töid, õpetas mind lugema, kui olin viieaastane, ja siis lugesime mõlemad suure õhinaga,

Toila näiteringi poolt lavastatud näidendi «Lootus õnnistusele» tegelased. Tagumises reas vasakult esimene J. Anvelt.

mina neidsamu raamatuid mis emagi. Isa luges ainult ajalehti «Valgus», «Koit» ja «Aeg» ning ostis ka «Kiire» üksikuid numb-
reid. Lugesin isale ajalehti ette ja temalt sain ka teada, et «Kiire»
toimetaja olevat seesama advokaat Anvelt, kes Jõhvis igal nelja-
päeval vastu võtab. «Kiirt» lugedes seletas isa, et see leht kirjutab
küll tõtt ja õigemini kui teised lehed. Aga mine seda õigust taga
ajama — näe, mina tahtsin ka 1905. aastal õigust taga ajada ja
pidin äärepealt selle eest nahutada saama.

J. Anvelt sõitis Jõhvi ka maailmasõja ajal, kuid mina õppisin
siis talveti Rakveres ja nägin teda harva.

*

Kui «Kiir» 1917. aastal Tallinnas ilmuma hakkas ja ma teada
sain, et selle toimetajaks on ikka seesama Jaan Anvelt, keda ma
juba ammu tundsin ja austasin, sai minust selle ajalehe aktiivne
lugeja. Olin tollal 18-aastane noor algaja kooliõpetaja. Juba enne
Veebruarirevolutsiooni teadsin ma mõndagi revolutsioonilistest
parteidest, nende võitlusest tsaarivalitsuse ja kapitalistliku korra
vastu, võitlusest parema maailmakorra eest. Ähmaseid kujutlusi
oli mul sotsiaaldemokraatiast, sotsialistidest-revolutsionäridest,
anarhistidest. Veebruarirevolutsiooni võtsin vastu suure vaimus-

tusega, kuid poliitilistes parteides oli algul raske orienteeruda. Kui aga aprillikuus avaldati «Pravdas» ja «Kiires» V. I. Lenini Aprilliteesid ning bolševistlik ajakirjandus hakkas neid teese propageerima, siis leidsin, et see, mis bolševikud kirjutavad, on mulle kõige omasem, kõige õigem, on tõeline tõde. Nii sai minust «Kiire»-mees. Lugesin nüüd juba järjekindlalt «Kiirt» ja «Pravdat» ning püüdsin kõikjal, kus selleks võimalusi oli, «Kiire» seisukohti kaitsta. Aga kaitsta võis ja tuli neid kõikjal. Poliitilised vaidlused toimusid ju siis igal pool: tänaval, turuplatsil, seltsimajas, raudteejaamas, vagunis ja isegi saunas. Eelkõige aga kõikidel koosolekutel ja miitingutel, mida tollal nii palju peeti. Ja kui ma 1917. a. septembrikuus Rakveres VSDT(b) Partei liikmekaardi kätte sain, võisin öelda, et minu parteiliseks ristiisaks oli suurel määral ka Jaan Anvelt, kuigi ma teda 1917. aastal Tallinnas ja Rakveres isiklikult vaid paar korda koosolekutel olin näinud ja kuulnud.

*

1925. aasta kevadel saabus J. Anvelt Nõukogude Liitu Eestist, kus ta oli alates 1921. aasta augustikuust saadik pidevalt teinud põrandaalust tööd. Mõne aja viibis ta Leningradis. Seal toimus 1925. aasta aprillikuus 1924. aasta 1. detsembri ülestõusust osavõtnute konverents, kus Anvelt esines põhjaliku aruandega ülestõusust ja selle õppetundidest. Maikuu sõitis J. Anvelt Moskvasse. Ta pidi esialgu tööle jääma Kominterni Täitevkomiteesse. Moskvas oli tollal väga suur korterikriis, seepärast elasid J. Anvelt ja ta abikaasa Aliise Stein (Leevald) mõne aja Kominterni ühiselamus, milleks oli tollal võõrastemaja «Lux» Tverskaja (praegusel Gorki) tänaval. Maikuu lõpul asusime suveks koos Anveldi perega elama Moskva—Leningradi raudtee ääres asuva Shodnja jaama lähedale (33 km Moskvast) ühte raudteelase majakesse. Veel praegugi võib Moskva sõidul seda majakest vaguni aknast näha. Meie kasutada oli kaks tuba, avar rõdu ja köök.

Meie ühiselu esimestel nädalatel puutusin Anveldiga vähe kokku, kuna ta töötas oma toas ja rõdul mingisuguste käsikirjade kallal. Mina töötasin Moskvas ja ühtlasi õppisin Moskva ülikoolis viimasel kursusel. Ülikooli lõpueksamite ettevalmistamine ja sooritamine nõudis palju energiat ja aega. Peale selle oli mul ülikoolis ja väljaspool ülikooli igasugu ühiskondlikke kohustusi. Nii et algul sain J. Anveldiga kokku vaid paar-kolm korda päevas ühises söögilauas. Mulle näis Anvelt algul kuidagi kinnisena, ligipääsmatuna. Mulle tundus, et Anvelt ei taha pikemat juttu vesta, ja seepärast püüdsin ka mina võimalikult tagasihoidlik olla.

Peagi sõitis Anvelt ära lõunasse ravile ja puhkusele. Kui ta juulikuu algul sanatooriumist tagasi jõudis, olid mul ülikoolis eksamid edukalt ära tehtud. Anvelt õnnitles siis mind ja ütles: «Ma tean omast käest, mis tähendab töö kõrval õppida, eksameid

J. Anvelt 1925. a.

sooritada ja ülikooli lõpetada. Nüüd on sinul aega ja ka minul on mõned hädavajalikud tööd lõpetatud, nii et jääb meil aega jutustamiseks ja ümbervaatamiseks.»

Tollal oli riigiasutuste teenistujatel 6-tunnine tööpäev ja seega oli mul nüüd ka võrdlemisi palju vaba aega. Oli tore Moskva-lähe-dane südasuvi. Meie majakene asus looduslikult ilusas kohas Shodnja jõe põhjapoolisel kaldal. Tegime Anveldiga pikemaid jalutuskäike suvituskoha ümbruses ja nautisime Kesk-Venemaa looduse ilu. Tollal olid Shodnja ümbruses avarad luhad ja põllud, metsatukad ja pargid, väikesed külakesed, harva mõned töölisasulad. Meie öhtused jalutuskäigud kestsid mõnikord hilisööni. Vestlesime kõigest, mis ette tuli: revolutsioonilisest liikumisest maailmas, uuest majanduspoliitikast Nõukogude Liidus ja siseparteilisel võitlusest trotskistidega. Vestlesime koduta lastest, keda tollal Moskva tänavatel tuhandeid võis kohata, Meierholdi teatrist (millest mina siis väga vaimustatud olin), Majakovski luulest (mida ma siis veel ei osanud mõista) ja paljudest muudest asjadest. Nüüd Anveldiga lähemalt kokku puutudes ja vesteldes veendusin ma, et minu senine ettekujutus temast oli puudulik, ebaõige. Tege-

likult oli ta palju huvitavam, targem, mitmekülgsem, kui ma teda olin enesele ette kujutanud. Ma ei olnud tollal enam just koolijüts, olin Oktoobrirevolutsioonist jõudu mööda osa võtnud, vabatahtlikuna kodusõja rinnetel võidelnud, Eestis põranda all tegutsenud ja mõne aasta vanglas veetnud, mõne aja valge-Eesti nuhkide ja salakuulajatega maadelnud. Olin lapsepõlvest alates võrdlemisi palju lugenud ja pidasin end peaaegu erudiidiks. Anvelt seisis aga minust igas valdkonnas — olgu see poliitika või ühiskonnateadus, kirjandus või kunst — tunduvalt kõrgemal. Ta oskas iga küsimust sügavamalt lahti mõtestada, õigemaid järeldusi teha. Mida rohkem ma Anveldiga kokku puutusin ja teda tundma õppisin, seda enam avanes mulle selle toreda inimese, tõelise kommunisti-võitleja kuju: tema tohutu töövõime, tema haruldaselt sügavad ja mitmekülgsed teadmised, tema rikkalik eruditsioon ja peen maitse kirjanduse ja kunsti valdkonnas, tema oskus inimesi tunnetada, tema lihtsus, tagasihoidlikkus ja seltsimehelikkus. Ma veendusin üha enam, et ta ei olnud mitte juhuslikult Eesti töörahva võitluse esiridadesse tõusnud.

Mitte kunagi ega mitte milleski ei väljendanud Anvelt ei minu ega teiste seltsimeeste suhtes oma üleolekut. Ta oskas nii käituda, et temaga vesteldes ka siiralt seda kõnelesid, mida mõtlesid, püüdmata end lasta näida paremana või targemana, kui tegelikult ise olid. Mulle näis siis, et mul tekkisid Anveldiga lühikese ajaga lihtsad seltsimehelikud vahekorrad teataval määral ka sellepärast, et meil oli palju ühiseid tuttavaid kohti ja inimesi Toilast, Jõhvist ja selle ümbrusest. Anvelt oli seal kaks aastat töötanud ja ka hiljem aeg-ajalt suveti viibinud või lühemat aega peatunud, mina aga olin seal sündinud ja üles kasvanud.

Mulle on meelde jäänud üks lookene tuttavatest kohtadest ja inimestest, mida Anvelt tookord jutustas.

Aastail 1905—1907, kui Anvelt töötas Toilas kooliõpetajana, oli ta kosti peal Linnamaa juures, kelle talu asus otse koolimaja õues. Siis puutus ta lähemalt kokku kõige vanema vennaga Linnamaadest, Rudolfiga, kes oli arukas ja progressiivsete vaadetega inimene. Ta elas talupidajana ja veskiomanikuna Toilas ka kodanlikul ajal. «Kord,» jutustas Anvelt, «see oli vist 1922. aasta sügisel, tekkis Tallinnas ja selle ümbruses selline olukord, et mul tuli vähemalt nädalaks või poolteiseks kusagil kaugemal endale varjupaika otsida. Kaalusin siis ja otsustasin minna Toilasse Rudolf Linnamaa juurde. Ühel pimedal augusti- või septembrikuu ööl koputasingi Linnamaa tare aknale.» Linnamaa olla algul küll veidi kohkunud, kuid tundnud kohe Anveldi ära, avanud ukse ja öelnud: «Astu kohe sisse!» Anvelt jutustanud oma tuleku põhjustest ja Linnamaa nõustunud otsekohe teda varjama ning hoolitsenud väga tema eest. Anvelt viibinud tol korral nädala või rohkem Linnamaa juures ja töötanud rahulikult, vaatamata sellele, et teda kui põrandaalust kõik vabariigi nuhid pööraselt taga otsisid. Lin-

namaa lausunud vaid paaril korral: «Mis te jändate ja riskeerite oma eluga, küll ta kukub isegi!», mõeldes selle all Eesti kodanliku valitsuse «kukkumist».

J. Anvelt jutustas põrandaalusest tööst, elust Eestis, mõninaid üksikasju 1. detsembri ülestõusust. Ainult ühes küsimuses ei saanud ma Anveldiga kontakti. Paaril korral viisin ma jutu tema ilukirjanduslikule loomingule, kuid Anvelt nagu ei tahtnud sellest üldse kõnelda. Jäi mulje, et tal oli nagu veidi piinlik, et ta ka ilukirjandusliku loominguga tegeleb. Aga võib-olla ei pidanud ta mind neis asjus küllalt kompetentseks.

Eriti palju kõnelesime siis VK(b)P eesti osakondade keskbüroo ja EKP põrandaaluse Keskkomitee vahelisest tülist. Jutustasin Anveldile, millise masendava mulje jättis mulle juba Petrogradis, kuhu ma 1921. aasta detsembris Eesti vanglast saabusin, eestlaste-kommunistide omavaheline tüli ja süüdistuste otsimine Eestimaa Kommunistliku Partei vastu.

Moskvas elavad eestlased-kommunistid töötasid mitmesugustes Nõukogude asutustes, tehastes, õppisid kõrgemates koolides, kuid käisid koos Eesti klubis, mis asus Tšistõje Prudõ tänaval nr. 17. Ka seal olid omavahelised tülid. Pärast V. Kingissepa tapmist töötasid «vastasrindlased» P. Peterson, A. Leetsmann, A. Pintsel ja teised Moskva eestlaste-kommunistide koosolekul pühalikult, et nüüd on tüli lõpp. Kuid peagi selgus, et nende lubadused ei olnud siirad; ja vana vaen kestis edasi.

J. Anvelt jutustas siis mulle pikemalt selle tüli tekkimise ja arenemise lugu, mis sai alguse 1912. aasta Narva «Kiire» ajal. Lahkkelide põhjustajaks oli endine eesti sotsiaaldemokraat August Kastra, kes oli varemalt Anveldile üsna lähedane sõber ja algul «Kiirele» kaastööd lubanud, kuid peagi sellest keeldus põhjusel, et «Kiir» ei suutvat temale nõutavat palka maksta. Kastra läks kodanliku ajalehe «Tallinna Teataja» toimetusse tööle ning hakkas seal «Kiire» vastu propagandat tegema. Kastra teguviis mõisteti siis parteiorganite poolt hukka ja teda ei peetud sotsiaaldemokraatliku partei liikmeks. Hiljem aga, pärast revolutsiooni, püüdsid mõned oportunistlike kalduvustega partei liikmed Kastrat kaitsta. Igal tähtsamal poliitilisel pöördepunktil, eriti aga siis, kui parteil tuli läbi elada kriitilisi momente, kaotusi, tõstis see nn. «vastasrind» põhjendamatuid süüdistusi Eestimaa Kommunistliku Partei juhtkonna vastu. Nii oli see Saksa okupatsiooni ajal 1918. aastal, Eestimaa Tööraha Kommuuni lüüasaamise järel jne. Eriti vastutustundetult esinesid «vastasrindlased» Nõukogude Liidus ilmuvas eesti ajakirjanduses aastail 1924—1925, pärast 1. detsembri ülestõusu lüüasaamist.

Nõukogude Liidus elas tollal üle 150 000 eestlase. Eesti asundusi ja külasid oli kõikjal: Kaug-Idas, Siberis, Krimmis, Kaukaasias ja peaaegu kõigis Euroopa-Venemaa kubermangudes. Eriti palju eestlasi elas Leningradi, Pihkva ja Novgorodi kuberman-

gus. Leningradi linnas elas enam kui 25 000 eestlast. Väga palju eestlasi oli Leningradi ja mujale Nõukogude Liitu tulnud kodusõja ajal ja ka hiljem poliitilistel põhjustel. Nõukogude Liidus oli tollal suur võrk eesti kultuurhariduslikke asutusi. Ilmusid eestikeelsed ajalehed, ajakirjad, raamatud. Eesti sektsioonid eksisteerisid VK(b)P Keskkomitees ja paljudes kubermangude komiteedes, samuti ka komsomoli organites. Paljudes partei ja nõukogude asutustes, mis organiseerisid tööd eestlaste seas, oli sel ajal ka EKP vastasrinda kuuluvaid inimesi, kes Eestimaa Kommunistliku Partei tööd ignoreerisid ja seda saboteerisid. Anvelt rääkis siis mulle, et ta on eesti kommunistide hulgas valitsevast olukorrast kirjutanud VK(b)P Keskkomiteele pikema ettekande, milles ta nõuab Keskkomitee vahelesegamist ja olukorra parandamist. Ta andis ka mulle seda kirja lugeda.

Juulikuu lõpul anti mulle tuusik Krimmi puhkekodusse kuuks ajaks. Algul tahtsin sellest loobuda, aga Anvelt soovitas tingimata sõita. Sõitsingi. Paar nädalat suplesin Mustas meres, päevitasin rannal ja tutvusin Krimmi vaatamisväärsustega. Siis sain Anveldilt telegrammi, et ma puhkuse katkestaksin ja Moskvasse tagasi sõidaksin. Järgmisel päeval asusingi teele.

Kui ma Moskvasse jõudsin, jutustas Anvelt, et tema ettekanne VK(b)P Keskkomiteele oli seal läbi arutatud ja «vastasrindlaste» tegevus hukka mõistetud. Vastuvõetud otsused olevat tehtud ka organisatsioonilised järeldused, s. t. otsustatud kõrvaldada eestlaste hulgas tehtava poliitilise ja organiseerimistöö juhtimiselt «vastasrindlased» ja asendada need kommunistidega, kes toetasid EKP-d. J. Anvelt oli vastavad kandidaadid esitanud VK(b)P Keskkomiteele. Vastavalt sellele ettepanekule pidin ka mina asuma tööle VK(b)P Keskkomiteesse Eesti sektsioonide Keskbüroo sekretäri kohale. Kuna mul ei olnud selle töö jaoks ei kogemusi ega kutsumust, keeldusin kategooriliselt ja palusin mind suunata pedagoogilisele tööle. Sellega arvestati ja Eesti sektsioonide Keskbüroo sekretäriks nimetati Otto Rästas. Mind määrati Leningradi Eesti Pedagoogilise Instituudi juhatajaks Artur Vallneri asemele. Ma punnisin küll vastu, põhjendades kogemuste puudumisega administratiivses töös, kuid pidin alistuma.

Enne Moskvas ärasõitu (Anvelt jäi Moskvas elama korterisse, kus mina seni elas, Trubnikovskaja tänav nr. 19) oli mul Anveldiga pikemaid vestlusi minu tulevase töö suhtes. Anveldilt sain hulga asjalikke näpunäiteid, millest alata ja kuidas tegutseda. Eriti rõhutas J. Anvelt, et on vaja teha kõik võimalik selleks, et lõpetada tüli eesti kommunistide vahel ja saavutada seltsimehelik koostöö.

1919. aastal asutati Eesti Tööraha Kommuuni valitsuse otsusel Petrogradis Eesti Tööraha Ülikool, mis pidi eestlaste seast ette valmistama kõrgema haridusega kaadrit kõigi rahvamajanduse ja kultuuri alade jaoks.

See õppeasutus oli läbi elanud mitu ümberkorraldust, kuni ta ülesanded 1925. aastaks olid kindlaks kujunenud: ta valmistas ette pedagoogilist kaadrit eesti koolidele, mille arv Nõukogude Liidus sel ajal ulatus 250-ni. Kehtis põhimõte, et iga laps pidi vähemalt algõpetuse saama oma emakeeles, ja seepärast oli tollal igas väiksemaski eesti asulas vähemalt 4-klassiline eesti õppekeelega algkool.

Eesti Pedagoogiline Instituut asus Vassiili saarel, I liin nr. 52, endise Keiserliku Sankt Peterburi Vaimuliku Rooma-katoliku Akadeemia ruumides. Üldse oli selles majas kolm eesti õppeasutust: Pedagoogiline Instituut, Töölisfakulteet ja kolmeaastased pedagoogilised kursused. Kuna Nõukogude Liidus olid eesti õppekeelega peamiselt alg- ja seitsmeaastased koolid ning eesti keskkoolide asutamine ei olnud otstarbekohane, organiseerisime Pedagoogilisest Instituudist ja pedagoogilistest kursustest Eesti Pedagoogilise Tehnikumi (õpetajate seminari), mille ülesandeks sai õpetajate ettevalmistamine eesti õppekeelega koolide jaoks. Töölisfakulteet jäi edasi ja valmistas ette eesti töölis- ja maanoori kõrgematesse õppeasutustesse astumiseks.

J. Anvelt soovitas mul teha ettepaneku endisele Pedagoogilise Instituudi juhatajale A. Vallnerile, et ta õppejõuna tööle edasi jääks. «See mees,» ütles Anvelt, «on poliitiliselt äärmiselt ebakindel. Ma tunnen teda üliõpilaspõlvest peale. 1917. aastal, pärast Veebruarirevolutsiooni, organiseeris ta Petrogradis kodanlik-rahvuslikku Eesti liitu, oli siis kodanliku Eesti Maapäeva esimees ja tuli meie poole üle pärast Oktoobrirevolutsiooni. Kuid ta on siiski vilunud koolimees.» Tegingi siis Leningradis Vallnerile, kellega me juba 1918. aastast peale head tuttavad olime, ettepaneku tööle jääda, kuid Vallner keeldus kategooriliselt.

Anvelt soovitas tööle kutsuda oma koolivenna Jaan Depmani, keda Vallner väiklastel põhjustel ei olnud senini tööle rakendanud. J. Depmanist olin juba varem kuulnud ja tema kirjutusi lugenud. Anveldi soovitusel kutsusin tööle ka Villem Buki. «Bukil ei ole küll vajalikku haridustsensust, kuid ta on kogemustega koolmeister, ja — mis eriti tähtis — ta võib kirjanduslike kalduvustega noori nende loomingulistes katsetes abistada,» ütles Anvelt.

Nii J. Depman kui ka V. Buk asusid tööle ja võitsid peagi õpilaste hulgas suure lugupidamise. Neid meenutavad tänutundega veel tänapäevani endised Eesti Pedagoogilise Tehnikumi õpilased. J. Depmani nimetasid tema kasvandikud liikuvaks entsüklopeediaks, sest tal on haruldaselt laialdased teadmised eri teadusvaldkondades. Oma eriala, matemaatika, mõistis J. Depman oma õpilastele nii huvitavaks muuta, et sellest vaimustusid ka need, kellel varem selle aine vastu huvi polnudki.

Leningradis tekkis mul algul praktilises töös mitmesuguseid raskusi selle tõttu, et mõned «vastasrindlased» püüdsid hukka-

mõistetud õonestustööd jätkata. Anvelt oli sellest teada saanud (ilma et mina temale sellest oleksin kurtnud) ja ma sain talt pikema kirja, milles ta väga asjalikult olukorda analüüsis ja mulle rea praktilisi näpunäiteid andis, mis aitasid neist raskustest üle saada. Seda ja teisi Anveldi kirju hoidsin kaua alal, kuni nad 1937. aastal hävisid.

1925. aastast alates kujunes olukord Eestis selliseks, et Eesti-maa Kommunistliku Partei ja ka ELKNÜ juhtivad organid tuli viia väljapoole Eestit, peamiselt Nõukogude Liitu. Ka EKP konverentsid, Keskkomitee pleenumid ja nõupidamised viidi läbi väljaspool Eestit — Leningradis ja Moskvast. Enam kui kümne aasta kestel võtsin ma osa EKP ja ka ELKNÜ juhtivate organite tegevusest, olles EKP revisjonikomisjoni liige ja esimees ning EKP esindaja ELKNÜ Keskkomitees. Seetõttu oli mul võimalus lähemalt jälgida ka Anveldi tegevust sel alal.

J. Anvelt oli tollal äärmiselt koormatud suure vastutava tööga. Ta oli üks NSV Liidu lennuväe juhte. Tal oli palju vastutavaid ülesandeid ka partei Moskva organisatsioonis. Kuid EKP tegevusest võttis J. Anvelt pidevalt ja väga aktiivselt osa. Kõik meie partei selle ajajärgu strateegia ja taktika probleemid ja igapäevase võitluse küsimused otsustati Anveldi lähemal osavõtul või temaga kooskõlastatult. Anvelt oli enamiku tolle aja tähtsamate parteidokumentide autor, esines kõigil partei konverentsidel ja Keskkomitee pleenumitel ettekannete ja sõnavõttudega.

Mõnikord tekkisid Keskkomitee liikmete vahel ägedad vaidlused ja teravad laharvamused. Anvelt oskas alati väga rahulikult ja tasakaalukalt vaidlustes õige seisukoha leida ja ka teisi sellele juhtida. Ta suhtus väga seltsimehelikult kõigisse. Eriti seltsimehelikult ja hoolikalt suhtus ta töölistesse, kellega tal varem oli tulnud Eestis koos tegutseda. Meenub üks episood, mis iseloomustab Anveldi tagasihoidlikkust ja taktitunnet.

Oma elu viimased 12 aastat elas ja töötas Anvelt Moskvast. Seoses oma otsese tööga ja sageli ka EKP asjus tuli tal tihti Leningradi sõita. Ööbis ta tavaliselt kas J. Lilienbachi juures (kuni Lilienbachi surmani 1928. aastal) või H. Pöögelmanni pool, mõnikord ka minu juures. Neil puhkudel oli mul jälle võimalus Anveldiga pikemalt vestelda.

Oktoobrirevolutsioon heitis teatavasti ajaloo prügikasti kõik endised kuldpagunikanadjad koos pagunite ja auastmetega. Puna-armee komandöridel olid kuue rabattidel tagasihoidlikud eraldusmärgid. J. Anvelt töötas 1926. aastast alates Sõja-lennuväe Akadeemia komissarina ja kandis rabattidel kolme rombi.

1927/28. aasta talvel sõitis ta kord Leningradi. Siin selgus, et tal tuleb ühest eesti kommunistide koosolekust osa võtta ja seal ettekandega esineda. Tol korral peatus ta minu pool. Enne koosolekule minekut lausus ta: «Kas sa ei laenaks mulle oma kuube

selga? Täna sel koosolekul on palju endisi Tallinna töölisi, kellega ma varematal aegadel olen koos töötanud või kokku puutunud. Mul on piinlik nende ees neid rombe demonstreerida.» Ma andsin oma pintsaku ja ka sviitri. Pakasel talveõhtul läksime Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikku Ülikooli, kus koosolek toimus. Palavaks köetud koosolekuruum oli rahvast täis. Oma pikema ettekande kestel pühkis Anvelt korduvalt laubalt highi ja saatis minule kurje pilke. Selgus, et ma olin osutanud Anveldile karuteene — sviiter osutus liiga soojaks.

Anvelti kuulates ja temaga vesteldes võis veenduda, et ta jälgis pidevalt rahvusvahelise töölisliikumise käiku ja oli alati hästi kursis sündmustega Eestis.

Kui EKP konverentsidel või Keskkomitees arutati suuremaid põhimõttelise tähtsusega probleeme, mis pakkus huvi ka teiste maade kommunistidele, siis võtsid koosolekutest osa ka meie lähimate naabrite Soome, Läti ja Leedu vennasparteide esindajad. Neist on mulle eriti meelde jäänud pika, sihvaka, helepäise soomlase Kullervo Manneri kuju. Ta võttis osa EKP Keskkomitee koosolekust Leningradis 1928. aastal. K. Manner oli üks vanemaid ja aktiivsemaid Soome töölisliikumise juhte ja 1918. aastal Soome-maa töörahvavalitsuse esimees. Töötasin aastaid Leningradi õppeasutustes, kus kõrvuti õppisid eestlased ja soomlased. Veendusin, et soomlastel oli vene keele õppimisel eestlastega võrreldes suuremaid raskusi. K. Manner kõneles aga väga ladusalt vene keelt. Ta esines meie koosolekul pikema kõnega, milles ta võrdles Soome torparite ja Eesti popside olukorda. Tollal oli kodanliku Eesti Riigikogus ja valitsuses arutusel «popsiseaduse» küsimus ja seda püüdis võimalolev kodanluse ladvik lahendada eesti hallparunite huvides. K. Manner oli ka sellest probleemist hästi informeeritud.

1929. aasta jaanuaris Moskvas toimunud EKP konverentsil viibis Kominterni esindajana üks Leedu Kommunistliku Partei väljapaistvaimaid juhte V. Mickievičius-Kapsukas. See andekas Leedu proletaarne kirjanik ja väga viljakas publitsist oli juba sajandi algul põrandaalusesse sotsiaaldemokraatlikku parteisse astunud, esimese Vene revolutsiooni aegse tegevuse eest pikki aastaid sunnitööl olnud, sealt põgenenud, Ameerika Ühendriikides leedukeelseid sotsiaaldemokraatlikke ajalehti toimetanud ja Leedus toimuvat revolutsioonilist võitlust abistanud. 1917. aastal tuli V. Kapsukas koos H. Pöögelmanniga Ameerikast Venemaale ja võttis aktiivselt osa Oktoobrirevolutsioonist. Aastail 1918—1919 oli ta Leedumaa töörahvavalitsuse esimees. V. Kapsukas oli keskmist kasvu, pruunide juuste ja habemega, kõrge targa laubaga, väga elav, kuid tasakaalukas. Me istusime tookord koosolekutel mõne päeva kõrvuti ja ma tõlkisin talle koosoleku käiku vene keelde. V. Kapsukas tabas tihti juba paarist minu sõnast kogu lauset ja mõnest lausest kogu kõne sisu. Juba sel ajal oli V. Kap-

sukas väga haige. Kopsutuberkuloos ja tohutu suur töökoormus viisid selle Leedu rahva parima poja mõni aasta hiljem, 1935. aastal, enneaegselt hauda. Minu tähelepanekute järgi valitsesid Soome, Leedu, Läti ja Eesti töörahva juhtide vahel haruldaselt sõbralikud vahekorrad.

*

1934. aasta kevadel tutvustas ÜK(b)P Leningradi Komitee sekretär A. Ugarov mind VK(b) Partei Keskkomitee Orgbüroo otsusega, mille kohaselt pidin seniselt töölt — ÜK(b)P Leningradi Komitee rahvahariduse sektori juhataja kohalt — vabanema ja Kominterni Täitevkomitee korraldusse minema. Ühtlasi ütles mulle Ugarov, et mind määratavat Kominterni Täitevkomitee Eesti seksiooni vastutavaks sekretäriks. Küsisin järele seda asja H. Pöögelmannilt, O. Rästalt ja J. Käspertilt, kes teadsid öelda, et see otsus olevat J. Anveldi ettepanekul ja ka nende nõusolekul tehtud.

Aprillikuu lõpul oli ÜK(b)P Keskkomitees arutusel küsimus, mis minu senise tööga otseselt seotud oli, ja sel puhul kutsuti ka mind Moskvasse. Jõudsin sinna hommikul ja sõitsin R. Meeringu poole, kes elas «Lux'is». Sealst helistasin J. Anveldile ja õnnitlesin teda 50. sünnipäeva puhul. Anvelt saatis auto järele ja ma sõitsin Iljinka tänavale, kus tollal asus Tsiviillennuväe Peavalitsus, mida tollal juhatas J. Anvelt. Tõstuk viis mind viiendale korreusele, kus asus Anveldi kabinet.

Varsti pärast seda, kui sekretär Anveldile oli teatanud minu saabumisest, avanes kabinetis uks ja sealst astus välja õpetlase välimusega elatanud mees, portfelli kaenlas.

Astunud kabinetti, surusin Anveldi kätt ja soovisin veel kord talle õnne. Vaatasin siis tema avarat tööruumi ja silmasin ühel seinal suurt musta tahvlit, mis oli täis kirjutatud mingisuguseid matemaatika valemeid. Küsisin Anveldilt, mida see tähendab, ja ta vastas nagu kuidagi piinlikkust tundes: «See on minu tänane õppetöö. Mõni aasta tagasi, kui mind siia tööle määrati, pidin olema valitsuse ülema asetäitja peamiselt poliitilisel alal. Kuid tegelikult kujunes olukord selliseks, et kogu tsiviillennunduse asja tuleb minul juhtida ja selle eest vastutada. Kuidas saab aga juhtida ja vastutada selle eest, mida ise sisuliselt ei tunne? Mäletad, hiljuti oli meil suur õnnetus. Üks meie lennukeid hukkus. Selle põhjust uurime, kuid pole tänini veel selgusele jõudnud. Kõik need asjaolud sundisidki mind õppima asuma.»

Sel ajal praktiseeriti sellist õppimise viisi — «Факультет особого назначения». Teatud juhtivatele töötajatele võimaldati lühikese ajaga omandada mõni neile vajalik teadus- või eriala. Selleks määrati õppejõud, kes käisid seda töötajat juhendamas ja õpetamas. Eks see mees, kes enne mind Anveldi juures oli,

olnudki siis üks tema õpetajaid. «Nüüd olen juba niikaugel, et peagi lõpetan aviomehhaanika instituudi, ja sa võid ühele värsketele avioinsenerile õnne soovida.» Tegingi seda, lisades juurde: «Tõepoolest, insener Anvelt kõlab palju paremini kui kõlas kaksikümne aastat tagasi advokaat Anvelt.»

Anvelt jutustas lennuasjanduse arengu probleemidest ja kurtis, et aega on vähe. «Peale otsese töö on väga palju igasuguseid parteilisi kohustusi ja ülesandeid Moskva parteiorganisatsioonis. Eesti asjadeks kipub ajast alati vajaka jääma. Kuid neist probleemidest räägime lähemalt siis, kui oled juba Moskvasse tööle asunud. Sa sõitsid siia juba alaliseks?» Vastasin, et ma esialgu tulin Keskkomitee sekretariaadi koosolekule, kus arutatakse partei XVII kongressi otsuste tundmaõppimist, sealhulgas ka koolides. «See on väga huvitav,» ütles Anvelt, «mina tegelesin ka rahvahariduse küsimustega partei Krasnaja Presnja rajoonikomitee büroo liikmena ja sellepärast on need asjad mulle väga lähedased.»

Jutustasin siis oma tööst Leningradis rahvahariduse alal ja rääkisin muuseas ka sellest, kui suurt huvi osutab koolide tööle S. M. Kirov, kui palju aega ta kulutab laste õpetamise ja kasvatamise küsimustele. Anvelt kuulas tähelepanelikult, esitades vahetevahel mõne küsimuse. Lõpetasin oma jutu kahtlusega, kas on üldse otstarbekohane mind Leningradist ära tuua. Pealegi tegutsesin seal oma otsese töö kõrval veel õppejõuna ja kateedrijuhatajana Lääne Vähemusrahvaste Kommunistlikus Ülikoolis, kus valmistatakse ette kaadrit tööks Eestis ja Soomes. Anvelt ütles, et minu Kominterni ületoomise küsimuse algatajaks olevat küll tema olnud. «Kuid mul ei olnud siis täpselt teada sinu töö iseloom. See, mida sa praegu teed ja millest nii õhinal jutustasid, on ju väga tähtis praegu ja eriti vajalik tulevase Nõukogude Eesti jaoks. Kuna aga sinu küsimus on juba otsustatud, ei ole meil siit sobiv selle otsuse äramuutmist või tühistamist algatada. Seda oleks võimalik muuta vahest siis, kui partei Leningradi komitee, või õigemini, otseselt seltsimees Kirov selle vastu oleks. Katsu seda asja lahendada Leningradis.»

Samal õhtul enne ärasõitu vestlesime veel kord Anveldiga ja ma jutustasin talle, kuidas läks koosolek Keskkomitees. Sellest koosolekust võtsid osa A. Ždanov, A. Stetski, tolleaegne ÜLKNÜ Keskkomitee sekretär V. Kossarev ja teised. Aruannetega esinesid mitmete partei oblasti- ja kraikomiteede esindajad, kes jutustasid ka sellest, kuidas nad partei XVII kongressi otsuseid õpilastele propageerivad ja sealjuures igasugu «huvitavaid» meetode rakendavad. Meil Leningradis niisuguseid asju ei olnud. Rääkisin Anveldile, et lähemal päeval avaldatakse ÜK(b)P Keskkomitee otsus, milles sellised meetodid hukka mõistetakse ja ära keelatakse igasugused vigurdused, igasugused «poliitõnged», «poliitloteriid» täiskasvanutele ja lastele jne.

Leningradi jõudnud, läksin S. M. Kirovi juurde ja palusin mind mitte Moskvasse tööle suunata. Kirov kuulas minu seletuse ära ja lausus: «Mind informeeriti nii, et sina just sobivat sellele tööle kahel põhjusel: tundvat olukorda Eestis ja oskavat õieti orienteeruda Eesti kommunistide omavahelistes tüliküsimustes, millega ka meil siin on tegemist olnud. Kui nii, siis tööta edasi, ma püüan selle asja lahendada.»

*

Kui ma 1938. aasta algul istusin Leningradi vanglas, süüdistatuna väljamõeldud kontrrevolutsioonilistes kuritegudes, millest mul aimugi polnud, toodi minu juurde kongi Hans Pöögelmann. Temalt sain teada, et Jaan Anvelt olevat 1937. aasta detsembrikuu algul arreteeritud.

«REVOLUTSIOONI NIMEL»

Narva linn, nagu iga tööstuslinn tsaari-Venemaal, elas Esimese maailmasõja päevil just nagu «kahekorruselist» elu: nähtaval «korrusel» kulges elurütm näiliselt rahulikult, isevalitsuse poolt kehtestatud režiimi kohaselt. Nähtamatul «korrusel» — pöranda all — aga tehti kõik selleks, et aastasadade jooksul maksma pandud vägivallarežiimi purustada ja tsaari hirmuvalitsus kukutada.

Tsaarivalitsuse-vastased aktsioonid, tööliste väljaastumised, streigid, üksikud ja kollektiivsed rahulolematuse avaldused said üha sagedamateks nähtusteks. Need ei olnud juhuslikud ega tekkinud stiihiliselt, neid organiseeris bolševike partei, kelle algatust ja üritusi tööliste massid toetasid.

Jaan Anvelt oli neil päevil bolševike partei Narva organisatsiooni juht.

Anveldi murelik-tusane, väsimust peegeldav näoilme, tema mahe tämber ja mõõdukad liigutused oleksid nagu väljendanud rahulikku, võiks isegi öelda ükskõikset iseloomu. Kuid selle ükskõiksuse maski taga oli laialdaste teadmistega, avameelne ja otsekohene, tugeva tahtejõu ja kiire otsustusvõimega organisaator, elukutseline revolutsionäär-bolševik.

Esimest korda kohtusin Jaan Anveldiga varsti pärast seda, kui ta 1912. a. Narvas, Peetri platsi ääres vannutatud advokaadi abi kontori avas. Olin tol korral ilma tööta. Lugesin «Narvski Listoki» kuulutusest, et Ivani linnaosas ühes koolis vajatakse kojameest või kütjat. Koha saamiseks tuli asutuse juhatajale, «kõrgeaususele», venekeelne palvekiri esitada. Ma ise ei olnud seni veel ühtegi palvekirja kirjutanud ja ei teadnud, kuidas seda teha. Pealegi ei vullanud ma vajalikul määral vene keelt. Pöördusin abi saamiseks Anveldi poole.

Kuulanud ära minu visiidi põhjuse, märkis Anvelt kõigepealt, et taotletav töökoht on «närune» ja ei tasu avalduse kirjutamise vaeva. «Pealegi,» lisas ta, «teile seda kohta niikuinii ei anta.»

Olin noor ja kogenemata. Mulle oli arusaamatu, miks siis töökohta ei anta, kui see saadaval on. Sain isegi aru, et see koht kullatükk ei ole, kuid olin ilma tööta, tuttavaid linnas oli vähe

ja sellepärast olin nõus minema ükskõik missuguse koha peale, kas või ajutiselt. Umbes niiviisi seletasin ka Anveldile.

Anvelt küsis veel midagi, millel midagi ühist ei olnud palvekirjaga, ja selle mustendit minule andes ütles:

«Kirjutage ise puhtalt ümber ja näidake siis veel minule, muidu võite kirja ära «solkida».»

Olin siis peaaegu solvunud Anveldi otsekohesusest, kuid järele mõeldes leidsin, et tal oli õigus. Venekeelses kirjas võisin ju teha mõne grammatilise vea, mis «tema kõrgeaususele» võis mitte meeldida.

Küsimuse peale, palju tasuda, vastas Anvelt:

«Viiskümmend kopikat.»

Panin lauale rubla. Anvelt võttis selle, vaatas sahtlinurkadesse ja jäi hetkeks mõtlema. Minus tärkas lootus, et ta võib-olla üldse tasu ei võta. Kuid Anvelt pani raha sahtli ja ütles:

«Võtan teilt ühe rubla. Peenikest raha mul tagasi anda ei ole.»

Palvekirja mustendi kirjutasin hoolikalt ümber. Uurisin iga tähte enne paberile panekut. Kirja Anveldile siiski ei näidanud, vaid viisin isiklikult «tema kõrgeaususele».

«Kõrgeausus» ei hakanud kirja üldse lugema, vaid küsis ainult, mis usku ma olen, ja kuuldes, et luterlane, ütles:

«Ei sobi, ei sobi! Meil on õigeusulist inimest vaja.» Ja jutul oligi lõpp. Nüüd taipasin, et Anveldil oli õigus, et selle kirjaga ei maksa jannata, kohta niikuinii ei anta.

Mõni aeg hiljem, lugedes ajalehest isikute nimekirja, kes tööliste ajakirjanduse toetamiseks raha olid andnud, leidsin ka oma nime ja selle taga «50 kopikat». Need olid samad kopikad, mida Anveldil mulle tagasi anda ei olnud. Nüüd oli mul hea meel, et minu vähesed kopikad töörahva ajakirjandusele olid läinud.

1913. a. trükiti J. Anveldi toimetusel ilmuvat ajalehte «Kiir» T. Franzdorfi trükikojas, kus ma töötasin ladujana. Anvelt käis peaaegu iga päev trükikojas. Ta tõi käsikirju ladumiseks ja andis toimetuse alalisele esindajale Arnold Vilkesele või Eduard Böcklerile juhiseid artiklite paigutamise kohta.

Vilkes oli originaalne tüüp. Ta kandis väga laiade äärtega musta kaabut ja põlvini ulatuvat musta peleriini. Ta oli pikka kasvu, peenikeste näojoonte ja õhukese sirge ninaga, vaikne ja salapärane. Üle lagipea kammitud pikad juuksed langesid krae peale. Korrekтуuri lugemise või kummardumise puhul langesid üksikud juuksesalgad alla ja varjasid siis kogu ta näo. Korrekтуuri luges ta väga aeglaselt, uuris iga märki ja sõna ega jätnud ka kõige tühisematki originaalist kõrvalekaldumist parandamata. Kuid ajalehes esines siiski palju trükivigu.

Anvelt käis trükikoja ladumisruumis kui oma kabinetis. Sisse tulles ei paotanud ust ega piilunud, nagu seda tegid peaaegu kõik kõrvalised isikud, kellel ladumisruumi asja oli. Ta avas ukse ener-

Maja Narvas, kus aastail 1912—1914 asus ajalehe «Kiir» toimetus.

giliselt, ütles «tere» ja hakkas Vilkesega töö asjus rääkima. Nende jutuajamine oli lühike, kuid konkreetne ja ei kestnud kunagi üle 3—5 minuti. Anveldil oli kiire. Ta meenutas neil juhtudel mesilast, kes oma saagi on kohale pannud ja kohe jälle tiirlema lendab.

Rääkides ei tarvitanud Anvelt ütlusi, mis kordamist ehk selgitamist nõudsid. Ta rääkis konkreetset. Vilkesele küsimustele vastas kiiresti.

1917. aasta veebruarikuu teisel poolel hakkasid Narvas ikka sagedamini levima kuuldused elanikkonna rahutustest ja meeleavaldustest Petrogradis. Tööraha ajakirjandust, kus sündmusi objektiivselt oleks valgustatud, ei olnud. Narvas ilmuvad kohalikud ajalehed, nagu majaomanike ja kaupmeeste häälekandja «Narvski Listok», natsionalistlikult meelestatud ajaleht «Meie Elu» ning poliitilise suunata, äritsemise eesmärgil väljaantav bulvarilipakas «Uusleht» kubisesid kõmuateadetest — röövimistest, tapmistest ja teistest närvenäpistavatest sündmustest. Petrogradi ajalehed, eriti «Gazeta Kopeika», levitasid neid teateid sihilikult selleks, et elanikkonna tähelepanu revolutsioonilistelt

sündmustelt kõrvale juhtida. Narvas tõlgiti ja trükiti meeleldi seda prahti.

Veebruarikuu viimasel päeval Petrogradist ajalehti ei tulnud. See tekitab ärevust ja ühtlasi ka lootust, et midagi erakorralist on juhtunud. Kui Petrogradi ajalehed ka järgmisel päeval ei tulnud, oli ilmne, et kuuldused rahutuste ja meelevalduste kohta pealinnas ei olnud alusetud.

1. märtsil algas Narvas tööpäev tavaliselt, nagu see aastakümneid varem oli alanud: kell kuus hommikul üürgas Kreenholmi Manufaktuuri vile, mis töölisi äratas ja tööle kutsus. See oli niivõrd võimas üürgamine, et kostis isegi Soldinosse, Narva-Jõesuhu, Sala raudteejaama ja paljudesse Petrogradi kubermangu küladesse. Nagu alati, nii seisis ka sel hommikul Juhkentali tänava ja Peetri platsi nurgal kardavoi, see isevalitsuse tugi. Poolunised, väljapuhkamata töölised ruttasid oma töökohtadele, koduperenaised toiduainete saamise järjekorda. «Kõrgem kiht», kes ise tööd ei teinud, mõnules ka sel hommikul voodis.

Niisama harilikult algas tööpäev ka «Anvelt ja Ko.» trükikojas, kus ma tol ajal töötasin. Trükikoda kuulus aktsiaseltsile eesotsas K. Anveldiga, kellel Jaan Anveldiga, peale perekonnanime, midagi ühist ei olnud. Trükikoda oli üks uuematest ja parematest Narvas. Seal töötas paarkümmend töölist; trükiti ajalehte «Meie Elu», vene- ja eestikeelseid raamatuid ning tehti igasuguseid teisi trükitoodeid.

Tööpäeva lõpuni olid jäänud veel mõned tunnid. «Meie Elu» järjekordse numbri ladumine oli täies hoos. Leht pidi järgmise päeva hommikul ilmuma. Toimetus oli senini käsikirjade andmisega venitanud, sest «Gazeta Kopeika» hommikul ei tulnud ja «uudiseid» ei olnud kusagilt võtta.

Nüüd oli trükikoja jooksupoiss toimetusest toonud hulga materjale ja Kullile andnud, kes neid sorteerima hakkas.

Jakob Kull, pikk, kiitsakas, alati liikuv, oli aktsiaseltsi esindaja ja ühtlasi ka trükikoja juhataja. Tal oli õigus tööle võtta, vallandada, palkasid reguleerida ja jooksupoisile kõrvakiile anda.

Kell oli viis. Trükikoja tänavapoolne uks avanes järsku ja sisse tuli Jaan Anvelt. Samal momendil tulid ka hoovipoolsest uksest masinaruumi Voldemar Anni ja veel üks tahmaseks määritud näoga tööline, mõlemal revolvrud käes.

Anvelt ei ütelnud seekord oma tavalist kahesilbilist «tere», vaid selle asemel tõstis pika rauaga mauseri Kulli suunas ja, pööramata tähelepanu töölistele, kamandas pisut valjuma häälega kui harilikult:

«Revolutsiooni nimel kuulutan trükikoja ülevõetuks. Käsin kõik tööd kõrvale panna ja täita minu korraldusi!»

See oli ärev silmapilk. Revolutsiooni nimel! Neil sõnadel oli elektriseeriv mõju. Revolutsioon on alanud või algab! Lõpp tsaari isevalitsusele!

Masinameister Ott, nähes masinaruumis relvastatud mehi ja kuuldes Anveldi komandot «revolutsiooni nimel», pistis oma näo ladumisruumi. See oli rõõmus ja õnnelik.

Jakob Kull, harilikult liikuv ja tegevuses, seisis näost kahvatuna ja nõutuna.

Tekkis vaikus, mis kestis vaid mõne sekundi. Anvelt ütles: «Keelan kõigil trükikojast lahkuda enne töö lõpetamist, mis ma teile annan.»

See puudutas juba kõiki töölisi. Nii mõnelgi meist olid omad plaanid õhtuse aja veetmise kohta. Need plaanid näisid luhtuvat. Kuid et Anveldi poolt antava töö kogus ei olnud veel teada, puudus alus närvitsemiseks. Pealegi oli mauser vaid Kulli peale suunatud.

Kull seisis kolme meetri kaugusel Anveldist. Nähtavasti meenutas ta isiklikku tutvust Anveldiga või tulid talle äri huvid meelde. Ta tegi katset kauplema hakata.

«Ma olen vastuvaidlematult teie käsutuses,» rääkis ta kohaseid sõnu otsides, «kuid praegu on ladumisel homse «Meie Elu» materjalid. Võib-olla lepime kokku nii, et osa töölisi laob edasi «Meie Elu». Kui aga siiski tungiv vajadus on... viis töolist võin teile kohe anda.»

Anvelt kordas kategooriliselt käsku kogu töö katkestamise kohta.

Nüüd kogus ka Kull ennast. Ta pöördus tööliste poole sõnades:

«Käsin kõigil töö katkestada ja kõrvale panna!»

Seda käsku ei olnud tarvis korrata. Käsikirjad koristati, ladu seoti, töökohad tehti puhtaks.

Kull ja Anvelt tundsid teineteist hästi; nad olid kui võrdõiguslikud pooled varemgi samas ruumis kohtunud, tellitava töö suhtes kaubelnud. Seekord oli olukord teistsugune. Anvelt ei kaubelnud, vaid revolutsiooni nimel tõstis mauseri ning aktsiaseltsi «Anvelt ja Ko.» trükikoda kogu oma inventari, pooleldi laotud «Meie Elu» teksti ja Jakob Kulliga olid revolutsiooni teenistuses.

Anvelt langetas revolvri ja andis Kullile mõned käsikirjad ning käskis oma hariliku maheda tämbriga kindlustada nende kiire ladumise eesti ja vene keeles.

Nüüd, kui mauseri raua ots enam Kulli laupa ei sihtinud ja Anvelt oma harilikule toonile läks, sai Kull oma orienteerumisvõime ruttu tagasi. Ta ei jaganud käsikirja ladujaile, vaid hakkas kauplema:

«Käsikirjade ladumine saab kindlustatud, aga mina võin seda ainult siis, kui töölised on nõus neid laduma. Teiseks, mina ei ole trükikoja peremees ja ei saa kindlustada tasu maksmist töölistele niisuguste tööde eest, mis väljastpoolt kontorit on antud. Kes maksab töölistele? Lubage mul kontakti astuda kompanii esin-

dajatega, kes on toimetuses. Pealegi, kes tasub kirjastuse kahju, kui «Meie Elu» homme ei ilmu?»

Anvelt pöördus tööliste poole küsimusega:

«Kas seltsimehed on nõus töötama?»

Sõna «seltsimees» kõlas selles ruumis esimest korda ja esimesel momendil tundus kuidagi võõrana. Harilikult kutsuti siin üks-teist koduselt, Osvaldi «Ossiks», jooksupoissi «poisuks», masina-meistrit aga kutsuti täie nimega, kuna see oli niigi lühike — «Ott». Ainult Kulli poole pöördudes tarvitati terminit «härä Kull».

«Nõus,» vastasid üksikud hääled.

«Muidugi tasu eest,» lisas keegi, kuid parandas kohe: «Aga kui see on revolutsiooni heaks, oleme nõus ka tasuta töötama. Eks ole, poisid?»

«Muidugi,» vastas keegi kaunis rahulikult.

Küsimust ei hääletatud. «Muidugi» oli öeldud kõigi eest ja keegi ei protesteerinud selle vastu.

Sellela lõppeski «Anvelt ja Ko.» trükikoja ülevõtmise protseduur, mis ei kestnud kauem kui kümme minutit. Aega oli vähe. Hakkasime laduma «Teated nr. 1 Narva Revolutsiooniliste Tööliste Ajutise Komitee poolt».

J. Anveldi poolt kaasatoodud käsikirju jätkus esialgu ladumiseks kolmele või neljale töölisel. Teised olid oma kohtadel ja ootasid.

Esimeste käsikirjade ladumine ei olnud veel lõpetatud, kui trükikotta tuli Vilkes. Seekord olid Anveldi ja Vilkesi osad vahetatud. Varematel aegadel oli Vilkes trükikojas, Anvelt tõi materjale. Nüüd oli vastupidi — materjale tõi Vilkes, andis need Anveldile ja juba välgataski akna alt tagasiteed laiade äärtega must kaabu ja tuule käes lehviv peleriin.

Anvelt süvenes käsikirjade lugemisse ja hakkas neis parandusi tegema.

Kohe pärast Vilkesi lahkumist tuli trükikotta «Meie Elu» toimetuse liige I. Treufeldt. Toimetuses oli kaua oodatud trükikoja jooksupoisi tulekut ja lõpuks saadetud toimetuse liige vaatama, mis on juhtunud.

Treufeldt pöördus, Anveldile tähelepanu osutamata, selgituse saamiseks Kulli poole. See lõi käega ja näitas Anveldi poole:

«Mina ei ole siin enam korraldaja.»

«Milles asi seisab?» küsis Treufeldt kaunis sõjakalt Anveldi ette seisma jäädes.

«Palun teid võtta koht masinaruumis ja mitte segada tööd!» vastas see.

«See on võimatu! Ma pean kohe toimetusse tagasi minema. Mind oodatakse. Käsikirju on veel palju,» seletas Treufeldt.

Anvelt pani käe mauseri kabuurile. Sel liigutusel oli imetevõime. Treufeldt ei piiksanudki rohkem, kehtas õlgu ja

taganes masinaruumi, kus Voldemar Anni ja tahmaseks määritud näoga mees ta oma valve alla võtsid.

Seistes masinaruumis umbes paarkümmend minutit, ilma et selle aja jooksul kellegi käest sõnakestki oleks kuulnud, ja kogunud end veidi, pöördus Treufeldt uuesti Anveldi poole:

«Teie ju tunnete mind! Annan ausõna, et ma peale toimetuse kuhugi ei lähe. Ka seal ei räägi ma sõnakestki nähtust...»

Ta seisis nõutult Anveldi ees ja ootas. Piinlikus vaikuses möödusid mõned minutid. Anvelt ei katkestanud tööd ega vaadanud Treufeldti poole. Vastust saamata läks Treufeldt masinaruumi tagasi.

Trükikojas hakkasid käima tundmatud isikud. Mõningad neist andsid Anveldile paberilipaka või sedeli, teised vahetasid tasakesi mõne sõna ja kadusid kohe. Nende väljumiseks takistusi ei olnud. Paaril korral tuli veel Vilkes ja jäi siis Anveldi juurde.

Halvasti käis «Meie Elu» toimetuse liikmete käsi. Nad tulid üksteise järel ikka paarikümmeminutilise vaheajaga ja jäid kui rotid lõksu. Anveldil ei olnud nendega enam mingisuguseid sekeldusi. Nähtavasti said nad ise olukorrast aru ja läksid käsku ootamata masinaruumi. Keegi neist ei pöördunud Anveldi poole ega teinud katset trükikojast väljuda.

Kella kümne paiku õhtul tuli kontorist viimasena kompanii vimmakas ärijuht K. Anvelt. Ta oli viha pärast punane ja tormas kohe masinaruumi toimetuse liikmete juurde. Silmates seal Annit ja tahmase näoga meest, ei saanud ta sõnagi suust, vaid tõmbas end veel rohkem vimma. Ta taipas, et asi on tõsisem, kui kontoris istudes näis olevat. End veidi kogunud, pöördus ta viisakalt ja tagasihoidlikult Jaan Anveldi poole. Ta tervitas ja pakkus selleks oma värisevat kätt, kuid Jaan oli ametis lugemisega ja ei näinud seda.

«Meie oleme tuttavad juba pikemat aega,» hakkas ta tagasihoidlikult rääkima. «Ma saan olukorrast aru ja garanteerin aumehe sõnaga täieliku vaikimise. Saan aru, et iga üleliigne sõna võib pahandust tekitada. Aga ma ei saa siin aega viita. Kontori ukсед on lahti. Ma ei nõua toimetuse liikmete lahkumist, kui see võimalik ei ole, kuid isiklikult mina ei või aega kaotada. Sellel on äri kohta väga rasked tagajärjed.»

Jaan Anvelt vastas rahulikult:

«Kahju küll, kuid tekkinud olukorra tõttu meie olime sunnitud trükikoja ajutiselt üle võtma. Avaldan kahetsust, kui teie äri sellepärast kahju peaks kannatama. Seisak on ajutine, meie lõpetame varsti töö. Niikaua aga palun oodata kolleegide juures, sest trükikojast väljumine on kõigile keelatud.»

Ladumisruumis aga läks töö ikka hoogsamalt. Tasakesi kahe-sev gasoliinilamp näis täna eriti palju valgust andvat, mis tegi ruumi mugavalt soojaks. Väsimustunde tõrjus eemale teadmine, et hingepõhjas hellitatud lootused revolutsioonist on täitunud.

Homme saab sellest teada kogu linn. Ikka kiiremini ja täpsemalt langes täht tähe kõrvale, rida rea peale, kuni lõplikult oli laotud «Teated nr. 1». Kunagi varem ei andnud öösine töö niisugust naudingut.

Kella nelja paiku hommikul olid «Teated nr. 1», lendlehed ja proklamatsioonid trükitud. Kulus veel umbes tund aega nende pakkimiseks ja veokile ladumiseks. Alles pool tundi pärast veoki ärasaatmist lahkusid trükikojast ka J. Anvelt, Vilkes, Anni ja tahmase näoga mees. Lahkusid töölised ja toimetuse liikmed, tasuta saadud «Teated» taskus.

Koju minnes nägin, et kardavoi seisis ikka veel oma endisel kohal Peetri platsi ja Juhkentali tänava nurgal.

Järgmisel päeval algas töö trükikojas harilikul ajal. Kuid öised sündmused olid veel liiga värskelt meeles ja töö ei edenenud. Pealegi teadsime, et tuhanded Narva töölised on juba lugenud ja loevad praegu eelmisel ööl trükitud «Teateid» ning kogunevad varsti ülelinnalisele demonstratsioonile.

Kella üheteistkümne paiku tuli Juhkentali tänavat mööda Peetri platsi poole Kreenholmi tööliste kolonn. Sel ei näinud lõppu olevat. Töölised kandsid punaseid lippe ja loosungeid. Puhkpilliorkester mängis «Marseljeesi». See kõik oli uus, ebatavaline ja kaasakiskuv. Linnaelanikud, kes veel ei olnud «Teateid» lugenud ega revolutsiooni algusest kuulnud, seisatasid tööliste kolonni nähes ja läksid sellega kaasa.

Kreenholmi tööliste revolutsioonilise kolonni eesotsas sammus Jaan Anvelt. Ta juhtis kolonni Raekoja platsile, mis nüüd liiga kitsaks jäi. Ka lähedased tänavad olid rahvast täis.

Niipea kui kolonni algus platsile saabus ja see inimestega täitus, läks Anvelt raekoja trepile, nii et ta kogu rahvamurrule hästi näha oli. Ta hääli kostis kaugele, kui ta hüüdis: «Kodanikud! Seltsimehed! Tsaari isevalitsus on langenud. Meil ei ole enam Nikolai Verise hirmuvalitsust!»

Edasist kõnet ma ei mäleta. See oli informatsioon isevalitsuse kukutamisest ja töötava rahva ülesannetest. Selle kõne esimesed sõnad on aga täpselt mällu jäänud.

Anvelt ei kõnelnud seekord kauem kui 10—15 minutit. Oma kõne lõpus kutsus ta töölisi üles valima ja viivitamatult saatma raekotta oma esindajaid, saadikuid. Eestikeelset kõnet kordas ta ka vene keeles.

Teisi kõnelejaid sel miitingul ei olnud. Lõpetanud kõne, läks Anvelt raekotta, kuhu temale järgnes paar-kolmkümme inimest, kelle poolt Narvas revolutsiooniline pööre oli organiseeritud ja eeskujulikult läbi viidud.

*

1917. aastal ma Anvelti enam ei näinud. Töötasin trükikojas, hiljem «Rahvalehe» toimetuses. Anvelt aga tegutses Tallinnas. Alles 1918. aasta lõpus, kui Eesti revolutsioonilised väeosad Narva

vabastasid, töötas Anvelt jälle Narvas. Mina töötasin tol ajal «Eesti Kütiväe Teataja» toimetuses ja käisin sagedasti, enne ajalehe järjekordse numbri ilmumist, Anveldi juures, et saada tema käest uuemaid teateid olukorra kohta rindel.

Eesti Tööraha Kommuun asus Narvas «Eesti Seltsi» majas. Anveldi kasutada oli teisel korrusel väikene ühe aknaga tuba. See oli ta töökabinet ja arvatavasti ka magamisruum, sest peale tavalise kirjutuslaua ja mõne lihtsa tooli oli seal ka baikatekiga kaetud raudvoodi. Anvelt kandis siis sõjaväe vormiriietust — säärsaapaid, kalifeepükse ja frentši.

«Eesti Seltsi» ruumidesse sissepääsemiseks andis loa Kommuuni asjadevalitseja Johannes Käspert. Luba tuli esitada relvastatud valvele hoone välisuksel.

Mäletan, et peaaegu kunagi ei olnud vaja Anveldi kabineti ukse taga oodata. Rindeteated olid minu tuleku ajaks enamasti valmis. Mõnikord kontrollis Anvelt neid veel telefoni teel. Vahel aga ütles lihtsalt, et «täna mingeid märkimisväärseid muudatusi rindel ei ole».

Nii kestis see 1918. aasta detsembrikuust kuni 1919. aasta jaanuarikuu alguseni. 1919. aasta jaanuari keskel lahkus Eesti Tööraha Kommuuni valitsus Narvast ja siirdus Pihkvasse. Seal töötasin ajalehe «Edasi» toimetuses.

Märtsikuu algul teatas mulle Kommuuni asjadevalitseja, et ma kohe läheksin Anveldi juurde. See oli täiesti ootamatu. Ma ei olnud Anvelti näinud juba peaaegu poolteist kuud. Olin «Edasi» juures kõige noorem toimetuse liige. Ka ei teadnud ma endal mingit eksimust olevat, mille pärast oleks pidanud Kommuuni esimehele aru andma.

Ka tol korral ei tulnud mul sissepääsu oodata. Anvelt oli kabinetis üksi, palus istuda ja hakkas rääkima.

«Kuulsin, et teie olete kunagi fotograaf olnud. Kas olete spetsialist sel alal?»

Vastasin, et ma fotograafina töötanud ei ole. Kodusel teel, töö kõrval, olen pildistama õppinud. Pilte teha võin, kuid aparaat jäi Narva. Praegu Pihkvas väljavaateid aparaadi muretsemiseks ei ole. Peale selle ei ole plaate, paberit, kemikaale ega vastavaid ruume.

«Need on kõrvalised asjad. Kõike võib saada. Kui ei ole Pihkvas, siis saab mujalt. Asi on selles, et rindele on vaja saata korrespondenti, kes ühtlasi võiks ka ülesvõtteid teha. Kas saate sellega hakkama? Sõjaväe staabi korrespondendina on teil rindel vaba pääs igale poole. Anname teile vastava mandaadi. Seal võib teha väga huvitavaid võtteid. Olete nõus?»

Loomulikult ei olnud mul midagi selle ettepaneku vastu.

«Siis on kõik korras,» rääkis Anvelt edasi. «Andke toimetuses oma töö teistele üle. Minge iattu ja valige endale seal välja, mis vaja läheb ja mida laos on. Plaatide ja paberi järele sõidate Pet-

rogradi. Võtke asjadevalitsejalt komandeering. Ühtlasi laske tal koos komandeeringuga Eesti Tööraha Kommuuni nimel kirjutada nõudekiri Petrokommunile kõigi nende tarvete peale, mida meil laos ei ole.»

Anvelt peatus ja hakkas laojuhatajale korraldust kirjutama. Siis rääkis edasi:

«Rindel võib-olla ei ole võimalik pilte välja töödelda. Kui seal võimalusi ei ole, siis tulge Pihkvasse, siin fotograafe on, kes võivad ilmutada ja paljundada.

Siin on teile sedel laoülemale fotoaparaadi ja teiste tarvete saamiseks. Ja see sedel on riietuse kohta. Valige endale välja sõjaväelase riietus. Niisuguses mundris, nagu praegu, ei sobi teil rindele minna. Sineli asemel võtke nahkkuub, noh niisugune, nagu komissarid kannavad.

Kui olete kõik kätte saanud mis tarvis ja ka Petrogradis ära käinud, siis minge staapi Laiuse juurde ja esitage oma mandaat. Staabis juhatakse teile, kuhu sõita, ja osutatakse vajalikku kaasabi. Jõuate kohale, kirjutage! Lilienbach vajab artikleid ja pilte. See on kõik. Hüvasti!»

Nii saigi minust Eesti punaväe staabi fotokorrespondent.

Fotografeerimine tol ajal oli väga primitiivne. Filmiga töötavaid aparate ja filme siis veel üldse ei olnud. Kassett tuli laadida klaasplaadiga ja vahetada iga ülesvõtte järel kassetti.

Laos, kus ma endale fotovarustust valisin, oli igasuguseid aparate, kõik massiivsed, kolmejalgse statiiviga, mis olid mõeldud ateljees töötamiseks, mitte aga kaasaskandmiseks.

Leidsin siiski ühe enam-vähem sobiva. See oli tammepuusse monteeritud lõõtskaamera, kolme puust kasseti, statiivi- ja kandekotiga. Kassetid võis panna kondekoti tasku, statiivi kinnitamiseks oli koti küljes vastav seadeldis. Kogu see kolu kaalus vähemalt 5 kilogrammi.

Petrokommununi kinematograafiavalitsusest sain sm. Jonovi kaasabil osta neli pakki fotoplaate. Sain ka vähesel arvul fotopaberit, kuid selle kvaliteet oli väga madal. Fotoplaadid koos paberiga kaalusid umbes 4 kilogrammi. Nii oli tollaegse fotokorrespondendi kandam umbes 10 kilogrammi raskune. Selle varustusega oleks võinud teha 24 ülesvõtet. Et aga rindetingimustes osa võtteid paratamatult ebaõnnestus, siis ei olnud minu fotograafitegevus kuigi efektiivne. Mõned ülesvõtted on avaldatud «Klassivõitluses», osa peaks olema Juhan Lilienbachi arhiivis.

Paari kuu möödumisel suunati mind uuele töökohale. Pärast seda mul enam isiklikke kokkupuutumisi Jaan Anveldiga ei olnud.

KOKKUPUUTEID ERI AEGADEL JA ERI OLUKORDADES

1912. aasta suvel hakkas Narvas ilmuma töölisajaleht «Kiir», mille tegelikuks toimetajaks oli Jaan Anvelt. Mina, Narvast pärit töölispoiss, töötasin sel ajal Riias plekissepasellina ja võtsin osa sealsest seltsielust. Eestlaste haridusseltsis oli palju bolševikke, kes kasutasid seltsi legaalseks vormiks revolutsioonilises töös. Et töölisleht «Kiir» oleks võinud kõik majanduslikud raskused võita ja politseiliku tagakiusamise olukorras, konfiskeerimistest ning trahvidest jälitatuna püsida, tuli töölistel teda majanduslikult toetada. Ka Riia eestlaste hulgas oli «Kiire» toetajate ring, kes hankis ajalehele tellimusi ja raha. Minagi sain kohe «Kiire» tellijaks ja kaasaaitajaks.

1913. aastal pidin minema tsaari kroonut teenima. Sõitsin sügisel Riias Narva, et kodukoha järgi Jamburgis kui kreisilinnas sõjaväekomisjoni ette ilmuda. Parajasti oli «Kiire» toetajate ringil jälle mõnikümmend rubla kokku korjatud, kuid «Kiir» oli politseivõimude poolt järjekordselt kinni pandud ja raha ei sõandatud posti teel talituse aadressil välja saata. Sellepärast anti kogutud raha minu kätte, et ma selle isiklikult Anveldile või mõnele muule «Kiire»-mehele üle annaksin.

Vanad Narva tuttavad juhatasidki mu otseteed Anveldi juurde tema advokaadikontorisse.

Sain vaevalt ennast tutvustama hakata, kui tema jõudis juba ette:

«Ahaa, vaat kui tore. Tere-tere! Tean-tean.»

Kurtsin, et ei tea, kuhu raha üle anda.

«Ah raha? Jätke aga siia. Raha läheb kibedasti vaja, paneme lehe jälle uue nime all käima...»

«Summa pole küll suur...»

«Tööliste lehele kulub iga kopikas marjaks ära. Kuidas siis Riias elatakse-ollakse?»

Rääkisin, mis teadsin, andsin raha üle ja ütlesin, et minu tee ei vii mind enam Riiga tagasi, vaid tsaari kroonusse.

Anvelt vangutas kaasatundvalt pead, sest kes siis sel ajal tahtis hea meelega sõjaväkke minna. Siis aga hakkas julgustavalt pajatama:

J. Anvelt «Kiire» toimetajana 1913. a.

«Pole viga, seltsimees Kimm. Meie mehi on ka seal vaja, koguni väga vaja. Sündmused arenevad kiiremini, kui me oskame arvata, revolutsiooni asi edeneb, ja mida rohkem on meie mehi hallides sinelites, seda parem. Me laulame küll, et «rinnaga murrame tee», aga tääke on kah vaja. See e kord ei kesta enam kaua...»

Halli soldatisineli kandjat minust ei saanud, sest kätteõpitud amet ja sinna juurde paar aastat õhtuseid tehnikakursusi Riias aitasid kaasa, et sain selga Balti mere sõjalaevastiku madruse mundri. Teenisin Kroonlinnas, kus revolutsiooniline meeoleu oli iseäranis tugev. Kroonlinnas võtsin osa Veebruarirevolutsioonist ja tsaarivõimu kukutamisest.

Anveldil oli õigus: see e kord kaua ei kestnud.

*

Teist korda kohtusingi Jaan Anveldiga üsna varsti pärast Veebruarirevolutsiooni, 1917. aasta märtsi lõpul Petrogradist Narva sõitvas rongis. Mul oli taskus Ajutise Valitsuse sõjaministri Gutškovi enda allkirjaga ning suure riigipitseriga varusta-

tud lähetuskiri, mille kohaselt ma kui Kroonlinna nõukogu ja tööstuse esindaja pidin käima Ukrainas Kroonlinna sõjatehaste materjalidega varustamise asju lahendamas. See paber võimaldas mul ka väikese otsa Narva teha, kus tahtsin koduseid külastada.

Rong oli nagu suur miiting, vaidluskoosolek. Oli vabaduse esimehe kuu. Ka mina vaidlesin hääle kähisema. Anvelt tundis mu otsemaid ära, ehkki oli kolm aastat möödas ja minul madruse-munder seljas. Kohe läks ka jutuks.

Kuulnud, et ma olen Kroonlinna Tööliste, Madruse ja Soldatite Saadikute Nõukogu liige, laskis Anvelt mul rääkida olukorrast Kroonlinnas. Kroonlinna nõukogu oli siis üks bolševistlikumaid nõukogusid ega tahtnud tunnistada kodanliku Ajutise Valitsuse võimu. Jutustasin, kuidas me revolutsioonipäevil arreteerisime enamuse ohvitseridest ja kõik vana võimu kandjad, kuid Ajutine Valitsus nõudis nad peagi Petrogradi oma kaitse alla ja sokutab neid nüüd pisitasa Kroonlinna tagasi.

«Kas jälle oma endistele kohtadele?» päris Anvelt.

«Ei, seda see valitsus ei julge teha,» vastasin mina. «Me ei tunnista ju siia maani ka Ajutise Valitsuse poolt määratud Kroonlinna komissari Pepeljajevit.»

«Ei julge!» osatas Anvelt. «See valitsus julgeb kõik. See on kodanlaste valitsus. Selle valitsusega ei saa meil mingit kokkuleppimist olla. Rahvahulgad ja nõukogud tuleb meelestada Ajutise Valitsuse vastu.»

Ja Anvelt rääkiski, et teisel lihavõttepühäl kutsuvad bolševikud ühte Narva kinosse kokku rahvakoosoleku, kus selgitatakse Ajutise Valitsuse iseloomu.

«Sina tule samuti koosolekule, võta sõna kui vana narvakas ja Kroonlinna nõukogu liige, räägi sellest, kuidas Kroonlinnas võideldakse Ajutise Valitsuse vastu,» tegi Anvelt ettepaneku.

Nii ma siis sattusingi teisel lihavõttepühäl rahvakoosolekule. Kuulasin esmakordselt Anveldi kõnet. Anvelt ise armastas rõhutada, et ta pole suur kõnemees. Kuid ta rääkis hästi, tema kõne oli sisurikas, loogiline, arusaadav, rahulikult arenev jutt oli terav ja julge. Seepärast kõne mõjus väga. Kõne teravik oli suunatud Ajutise Valitsuse vastu. Rahva poolehoid kuulus täielikult Anveldile. Mõned ohvitserid ja kodanlased püüdsid küll Ajutist Valitsust kaitsta, kuid nad karjuti kohe maha. Anvelt andis teiste hulgas ka mulle sõna ja ma rääkisin sellest, kuidas Kroonlinnas ignoreeritakse Ajutist Valitsust.

Rahva meeleolu oli selge ja selle meeleolu mõjutusel pidi õhtul Kreenholmi koolimajas toimuma Narva nõukogu koosolek, kus bolševikud lootsid Ajutise Valitsuse suhtes oma seisukoha läbi viia. Anvelt kutsus ka minu nõukogu koosolekule ja palus, et ma ka seal samas vaimus esineksin.

Nõukogu õhtune istung muutus ettearvatult tormiliseks. Anvelt juhatas koosolekut ja pidas kõne. Enamuse meeleolu kaldus nagu

päeval rahvakoosolekulgi bolševike poole. Nõukogusse kuuluvad natsionalistid katsusid Anvelti rünnata ja Ajutist Valitsust kui «seaduslikku esindust» kaitsta. Anvelt andis ka mulle sõna. Ohvitserid ja veel mõned nõukogu liikmed pistsid lärmama, miks võõrastele sõna antakse. Anvelt seletas, et pole ma võõras ühtigi, vaid elupõlise Kreenholmi töölise poeg ja praegu Kroonlinna nõukogu liige. Sain sõna ja rääkisin oma jutu maha.

Pahameele Ajutise Valitsuse vastu paisutas iseäranis suureks Kreenholmi endise politseipristavi Samsonovi juhtum. Pärast Veebruarirevolutsiooni olid töölised ta koos teiste vihatud tsaarivõimu tugeodega arreteerinud, kuid Ajutine Valitsus oli vangid Petrogradi nõudnud ja nad vabastanud. Samsonov ilmus Narva tagasi. See valas õli tulle. Selsamal nõukogu koosolekul nõuti, et Samsonov ja teised vabakslastud vana võimu esindajad tuleb uuesti arreteerida. Nii otsustatigi, ja seda otsust mindi ka otsekohe rahvahulga saatel täitma ning Samsonov pisteti uuesti trelide taha.

Koosoleku lõppedes tekkinud rüsinas trügisid mõned ohvitseridest nõukogu liikmed minu juurde ja tahtsid mind kui madrust arreteerida.

«Või sina teed Ajutise Valitsuse vastu ässitustööd, õonestad kehtivat korda!» rääkisid nad.

Siin kuluski Gutškovi allkirja ja riigipitseriga mandaat markjaks ära. Pistisin selle härradele ohvitseridele nina alla ja käratsin:

«Vaadake ja lugege! Ma olen valitsuse esindaja ja ärge segage mu ülesannete täitmist!»

Sellest aitas, et härrad ohvitserid kohmetult tagasi tõmbusid: ega nad hakanud uurima, et paber rääkis hoopis mingisuguste rauamaterjalide hankimisest.

Anvelti ma pärast koosolekut enam ei näinud. Ta sõitis otsekohe Tallinna, kus teda ootasid ees uued partei poolt antud ülesanded: töö partei Tallinna Komitees, mille liikmeks ta oli äsja valitud, ja ajalehe «Kiir» toimetajana, mis hakkas ilmuma Tallinnas.

*

Järgmine kohtumine Anveldiga oligi mul Tallinnas mõne kuu pärast, ja nimelt nn. «rahvuskongressi» ajal, mille Tallinna töölised laiali ajasid.

Need kongressid olid eesti kodanluse revolutsioonivaenulik üritus, millele taheti kangesti «üldrahvaliku» esinduskogu ilme anda ning millega loodeti tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kasvavat mõju ning võimu kärpida. See oli eesti kodanluse meeletlik katse oma jõude koguda. Üks kodanlik autor kirjutab oma memuaarides selle aja kohta üpris otsekoheselt, et «Tallinnas ja Tartus on lastud nõukogud ülekaite minna: nad kipu-

vad kogu võimu meie maal enese kätte kiskuma — ja Tallinn kisendabki üle kogu maa: tulge appi, aidake!» Kisendas muidugi mitte Tallinn, vaid Tallinna kodanlus. Asi oli nimelt selles, et 1. juulil tuli kokku Ajutise Valitsuse määruse alusel demokraatiavastaselt valitud Eesti kubermangu maanõukogu, nn. «maapäev». Et «maapäev» aga kukkus hästi närü välja ega omanud mingit autoriteeti ega võimu, siis otsustas kodanlus «maapäeva» toetamiseks kutsuda 2. juulil kokku «rahvakongressi». Peale «maapäeva» liikmete pidid kongressil olema laialdaselt esindatud igasugused kodanlikud ja väikekodanlikud seltsid ning tsariajast säilinud kohalikud omavalitsusorganid; muidugi ei saadud päris mööda minna ka tööliste ja soldatite saadikute nõukogude esindajaist. Seesinane kongress pidi siis kinnitama hääletamise abil ka Ajutise Valitsuse poolt määratud kubermangu komissari Ivan Poska võimu. «Rahvakongressile» pidi kohe järgnema «rahvuskongress», mõlema saadikud olid enam-vähem samad, vahe seisis vaid selles, et teisest pidid osa võtma ainult eestlased ja väljaspool Eesti kubermangu olevate eestlaste organisatsioonide esindajad. Kongresside kokkukutsujad ei jaganud sageli isegi, mis kongressid neil koos on, nii et üks kodanlik ajalehtki pidi pärast öiendamata, et tal need kongresside nimed segamini läinud.

Kroonlinna eestlaste organisatsioon, kus ma tegev olin, saatis kongressile minu ja ühe soldati, kes oli varemalt kooliõpetaja olnud.

Bolševikud võtsid «rahvakongressist» osa, kuid mitte selleks, et kodanlusega ühte laulu laulda, vaid selleks, et kodanlust paljastada ja nende jõudude koondamise katse nurja ajada. Kui ma 2. juulil enne kella kahtteist «Estonia» fuajeesse astusin, kohtasin kohe Anvelt.

«Kuidas sina siia sattusid?» imestas Anvelt.

«Ma olen Kroonlinna eestlaste saadik,» vastasin.

«Pane siis ennast kohe bolševike fraktsiooni nimekirja!» käskis Anvelt ja seletas paari-kolme lausega, kuidas kodanlus on oma esinduse kokku kraapinud ning mida ta taotleb. Anvelt korraldas bolševikest ja bolševike poolehoidjatest saadikute registreerimist ja üleloendust. Ka teised fraktsioonid korraldasid oma jõudude ülevaatust. Kongressi algus oli määratud kella 12-le, kuid tegelik algus lükkus mitu tundi edasi, sest fraktsioonid pidasid sealsamas oma koosolekuid ja sondeerisid pinda teiste fraktsioonide juures. Vaatamata sellele, et kongressi saadikute valimine oli toimunud demokraatiavastaselt, kodanluse huvides, oli bolševikke, menševikke, esseere ja teisi pahempoolseid rõhuv enamus. Anvelt propageeris mõtet, et menševikud, esseerid ja teised pahempoolsed astuksid välja koos bolševikega, siis jääksid kodanlased igapidi vähemusse ja kõik nende kavatsused läheksid nurja. Bolševikel läkski korda koosoleku rakendamise suhtes, mis

pidi kohe jõudude vahetõrki demonstreerima, menševike ja esseeridega kokku leppida: kongressi juhatajaks pidi valitama menševike kandidaat Eduard Vilde, juhataja asetäitjaks bolševike kandidaat Hans Pöögelmann. Seejärel võis kongress alata. Kuid kongressi juhatus kandidaatide esitamise ajal võttis Vilde ootamatult oma kandidatuuri tagasi. Ma ei tea, millest säärane ootamatu äraütlemine oli tingitud, kuid kokkulepe nurjus. Menševikke ja esseere kiskus rohkem kodanluse poole. Siis esinesid bolševikud deklaratsiooniga, milles paljastati kongressi kodanlikke eesmärke ja kutsuti kõiki tööraha esindajaid lahkuma. Lahkujaid oli palju. Ka esseerid ja menševikud nägid ära, et neil ei jää muud, kui lahkuda, et mitte lausa avalikult demonstreerida kodanluse kilda jäämist. Käputäis kodanlasi jäi üksi ning kongress oligi sisuliselt nurja läinud.

Lahkunud kogunesid mujale ja pidasid poole ööni fraktsioonide koosolekuid ning läbarääkimisi edasise tegevuse suhtes. Mina, kes ma tookord olin alles parteitu, nendest arutamistest osa ei võtnud ega saanud ka teada, missugustele seisukohtadele jõuti.

Järgmisel päeval lonkisin jälle «Estoniasse», et teada saada, kaugele asjad on arenenud. Inimesi tuli visalt kokku, kuid menševikud ja esseerid valgusid kongressile tagasi. Mõningaid bolševikegi oli näha. Istungi algus venis, juhatajad olid nõutud, viimaks otsustati hakata ära kuulama tervitusi kohtadelt.

Istusin teise Kroonlinna saadiku kõrval, kui äkki juhataja teatas, et sõna on Kroonlinnal. Pärisin naabrit, kas ehk tema on sõna palunud, kuid too kehtas vaid õlgu. Siis ma teingi suure rumaluse ja ronisin pulti ning andsin edasi Kroonlinna eestlaste tervitused. Sain vaevalt kõnetoolist maha, kui Anvelt mu juurde tuli ja väga pahaselt noomima hakkas:

«Mis rumalusega sa nüüd hakkama said? Keda sa tervitasid? Sa tervitasid kodanlaste kongressi! Ise pead ennast bolševike poolehoidjaks.»

Püüdsin nagu midagi õigustuseks öelda, et mina bolševike fraktsiooni vahepealset otsust ei tea ja muud säärast. Tema vastu:

«Aga seda teadsid, et bolševikud kutsusid kõiki tööraha esindajaid lahkuma? Ja kõik lahkusidki.»

«Seda küll, aga nüüd on jälle kõik siin tagasi,» katsusin veel kord ennast õigustada.

«Siin, muidugi siin!» seletas Anvelt. «Aga mitte selleks, et kodanlasi tervitada, vaid selleks, et kodanlaste kongress lõplikult nurja ajada.»

Kongress oligi suures osas nurja aetud, varsti tulid Tallinna töölised bolševike üleskutsel tuhandetena kokku ja ajasid sellegi, mis kongressist oli jäänud, laiali.

*

1918. aastal olin 1. liinilaevade brigaadi komissar, siis Balti mere hüdrograafiavalitsuse komissar, 1919. aasta algul Balti mere sõjalaevastiku loodava poliitosakonna organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja. 1918. aasta novembrikuus sai minust Kommunistliku Partei liige.

Ühel päeval 1919. aasta märtsikuus kutsuti mind Balti mere sõjalaevastiku revolutsioonilise sõjanõukogu liikme Zofi juurde. Seltsimees Zoff, endine Sestroretski relvatehase tööline, rahvuselt tšehh, asjalik ja energiline mees, ulatas mulle telegrammi, mille sisu oli järgmine: Palume kohe komandeerida seltsimees Kimm Pihkva rindele komissari kohale. Küsimus on Moskvast vägede ülemjuhatusesega kooskõlastatud. Allkiri: Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu esimees J. Anvelt. Mina katsusin vastu vaielda. Zofil oli kahju mind mereväest ära lasta, aga samas oli veel teinegi telegramm Moskvast, ja mul tuli asuda teele Luugasse, kus tollal asus Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu.

Ilmusin Anveldi juurde. Kõigepealt sain noomida, aga sedapuhku üsna sõbralikus toonis, et ma kuidagi ei tahtnud oma mereväge maha jätta. Siis aga hakkas Anvelt selgitama mulle mu ülesandeid.

Sel ajal toimus eestlaste väeosade ja üksuste ühendamine ühise juhtimise alla Eesti armeeks. Moodustati kahebrigaadilist Eesti kütidiviisi. Anvelt rääkis eelseisvast suurest kevadisest pealetungist Pihkva rindelõigus Eesti vabastamiseks. Mind oli määratud 10. diviisi kolmandaks komissariks. 10. diviisi esimeseks komissariks oli tuntud kodusõja kangelane lätlane Janis Fabricius, teiseks komissariks Avdejev. Viimaselt pidin ma muide ka Eesti armee ja Eesti Tööraha Kommuuni voliniku ülesanded enda peale võtma. Volinikud pidid korraldama suhteid vägede ja kohaliku elanikkonna vahel, abistama vabastatud territooriumil nõukogude võimu sisseseadmist. Need olid küllalt keerulised ülesanded keerulisel ümberformeerimise perioodil, liiatigi kui rindel käisid ägedad lahingud.

«Sinu ülesande teeb keerulisemaks veel see,» seletas mulle Anvelt, «et Eesti armee ja 10. diviisi vahel on arusaamatusi, mis tuleb kõrvaldada. On Eesti armee juhtkonnas inimesi, kes vaatavad asjale liiga kitsast rahvuslikust vaatevinklist, on 10. diviisi juhtkonnas inimesi, kes jälle ignoreerivad rahvuslikku momenti. Ja vaata, et vahel läheb täiesti tarbetuks tülik. See tuleb ära hoida. Sellepärast sind ka mereväest ära kutsuti — sa oled nagu erapooletu vahemees ja hindaja, pealegi on sul madrusemunder ja see tähendab ka midagi. Fabricius on kange sõjamees, aga ka kange karakter, järsk ja äge. Kuid eestlased on vahel andnud talle põhjust ülearuseks ägeduseks.»

Lühidalt ja selgelt, nagu oli ikka Anveldi komme.

«Pikemalt räägime teel Pihkvasse,» lisas ta veel.

Mul tuli olla paar päeva Luugas, siis pidime Anveldiga koos

Pihkvas asuvasse staapi sõitma. Järgmisel päeval aga viis Anvelt mu linnalähedasele suurtükipolügoonile, kus toimusid õppused ja harjutused. Anvelt tutvustas mind isiklikult maavägede suurtükki-dega, mida ma ju ei tundnud.

Õhtul aga viis Anvelt mu omapärasele «moedemonstratsioonile», mis küllap vist oli esimene Nõukogude Eesti sellelaadiline üritus. Nimelt kavandati loodavale Eesti Punaarmeele ka oma vormiriietust ja sõjaväerätsepad demonstreerisidki uusi, nende poolt loodud mundreid. Demonstratsioonile järgnes elav arutelu, mis siis sobiks kõige paremini sõjamehele.

Siis sõitsime Luugast Pihkvasse. Teel tutvustas Anvelt mind pikalt-laialt olukorraga ja ladus lisaks igasuguseid kasulikke õpetusi ning nõuandeid. Pihkvas läksime lahku: tema sõitis edasi Marienburgi, mina läksin jaamas seisvasse 10. diviisi staapi oma volikirju esitama ja ülesandeid saama.

*

Pihkva rindelõigus viibisin ma mõned kuud ja suvel saadeti mind mereväkke tagasi. Selle lühikese aja jooksul kohtasin Anvelti mitu korda rindel ja rindelähedases tagalas, kus ta tihtilugu liikus, alati energilisena ja rahulikuna, midagi korraldamas ja juhatamas. Ta tundis kõiki ja kõik tundsid teda. Ta leidis alati kõigiga kontakti, lihtsana, veenvana, heasüdamlikuna, kaasakiskuvana. Me mäletame teda kõik leninlikku tüüpi rahvajuhina.

EESTI TÖÖRAHVA UHKUS

Esmakordselt nägin Jaan Anvelti 1914. aasta kevadel Peterburis oma venna Heinrich Klaasi juures.

Venna korter Stoljarnõi põiktänavas oli pealinnas elavate eesti bolševike konspiratiivne kohtumispaik. Ka Tallinnast või Narvast kohalesõitnud seltsimehed tegid oma esimese käigu siia.

Kui ma sel kevadel ühel päeval pärast töö lõppu venna juurde tulin, oli tema toas üsna palju rahvast, nii et kõigile ei jätkunud istmeid ja osa seltsimehi olid aset võtnud voodil. Siin olid peamiselt «eesti rajooni» kuuluvad piiterlased, kuid üht inimest ei tundnud ma üldse. Kes see võiks olla?

Heinrich tutvustas mulle uut seltsimeest:

«Anvelt, meie lehe toimetaja!»

Jaan Anveldist olin ma muidugi palju kuulnud nii venna kui ka teiste eesti bolševike käest, ja ma teadsin, et ta toimetab Narvas töölislehte «Kiir». Heinrich Klaasi peeti selle lehe esindajaks Peterburis; ta värbas «Kiirele» tellijaid, juhtis annetuste kogumist lehele jne.

Jutt jätkus, kuid mina muudkui jälgisin Anvelti. See oli esimene toimetaja, keda ma elus nägin, ja ma otsisin tema välimuses mingeid erilisi jooni, mis minu tookordse arusaamise kohaselt ühel toimetajal tingimata pidid olema.

Anvelt jättis rahuliku ja tasakaaluka inimese mulje. Ma märkasin, et kui ta kellegi poole pöördus, vaatas ta kaasvestlejale otse silma.

Vestlusest taipasin, et Anvelt ja Käspert (keda ma juba varem tundsin) olid Peterburi sõitnud «Kiire» toimetamise asjus. Neile oli Narva teatatud, et «Kiir» võib Riigiduumas bolševistlikust fraktsioonist saada subsidiumi 200 rubla suuruses summas, mis lehele oli määratud VSOTP Keskkomitee. See raha tuli just parajal ajal, sest «Kiire» toimetusel oli jälle suuri rahalisi raskusi. Tihti tuli ette, et järjekordset numbrit ei saanud rahapuuduse tõttu kuidagi välja anda.

Nõupidamisel lepiti kokku, et duumafraktsiooni liikmete juurde läheb Käspert, sest teda tundis politsei vähem kui Anvelti. Asi oli selles, et fraktsiooni vastuvõturuum oli nuhkide alalise valve all.

Nagu ma hiljem teada sain, ei käinud Anvelt kunagi ei fraktsiooni ruumides ega «Pravda» toimetuses, sest see oleks asjatult tähelepanu ärratanud.

Lepiti kokku, et Anvelt ootab Käspertit Klaasi juures, sest võis juhtuda, et duumafraktsiooni liikmed nõuavad uusi andmeid või tuleb mingeid muid sekeldusi.

Samal nõupidamisel selgus, et Keskkomitee poolt eraldatud summast ei jätku isegi kõige hädalisemateks väljaminekuteks, mis olid seotud paberi muretsemisega ja trükkimisega. Oli vaja veel vähemalt poolteistsada rubla. Nüüd ma taipasin, miks vend oli nii palju inimesi kokku kutsunud, kusjuures kohal olid just need seltsimehed, kes «Kiire» materiaalsest toetamisest alati aktiivselt osa võtsid.

«Homme on vaja puuduolev summa kokku saada,» ütles Klaas.

Me leppisime kokku, kes kusagil majas käib, kellega kohtub ja mis kellaajal kogutud raha ära tuua. Seejärel lahkusid venna juurest kõik peale minu ja Anveldi. Panime teemasina üles ja istusime teelauda. Lauas jätkus jutt «Kiire» ümber. Anvelt arutas vennaga ajalehes avaldatud artikleid, kavandas uusi teemasid.

Ööbima jäi Anvelt Heinrichi juurde.

Järgmisel päeval sai Käspert oma asjad duumafraktsioonis kiiresti joonde ja tuli rahaga Anveldi juurde. Ka meie jõudsime päeva jooksul Peterburi eesti tööliste käest koguda vajaliku summa — sada viiskümmend rubla. Olgu öeldud, et «Kiire» heaks annetasid raha ka vene töölised.

Pärast kaht päeva Peterburis viibimist sõitsid Anvelt ja Käspert Narva tagasi.

Möödus rohkem kui kolm aastat. 1917. aasta suvel saabusin ma asumiselt tagasi Peterburisse. Partei Keskkomitee saatis mind nagu paljusid teisi eesti bolševikke Eestisse tööle. Ma jõudsin Tallinna juba pärast juulipäevi. Siin kohtusin uuesti Anveldiga.

Ta oli niisama rahulik ja tasakaalukas nagu varemgi, kuid oli tunda, et tal on muret ja tegemist rohkem, ja siin polnud ka midagi imestada — ta toimetab «Kiirt», seejärel «Töölist» ja tegi muud vastutusrikast parteitööd.

1917. aasta juuli lõpul toimus Tallinnas Eestimaa nõukogude I kongress. Enamuse kongressil moodustasid esseerid ja menševikud, bolševikud olid vähemuses. Kongressil valitses äärmiselt pinev õhkkond. Iga küsimuse arutamisel puhkes bolševike ja kokkuleplaste vahel äge diskussioon.

Ma kuulsin Anveldi kõnet kongressil. Menševikud ja esseerid püüdsid teda mürgiste vahelehiüetega, kisa ja lärmamisega ummikusse ajada. Anvelt ei pööranud neile mingit tähelepanu. Ta rääkis kindlalt ja rahulikult, väga tõsiselt ja loogiliselt. Ta tugev hääl käis saalis valitsevast kisast üle.

Mul on meeles, et Anvelt oma kõnes puudutas juulisündmusi ja paljastas sellega seoses Ajutise Valitsuse kontrerevolutsioonilist

olemust. Ta ütles, et lärmavad kokkuleplased aitavad kaasa imperialistidele ja reedavad proletariaadi ning kehvtalurahva huvisid. Oma suurepärase kõne lõpetuseks avaldas Anvelt veendumust, et pole kaugel aeg, kus riigis kehtestatakse proletariaadi diktatuur, mis viib meie maa ummikust välja.

Bolševikud aplodeerisid Anveldile tormiliselt. Ehkki bolševike fraktsiooni poolt esitatud resolutsioon, mille ette luges Viktor Kingissepp, läbi ei läinud, etendas see ikkagi oma osa, mobiliseerides töörahvast võitlusse kodanluse ja temaga kokkuleppijate vastu.

Anvelt jäi rahule oma esinemisega kongressil. Kitsas seltsimeeste ringis ütles ta:

«Näib, et mul õnnestus öelda kõik, mis ma tahtsin...»

Kongress valis Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee, mille koosseisus oli ka Jaan Anvelt.

Järgnevatel päevadel nägin ja kuulsin Anvelti palju ning veendusin üha enam, et ta on andekas ja võimekas parteitöötaja.

Mul oli võimalus jälgida Anveldi tööd, kui ta tegutses Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimehena esimestel nädalatel pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu. Täitevkomitee asus Toompeal endises kubernerilossis. Iga päev tuli Anveldil lahendada kümnend tähtsaid probleeme. Mind pani imestama, kui sügavalt tungis ta igasse küsimusse, kui julgelt ja targalt ta leidis väljapääsu ka kõige keerukamatest olukordadest.

Mul on meeles Täitevkomitee istung, kus arutati mõisate võõrandamise küsimust. Asi oli uus ja keerukas, paljud ei teadnud, millest mõisate natsionaliseerimisel peale hakata, kuidas organiseerida nende juhtimist ja majandamist, nende kaitset jne. Anvelt selgitas kannatlikult ja põhjalikult neid küsimusi.

«On vaja kindlat korda,» ütles ta. «Kõigepealt tuleb arvele võtta kogu mõisa varandus, sealjuures hoolega vaadates, et parunid üleskirjutamisel varandust ei peidaks ega varjaks. Natsionaliseeritud mõisa valitsemine läheb mõisakomitee või valla täitevkomitee kätte. See organ peab hoolitsema selle eest, et mõis ei tegutseks halvemini, vaid paremini kui enne...»

Mõisate ülevõtmiseks saadeti külaproletariaadile appi linna-töölise ja punakaartlaste salgad, mille eesotsas olid «mõisate konfiskeerimise instruktorid». Toompeal instrueerisid Täitevkomitee liikmed maale sõitvaid töölisi. Selgesti on mul meelde jäänud pilt: Anvelt seisab tööliste keskel ja vastab asjalikult ja rahulikult arvukatele küsimustele...

Varsti valiti mind Harju Maakonna Nõukogu Täitevkomitee esimeheks. Esimene käik oli Toompeale Anveldi juurde juhtnõu-ride saamiseks. Kümned küsimused keerlesid peas — mida teha, millest alata? Kuulanud ära minu küsimused ja kahtlused, ütles ta:

«Alusta sellest, mida käsib sinu bolševistlik südametunnistus!»

Anvelt aitas kindlaks määrata täitevkomitee esmajärgulised

VK(b)P Eesti osakondade konverents 1919. a. augustis. Keskel (valge mütsi ja portfelliga) J. Anvelt.

ülesanded. Me viisime läbi mõisate natsionaliseerimise, pidades samal ajal võitlust parunite katsete vastu mõisatest toiduaineid välja viia. Tallinna viivatele teedele pandi välja punakaartlaste valvepostid, kes pidasid parunite poolt saadetud voorid kinni ja konfiskeerisid toiduained. Konfiskeeritud vili ja muu toidukraam saadeti Tallinna toitluskomitee käsutusse.

Peaaegu iga päev oli mul Anveldiga juttu täitevkomitee töö küsimustes. Ma läksin alati tema juurde teadmisega, et ta mulle nõu annab. Tal oli tõelise riigitegelase mõttelaad. Ta oskas ka kõige keerukamaid ülesandeid nii selgitada, et igaüks aru sai, mida tal tuleb teha ja kuidas teha. Tal olid suured teoreetilised teadmised, kuid samal ajal oli ta ka tugev praktik. Need omadused avaldusid eriti selgesti neil kuudel, kus me Eestis rajasime nõukogude organeid ja viisime ellu Nõukogude dekreete. Nõukogude võim ei kestnud Eestis tol korral kuigi kaua, kuid ära sai tehtud väga palju, ja selles osas on suured teened sellistel juhtidel nagu Jaan Anvelt.

Minu viimne kohtumine Anveldiga toimus Moskvas Kommunistliku Internatsionaali VI kongressil. Istungi vaheajal kuulsin eestikeelset juttu. Vaatasin sinnapoole ja nägin Anvelti, kes vest-

les emakeeles kellegi seltsimehega (see oli vist Otto Rästas). Jälle-
nägemisrõõm oli suur. Meenutasime Tallinna, vanu seltsimehi,
revolutsioonipäevi...

Anvelt oli tugevasti muutunud. Ja selles polnud midagi imelikku
— oli tal ju seljataga mitu aastat rasket ja närvesöövat pöranda-
alust tööd kodanlikus Eestis. Ja ka Moskvas oli tal palju tööd.
Anvelt ei olnud enam noor, nagu ma olin harjunud teda nägema
Oktoobrirevolutsiooni päevil. Kuid energiat paistis tal endiselt ole-
vat ülikülluses.

Minu esimene kohtumine Anveldiga oli illegaalsel kohtumisel
tsaariajal, viimane — Kominterni kongressil. Ainuüksi see kõrvu-
tamine näitab Anveldi revolutsionääri-teed.

Valu ängistab südant, kui mõelda Anveldi traagilisele hukku-
misele Stalini isiku kultuse perioodil. Kui palju oleks ta võinud
veel anda meie parteile, meie rahvale! Olgu tema helge kuju alati
meie südames meie rõõmsas loovas töös kommunismi nimel!

NÕUKOGUDE RIIKLUSE RAJAMISEL EESTIS

Esimest korda puutusin ma Jaan Anveldiga kokku 1914. aasta kevadel. Ma olin siis Peterburi ülikooli esimese kursuse üliõpilane, tema oli aga sel ajal juba ülikooli lõpetanud ja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi «vilistlaste» nimekirjas. Meie kohtumine toimuski seltsi ruumides. Mina olin tol ajal seltsi kirjatoimetaja. J. Anvelt oli Narvast, kus ta sel ajal töötas, välja kutsutud, et osa võtta ühe J. Depmani puutuva küsimuse arutamisest. Küsimus tekkis seoses J. Depmani väljaastumisega ühel koosolekul Tallinas. Küsimusel oli teatud poliitiline iseloom ja J. Anvelt aitas seda välja selgitada. Minule paistis siis J. Anvelt silma oma järjekindlate ideeliste seisukohtadega ja oma tõsise ning kindla iseloomuga.

Peab mainima, et revolutsioonieelsesse Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi kuulusid väga erinevate poliitiliste vaadetega üliõpilased, kuid enamuses olid nad opositsioonis tsaarivalitsusega. Eranditult kõik koosolekud möödusid ägedates vaidlustes poliitiliste ja kultuuriliste küsimuste ümber. Vaidlustest võtsid kõige aktiivsemalt osa ühest küljest bolševike grupi esindajad ja nende poolehoidjad, teisest küljest menševike, esseeride ja tööerakondlaste rühm. Siia hulka sattusid ka mitmed natsionalistliku kodanluse kaitsjad, kelle hulgas oli mitmesuguste poliitiliste varjundite esindajaid, alates kodanlik-demokraatlikest elementidest kuni mõne üksiku marurahvuslaseni. Minu viibimise ajal Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis oli enamuse ideede tunnustatud propageerijaks Viktor Kingissepp ja mitmed teised, nagu Elsa Lell-Kingissepp, Julius Samp, Aleksander Riiks jt.

Arusaadavalt ei piirdunud eesti üliõpilaste-bolševike poliitiline tegevus ainult üliõpilaste seltsiga. Peterburi oli tol ajal koondunud arvukas hulk revolutsioonilisi eesti töölisi, kelle hulgas üliõpilased-bolševikud tegid aktiivset marksistlikku propagandat.

Peale Oktoobrirevolutsiooni võitu olin ma edasi Peterburis ja õppisin juba neljandal kursusel. Mina tol ajal veel partei liige ei olnud. 1917. aasta novembrikuu lõpul sain kirja, kus mind kutsuti viibimata Tallinna, sest uued nõukogude võimu organid vajasisid tööjõudu. Ilma pikema mõtlemiseta katkestasin oma õpingud ja saabusin ka pea Tallinna. Siin täitsid töölisel oma ajaloolist

ülesannet, ehtasid ja kindlustasid uut revolutsioonilist riigivõimu. Eesti Nõukogude Valitsuse ülesandeid täitis Eestimaa Tööraha Nõukogude Täitevkomitee, mille esimeheks oli J. Anvelt. Varsti peale Tallinna saabumist kohtasin J. Anvelti tema tööruumis Täitevkomitees.

Täitevkomitee asus Toompea lossis ja J. Anvelt töötas ruumides, kus tsaariajal oli kubeneri kantselei. Kui ma J. Anveldi juurde tulin, oli seal rida seltsimehi — V. Kingissepp, Käspert, E. Kingissepp ja teised. Arutati tähtsaid küsimusi, nagu valitsusorganite loomist, agraarküsimust, ajakirjanduse ja trükikodade küsimust jne. Viimase küsimuse arutamisest võttis eriti aktiivselt osa Käspert, kelle põhiülesandeks oligi ajakirjanduse tegevuse korraldamine Nõukogude Eestis. Pärast lühikest vestlust tegi J. Anvelt mulle ettepaneku asuda tööle äsja loodud Täitevkomitee põllumajandusosakonna sekretärina. Esialgu ei olnud veel määratud osakonna juhatajat, hiljem määrati sellele kohale H. Pöögelmann.

Kogu Täitevkomitee aparaat oli alguses äärmiselt väike, sest endised ametnikud, järgides kodanluse üleskutset saboteerida nõukogude võimu tegevust, keeldusid edasi töötamast. Toompea lossis olid kõik tööruumid tühjad, polnud näha peaaegu ühtegi töötajat, hiljem ilmusid üksikud masinakirjutajad. Mäletan, et näiteks tervishoiuosakonnas oli ainsaks töötajaks üks velsker-bolševik, kes esialgu pidi tervishoiuosakonda juhtima. Endistest kubermanguametnikest oli veel näha kubeneri kantselei juhatajat Mahonit, kes Täitevkomiteega õiendas peamiselt kirjavahetuse küsimusi.

Minul isiklikult ei olnud mingisuguseid administratiivse töö kogemusi, aga oli suur soov aidata kaasa ehitada uut nõukogude ühiskonda. J. Anveldiga tuli mul sageli kokku puutuda ja saada temalt mitmesuguseid ülesandeid. Töö Täitevkomitee esimehena oli äärmiselt pingirikas ja suur, see kestis varahommikust kuni hilisõhtuni, vahel kuni ööni. J. Anvelt oli oma töökohal väsimatu. Mäletan, kui ta koostas Täitevkomitee otsuse projekti maareformi küsimuses. Ta andis selle mulle, et ma vaataksin, kas seal on kõik selgesti formuleeritud. Minu abi oli siin vähene, sest J. Anvelt oli juriidilise ettevalmistusega ja oskas haruldase täpsuse ja konkreetsusega otsuseid formuleerida.

Selline lihtne ja seltsimehelik suhtumine julgustas mind oma uute ülesannete täitmisel. Hiljem sain ettepanekuid kirjutada ajalehtedele maaküsimuse korraldamisest, mis ka ilmusid. Suuri ülesandeid tuli põllumajandusosakonnal täita mõisate ülevõtmisel. Eriti suurt muret tegi finantsorganite ja pankade sabotaaž. Ühel päeval sain J. Anveldilt korralduse kanda üle vajalikud summad kõikide maakondade täitevkomiteedele. Ka Anvelt ei teadnud täpselt öelda, kuidas riigi «renteist», mille kaudu tol ajal rahaülekan- ded asutustele toimusid, saab raha välja saata. Endised ametni-

kud vaikisid. Leidsime lõpuks siiski mõned tsaariaegsed trükitud blanketid. Täitsin need ja andsin «renteisse». Ei võetud vastu, öeldi, et «rentei» ei tea, kus asuvad maakondade täitevkomiteed. Pärast seda kui J. Anvelt ühe «rentei» töötaja enda juurde kutsus, saadeti raha välja.

Sellises olukorras toimus uute Nõukogude riigiorganite töö, aga vaatamata kõikidele raskustele rajati revolutsioonilise valitsuse alused.

Peale nõukogude võimu lämmatamist Eestis tuli ka minul Tallinnast lahkuda.

Petrogradis puutusin jällegi kokku J. Anveldiga, nimelt astusin ma tööle Põhja Kommuuni Rahvusasjade Komissariaadi ajakirjanduse büroosse. Rahvusasjade komissariks oli tol ajal J. Anvelt. Isiklikke kokkupuuteid mul siis J. Anveldiga palju ei olnud, aga nägin ja teadsin, et uuel töökohal töötas J. Anvelt sama energiaga kui Eestis.

Hiljem kohtasin J. Anvelti mitmel korral koosolekutel ja kuulasin tema esinemisi. Kõikidel esinemistel avaldas J. Anvelt alati veendumust, et nõukogude võim Eesti pinnal lõplikult võidab ja et eesti töötav rahvas oma rõhuvast enamuses toetab Nõukogude valitsust ning on valmis sellele eest võitlema. Tema väljaastumised olid alati asjalikud ja printsipiaalsed. Ta oli leppimatu kodanluse vaenlane ja ohverdas kogu oma jõu ja elu selleks, et viia eesti töörahvas võidule. Ta oli leppimatu igasuguse paindlikkuse ja liberalismi vastu klassivõitluses. Ta võitles kogu eluaeg marksismileninismi ideede puhtuse eest. Mul oli võimalus näha J. Anvelti enne tema ärasõitu põrandaalusele tööle Eestisse ja pärast tema tagasitulekut pärast 1924. aasta detsembriülesteisu. Mäletan J. Anveldi esimest kõnet peale tema saabumist Leningradi Eesti Tööraha Haridusmajas Krasnaja tänaval. Saal oli rahvast puupüsti täis. J. Anvelt oli kahvatu ja kõhn, tema kõne oli äärmiselt tõsine, kui ta rääkis eesti kodanluse hirmutegudest ülesteisust osavõtnute vastu ja kui ta avaldas kindlat veendumust, et vaatamata rasketele ohvritele siiski töörahvas võidab ja kodanlus kaotab oma võimu jäädavalt ja ta visatakse ajaloo kolikambrisse.

Viimast korda nägin J. Anvelti mõned aastad enne tema traagilist surma. See oli siis, kui ta sõitis Leningradi oma tütre Annamatussele. Ta oli endiselt vankumatu bolševik ja täitis suuri vastutavaid ülesandeid Nõukogude Liidu valitsuses, Kominternis ja Kommunistlikus Parteis.

ESIMESED, KUID KÕIGE MEELDEJÄÄNUMAD MULJED

Tutvusin J. Anveldiga 1915. aastal, kuid teadsin juba enne seda Johannes Käsperti jutu järgi, et ta oli üks aktiivsemaid revolutsioonilise liikumise tegelasi Narvas. Nad olid koos töötanud Narva «Kiire» toimetuses. Käspert rääkis mulle, kuidas nad lehe ilmumist organiseerisid. Tarvis oli läbi rääkida Tallinna, Tartu, Pärnu, Peterburi ja teiste linnade seltsimeestega. Et Anvelt oli revolutsioonilisest liikumisest osavõtmise eest politsei valve all, tuli J. Käspertil need läbirääkimised enda peale võtta. Kui «Kiir» ilmuma hakkas, lasus toimetamistöö täielikult Anveldi õlgadel, sest neil mõnel seltsimehel, kes toimetuses töötasid, ei olnud ajalehetöö kogemusi. J. Käspert rääkis, et Narva töölised pidasid Anveldist suurt lugu, et Anvelt advokaadina oli alati valmis töölisi aitama — kirjutas neile palvekirju, astus kohtus nende kaitseks välja jne. J. Käspertil oli alati palju sooje sõnu Anveldi kui seltsimehe ja sõbra jaoks.

Minu isiklik tutvus Jaan Anveldiga toimus nii. Oli 1915. aasta sügis. Anvelt sõitis Narvast Tallinna ametiasjus ja tuli meile ööbima. Esimene mulje jäi temast kui tõsisest ja väga tagasihoidlikust seltsimehest. Umbes pool tundi peale Anveldi saabumist helistati uksekella. Johannes Käspert ütles, et ärgu ma kedagi sisse lasku, ta ei taha, et keegi segaks, neil on palju omavahel rääkida. Läksin ust lahti tegema. Helistaja oli meie naaber Romanov, kes hiljem paljastati provokaatorina. Romanov teeskles ärevust ja ütles: «Päästke end, kes päästa suudab, nuhid on uulitsal.» Ma küsisin temalt: «Kumb meist ennast päästma peab, kas Johannes või mina?» Tema kohe: «Aga kas teil võõraid ei ole?» Vastasin, et meil ei ole, aga Käsperti venna juurde, kes elas meiega ühes korteris, tuli noormees pilliga, hakkavad vist jälle mängima. See vastus teda nähtavasti rahuldas ja ta läks ära.

Tuppa tulles ütlesin, et Romanov käis hoiatamas, et nuhid on uulitsal. Anvelt sattus ärevusse, arvas, et tema tõi nuhid kaasa. Tarvis oli teada, kuidas uulitsal tõepoolest lood on. Kõige parem oli välja minna minul. Võtsin käekoti, nagu oleks mul tarvis poodi minna: ma harilikult õhtul peale tööd käisin poes. Hoovis ega uulitsal ma ühtegi kahtlast isikut ei näinud. Käisin poes ära, tagasi

tulles ka midagi kahtlast ei märganud. Anvelt arvas, et tal on parem mitte meil ööbida, vaid oma vana sõbra ja võitluskaaslase Juhan Lilienbachi poole minna. Kuna üksiku meesterahva lahkumine meie korterist oleks võinud tähelepanu äratada ja et Anvelt ja Käspert olid üht kasvu, siis läksin Anveldiga koos — pimedas jäi mulje, et ma lähen koos oma mehega. Tee peal rääkisin Anveldile, et ma kahtlustan Romanovit, kes elab liiga laia ja rikkalikku elu. Oma 6-aastase poja sünnipäeva pidas suure toredusega, 20 inimese jaoks korraldati rikkalik laud. Romanov teenis sel ajal sõjaväes reamehena, sai 20—30 kopikat kuus, peale selle maksis Vene-Balti haigekassa temale kui endisele haigekassa sekretärile mingisuguse mahhinatsiooniga poole kuu palga 40 rubla. Selle rahaga ei võinud ta kuidagi joominguid pidada. Peale selle nägin Romanovit vene teatris oma naisega teises reas istuvat. Romanov oli erariides — sabakuues. Minu arvates see õige asi ei olnud.

Anvelt kiitis heaks, et ma Romanovit sisse ei lasknud. Tema teadis, et on niisugune kord ja seadus, et reamees, kes teenis sõjaväes, ei tohtinud erariides käia, veel enam teatris esimestes ridades istuda.

Vähe aja pärast tuli ka J. Käspert Anveldi kohvriga Lilienbachi poole. Anvelt soovitas kohe seltsimehi Romanovi kui kahtlase isiku eest hoiatada. Anvelt oli väga huvitatud, kuidas meie parteiorganisatsioon töötab. Käspert rääkis, et kõik legaalsed võimalused kasutame ära, oma tegevuse koondasime haigekassade juurde, seal oli kergem sidet pidada. Partei liikmed astusid karskusseltsi «Valvaja». Seltsi juhatuse ümbervalimistel saime uude juhatusse osa kohti, nii et ka seal läheb töö. Anvelt oli väga huvitatud, kuidas Kastra ja tema poolehoidjatega lugu on. Omal ajal, kui «Kiir» ilmus, oli seda kampa kergem paljastada. Rääkisime, et organiseerisime «Valvajas» lugemislaua ajalehtede ja ajakirjadega. Lugemislaua juurde moodustasime oma seltsimeestest korrapidajad. Anvelt soovitas meile Lilienbachi juurest rohkem kirjandust osta, muidugi, kui seltsil raha jätkub. Osa vähemarenenud töölisi oli ikka veel Kastra mõju all, nendega püüdsime isiklikult rääkida ja seletada, mis mees see Kastra on. Meie töö andis tulemusi. Mitmed töölised ja parteiliikmed, kes enne Kastra poole hoidsid, hakkasid aru saama, et neil Kastraga ühist teed ei ole.

1916. aasta kevadel J. Käspert arreteeriti ja saadeti Siberisse. Läksin temale järele, ja nii katkes meie side Anveldiga ligemale aastaks.

Pärast Veebruarirevolutsiooni pääsesime jällegi Tallinna, ja kui «Kiir» 1917. aasta kevadel uuesti ilmuma hakkas, läksin tööle «Kiire» talitusse. Lehe toimetus ja talitus asusid Tööliste Majas Suur-Karja t. 18. Jaan Anvelt oli teatavasti «Kiire» vastutav toimetaja. Koos töötades sain teda lähemalt tundma. Ta oli väga tagasihoidlik, kunagi ei kõrgendanud häält kaastööliste peale, alati

Maja Tallinnas Suur-Karja 18, kus aastail 1917–1918 asusid bolševike partei asutused ja ajalehete toimetused.

abivalmis, kui tema poole pöörduti. Näiteks organiseerisin ma grupi naisseltsimehi «Kiire» tellimiste vastuvõtmiseks ja levitamiseks vabrikute ja tehaste lähedastes rajoonides, kus elasid peamiselt töölised. Otsustasime kaks korda nädalas koos käia ja oma tööst aru anda. Ühel õhtul, meie koosviibimise ajal, juhtus Anvelt tööle tulema ja jäi kuulatama meie jutuaajamist. Küsis luba meie koosviibimisest osa võtta. Ta kiitis meie ettevõtet ja soovitas, et kergem on ajalehe jaoks agitatsiooni teha ja tellimisi vastu võtta, kui ajaleht kaasas on, et kohe näidata, mis ajaleht endast kujutab, et ta on tõeline tööliste huvide kaitsja. Peale selle rääkisime Anveldile, et meil tuleb ette mitmesuguseid poliitilisi küsimusi, mille peale meil on raske õiget vastust anda. Revolutsiooni algul oli vähemarenenud töölisi veel esseeride ja vähemlaste mõju all ja neid oli tarvis enda poole võita. Anvelt kuulas meie küsimused ära ja hakkas neid selgitama, meiega vestlema. Järgmiseks meie koosviibimiseks lubas jälle tulla, ainult palus ette teatada. Nii algasid vestlused ajalehe agitaatoritega Anveldi juhtimisel. Pärastpoole hakati poliitilisi vestlusi korraldama laiadele tööliste hulka-dele «Kiire»-meeste keskuse, Tööliste Maja suures saalis. Õhtuti oli seal alati palju töölisi. Üheks nende vestluste ja loengute organiseerijaks ja läbiviijaks oli Jaan Anvelt.

1917. aasta suvest peale olin Tallinna Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu teise koosseisu liige. Seal tuli mul jällegi töötada Anveldi juhtimise all. Nimelt oli Anvelt Nõukogu bolševike fraktsiooni üks juhte. Kõik tähtsamad ja printsipiaalsed küsimused arutati enne fraktsiooni koosolekul läbi ja võeti vastu oma seisukoht, millega läksime juba üldkoosolekule. Sel ajal olid Tallinna Nõukogus esseerid ja menševikud enamuses. Meie bolševikel tuli oma seisukohti visalt kaitsta ja neid tööliste selgitada. Meie töö kandis vilja. Esseeride ja menševike seas hakkas lagunemine. Suurem osa pahempoolseid esseere astus oma parteist välja. Sama lugu oli ka menševikega. Osa pahempoolsetest esseeridest ja internatsionalistidest tuli bolševike poole üle.

1917. aasta oktoobris valiti Nõukogu kolmas koosseis. Siin olid bolševikud juba enamuses. Täitevkomitee esimeheks valiti Jaan Anvelt.

Niisugused olid minu esimesed kokkupuutumised Jaan Anveldiga. Hiljem, Nõukogude Liidus elades ja töötades, kohtasin teda palju kordi, kuid kõige meeldejäävamad olid just need muljed, millest eespool juttu oli.

Mäletan Jaan Anvelti kui suure töövõimega inimest, head selt-simeest, ustavat leninlast, kes kogu oma elu pühendas võitlusele kommunismi eest.

ANVELDI ÜLESANDEL

Veebruarirevolutsioon vabastas mind koos kümnete teiste revolutsionääridega süngest Litovski vanglast Petrogradis. Oli suur rõõm pääseda vabadusse ja võtta, relv käes, osa võitlusest isevalitsuse kannupoiste vastu.

Varsti sai mulle osaks teine suur õnn — 16. aprillil olin nende tööliste hulgas, kes võtsid Soome vaksalis vastu kodumaale saabunud Leninit. Ma kuulsin tema kirglikku kõnet, milles kutsuti üles võitlema sotsialistliku revolutsiooni võidu eest. Raske on kirjeldada seda vaimustust, mis haaras töörahvast, kui ta nägi ja kuulis oma juhti. See oli unustamatu vaatepilt — inimmeri, mille kohal ööpimeduses leegitsevad tõrvikud ja lehvivad punalipud.

Pärast Tallinna jõudmist informeerisin Otto Rästast, kuidas Petrogradi töölisel ja soldatid Leninit vastu võtsid ja mida Iljitš oma kõnes rääkis. Rästas ütles mulle, et päeva-kahe pärast toimub Anveldi juures «Kiire» toimetuses nõupidamine, kuhu mul tuleb tingimata tulla ja kus ma pean kõigest rääkima, mida Petrogradis nägin. Nõupidamisel nägingi esimest korda Anvelti. Peamiseks teemaks nõupidamisel olid Lenini Aprilliteesid.

Partei linnakomitee hakkas mulle andma agitatsioonitöö ülesandeid. Levitasin bolševistlikke ajalehti, ajakirju ja lendlehti, öösiti käisin Tööliste Majas valves — vahel juhtus kokkupõrkeid kodanlike natsionalistidega, kes püüdsid rüüstata selles majas asuvaid bolševike linnakomitee ja bolševistlike ajalehtede toimetuste ruume.

1917. aasta suvel hakkas eesti kodanlus kokkuleppel Ajutise Valitsusega looma nn. rahvuspolkused, kavatsedes neid kasutada kontrrevolutsioonilise löögijõuna töörahva vastu. Bolševikud olid rahvuspolkude moodustamise vastu, kui need aga ikkagi formeeritud olid, otsustasime nende väeosade sõdurid enda poole võita. Bolševikud hakkasid eesti polkudes revolutsioonilist agitatsioonitööd tegema.

Ükskord kutsus Anvelt mind enda juurde ja andis ülesande — astuda eesti polku, et seal parteitööd teha ja bolševistlikku ajakirjandust levitada. Järgmisel päeval läksin vastuvõtupunkti, mis asus Pärnu maanteel. Küsiti dokumente. Mul ei olnud midagi

muud ette näidata kui tõend, mille ma sain vanglast vabanemisel. Seal oli muuseas öeldud, et ma olin revolutsioonilise tegevuse pärast antud Petrogradi sõjaringkonna väljakohtu alla. Sellest jätkus, et keelduda minu vastuvõtmisest eesti polku — revolutsionääridele polnud seal kohta.

Läksin Anveldi juurde. «Ei võetud,» ütlen.

Anvelt imestas — miks? Seletasin talle loo ära ja näitasin ka tõendit, mille pärast asi luhta läks. Anvelt ütles selle peale:

«Oh teid küll, seltsimees Saulep, agiteerimise olete ära õppinud, aga diplomaatiat ei tunne üldse. Poleks vaja olnud neile tõendit näidata! Aga vaat mis — paari päeva pärast minge uuesti, pange mingi muu riie selga, aga tõendist ärge tehke väljagi.»

Nii ma tegingi, ja mind võeti polku vastu.

Algul olin Tallinnas, siis aga saadeti Rakverre. Meid bolševikke oli polgus üsna palju. Me tegime sõdurite hulgas agitatsiooni, selgitasime, miks valitsus ei taha rahu sõlmida ja miks ta talupoegadele maad ei anna.

Rakveres olin ainult kümme päeva. Siis saadeti mind vene väe-ossa. Sattusin Tallinna sõjaväehospidali sanitariks, kus tegelesin haigete vastuvõtmisega. Vaba aega oli mul palju ja ma püüdsin aktiivselt osa võtta kõigist meie partei ettevõtmistest.

Sel perioodil oli väga tähtsaks ülesandeks bolševike partei poliitika selgitamine talurahvale. Ükskord kutsuti mind VSDT(b)P Tallinna Komiteesse. Anvelt ja Otto Rästas saatsid mu Kehra valda selgitustööd tegema. Ma esinesin seal koosolekutel, selgitasin meie partei poliitikat ja paljastasin eesti kodanluse rahvavastast poliitikat. Paljud talupojad toetasid bolševike ideid. Järgmisel päeval jõudsin Tallinna tagasi ja jutustasin Anveldile Kehra talupoegade meeleoludest.

1917. aasta augustikuu algul sain Anveldilt uue ülesande — hankida Punakaardi jaoks vintpüsse ja padruneid. Ütlesin Anveldile, et hospidali laos, kus hoitakse ravialuste sõdurite ja madruste isiklikke asju, on üle neljakümne jaapani vintpüssi ja mõningal määral padruneid.

«Väga hea,» ütles Anvelt. «Too need püssid ja padrunid ära ja anna «Dvigateli» tehase esindajaile, need lähevad tehase punakaardi salgale.»

Nii ma tegingi.

Hiljem nägin ja kuulsin Jaan Anveldi palju kordi, kuid enam ei olnud juhust, et oleksin temalt ülesandeid saanud.

MEIE PAREMAID KIRJAMEHI

Ei mäleta täpselt, millal Jaan Anvelti just esimest korda nägin. Tõenäoliselt oli see 1917. aasta kevade poole tolleaegses Tallinna Tööliste Majas Suur-Karja t. 18. Seal asusid tol ajal kõik Tallinna revolutsioonilised töölisorganisatsioonid, sealhulgas ka meie partei peakorter ning «Kiire» talitus ja toimetus. Tööliste Maja niinimetatud «suures saalis» toimusid ka meie partei Tallinna organisatsiooni koosolekud, ja olgugi, et ma parteisse astusin alles sügisel, viibisin tihti parteikoosolekutel pealtkuulajana nimetatud saali rõdul. Seal nägin ja kuulsin mitu korda Anvelti esinemas. Nii võin ütelda, et tundsin Anvelti 1917. aastast. Anvelt sai aga minuga tuttavaks alles viis aastat hiljem, 1922. aasta sügisel.

Pärast vabanemist sundaja teenimisest kodanliku Eesti sõjaväes suunati mind partei poolt ajalehe «Tööline» toimetusse. Töölisajalehtedest ilmus 1922/23. aasta talvel kuus korda nädalas töörahva ühise väerinna häälekandja «Tööline» ja kaks korda nädalas maatöörahvale määratud «Töö Täht». Peale selle anti välja töölisnoorte kuukirja «Noor Tööline» ja lasteajakirja «Meie Lapsed». Kõigil neil väljaannetel oli ühine toimetus, kuhu kuulusid J. Lauristin, P. Keerdo, J. Saat ja mina. Tööd ei olnud meil sugugi vähe, kuid asja kergendasid tublisti meie usinad kaastöölised partei juhtkonna hulgast: J. Anvelt, O. Rästas, J. Kreuks, H. Pöögelmann. Eelkõige aga tuleb rõhutada just J. Anveldi teeneid. Tolleaegsetes töölislehtedes olid harukordsed need numbrid, kus Anvelt midagi ei oleks kirjutanud. Kirjutas ta igas võimalikus ajakirjanduslikus žanris — alates juhtkirjadest kuni lühimärkusteni ja sõnumiteni. Joone all ilmus peaaegu igas «Töölise» numbris jätkuv romaan põrandaalusest elust — ««Tiblad»». Ja kõik oli kirjutatud hästi, hoogsalt, jõuliselt, tabavalt. Võib eksimatult öelda, et J. Anvelt oli üks paremaid publitsiste, keda meie Eesti parteiline ajakirjandus kunagi on tundnud. Muide, tänapäev tehakse tihti juttu sellest, et meie publitsistika peaks olema «elav ja lõõv». Kuid vahel toimub juttki sellest nii igavalt ja kivinenud lausevärdjates, et vägisi paneb tukastama. Oleks vist aeg anda välja kogumik meie paremate publitsistide — J. Anveldi, V. Kin-

gissepa ja H. Pöogelmanni kirjutusi meie tänapäeva ajakirjanike veenmiseks, et ajalehte võib teha hästigi elavalt.

Põrandaaluse posti tee on pikk ja keeruline. Kuid peaaegu iga päev saime toimetuses kokkukeeratud ümbriku «pikalt Jaanilt» või «suurelt Jaanilt», nagu Anvelti hüüti eraldamiseks «väiksest Jaanist» — Jaan Kreuksist.

Tema kirjad ja käsikirjad olid harilikult kirjutatud masinal, vahel ka käsitsi. Viimasel puhul kirjutasime need enne trükikotta saatmist masinal ringi, kuna J. Anveldil oli põhjust arvata, et tema käekiri on mõnedele trükikoja töölistele tuttav veel 1917. aastast ja oletatavasti ei olnud tundmata ka kaitsepolitseil. Kui oli aega, siis kirjutasime ringi toimetuse masinal ka põrandaalusel masinal kirjutatud käsikirjad. Originaalkäsikirjad läksid aga toimetuse toa ventilaatori augu kaudu «ohvrisuitsuna» taeva poole.

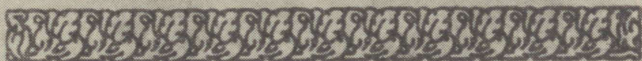
Oma romaani ««Tiblad»» kirjutas Anvelt nii, kuidas aeg lubas ja «vaim peale tuli»; harilikult saatis ta meile paar-kolm ja vahel isegi rohkem joonealust korraga. Juhtus siis sedagi, et autor vahepeal unustas, kuhu viimane lugu lõppes, ja me pidime talle lõppu meelde tuletama, vahel isegi viimase joonealuse tagasi saatma, et autor teaks tulevase romaani jätkus orienteeruda.

J. Anvelt ei olnud mitte ainult usin kirjutama, vaid ka usin lugema. Meie väljaanded luges ta igatahes rida-realt läbi. Temalt saabuva igapäevase posti hulgas oli tihti kriitilisi märkmeid meie väljaannete sisu kui vormi suhtes. Erilist tähelepanu pööras ta ajalehe kujundamisele, sellele, et materjal oleks esitatud elavalt, kutsuvalt, pealetungivalt. «Leht peab olema kujundatud nii, et inimesel juba mitme sammu pealt peab tekkima huvi vaadata, mis seal kirjutatud on,» seletas J. Anvelt.

Järjekindlat võitlust pidas ta ajalehte sattunud vigade vastu ja armastas neid «ajakirjaniku kuradeid» meile alati nina alla hõõruda. Mäletan, et ükskord oli ta kõik ühes numbris leidunud trükivead ära lugenud, ja kuna norm oli kaugelt ületatud, siis soovitas seda arutada spetsiaalsel toimetuse koosolekul.

Nimeliselt meie toimetuses peatoimetaja ametikohta polnudki, tegelikult oli aga neis ülesannetes J. Lauristin, peale tema arreteerimist P. Keerdo. Nende kätte tuli ka põrandaalune post. Nad mõlemad koopteeriti pärast meie partei III kongressi Keskkomitee liikmeteks ja neil oli otseseid kokkupuutumisi J. Anveldiga, kes põranda all juhtis meie ajakirjandust. Sellistel kokkusaamistel kõne all olnud küsimusi arutasime toimetuse koosolekutel, kui nad omasid üldist, kogu toimetuse tööd puudutavat tähtsust. J. Lauristin armastas sarnastel puhkudel juttu alustada sõnadega: «Nagu mõned meie kaastöölised arvavad...» Ei vajanud erilist seletamist, kes need «mõned meie kaastöölised» on.

Kuid juhtus vahel, et meie toimetuse tööd arutati ka laiemal

Edenemise sihtjooned.

Siinastel nädalatel on meie hõllis ja igatvas ühiskonna tae-
 was jälle elavust ja käärimist märgata. Ühelt poolt
 juurutakse pressi ilka loomale, teiselt poolt on närvilisi idu-
 leid tunda, mis käägi jurve abindude eesmärgile lausa risti
 vastu lähevad. Selmine aasta lõppes õpiviwa noorejoo rahutustega ja
 nende rahutuste kareda mahajurumijega; uus aasta algas jellel sama
 vilbi praegu kestiva tõrbumisega, ainult juuremat mõõdul ja isesuguse
 vormides. Nagu see seltstonna oja, kel teadvus ja vaimliseb
 huudi ei puudu, tühneb juure elavust; ajakirjandusel on võimalus
 oma veerakusid huvitavateks teha. Politsoogu jaal muutub käärikaks
 idumiplatise, kus parempoolised kõi oma tüsedamad meelitusõnad
 peavad välja õstima, et filmipiltgu tähtjast dieti hinnata.

Misvõrasta niisugune elavus mõne tuhande noore inimeje pärast,
 kes ei maksva korra kütutamine hääetega, ei ka kehalise jõuga vastu-
 hakkamijega — kui sõjariisus Odesja akademistid välja arvata —
 jelles kütumijes üles ei astunud? Mõnelegi näib, nagu oleks Venemaa
 paari aasta pilluse vaiksuse rikkumise süü loorem täieste omavoliilise
 noorejoo õlgadel. Näib ehk, nagu oleks siin kergemeelse või kuritaht-
 liie haridusevastaste noorusejoomastusega tegemist, mis üksõitse hooli-
 matusega välja tormab, ilma et ta sammud otstarbekohajuse seisutõhali
 vähematki arvustusi välja kannataksid. Näib, nagu oleks siin ainult
 käärikaks hääpeega ühe ja sellel sama toha peal tegemist, mille kõla lähe-
 mos umbruses ainult uudishimulisi pealtvaatamist leiab ja ilma ühegi
 vastustajata raugeb.

Kuid misvõrasta ilmusid siis just kääsoleval ajal ülikooli rahu-
 tused? Oli siin Tolstoi surm põhjusel? Eiis on imelik, et just
 suure wanatse kadumise puhul, kes alati rahust ja turjale mitteravatu-
 ponemiseist jultusias, protesti toosolekuid ja rongikäitused toime pan-
 naks, mis laialtajakamiste, wangistuste ja haavamistega lõpewad. Bõi
 on siin jüudi ülikooli omawalitsuse wiimaste tundemärtlede ärakastamise
 päue? Kuid 1908 a. sügisel, mil 11. juuni määruste wäljaandmise
 teel ülikooli omawalitsusele üliõpilaste wanemate-logude ärakasta-
 mijega, naisterahwaste ülikooliõli eemalõrjumijega vähemalt niijama
 roste hoop anti, oli üliõpilaste ärewus wälle ja kustus oma loomu-
 listu jurma. Bõi on see liikumine wäljamaalt sisse toodud, kuna üli-
 õpilased pimedatets tõoriistatets läputäie inimeste kääs on, nagu keegi
 elatanud professor ja tuntud teadusemees erajutus seletas? Ainult
 imestama paneb siis, miks need wäljamaal asuwad pahatahtlijed isikud

koosolekul. Näiteks mäletan hästi toimetuse koosolekut 1922. aasta detsembris, mis peeti Künnapuude korteris Tina t. 8—8 ja mil-
lest peale toimetuse liikmete ning Jaan Tombi ja Olga Künnapuu
võtsid osa ka J. Anvelt ja O. Rästas. Sel koosolekul arutati peale
jooksvate poliitiliste küsimuste ja nende valgustamise ajakirjan-
duses ajalehe- ja üldse agitatsiooni- ning propagandatöö stiili
küsimusi.

«Kodanlik vabariik on juba üle nelja aasta vana,» rääkis
J. Anvelt, «rahvale, eriti pealekasvavale noorsoole hakkab
paistma täiesti loomulikuna, et Toompeal istub Päts või Tõnis-
son, keda nimetatakse «herra riigivanem», ja et tänavanurgal
seisab võmm, keda tuleb nimetada «herra politseinik». Koos sel-
lega hakkab inimestes tekkima aukartus maksva võimu vastu.
Meie tahame aga seda võimu kukutada, ja selle esimeseks eeltin-
gimuseks on, et rahval ei oleks tema vastu lugupidamist. Selle-
pärast peame peale kõige muu katsuma teda näidata naeruväär-
sena, teda pilkama, et rahval kaoks tema vastu igasugune au-
kartus.»

Arutati muuseas ka toimetuse liikmete vahelist tööjaotust.
Olin kunagi kirjutanud ühe teatriarvustuse, see oli Anveldile
meelde jäänud, ja ta soovitas mul peale teiste ülesannete toime-
tuses jätkata tööd ka sel alal. Mäletatavasti ma seda paaril korral
hiljem teingi, kuid kuna ei tundnud endal olevat sellekohast
kutsumust, siis mu teatrikriitiku karjäär sellega piirduski, mis
minu arvates Eesti teatrikriitika ajaloole vaid kasuks on tul-
nud.

Anvelt ei olnud suur miitinguoraator. Ka väiksematel nõu-
pidamistel armastas ta rohkem tähelepanelikult kuulata. On ju
selge, et põrandaalustes tingimustes ei saa üldse kasvada pika
jutu mäletsejaid ja tühjade fraaside mulistajaid. Kuid isegi neis
tingimustes paistis Anvelt silma oma erilise napolisõnalisusega.
Sealjuures oli tema jutt alati asjalik, loogiline, veenev, kuid mitte
sugugi kuiv, vaid küllaltki kujukas ja pildirikas. Aeg-ajalt ei puu-
dunud selles ka mõni tabav nali. Kuid ka oma naljades ja isegi
valitsevate võimude naeruvääristamises oli J. Anvelt alati asja-
lik. Näiteks ei sallinud ta, kui Eesti kodanlikust vabariigist või
demokraatiast rääkides sõnad «vabariik» ja «demokraatia» ase-
tati jutumärkidesse. «Eestis on kõige ehtsam kodanlik vabariik
ja demokraatia ilma jutumärkideta,» seletas Anvelt. «Siin on
vabadus ja demokraatia kodanlusele ja sunnitöö ning diktatuur
töörahvale. Selles seisabki iga kodanliku vabariigi ja demokraa-
tia sisu ja seda peamegi töörahvale seletama. Asetades need sõnad
jutumärkidesse, loome illusiooni, nagu võiks olla mingi parem ja
õilsam kodanlik vabariik ja demokraatia, kus on vabadus kõigile.
See on aga kodanlikus korras võimatu.»

Rääkides kodanlikust vabariigist ja tema valitsejatest, võttis
ta läbi nende «südamed ja neerud» ning leiutas nende kohta

vahest üsnagi tapvaid epiteete. Seejuures ei pidanud ta aga koha-seks pilgata kodanlikku Eestit tema väiksuse pärast. Mäletan, et kord ühes kirjutuses tarvitasin väljendust «täinaha-suurune vabariik». Juba järgmisel päeval sain kirja, kus Anvelt juhtis minu tähelepanu selle võrdluse ebakohasusele. «Asi ei seisa ühe ehk teise riigi suuruses,» kirjutas Anvelt. «Inglise impeeriumi on pool maailma täis, ega ta sellepärast kodanlikust Eestist parem ei ole. Tähtis on, kelle riik ta on. Meie ei võitle kodanliku vabariigi vastu mitte sellepärast, et ta väike on, vaid et ta härrade riik on. Ega Nõukogude Eesti kodanlikust Eestist suurem ei tule, kuid meie võitleme tema eest sellepärast, et ta töörahva riik on.»

Palju pööras Anvelt tähelepanu agitatsiooni ja propaganda löövusele, agressiivsusele. Talle ei meeldinud sellised laused, nagu «tööraha võit on paratamatu», «kodanliku korra langus on kindel». «Taolised laused ei mobiliseeri kedagi,» seletas Anvelt, «vastuoksa — nad võivad süvendada isegi passiivsust, sest milleks siis oma nina kõrvetada, võitluses võib aga alati saada valusamagi koha pihta, kui nii kodanluse kaotus kui töörahva võit selletagi on kindel. Vastuoksa, meie peame alati seletama, et kodanluse surm ja töörahva võit on kindel vaid siis, kui kogu töörahvas ja iga ta liige üksikult aktiivselt võitleb selle eest.» Iga töötaja kaasatõmbamisele aktiivsesse võitlusesse pööras ta igal pool tähelepanu. Näiteks ei meeldinud talle, kui mõnes üleskutses panime pealkirjaks «Kogu Eesti töörahvale». «See on liiga üldine,» arvas Anvelt, «ja paljud, kes seda loevad, ei taipagi kohe, kas see neile on määratud. Tarvis on mõistet «töörahas» konkretiseerida, nimetada võimalikult rohkem kategooriaid töötavast rahvast, nii et igaüks, kes loeb, näeb, et see on temale määratud, näiteks: «mees- ja naistöölised vabrikutes, ehitustel ja transpordis, maatöölised mõisates ja hallparunite põldudel, popsid ja pooleteramehed, kehvad asunikud ja kalurid, alamad riigiametnikud, sõdurid ja madrused kodanliku sõjaväe kasarmutes, kogu töörahvas linnas ja maal.»

Et meie kirjasõna ikka loeksid need, kellele ta on määratud, see probleem valmistas Anveldile lakkamatult muret. 1923. aasta sügisel kirjutas ta brošüüri pealkirja all: «Maha kommunistid! Elagu sotsiaaldemokraadid!» Brošüür selgitas, et selline loosung on ebaõige ja peaks olema vastupidine. Küsimuse peale, miks siis niisugune pealkiri, vastas ta: «Kui ma oleksin pannud pealkirjaks «Maha sotsiaaldemokraadid! Elagu kommunistid!», siis oleksid töölised-sotsiaaldemokraadid, kellele brošüür eeskätt on mõeldud, kohe ütelnud, et see on «kommude värk», ja ei oleks hakanud teda vaatamagi. Nüüd nad arvavad aga, et see on nende partei väljanne, ja hakkavad lugema.»

J. Anvelt alustas oma ajakirjanikutööd juba tsaariajal ning sellepärast olid tal suured kogemused, kuidas kirjutada nii, et

kirjutus tsensuuri kitsast mulgust läbi mahuks. Kodanlikus Eestis küll eeltsensuuri ei olnud, kuid töölisajalehti ei suletud harvem kui tsaariohranka päevil. Seepärast pidid olema teatud kogemused väljenduste valimisel, et paragrahvide traataedade vahelt läbi laveerida. Ka selles küsimuses andis meile Anvelt oma elukogemuste varal paljugi kasulikke näpunäiteid.

«Muidugi on olukordi,» seletas ta, «kus tuleb teadlikult minna sellele, et leht kinni pannakse. Kuid need on siiski erandjuhud ja neile ei maksa ennast lasta provotseerida. Meil on ju veel ka pörandaalne «Kommunist», kus võime i-le täpid peale panna, mis legaalses ajakirjanduses panemata jäänud.»

II Riigikogu valimistel 1923. aasta mais valiti mind Tööraha Ühise Väerinna nimekirja järgi Riigikogu liikmeks. Peale ajakirjandusliku töö tuli mul nüüd Anveldiga kokku puutuda ka parlamenditöö küsimustes, kuna tema otseste tööülesannete hulka kuulus ka Riigikogu töölisrühma töö suunamine. Hästi mäletan meie riigikogurühma koosolekut 1923. aasta juunis J. Anveldi ja O. Rästa osavõtul. Koosolek toimus ühes heinaküünis Nabala maantee rajoonis ja kestis öö läbi.

Peamiseks arutusobjektiks oli parlamentliku töö taktika küsimus — revolutsioonilise parlamentarismi ellurakendamine. Selles küsimuses oli Eestis juba kogemusi, ja seda peamiselt V. Kingisepa poolt juhitud kommunistliku töölisrühma tegevusena I Riigikogus. J. Anvelt soovitas peale nende kogemuste eriti õppida tundma Venemaa bolševistliku rühma tegevust tsaariduumas, samuti jälgida ka kommunistlike rühmade tegevust teistes kodanlikes riikides, eeskätt Saksamaal.

Samal koosolekul määrati kindlaks parlamendiliikmete maksud. Saadikute tasu oli tol ajal 12 000 marka kuus ja peale selle lisatasud komisjonide tööst osavõtmise eest. Üksmeelselt otsustati, et iga saadik maksab parteikassasse 4000 marka kuus ja poole komisjonide tasudest. Selliselt kogunes meie kümnemeheliselt rühmalt ümmarguselt 50 000 marka kuus, mis ei olnud väike summa, meie tollaegset büdžetti arvestades.

Töö Riigikogus oli väike osa tööraha esindaja tööst. Tegelikult oli ta kodanluse käest palka saav elukutseline kodanliku korra kukutaja, ja põhitöö toimus seepärast väljaspool Riigikogu. Sel koosolekul määrati ära igale saadikule tööülesanded väljaspool parlamenti. Mäletan, et minu osaks jäi endiselt töö töölisajakirjanduse toimetuses, samuti noorte hulgas, kus ma seni-nigi tegutsesin Töölisühingute Üldliidu Noorte Komisjoni esimehena.

Vaidlusi tekitas Tööraha Ühise Väerinna nimekirjade järgi valitud saadikute jagunemine rühmadesse. Teatavasti oli Väerinna nimekirjade järgi valitud kümme parlamendiliiget. Tööraha Ühine Väerind ei olnud aga mingi kindel organisatsioon; Väerinna platvormi — «12 nõudmise» ümber olid ühinenud ja

seda toetasid paljud erinevad töörahva organisatsioonid, samuti nagu see oli heaks kiidetud sadadel rahvakoosolekutel.

J. Anvelt soovitas, et Väerinna nimekirjade järgi valitud rahvasaadikud moodustaksid kaks rühma — kommunistliku rühma ja Eestimaa Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei (EISTP) rühma. Ta ütles: «Parlament on riigi poliitiliste parteide esindus. Töörahva Ühise Väerinna platvormi toetavad meil kaks poliitilist parteid, EKP ja EISTP, kelle liikmed on valitud Riigikogusse TÜV-i nimekirjade järgi. Kuid toetades mõlemad TÜV-i platvormi, ei lakka EKP ja EISTP olemast iseseisvad poliitilised parteid, ja sellepärast peab neil olema ka oma iseseisev esindus Riigikogus. Teiseks on kodanlus tunnistanud seadusvastaseks Kommunistliku Partei, väljaspool inimühiskonda seisvaks kõik kommunistid, ja tahaks eesti keele sõnavarastki kustutada kõik sõnad, mis on kuidagi ühenduses kommunismiga. Neis tingimustes on meie ülesandeks igal pool näidata, et kommunistid on olemas, et kommunistlik liikumine kasvab ja areneb. Kus on aga selleks parem võimalus kui kommunistliku rühma moodustamine kodanlikus parlamendis?»

Peale pikemat arutamist võeti Anveldi ettepanek vastu ja Riigikogus moodustus kaks tööliserühma — kommunistlik rühm, kuhu kuulusid J. Tomp, J. Reesen ja mina, ning EISTP rühm, koosseisus: P. Keerdo, V. Kangur, H. Heidemann, R. Pälson, J. Rea, R. Veiram ja A. Janson. Vormiliseks vahetegemiseks oli see, et meie kolmekesi ei kuulunud EISTP-sse, kuna viimased seitse olid EISTP liikmed. Selline vahetegemine oli muidugi puhtvormiline, sest selleks ajaks oli EISTP juba puhastatud oportunistlikest ollustest ja tegelikult muutunud EKP legaalseks vormiks, kuhu hulgaliselt kuulus meie partei liikmeid, mille paremaks näitajaks oli seegi, et seitsmest EISTP riigikogurühma liikmest olid kuus EKP liikmed ning ka seitsmes (A. Janson) võeti 1923. aasta suvel vastu EKP liikmeks. Sama aasta suvel muutis EISTP ka oma nime Eestimaa Töörahva Parteiks (ETP), et sellega veelgi kriipsutada alla oma lahtiütlemist neist väärarusaamistest, mis olid seotud EISTP nimega sellest ajast, kui seal võimutsesid mitmesugused oportunistid.

Endastmõistetavalt töötasid mõlemad rühmad täielikus üksmeeles ja faktiliselt ühise rühmana koos ka edaspidi. TÜV-i rühma «lõhenemine» tekitas algul arusaamatusi ka töörahva hulgas, kus tuli seda seletada. Kodanluse hulgas nii mõnedki algul rõõmustasid, et «kommunistid on omavahel jälle riius». Aga mispärast, seda ei teatud, ja seda päriti meie käest. Eriti agarad olid kodanlikud ajakirjanikud, liiatigi, kuna meie kohad olid Riigikogu istungite saalis otse ajakirjanike loozi ees ja seetõttu «kontakt» nendega kõige otsesem. Neile vastasime muidugi lõõpimisega, umbes samas stiilis, nagu seletasin seda ühele oma vanale tuttavale, Kalamaja kandi majaperemehele ja kodusõjaaegsele agarale

kaitseliitlasele. Kohtasin teda Kaarli kiriku kohal Toompuiesteel, ta peab mind kinni ja areneb järgmine kahekõne:

«Kuule, seleta mulle ära, mispärast te lõhki läksite? Kas läksite Moskva kulla jagamisel riidu, või ei saa omavahel kuidagi komissari kohti tulevikus ära jagada?»

«Ei sinnapoolegi. Moskva kuld ja komissari kohad on kõik vennalikult jagatud, aga vaat, tüli tuli sinu, kuradi, pärast. Hakkasime omavahel arutama, mis sinuga pärast võimu võtmist peale hakata. Ühed arvasid, et tuleb sind maha lasta, teised arvasid, et üles puua, ja näe, iga mees oma kangust täis, ja ei saanudki kokkuleppele, ning läksimegi lõhki.»

1923. aasta kevadeks oli revolutsiooniline töölisliikumine Eestis kasvanud ulatuslikuks jõuks. Selles massilises liikumises tekkis iga päev hulgaliselt küsimusi, mis nõudsid kiiret ja operatiivset lahendamist. Senini tegeles paljude selliste küsimustega EKP Keskkomitee. Loomulikult ei võinud illegaalse Keskkomitee koosolekud toimuda väga tihti, ja sellepärast moodustati 1923. aasta kevadel legaalse töölisliikumise operatiivsete küsimuste lahendamiseks poollegaalne Ühise Väerinna Büroo koosseisus J. Tomp, P. Keerdo, V. Kangur ja mina.

Nüüd laienes minu kontakt J. Anveldiga paljudele teistele töölisliikumise küsimustele. 1923. aasta suvel ja sügisel kohtusin J. Anveldiga korduvalt. Suurematest koosolekutest on eriti meelde jäänud üks, kusagil Mõigu kandis heinaküünis, millest võttis osa ka rida seltsimehi maakondadest ja kus arutati parteiorganisatsioonide töö küsimust maal, eriti ühendusese popside küsimusega, kuna Riigikogus oli liikumas üks järjekordne popsiseaduse projekt ja selle ümber oli palju juttu. Peale Anveldi võttis põrandaluste poolt nõupidamisest osa O. Rästas, ja kuna viimane otsest tegeles maatööraha organiseerimisega, siis oligi sel nõupidamisel juhtiv osa temal. Anvelt istus küüni seina ääres ja piirdus rohkem küsimuste ning lühikeste märkustega. Sel koosolekul tegi ta isegi mõne suitsu, kuigi ta suitsumees ei olnud. Kuna küünis oli heinu, siis tuli suitsu teha ettevaatlikult, ja Anvelt kasutas tuhatoosiks tühja tikukarpi. Oma lühikestes märkustes rõhutas ta vajadust parteilise töö tugevdamiseks maatööraha hulgas, tööliste ja töötavate talupoegade liidu kõvendamist. Kuna 1923. aasta sügisel pidid toimuma omavalitsuste valimised nii maal kui linnades, siis puudutati ka seda küsimust ning otsustati kõigis linnades, maakondades ja valdades minna valimistele Tööraha Ühise Väerinna nimekirjadega.

Väiksemad nõupidamised toimusid harilikult vabas õhus — kusagil põõsastikus või kraavipervel, kus oled ise varjus, kuid ümbrus on siiski nähtav. Peamiseks kokkusaamise rajooniks olid metsad Raudalu ja Nabala maanteede ümbruses. Positsiooni valik alati ei õnnestunud ja seetõttu tuli ette ka vähemaid vahejuhtumisi. Nii mäletan, et olime kord nelja-viekesi kusagil põõsa juu-

res parajas jutuhoos ja magusas suitsutegemises, kui üsna lähedal kostis sammude müdin ja häälte kõmin. Märkan korraga Anveldi käes parabellumit, mis koos käega käib kuue taskusse, teise käega annab meile märku paigal ja vait olla ning ise astub pikkade sammudega häälte suunas. Ja peagi hakkab ta kõva häälega pragama: «Kes teil lubas siia tulla, kas teil luba on, kas teie mind ei tunne, mina olen linna metsade ülem, kas teie ei ole linnavalitsuse määrust lugenud, et marjakorjamiseks peab luba olema, kohe teen teile protokollit» jne., jne. Selgus, et tegemist oli kamba marjakorjajatega, kes juhuslikult olid sattunud meie laagrile ja kes lõpuks olid õnnelikud, et «kuri saks» nendega ainult riidles, kuid siiski ilma protokollita minema laskis. Anvelt tuli muiates tagasi: «Las naised nüüd vanduda Uessonit* kogu ta linnavalitsusega, et ei lase ilma loata enam linna metsas marjugi korjata.»

Riigikogurühma otsese parlamentliku tegevusega oli Anveldil tööd vähem kui ajakirjandusega, kus ta iga päev pidi kaasa lööma. Muidugi andis ta meile nõu, kuidas tähtsamates küsimustes toimida, vahetevahel kirjutas kriitilisi märkmeid mõnede mitte päris õnnestunud esinemiste puhul, kuid põhiliselt, nagu ta ise korduvalt mainis, tuli riigikogurühm oma ülesannetega toime ilma igapäevase abita. Loomulikult pidasime aga temaga nõu kõigi keerulisemate küsimuste puhul, samuti nagu kasutasime ka mitmesuguseid isiklikult tema poolt kirjutatud materjale. Nii näiteks oli tema poolt kirjutatud kaks arupärimist — üks ühenduses J. Kreuksi tapmisega ja teine V. Kingissepa piinamise ja mahalaskmise puhul, meie deklaratsioon K. Pätsi uue valitsuse programmi kohta, samuti arupärimine landesveeri hädaohu puhul ning koos sellega esitatud landesveerivastane seaduseelnõu ja veel mitmed sellekohased asjad. Tema kaudu saime mitmesugust muudki informatsiooni. Tal oli mõningaid sidemeid ringkondades, kuhu meie ei küündinud. Nii hankis ta mingi sideme kaudu aegajalt andmeid Eesti pangast vabariigi rahandusliku olukorra kohta, eriti välismaaga toimetatavate tehingute suhtes. Keeruliste kanalite kaudu «tilkus» talle vahel läbi ka mõningat informatsiooni kaitsepolitseist. Nii tuli sealtkaudu 1923. a. suvel kaks V. Kingissepa ülesvõtet kaitsepolitseis enne mahalaskmist. Laskisime need paljundada ja nii said nad laialdaselt tuttavaks. Nende ülesvõtete eest maksti 20 või 30 tuhat marka. K. Einbund oli aga nuhkidele selle eest nii kõva vee peale löönud, et hiljem, kui tahtsime veel andmeid sealt kandist, seda enam ka suure raha eest ei juletud anda.

1923. aasta sügisel koopteeriti mind EKP Keskkomitee liikmeks ja sellisena tuli mul Anveldiga paar korda kohtuda Keskkomitee koosolekutel. Eriti on jäänud meelde viimane Keskkomi-

* A. Uesson — Tallinna tolleaegne linnapea. — *Toim.*

tee koosolek 1924. aasta jaanuari keskel, nädalapäevad enne minu arreteerimist. Koosolek toimus Erika tänaval nn. «punastes kasarmutes» I. Vakkeri korteris. Koos olid kõik Eestis viibivad Keskkomitee liikmed, legaalsetest J. Tomp, P. Keerdo, V. Kangur ja mina, illegaalsetest J. Anvelt ja O. Rästas. Põrandaalustest viibis koosolekul veel Tallinna linna organisator Piip (Mänd).

Päevakorras oli tähtis küsimus — EKP Keskkomitee põrandaaluse aparaadi reorganiseerimine.

J. Anvelt oma sissejuhatavas sõnavõtus iseloomustas olukorda sellisena, et Eesti töölisliikumises on viimaste aastate jooksul kasvanud peale küllalt hulgaliselt kaadrit, kes enam-vähem iseseisvalt orienteerub partei poliitilistes ja organisatsioonilistes küsimustes. Sellistes tingimustes arvab ta, et tema ja Rästase Eestis viibimine ei ole enam sugugi hädavajalik, sest nõu anda suuremates küsimustes võivad nad piiri tagantki, kus tollal viibisid ka Keskkomitee liikmed H. Pöögelmann ja R. Vakmann. Seepärast palub ta Keskkomiteed lubada teda ja O. Rästast Eesti piiridest lahkuda. Ka Piibul tuleks lubada Eestist hiljem lahkuda — 1924. a. kevadel, kuna tal olid veel täita mõningad eriülesanded. Kogu parteilise töö vahetu juhtimine pidi lasuma meil, legaalsel Keskkomitee liikmetel. Kuna J. Tombil seisis ees kohtuprotsess ja ei olnud kahtlust, et ta seal süüdi mõistetakse, siis oli Anveldi ettepanek J. Tombile minna põranda alla ja tema valdusse anda ka sellised konspireeritud asjad, nagu partei kassa, illegaalne trükitehnika ja arhiiv.

Lõpuks jagasid nii Anvelt kui Rästas oma kogemusi konspiratsiooni alalt, mida nad olid omandanud pikkade põrandaaluste aastate jooksul. Tuli ju kõigil legaalsel Keskkomitee liikmetel alati olla valmis põranda alla minekuks ja meil kõigil olid konspiratiivkorterid, kuhu iga hetk võis kaduda. Meie partei põrandaaluse töö meister (kelle mälestust seninigi pole vääriliselt hinnatud) O. Rästas kordas alati, et põrandaaluse töö kaks põhireeglit on — mitte millegagi oma ümbrusest silma paista ja mitte mingil juhul närveerida. Mis puutub esimesse, siis peab ütleva, et Otil oli selleks juba erakordselt õnnelik välimus, — ei liialt pikk ega liialt lühike, ei paks ega kõhn, kõige harilikuma, eht maatõugu eestlase ümariku näoga. Sellisena, kui ta oli lihtsamalt riides, paistis ta tüüpilise linna vabrikumehena, pani aga kraega palitu ja karvase mütsi pähe, andis välja igati agulimajaperemehe või vürtspoodniku mõõdu. Maamehe riides aga, eriti mõnepäevase habemetüükaga, näis ta nii pesuehita keskmikuna, et ka kõige läbinägelikum nuhk vaevalt selles kahtlema oleks hakanud. Närveerimas aga ei ole ma kadunud Otti kunagi näinud.

Anveldil oli välimuse suhtes raskem. Ta kuju oli liialt silmatorkav. Pikk kasv, ilmekas nägu ja eriti läbitungivad silmad jätsid ta juba ühekordsel nägemiselgi meelde. Et ta aga siiski Eestis ligemalt neli aastat ennast põranda all varjas, elades sealjuures

üle kaks sellist suurt sissekukkumist, nagu 1922. a. peale V. Kingisepa tabamist ja ebaõnnestunud ülestõusu 1. dets. 1924, näitab, et ta konspiratsiooni alal oli suur meister, ja selles küsimuses rääkiski ta meile palju õpetlikku.

See jäigi mul temaga viimseks isiklikuks kohtumiseks. Sellele Keskkomitee koosolekule umbes nädal hiljem järgnenud massilised arreteerimised tõmbasid kriipsu peale ka J. Anveldi tookordsele Eestist lahkumise kavatsusele.

SMOLNÖIS

Jaan Anveldist kuulsin esmakordselt Viktor Kingissepalt. See oli 1912. aastal Peterburis, kus ma olin tööl elektrijaamas. Ma tundsin sel ajal juba huvi revolutsioonilise liikumise vastu, ehkki ei olnud veel partei liige. Pealinnas elades puutusin tihti kokku oma kaasmaalastega, nende hulgas ka Kingissepaga.

Kord näitas Kingissepp mulle ajalehte «Kiir» ja ütles, et see on bolševistlik ajaleht, mida antakse välja Narvas, ning soovitas mul seda lehte regulaarselt lugeda ja talle kõikvõimalikku toetust anda. Hiljem sain temalt teada, et «Kiire» toimetajaks on Jaan Anvelt — kogenud parteilane, andekas publitsist, hariduse poolest jurist. Kingissepp nimetas mulle pseudonüümid, mille all Anveldi kirjutisi «Kiires» avaldati, ja nüüd hakkasin ma iga värskete numbri kättesaamisel neid kirjutisi otsima.

1917. aastal teadsid Anvelti juba kõik Petrogradis elavad eesti töötajad. See nimi esines «Pravdas», rääkimata juba eestikeelsest lehtedest. Selle aasta juunikuus sõitsin puhkusele oma kodukohta Saaremaale ja peatusin vahepeal Tallinnas, kus sain kokku V. Kingissepaga. Siin, Eestis, tundsin eriti selgesti, milline autoriteet oli Anveldil töörahva hulgas. Kuid kokku ei juhtunud ma temaga ka siis veel mitte.

Esmakordselt kohtusin Anveldiga pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu noore Nõukogude riigi juhtivas keskuses — Smolnõis. Kuid enne seda tuleb öelda, kuidas ma ise Smolnõisse sattusin.

Kohe järgmisel päeval pärast relvastatud ülestõusu võitu kutsus Vladimir Bontš-Brujevitš, kellega ma juba varem olin revolutsioonilises töös kokku puutunud, mind Smolnõisse, kus ta kui äsja loodud Nõukogude valitsuse asjadevalitseja kiiresti moodustas Rahvakomissaride Nõukogu aparaati. Ta tegi mulle ettepaneku hakata juhtima kirjandus-agitatsiooniosakonda.

«Tuleb kiiresti organiseerida nõukogude võimu manifestide ja üleskutsete, meie kirjanduse ja ajalehtede saatmist kõigisse kubermangudesse,» ütles Bontš-Brujevitš mulle.

Smolnõi esimesel korrusel eraldati meile tuba nr. 6, kuhu varsti kerkisid brošüüride, ajalehepakkide ja lendlehtede virnad.

Siia tulid äsja lõppenud II nõukogude kongressi delegaadid, et siit kirjandust koju kaasa viia.

Mõne aja pärast, 1917. aasta lõpul, kutsus Bontš-Brujevitš mind enda juurde. Tema tööruumis istusid mõned seltsimehed. Vladimir Dmitrijevitsš ütles:

«Saa tuttavaks, seltsimees Salm, need on sinu kaasmaalased!»

Surusin kõigil kätt. «Anvelt!» — nimetas ennast üks seltsimeestest.

Nii toimuski minu tutvus Jaan Anveldiga. Arusaadav, et ma vaatasin teda hoolega: pikk, mehine kuju, tahtekindel nägu. Esi-mene mulje oli väga meeldiv.

Bontš-Brujevitš käskis mul valmis panna komplektid Nõukogude valitsuse dekreetidest ja määrustest, ajalehest «Izvestija» ning teistest tähtsamatest materjalidest kogu nõukogude võimu olemasolu kohta.

Läksingi oma tuppa nr. 6 ja hakkasin dekreete, ajalehti ning muid materjale kokku koguma ja pakkima.

Õhtul tuli kirjandus-agitatsiooniosakonda Anvelt koos kahe seltsimehega.

«Võib kaasa võtta?» küsis Anvelt.

Ma andsin pakid üle. Anvelt ütles:

«Varsti saadan teie juurde mõne inimese uute materjalide järele, posti peale ei maksa esialgu loota, see töötab alles viletsalt.»

Ei mäleta enam, kas Anvelt saatis inimesi uute väljaannete järele, kuid mul on meeles, et ma saatsin Tallinna ja mujale Eesti keskustesse ajalehe-, kirjandus- ja lendlehepakke. Tallinnasse läks kirjandus Anveldi nimele.

Ma ei teadnud, mis asjus Anvelt 1917. aasta lõpul Petrogradi sõitis. Alles hiljuti sain teada, et ta käis V. I. Lenini juures ja et nad arutasid sel korral väga tähtsaid küsimusi: Eesti nõukogude riiklust, maadekreedi elluviimise teid Eestis jne.

Minu tookordsed kokkupuutumised Anveldiga Smolnõis olid lühiajalised ja jutt lühike ning puhtametlik. Kuid need on mulle eluks ajaks meelde jäänud. Tähenidas ju Anveldi Smolnõis käimine Nõukogude Eesti vahetut sidet proletaarse revolutsiooni keskusega. Siin, Smolnõis, sai Anvelt juhtnõõre vahetult revolutsiooni juhi V. I. Lenini enda käest.

Minu uus kohtumine Anveldiga toimus aasta pärast ja samuti Petrogradis, kuid mitte Smolnõis, vaid partei Roždestvenski rajoonikomitees, kuhu ta tuli mingeid asju õiendama. Anvelt tundis mu ära ja hakkas mind küsitلهma minu töö asjus — ma juhtisin tol korral selles rajoonis revolutsioonikaitse komandantuuri, mille ülesandeks oli võidelda kontrrevolutsionäärade vastu. Anvelt tundis meie tegevuse vastu suurt huvi. Tekkis elav vestlus, millest võtsid osa ka teised seltsimehed rajoonikomiteest. Tundus, et Anvelt ei küsitlenud meid mitte uudishimu pärast, vaid selleks, et

«kogemusi üle võtta». Teda huvitas sõna tõsisel mõttes kõik — kuidas me võitleme banditismi vastu, kuidas käitume endiste aristokraatidega jne.

Mulle tuli meie jutuajamisel meelde, et Anveldil on kõrgem juriidiline haridus, ja ma otsustasin seda ära kasutada. Asi oli selles, et meil tuli revolutsioonikaitse komandantuuris tegemist teha välisriikide kodanikega ja nendega «endiste inimeste» hulgast, kes välisriikide esinduste kaudu ennast varustasid nende riikide passidega, et päästa oma varandusi ja kõrvale hoida vastuse andmisest Nõukogude organite ees. Mitte alati ei teadnud me, kuidas niisuguste inimestega käituda, et kogemata mitte rikkuda rahvusvahelist õigust, diplomaatilisi norme jne. Anvelt vastas üksikasjaliselt meie küsimustele, tehes meile selgeks paljud rahvusvahelise õiguse küsimused.

Ma arvan, et see vestlus oligi põhjuseks, miks Anvelt 1919. aasta algul, kui eesti punased kütipolgud olid jõudnud Tallinna lähistele, saatis Petrogradi telegrammi, milles palus mind saata Eestimaa Tööraha Kommuuni käsutusse. Nagu ma hiljem teada sain, kavatses Anvelt mind määrata vastutavale tööle rahanduse alal. Kuid järsk muutus kodusõja selle rindelõigu olukorras tegi minu sõidu Eestisse mittevajalikuks.

Rohkem mul Anveldiga kokkupuutumisi ei olnud...

KUULSIN ANVELDI KÕNET

Jaan Anvelt kõneleb Rakveres! See oli põnev eelteade õpetajate seminari viimase klassi õpilasele, kes koos kaasõpilastega oli ärganud poliitilistele huvidele ning ka nõukogude korra sõbraliikult vastu võtnud. Rakvere ei olnud muidu kuigi palju revolutsioonile kaasa elanud. Linn, kus tööstust peaaegu ei olnudki, sai tõhusat tuge Kundast ja Aserist ning isegi maalt.

See oli, kui mälu mind ei peta, 1917. aasta detsembrikuus. Anvelt oli sel pühapäeval pidanud juba pika koosoleku Kundas, kuhu ta nähtavasti oli sõitnud Rakvere kaudu varahommikuse rongiga. Kino «Union» Vaksali uulitsal oli puupüsti rahvast täis. Igatahes ei tundunud seal olevat kõnelejale vaenulikke kuulajaid. Veelgi enam — näis, et kogu saal toetas kõnelejat.

Anvelt rääkis poliitilistest päevaküsimustest. Kõne suuremat osa ei suuda enam meenutada. See oli ettekande laadilt lihtsam kui rida kuulnud kõnesid: ei mingit retoorilist efektitaotlust, pikk ettekanne, mis kestis umbes tunni, oli toonilt jutustamine. Kui muu osa ettekandest meelde ei jäänud, siis oli päevaküsimuste hulgas üks punkt, mis paistis kõigest muust eralduvat. Äsja oli Tallinnas Oleviste kirik Olevi rahvakojuks muudetud, ja sellest oli tehtud vastaste poolt suur usu- ja mõttevabaduse küsimus. Selles küsimuses oli vaja selgus anda.

Anvelt peatus sellel teemal pikalt. Tallinnas on vähearvulistel sakslastel veel kaks kirikut alles, Toomkirik ja Niguliste, ütles ta, ja pühapäeviti on need ikka veel pooltühjad. Sellepärast ei peaks nad hädaldama, kui neilt kolmas suur kirik ära võeti. Aga koosolekuruumidest on Tallinnas väga suur puudus. Kiriku kasutamine ilmalikeks koosolekuteks ei tähenda võitlust usklikte vastu. On selle eest hoolitsetud, et kellegi usulised tunded ei oleks riivatud. Kogudusele anti kaasa kõik kirikuriistad, ja mis usulistest sümbolitest on kirikusse alles jäänud, need kaetakse koosolekute ajaks kinni. Kirik teenis tsaariajal küll riigivõimu, kuid sellepärast ei hakka me mingil juhul usklikte vastu võitlema... Ei tohiks juttu olla rahva usuliste tunnete haavamisest ka Olevi rahvakojuks.

Kõneleja jättis veidi väsinud mulje, kuid ta kõne oli väga selge. Pärast kõnet esitati mõned küsimused, mille vastamiseks Anvelt andis jällegi pikemaid seletusi. Kiriku asju keegi küsijaist ei puudutanud — need olid ettekandest nähtavasti küllalt selgunud.

KUI SUIN ANVELDI KÕNET

Jään Anvelt kõnele Rakvere! See oli põnev esitlase õpetajate seminar, viimase klassi õpilaste kes koos kaareõpilastega oli äratunud poliitiliste huvidele ning ka nõukogu korda sõbralikult vastu võtnud Rakvere ei olnud muidu kuigi palju revolutsioonide karta elanud. Jään kus tõestust peaaegu ei olnudki, seal tõestas tuge Kõneleja ja Anvelt ning isegi maailma. See oli, kui mälu mind ei peta, 1917. aasta detsemberkuus. Anvelt oli sel päripäeval pidanud juba pikka koosoleku Kõneleja kodus ja nähtavasti oli sõltunud Rakvere kaudu varjatud rühma. King «Union» Värske õulilisel oli puudust rahvast täis. Igaüks ei tundunud seal olevat kõneleja vaimulikke kuulajaid. Veerigi enam — nää et kogur saal teostas kõneleja. Anvelt rääkis poliitilistest päävõimalustest Kõneleja suunemata, see ei suuda enam meenutada. See oli ettekande laadil hilisem kui talle kuulunud kõneleja; ei mingit reformilist elektraid. Kõneleja Kõneleja, mis kestis umbes tunni, oli loomilist juttu. Kõneleja Kõneleja üks punkt, mis paistis kõigest muust eralduda, see näis ole Tallinnas Oleviste kirik Olevi rahvakojaüks muidugi, ja sellest oli tehtud vastaste poolt suur ja mõttevaba. Sellest kõneleja. Sellest kõneleja oli vaja seigus anda. Anvelt peatus sellel teemal, Tallinnas on vähearvuliste rahvakojaüks veel kaks kirikut alles, Toomkirik ja Niguliste kirik, ja päripäeviti on need kaks veel pooltühjad. Sellepärast ei peaks nad hädaldama, kui neile kolmas suur kirik ära võeti. Aja koosolekurühmest on Tallinnas väga suur paudus. Kiriku kaardimise liimiliseks koosolekuteks ei tähenda võitlust usklike vastu. On selle eest pooltühjad, et kellelegi usulised tunded ei oleks. Kõneleja Kõneleja, see kaasa kõik kirikutest, ja mis uuritud. Kõneleja on kirikusse alles jäänud, need kaetakse koostööd tänuks. Kirik teenis teasid, kellel rüüvõim, kuid sellepärast ei hakka me mingil juhul usklike vastu võitlema. Kõneleja juttu olla rahva usuliste tunnuste päävõimast ka Olevi rahvakojaüks.

EESTI TÖÖRAHVA RELVASTATUD VÕITLUSE JUHT

Minu isiklik tutvus Jaan Anveldiga algas 1918. aasta jaanuaris, kui mind eesti sotsialistlike sõjaväelaste kongressil valiti Eesti Sotsialistlike Sõjaväelaste Nõukogu liikmeks. See nõukogu muutus peagi Eestimaa Tööliste, Soldatite ja Talurahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee koosseisu kuuluvaks sõjaväeliseks osakonnaks. Samal ajal oli Jaan Anvelt Täitevkomitee esimees. Meie tutvuse algusest alates meeldisid mulle Anveldi tasakaalukus ja põhjalikkus küsimuste lahendamisel, tema äärmiselt väärrikas käitumine kaastöötajatega, sõbralik suhtumine alluvatesse, eriti meisse, noortesse revolutsioonilistesse võitlejatesse.

Mäletan teda ööl vastu 28. jaanuari 1918, kui Eestimaa nõukogu otsuse põhjal arreteeriti kõik parunid üle kogu Eesti. Kogu öö viibis seda aktsiooni juhtiv komisjon eesotsas Jaan Anveldiga Toompea lossi suures saalis. Samasse saali toimetati ka sel ööl Tallinnas arreteeritud parunid. Esimesena talutas minu poolt juhitud punakaardiväelaste kümne meheline salk esimese parunipaari saali. Ilma vastava korralduseta tõin kaasa ka parunile kuuluvad kuld- ja hõbeasjad. Sõnagi lausumata astusin komisjoni laua juurde, avasin kohvri, keerasin selle põhja ülespoole ja heleda kõlinaga kukkus väärismetall Jaan Anveldi ette lauale. Imestusega küsis ta minult: «Mis see siis tähendab?»

«Ainult seda, et koos röövlitega tõin nende pesast ära ka kokkuriisunud varanduse,» vastasin.

«Kes sul seda käskis teha?»

«Ei keegi. Selle küsimuse otsustasin ise.»

Komisjon otsustas väärisesemed saata riigipanka hoiule.

Pärast seda kui Nõukogude Eesti territoorium läks 1918. aasta veebruaris saksa imperialistlike vägede okupatsiooni alla, lahkus suur osa eesti bolševikke ja nõukogude aktiviste oma sünnimaalt. Paljudele neist sai uueks asukohaks revolutsiooni hääl Petrograd. Oli selge, et noorel töörahva riigil seisavad ees veel paljud rasked, verised võitlused rahvusvaheliste imperialistlike ja sisemiste kontrerevolutsiooniliste relvastatud jõududega. Hingetõmbeaja kestus, mille Nõukogude vabariik sai Bresti rahulepingu sõlmimisega, polnud kellelegi teada ja sellepärast kutsus Lenin seda mak-

simaalselt ära kasutama proletariaadi diktatuuri majandusliku ja sõjalise võimsuse tugevdamiseks. See oli pakiline ülesanne ja grupp eesti bolševikke suunduski 1918. aasta märtsis Petrogradis organiseeritud Punaarmee komandöride kursustele. Jaan Anvelt, Jaan Sihver, Rudolf Vakmann, Harald Tummeltau, Paul Leevald ja rida teisi bolševikke (ka nende ridade kirjutaja) hakkasid õppima suurtükiväe komandöride kursustel. Õppustest vabal ajal pidasime tihti vestlusi sise- ja välispoliitilisest olukorrast. Siin andsid vanemad seltsimehed J. Anvelt ja J. Sihver meile, noorematele, edasi oma rikkalikke revolutsioonilise võitluse kogemusi ja teadmisi. Ka suurtükiväeasjanduse õppimisel olid Anvelt ning Sihver noorematele igati eeskujuks.

1918. aasta suvel toimus Petrogradis, Fontanka 2, eesti kommunistide esindajate nõupidamine. Selleks ajaks oli juba selgesti näha, et imperialistlik Saksamaa läheneb kiiresti revolutsioonile. Eesti kommunistide nõupidamine oli pühendatud oma ülesannete väljaselgitamisele ning oma jõudude ümberkorraldamisele selle sündmuse vääriliseks vastuvõtmiseks. Sellel nõupidamisel, millest ka minul oli au osa võtta, kutsus Jaan Sihver, kes pühendas oma suure energia ja tahtejõu eesti kommunistlike kütipolkude ja patareide formeerimisele, kõiki eesti kommuniste arendama veelgi energilisemat tegevust eesti kommunistlike väeosade igakülgselt tugevdamiseks. Ta kaitses seisukohta, et kõige tõhusamaks abinõuks võitluses saksa imperialismi ja sisemaalise kontrrevolutsiooni relvastatud jõudude vastu on tööliste ja talurahva võimsad relvastatud jõud. Nende jõudude moodustamise ja väljaõppe seadis ta eesti kommunistide momendi tähtsaimaks ülesandeks.

Talle vaidles vastu Viktor Kingissepp, kes arvas, et eesti kommunistlike väeosade lõplik formeerimine ja võitlusvalmis seadmine võtab liialt kaua aega ja et vahepeal võib kodanlus Eestis oma võimu maksma panna. Ta toonitas, et selle vältimiseks peavad eesti kommunistid oma töö ja pingutuste pearaskuse üle kandma okupeeritud Eestisse, põranda alla, Tallinna tööliste juurde. Seal, kohapeal, tuli töölishulki kõigi jõududega ette valmistada lähenevate revolutsiooniliste suursündmuste vääriliseks vastuvõtmiseks.

Need kaks näiliselt vastandlikku seisukohta võttis oma sõnavõtus analüüsimisele J. Anvelt. Rahulikult, raudse loogikaga, ilma igasuguse irooniata kellegi suhtes tõestas ta, et eelmised kaks seisukohta ei eita, vaid vastupidi, täiendavad teineteist. Ta rõhutas, et eesti kommunistid peavad Nõukogude vabariigi territooriumil võimalikult suuremat tähelepanu osutama töörahva relvastatud jõudude moodustamisele. Sellest tööst ei tohi ükski kommunist kõrvale jääda. Ühtlasi on nende kohuseks igati arendada ja hoo-gustada illegaalset tegevust okupeeritud Eestis. Veenvalt tõestas ta, et ainult nende kahe ülesande kooslahendamine tagab uuesti nõukogude võimu võidu Eestis.

J. Anvelt sõjakooli kursandina 1918. a.

J. Anveldi tasakaalukus, tema arutluste veenvus aitasid vältida edasise poleemika teravnemist ning tema poolt esitatud õige poliitiline joon sai eesti kommunistide tegevuskavaks.

Oodatud revolutsioon toimuski Saksamaal 1918. aasta novembri algul. Nõukogude valitsus tühistas Bresti rahulepingu, algas Saksa vägede poolt okupeeritud territooriumide, sealhulgas ka Eesti vabastamine. Narva lähisteles koondatud eesti punased väeosad vabastasid teiste Punaarmee väeosade toetusel 29. novembril Narva linna. Lahingus linna pärast langes kangelasena eesti kommunistlike väeosade tulihingeline organiseerija Jaan Sihver.

Järgmisel päeval moodustatud Eesti Tööraha Kommuuni esimeheks ja ühtlasi tema sõjaliseks juhiks valiti Jaan Anvelt. Ta jälgis isiklikult iga väeosa formeerimist ja külastas tegutsevaid väeosi rindel. 3. Eesti kommunistlik patareid, kus ma olin komandöri asetäitjaks, saabus Narva 1918. aasta detsembri lõpul. Patareid oli alles formeerimisjärgus. Meil oli suurtükke, mõnikümmend meest ja paarkümmend hobust. Saabumise päeval külastas meid

Anvelt. Ta määras patarei formeerimise kohaks Rakvere linna. Seal oli vaja täiendada patarei meeskonda vabatahtlikega kuni 240 meheni, mobiliseerida umbes sada hobust ja teostada lahingulist väljaõpet. Mind aga läkitas Anvelt veel sama päeva õhtul Petrogradi sõjaväeringkonna suurtükiväe ülema Bobrištševi juurde kommuuni relvastatud jõududele vajalikke relvi ja laske-
moona hankima. Petrogradis sain asjad kohe korda, kõik kommuuni nõudmised rahuldati ja juba samal päeval võisin ma Narvas Anveldile oma komanderingu tulemustest ette kanda.

1918. aasta jaanuari esimestel päevadel käis Anvelt Rakveres jällegi patareid inspekteerimas ja kiirustas hobuste mobiliseerimist meie jaoks.

Olukord oli vahepeal punastele vägedele ebasoodsaks muutunud. Valgetele vägedele saabusid appi soome vabatahtlikud ja muud palgasõdurid ning jõudude ülekaal muutus valgete kasuks. Nende surve olid punased väed sunnitud taanduma.

3. Eesti kommunistliku patarei koosseis täienes kiiresti vabatahtlikega. Vaevalt suutsime saada vajaliku hulga hobuseid, kui saime käsu: ööl vastu 8. jaanuari asuda Rakverest teele, et Tapa lähistel lahingusse astuda. Me ei olnud veel ei meeskonnaga ega hobustega suutnud ühtki tundi õppust teha. Esimese õppuse said suurtükihobused ja hobusemehed teel rindele. Meeskonna esimene lahinguline õppus toimus aga tegelikul tulepositsioonil, millele asuti 8. jaanuari õhtul.

9. jaanuari varahommikul ründasid valged väed soomusrongide toetusel Tapa alevit. Meie patarei komandör R. Davõdov juhtis tuld raudteejaama veetornist. Heledate helkidena valgustasid ümbrust suurtükkide lasud. Tulevahetus ründavate valgetega muutus ikka ägedamaks. Patarei positsioonilt oli näha sähvatusi meid tulistavatest soomusrongi kahuritest. Need näisid õige lähedastena. Vaenlase soomusrongilt saadetud mürskude plahvatused tihenesid kolmanda patarei taga, tekitamata mingit kahju. Hakkas juba valgenema, kui paljude vintpüsside ja kuulipildujate laskude tihe ragin lähenema hakkas. Õhus oli kuulda püssikuulide vingumist. Käsutasin eelikute hobusemehed sadulatesse ning jooksin aleviku serva majade poole, mille hoovidesse olid paigutatud patarei vööri veokid, et neid sõiduvalmis seada ja hoovidest välja käsutada. Vaevalt aga jõudsin esimese majani, kui nägin mulle vastu jooksvat Jaan Anvelti, kaasas madruseriides mees. Märganud mind, hüüdis Anvelt: «Lombak, vii kiiresti patarei minema, valged tungisid alevisse ja varsti on nad siin!»

Jooksin uuesti patarei juurde. Et vältida noorte ja kogenemata sõdurite paanikassesattumist, hüüdsin: «Seltsimehed! Valged põgenevad! Suurtükid kiiresti eelikutele ja neile järele! Kähku!»

Koos minuga jõudis patarei juurde ka Anvelt. Kibekiiresti hakkasime «pille kotti» panema. Juba jõudiski järjekord viimase mürsukastini. Selle eelikule tõstmine toimus valgete aheliku

tiheda vintpüssitule all. Anvelt hüppas eelikule ja hobused aeti kohapealt galopile. Kuid hobused langesid samas kuulidest tabatuna maha. Inerti jõul kukkus Anvelt lumme. Samas hüppas oma hobuselt patareivanem Udras. Kähku aitasime Anveldi ratsahobusele ja järgmisel hetkel kihutas ta minema. Nii, riskides oma eluga, aitas Kommuuni esimees Jaan Anvelt päästa 3. Eesti kommunistliku patarei hävingust selle esimestel tuleristsetel. Patarei komandör Davõdov jõudis vaatluspunktist kohale alles siis, kui patarei oli jõudnud ohtlikust piirkonnast väljuda.

*

November 1924. Jaan Anveldi juhtimisel valmistati Tallinnas ette proletariaadi relvastatud ülestõusu. Väljaastumise alguseks oli määratud 1. detsembri hommik.

Juba algas 30. novembri õhtune videvik, kui mind Kristiine heinamaale saatis seltsimees Meier-Mats. Teel sinna ja heinamaad läbival teel kohtasime kümneid kahe-kolme kaupa jalutavaid mehi, ilmselt töölisi, nagu nende riietuse järgi võis otsustada. Minu kaaslane andis igaühele neist mingisuguse korralduse. Viimaks tuli kaks meest meiega kaasa. Jõudsimme ühe kraavini, mille kaldale Meier-Mats meid kolmekesi istuma jättis juhtnõore ootama. Ise ta lahkus. Olime vaevalt veerand tundi istunud, kui läbi õhtuhämaruse märkasime meile lähenevat kuuemehelist rühma. Peagi võis näha, et ühel neist oli kaenlas lõõtspill. Jõudnud meie vastu kraavikaldale, jäi rühm seisma. Suur oli minu heameel, kui ma lõõtspilli kandvas mehes ära tundsin Jaan Anveldi. Kähku olin ma jalul ja kraavi kaldal ning — unustanud kõik konspiratsioonireeglid — ütlesin rõõmsa häälega:

«Kas tõesti seltsimees Anvelt ise?»

«Jah, täna meil saladusi ei ole,» lausus Anvelt, andis lõõtspilli ühele oma kaaslastest, sirutas käe minu poole ja käskis: «Lombak, hüppa siia!» Kohe olin üle kraavi ja pigistasin rõõmsalt tema kätt, sest ma polnud juba hulk aega teda näinud. Samas esitles Anvelt oma kaaslasi ja siis sammusime Anveldiga eesotsas juba üheksakesi koondumiskohale, sadulsepp Reimanni majja.

Meie sisseastumisel istus pererahvas eestoas söögilaua taga. Kohkunult tõusis pereisa püsti ja vaatas meid pärani silmil.

«Nõukogude võimu nimel kuulutan selle maja tänaseks ööks rahva omaks,» ütles Anvelt ja, tõstnud rahustavalt käe, jätkas: «Täna viime siin läbi oma koosoleku ja siis lahkume ning ei tülita teid enam. Istuge rahulikult ja jätkake oma tegevust.»

Seejärel kutsus Anvelt mind järgmisse tuppa ja andis korralduse: «Sinu peale panen koondumiskoha komandandi kohused. Organiseeri kohe maja välisvalve nii, et ilma märkamata ja sinu loata keegi siit välja ega sisse ei pääse. Valvele võid seada igaüht neist meestest, kes minuga kaasa tulid, teistest vaid neid, keda ise hästi tunnend.»

Ülesanne oli selge ja selle täitmisele asusin kohe. Peagi hakkasid paksude tekkidega pimendatud akendega koonduskohta saabuma meie võitlussalga mehed. Siia juhatati neid kahe-kolme-kaupa. Kui juba oli kogunenud neljakümne mehe ümber, ütles Anvelt kokkutulnutele: «Seltsimehed! Täna viime siin läbi koosoleku. Seni aga istuge rahulikult ja oodake. Paari tunni pärast, kui kõik on juba kohale tulnud, avame koosoleku ning siis saate teada, milleks me teid kogusime.»

Mulle aga ütles Anvelt: «Sina jätkka oma tegevust seni, kuni sulle pole meie staabist saabunud mõnd uut korraldust.»

Ta surus mu kätt ja lahkus paari seltsimehe saatel. Ülestõusu päeval ma Anvelti ei näinud.

*

J. Anvelti nägin viimast korda 1935. aastal. Olles teenistusasjus Moskvast, otsustasin teda külastada tema töökohas, tsiviillennuväe peavalitsuses. Ootasin sekretariaadis, kuni Anveldi juures lõppes nõupidamine. Tahtsin seejärel kabinetti astuda, kuid minu ja ukse vahele tekkis naissekretär, kes kategooriliselt teatas: «Ei, ei luba! Seltsimees Anveldil on vaja veidi hinge tõmmata!»

«Eks ta või ka koos minuga hinge tõmmata. Usun, et mina teda ei väsita.»

Kuid minu väited ei avaldanud mingisugust mõju. Ootamatult aga avanes kabineti uks ja sealt vaatas välja Anvelt ise. Kohe märkas ta mind ja kutsus: «Tule aga, tule siia, seltsimees Lombak. Juba ammu pole sind näinud. Mul on tõesti heameel, et sa mind vaatama tulid.»

Siis me istusime tema töötoas teeklaasi juures ning vahetasime mõtteid paljude küsimuste üle.

Ja nii jäigi ta minu mälestusse kui inimene, kes viimse hingetõmbeni oli ustav töörahvale ja kes ei kujutanud ette oma elu võitluseta töörahva parema tuleviku eest.

HELGE MÄLESTUS

Jaan Anveldiga puutusin ma kokku esimest korda Leningradis 1918. aastal, kui ta oli Põhja Kommuuni Rahvasasjade rahvakomissar. Mina töötasin siis kooliõpetajana ja mul tuli tema poole pöörduda isiklikes asjus. J. Anvelt oli väga tähelepanelik ja vastutulelik ning aitas mind. Paaril korral kuulsin teda ka kõnelemas Petrogradi Eesti Klubis.

1920. aasta jaanuaris astusin parteisse. 1921. aastal sain koos oma mehe Villem Robachiga, kes oli partei liige 1919. aastast, EKP Keskkomiteelt ülesande opteeruda Eestisse, et seal legaalselt elades partei juhtimisel töötada. Selle ettepaneku saime R. Vakmannilt, kes mind tundis juba 1912. aastast saadik.

Samasuguse ettepaneku — opteeruda Eestisse — olid juba varem saanud mu õde ja õemees, Juuli ja Kristjan Grünbachid. Nad sõitsidki Eestisse. Kuna me Moskvas elasime opteerimiskomisjoni külje all, siis oleks meie parteilvus komisjonile kergesti teatavaks võinud saada. Kasutasime soodsat juhust, komanderingut Taškenti, ja saatsime sealt avalduse opteerimiskomisjonile. Meie taotlus rahuldatigi.

1921. aasta detsembris jõudsime Tallinna ja asusime elama minu vana onu juurde Luise t. 32 (seda maja enam ei ole, selle asemel on laste mängumuru). Ma jäin plekilisse soetõppe ja olin kaua haige. Kui paranesin ja kui meie korteriprobleem lahenes (nimelt suri minu vana onu, kelle korteris meie elasime), sain K. Grünbachi kaudu teate, et partei Keskkomiteel on kavatsus mind määrata konspiratiivkorteris perenaiseks. Ta rõhutas, et sel korteril on suur tähtsus, ta peab olema täiesti kindel, ja sellepärast ärgu meie legaalsest liikumisest osa võtku ega oma meelstust kusagil avaldagu. Ka sõpru ei maksa soetada, et külalisi ei käiks. Nii sai ka tehtud. Grünbachid elasid sel ajal Rannamõisa lähedal, Sõrveküla serval üksikus majakeses, mis algusest saadik oli määratud konspiratiivkorteriks. Seal elasid ja töötasid tihti Otto Rästas ja Hilda Sonberg. H. Sonberg elas ja töötas nädalate viisi seal tagatoas kirjutusmasinal ja magas lakas. Seal käis ka Jaan Anvelt, «Kata» (A. Stein) ja teised seltsimehed, keda õde ei tundnud.

1923. aasta suvel võtsin ma esimest korda Jaan Anvelti oma korteris vastu. Ja sest saadik elas ta meie pool vahel lühemat, vahel pikemat aega kuni 1924. aasta novembrikuu viimaste päevadeni. Iga kord, kui tal oli vaja vaikset ja ustavat töökohta, tuli ta meile ja töötas palju. Ta ütles, et ta ei tunne kusagil ennast nii julgena kui meil. Ja see oli ka tõesti nii — meie peal ei olnud mingit kahtlust kommunistidele kaasatundmises, sest meie olime ju «optandid».

J. Anvelt ei andnud meie aadressi mitte kellelegi peale V. Pussi (Hammeri), kes ka vahel meie pool elas. Meil käis vahel «Kata», keda J. Anvelt meile tutvustas lihtsalt kui «Ali». J. Anvelt oli hea konspiraator, kes rangelt kinni pidas kõigist konspiratsioonireeglitest. Ta ei väljunud korterist kunagi enne videvikku, vaid sel ajal, kui lambid tänaval veel süütamata. Kortерis oli ta äärmiselt vaikne, ta ei suitsetanud, ja kui juhtus keegi ettetuppa tulema, kadus ta kohe vaikselt nurka, kapi ja ahju taha.

Kord juhtus siiski, et ta ei jõudnud kaduda. Üks majas elav vanem naisterahvas tuli asja pärast minu poole, kiitis minu hiljuti pandud tapeeti, siis aga ütles, et «ma vaatan, missugused tapeedid sul teises toas on», ja krõpsti — lükkas ukse vahevaiba eest ära. Anvelt ei olnud kuhugi läinud, vaid istus rahulikult sohval, arvates, et naine kohe ära läheb. Kui see ukse vahelt sisse vaatas, tõusis Anvelt üles, tegi viisaka kummarduse ja istus sohvale tagasi. See tädi tegi mulle poolnaljatades märkuse, et «võtad kavaleri vastu, kui mees töö on». Ma rahustasin teda, et see on meie ühine tuttav ja ootab mehe kojutulekut.

Anveldil oli korteri võti ja ta tuli vahel öösel või öhtul hilja, kui meie juba magasime, ilma koputamata. Kord juhtus, et kui ta kella ühe paiku meile ilmus ja parajasti võtit lukuauku toppis, ilmus naaberkorteri perenaine ühisesse koridori ja nägi teda. Jaan jäi rahulikuks, tegi viisaka kummarduse, ütles «tere öhtust» ja tuli sisse. Hommikul rääkisin ma naabrinaisele, et eile käis meie pool Rannamõisa kooliõpetaja, läks öhtul teatrisse, ja et ta meid hilja ei tülitaks, andsime talle võtme kaasa. Õepojad käisid Rannamõisas koolis ja seletus oli väga tõenäoline.

Kui Anvelt esimest korda meile tuli, oli meie poeg umbes poolteise-aastane. Kui ta hommikul ärgates nägi võõrast onu sohval magamas, küsis ta, kes see on. Ma seletasin talle, ise tõsiselt silma vaadates: «Pea meeles — meil ei ole kedagi. Ära kunagi küsi ega räägi sellest.» Ja nii ta ka tegi, kunagi ei küsinud ta enam ja kellelegi ei rääkinud ta «onust», kes meil käib. Anvelt ütles mulle kord: «Ma armastan väga lapsi ja Edvin on nii tore poiss, aga ma siiski ei tee temaga tegemist, olgugi et mängiksin temaga vahel meelsasti. Nii on parem.» Kuid poiss kasvas ja taipas peagi ise, et sel onul tuleb end teiste eest peita. Kui meile külalised tulid, mis küll harva juhtus, siis läks poiss tagatuppa ning näitas käega ja silmadega, et peida ära, sealjuures sõna lausumata.

Anvelt andis mulle mitmesuguseid ülesandeid: vahel tõlkisin mõnda brošüüri või artiklit, viisin kirju ja mõnikord ka lendlehti, muretsesin kortereid. 1924. aasta suvel tegi Anvelt mulle ülesandeks otsida Tallinnas 2—3-toaline korter Grünbachide jaoks ja varustada see pruugitud mööbli kauplusest ostetud mööbliga. Grünbachide Rannamõisa korter oli väike ja mööblit vähe.

Ma leidsin Kadaka teelt nr. 9 korteri, millel oli palju häid omadusi. Maja vastas oli lage heina- või karjamaa, maju ei olnud. Korter oli teisel korrusel. Alumisel korrusel oli ka ainult üks korter. Korter oli kolmetoaline. Esimene tuba ukse juures jäi Anveldi kasutada; seal elas ta viimasel ajal iseäranis sageli ja töötas palju. Selles korteris toimus 29. novembril 1924 EKP Keskkomitee ja EKNÜ Keskkomitee ühine nõupidamine pataljoni ja roodukomandöride osavõtul, kus moodustati Sõja-revolutsioonikomitee ja otsustati alustada ülestõusu 1. detsembril.

1. detsembri ülestõusu ettevalmistamise ajal andis Anvelt meile õega palju ülesandeid. Me valmistasime punaseid lippusid, üks neist oli suur — see pidi heisatama Pika Hermani torni. Et suure hulga punase riide ostmisega mitte kahtlust äratada, ostsime valget riidet ja värvisime selle kodus punaseks. Et mõnedel grupijuhitidel ei olnud taskukella, siis saime ülesande osta neid ja kontrollida nende käiku, et ülestõusu algus oleks üheaegne ja täpne. Meil tuli ka muretseda rakette. Ostsime neid Pikalt tänavalt, mis oli sel ajal ainus kauplus Tallinnas, kust neid osta sai. Müüja küsimuse peale, misjaoks me neid talvel ostame, seletasime, et sõidame maale pulma ja seal tahetakse «feiertärki» teha. Pomme kandisime, nagu tegid seda teisedki naised, Lutheri vabrikus tehtud vineerist kohvrites.

Anvelt andis ka meie emale mõningaid ülesandeid. Enne 1. detsembrist saatis Anvelt kord hilja õhtul ema midagi kellelegi seltsimehele edasi andma, ja nimelt Balti raudtee äärde heinamaale. Ema ütles mulle pärast imestunult, et seal raudtee ääres oli päris suur liikumine, suurem kui päeval. Raudtee läks sel ajal lagedast heinamaast läbi. Nüüd on seal aga linna majad.

Mul tuli enne 1. detsembrist veel mõni konspiratiivkorter muretseda. Tuli vaba, üürile antav korter üürida «oma venna» jaoks, kes mõne päeva pärast sisse kolib. Kohti ma enam ei mäleta — linn on nii palju muutunud, et neid uulitsaid enam ei olegi. Ühe korteri muretsesin ma kuhugi Tondile, kust Tondi kasarmud kätte paistsid ja kuhu pidid kogunema need, kes läksid Tondi kasarmuid vallutama. Kas seda korterit kasutati, seda ma ei tea.

«149 protsessi» ajal oli Anvelt meil ja töötas, kui ilmus «Kata» ja teatas J. Tombi kohta tehtud kohtuotsusest. «Kata» ütles, et noored on valmis silmapilk välja astuma, antagu ainult luba. Anvelt ütles, et see on võimatu: ettevalmistused pole veel kõik tehtud ja pealegi on protsessi puhul linn täis politseinikke ja

nuhke ning ülestõus läheks kindlasti nurja. Kuid J. Tombi saatust elas Anvelt väga raskelt üle. Ta istus tükk aega, käsi otsa ees, ja kui ta käe ära võttis, nägin, et ta nägu ja otsmik olid higipisarais. Kuid ta kordas, et välja astuda ei tohi, ei või.

Viimane kord enne 1. detsembrit, kui Anvelt meie pool oli, ütles ta mulle, et mu mees Villem astub ühes teistega välja, nimelt viib ta võitlussalga lennuväeüksust vallutama ja läheb koos K. Grünbachi ja I. Pildiga. Kuid mina pidin koju jääma ja seks ööks enda juurde võtma õepojad, kes ei võinud oma koju jääda. Peale selle jäi minu juurde kaunis suur hulk pomme, mille järele pidi tulutama, kui lahingus neist puudu tuleb. Niisiis pidin ma koju jääma ja raskelt läbi elama selle öö: esiteks ootus ja lootus ja siis hommikul meelega, et kõik nurja läks, teadmatust mehe ja seltsimeeste saatuse suhtes. J. Targama, kellel sel ööl olid ka mingid ülesanded, mida ma ei tea, tuli hommikupoole paar korda minu poole ja informeeris olukorrast linnas. «Kata» tuli 2. detsembri hommikul minu juurde ja ütles, et ta oli Balti jaamas ja nägi Anvelti viimast korda, kui ta teiste seas võitles jaamahoonesse tungiva regulaarväe vastu. Ta ei teadnud siis Anveldi saatusest. Ise ta pääses reisijate sekka ja sai sealt pärast tulema. Minu mees langes lahingus lennuväljal.

Tulid rasked ja kohutavad ajad. Anveldi ja «Kata» saatusest sain ma teada hiljem Alma Targama kaudu. Temalt sain ma ka Keskkomitee käsu, et ma pean Eestist lahkuma, katsugu ma ainult välispass saada, viisa ma saan.

See läks mul korda alles 1925. aasta aprillis.

Nõukogude Liidus töötasin ma 1928. aastal Žukovski-nimelises Lennuväe Akadeemias, kus J. Anvelt oli komissariks. Anveldi autoriteet oli väga suur ja seda mitte ainult kursantide, vaid ka teenindava personali hulgas. Ma olin seal naistetöö organisaator ja mulle rääkisid koristajad ja naistenijad Anveldist väga kiitvalt kui lihtsast ja vastutulelikust poliitjuhist. Kuid ta oli ka väga nõudlik, kindel ja printsiipiaalne. Üks niisugune küsimus oli, nagu mäletan, akadeemia õppekursuse kestuse küsimus, mille puhul Anvelt kindlalt läbi viis õiget joont.

Nõukogude Liidus viibides tegi Anvelt pidevalt tööd Eestimaa töölisliikumise heaks. Ta õpetas ja informeeris Eestist tulnuid ja Eestisse minevaid seltsimehi ning andis neile juhtnööre tööks põranda all. «Kommunistis» ilmusid tihti Anveldi artiklid. Seda ma tean sellepärast, et Otto Rästa naisena ma nägin ja kuulsin, et J. Anvelt ja O. Rästas iga «Kommunisti» ilmumise eel mõtteid vahetasid ja otsustasid, kes ja mida keegi pidi kirjutama. Kontakt nende vahel oli kirjalik ja suusõnaline. Vahekord vanade võitluskaaslaste — Anveldi, Rästa, Vakmanni, Pöogelmanni jt. vahel oli üldse väga südamluk ja neid sidus ühine eesmärk — Eesti tööliklassi vabastamine kapitalismi ikkest ja nõukogude võimu kehtestamine Eestis.

TA OLI TÄHELEPANELIK JA OSAVÕTLIK

1918. aasta septembri lõpul või oktoobri algul komandeeriti mind Uraali rindelt Petrogradi punaste komandöride kursustele. Kohale jõudes läksin 1. Tallinna Eesti Kommunistliku Kütipolgu 2. pataljoni staapi, mis asus kusagil praeguse Vitebski vaksali lähedal. Siin kohtusin esimest korda Jaan Anveldiga.

Sel ajal kui mul oli jutt staabis viibivate seltsimeestega — toas olid Aleksander Jea, Jaan Kasemets, Jaan Ikmelt ja vist ka Jüri Rästas —, astus sisse pikka kasvu sõjaväelane, seljas uus komandörisinel. Tervitanud ja end tutvustanud, hakkas Anvelt meie vestlusest osa võtma. Saanud teada, et ma tulin Uraali rindelt kursustele, märkis ta rahulolevalt:

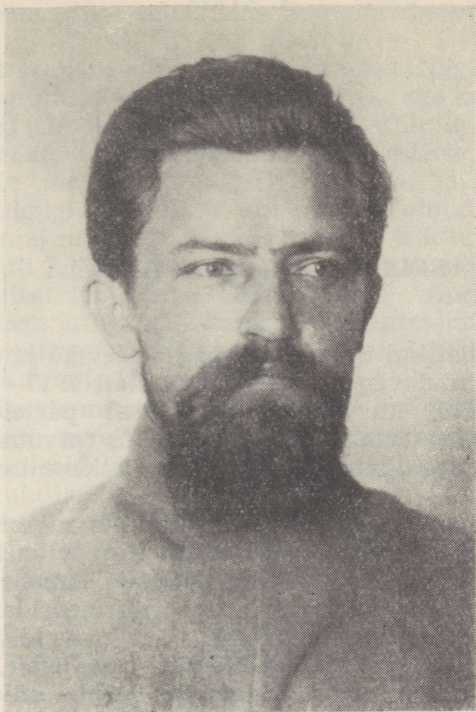
«Väga hea! Meil on uut komandöride täiendust väga vaja.» Ja lisas nagu muuseas: «Varsti võtame kõik osa oma sünnimaa vabastamisest...»

Anvelt küsitles mind kaua Uraali rinde olukorra ja sealsete väeosade komandöride kohta. Ta tundis huvi ka minu elu vastu — kust kandi mees ma olen, mis elukutse mul on jne. Eriti huvitas teda, kuidas Uraali rindel tegutseb eesti meestest koosnev suur-tükiväe patareid, mille ta oli ise formeerinud, ja kuidas elab patareid komandör Heinrich Teder.

Teine kohtumine Jaan Anveldiga oli mul 1919. aasta jaanuari alguses Narvas Eesti Tööraha Kommuuni nõukogus, kuhu mind suunas 1. Tallinna Kommunistliku Kütipolgu staap. Sel ajal tungisid meie väed hoogsalt peale Tallinna suunas. Pealetungivatel vägedel oli tõsine vajadus täienduse järele. Sellest oli meil juttu Anveldiga, kes juhtis Kommuuni Nõukogus ka sõjaasjandust.

J. Anvelt tegi mulle ülesandeks sõita Võrru ja andis kaasa väärtuslikke nõuandeid, kuidas uute väeosade formeerimist kiirendada. Võrus formeeriti tol ajal Võru kommunistlikku polku, mis hiljem ümber nimetati 5. Eesti Kommunistlikuks Kütipolguks. Võrus määrati mind 4. roodu komandöriks. Selle polgu koosseisus ma sõidisingi valge-eestlaste ja interventide vägede vastu.

1919. aasta mai alguses sain ma raskesti haavata ja mind toimetati Marienburgi jaama. Anvelt oli tol korral Marienburgi vägedegrupi revolutsioonilise sõjanõukogu liige; vägedegrupi koman-

J. Anvelt sõjakomissarina 1920. a.

döriks oli August Kork. Anvelt külastas mind ja palus sanitaarrongi ülemat doktor Sikku, et mulle antaks kõikvõimalikku arstiabi ja tagalasse saabumisel pandaks võimalikult paremasse hospitali. Anveldi tähelepanelikkus liigutas mind sügavalt.

Rohkem ma Anveldi ei näinud, kuid mul tuli kaudselt osa võtta ühest episoodist tema elus. 1921. aasta augustis sain koos piirivalve jaoskonna ülema V. Bredisega ülesande ette valmistada tingimused, et üks Eestimaa Kommunistliku Partei juhte, keda saadeti Eestisse illegaalsele tööle, saaks võimalikult hõlpsamini üle piiri minna. Me tegime kõik, mis meie poolt teha sai. Varsti saime teada, et kõik läks hästi korda...

SELLINE OLI JAAN ANVELT

Jaan Anveldist kui ühest Eestimaa bolševike ja kogu töörahma juhust olin kuulnud väga palju juba aastail 1917—1918. Hiljem, aastail 1919—1920, kui ma olin illegaalsel parteitööl (töötasin V. Kingissepa sekretärina), oli mul võimalus tutvuda ka J. Anveldi artiklite ja kirjadega, mis ta saatis EKP Keskkomiteele V. Kingissepa nimele.

Isiklikult tutvusin J. Anveldiga 1921. aasta suve lõpul. See juhtus nii. Läksin Kingissepa käsikirjadega Uku tallu. Seal sain trükiladuja Kaasiku (T. Pärna) käest teate, et Anvelt on saabunud. Minu ülesanne oli Kingissepa sellest informeerida. Kui ma Uku talust tagasi tulin, ütles Kingissepp, et ta Anveldi tulekust teab ja on juba temaga kokku saanud. Nädalat kaks peale seda tulin ühe ülesande täitmiselt ja nägin Kingissepa juures külalist, kes istus laua taga ja kirjutas. Kingissepp tutvustas meid — oligi Anvelt. Tõusis pikk mees ja teretas. Ning toanurgas jätkati kirjutamist. Olin väärinud vaid üheainsa pilgu tema terashallidest uurivatest silmadest.

Esimene mulje Anveldist? See oli väga meelde jääv. Kõrget otsmikku, kühmuga sirget nina ja tugevat esiletükkivat lõuga raamistas piklik näoovaal ja tugev sõnakuulmata tumeblond juustekahl. Kuid kõige selle taga võis näha nii põlist eesti maameest kui ka sirge rühiga sõjameest.

Sellele «valjule mehele», ütles Kingissepp mind kõrvale kutsudes, olevat vaja puhast pesu ja korralikku sööki. Nende ülesannetega tulin kiiresti toime.

Konspiratiivkorter, kus tookord asusime, näis Anveldile ebariilikuna, sest see asus surnuaiavahi majas. Kuid peagi veendus ta, et koht oli hästi valitud: peale vaikivate haudade ning raugastunud peremehe ja tema naise polnud meid keegi kuulmas-näemas. See oli juudiusu surnuaed, matuseid toimus harva ja üldse liikus inimesi siin vähe. Surnuaiavahi teada oli V. Kingissepp «riigi viha alla sattunud kirjanik» Anton. «Kata» (s. o. nende ridade autor) käib siin kui «kirjaniku sugulane» vabalt sisse ja välja ning hoolitseb «kirjaniku» eest. Pererahvast võis usaldada, sest nad varjavad «kirjanikku» truult ja hoolikalt oma üle raudtee elava naabri

ja sõbra, klassiteadliku seltsimehe Sommeri soovitusel ja erilisel vastutusel.

Anvelt elas seekord siin õige vähest aega. Nägin, et Viktor oli kui teiseks muutunud — julgust ja muhelust, aga ka hoolt ja muret hõõgus tast noil päevil. Eestimaa Kommunistlikule Parteile ja isiklikult Kingissepale oli Anveldi asumine Eestisse tähtsaks sündmuseks. Anvelt tuli Kominterni III kongressi ja Lenini värskete juhenditega. Olgugi et Viktor oli Jaaniga olnud alalises kirjavahetuses, polnud nad peaaegu kolm aastat isiklikult kokku puutunud. Nüüd tuli kõik parteiorganisatsiooni saavutused ja äpardused arvustustulest läbi lasta. Ühine töö ja sõprus sidusid neid juba 1907. aastast, ja see eeldas teineteise suhtes suurt nõudlikkust, vastutust ja kohustust. Mõlemad nad kandsid ju ühtemoodi masside usalduse ja tohutu töö koormat.

Tollal oli Keskkomiteel kasutada väga hea korter Kadaka teel Poliševski majas. Anvelt elaski rohkem seal. Tema kasutada oli ka veel teisi illegaalseid varjupaiku: Proomanni talu Lagedil, Niinemetsa maja Arukülas jt.

Poliševski majas oli pörandaaluste käsutada kolm tuba. Maja teises tiivas elas pererahvas, kelle ülesandeks oli toiduvalmistamine ja vajaduse korral ka sidepidamine pörandaaluste vahel.

Enne ja pärast EKP II kongressi oli siin sagedasti suuremaid nõupidamisi Keskkomitee liikmete vahel. Siin tuli mul korduvalt kohtuda ka J. Anveldiga. Mäletan tavalist pilti: Viktor istub esimeses toas kirjutusmasina taga, Anvelt aga kõnnib samas toas ühest seinast teise, mõlemad erutuvad ja vaidlevad selle üle, millest kirjutavad.

Teises toas töötasid O. Rästas ja R. Vakmann, kes lahkus Eestist 1921. a. oktoobris. Kolmandas toas tegi tõlke- ja šifreerimistöid Hilda Sonberg; tihti olin talle seal abiks. Kirjutusmasinate klõbinas ja hääldesuminas toimuski kongressi ettekannete kooskõlastamine, sageli ka teeside koostamine, Riigikogu seaduseelnõude ning igasuguste juhiste väljatöötamine jne.

Kommunistliku Internatsionaali III kongressi poolt püstitatud loosung «Massidesse!» tuli lahti mõtestada ja ellu rakendada. Olgugi et enamus organiseeritud töölisklassist oli Kommunistliku Partei mõju all, seisis nüüd peamine ülesanne sidemete loomises massidega ja partei mõju järsus suurendamises töörahva hulkadele, et võitluse kaasa tõmmata kehv- ja kesktalurahvast, maatöölisi, kalureid, käsitöölisi, väikeametnikke jne. Anvelt ei tegelnud mitte ainult uute meetodite leidmise ja selgitamisega, vaid oli rangelt järjekindel ka nende rakendamises.

J. Anveldi otsesel osavõtul töötas EKP Keskkomitee 1922. aasta lõpul ja 1923. aasta algul välja Töörahva Ühise Väerinna 12 nõudmist, rea seaduseelnõusid kommunistliku riigikogurühma jaoks, Tallinna Tööliseühisuste Kesknõukogu avaliku kirja tööerakonnale

ja sotsiaaldemokraatlikule parteile töörahva valitsuse moodustamise kohta. Need EKP Keskkomitee dokumendid otsustati laia avalikkuse ette tuua. Partei seisukohtade propageerimine otsustati anda kõige klassiteadlikemaile legaalsele töölisorganisatsioonidele.

J. Anveldi initsiatiivil hakkas ilmuma legaalne kommunistlik ajaleht, mille juhiks jäi EKP põrandaalune Keskkomitee. Ajalehe kaudu avanes hea võimalus selgitustöö tegemiseks laiades töörahva hulkades. Anvelt toonitas, et nüüd peab põrandaaluse trükisõna «vabadusest» loobuma ja legaalses ajalehes poole suuga rääkima, et peab isegi toetama väikemaapidajaid nende väikekodanlikes nõudmistes ja minna, kui vaja, ka ühises väerinnas teiste parteidega. Võitluses laiade masside igapäevaste murede eest ei tohi muidugi hetkekski unustada, et ajalehe kaudu peame kasvatama laiades töörahva hulkades klassiteadlikkust ja võitlustahet. Võitluses päevanõudmistest eest ei tohi lõppsihti unustada. Nii õpetas Anvelt.

EKP võitlus Töörahva Ühise Väerinna 12 nõudmistest eest andis häid tulemusi, mis eriti ilmnis järgneval aastal Riigikogu ja omavalitsusasutuste valimistel, kus sotsiaaldemokraatliku ja isesotside parteide, osalt ka tööerakonna partei esindused valimistel rängalt kaotasid, kuna TÜV sai juurde uusi tuhandeid tööliste ja väikemaapidajate hääli, kes varem toetasid reformistlikke parteisid.

1922. aasta mai tõi meie parteile koos enneolematu võimsa maidemonstratsiooniga kaasa ka ränga kaotuse: kodanlikel võimudel läks korda tabada ja hukata Viktor Kingissepp.

Äärmist nõrdimust ja viha Kingissepa tapjate aadressil loeme Riigikogu Kommunistliku Rühma arupärimisest valitsusele, mille kirjutas J. Anvelt:

«Eestis läks oktoobris 1917. aastal võim nõukogude kätte ilma püssipauguta ja veretilgata. Nõukogude valitsuse esindajad ei tarvitanud isegi kõige aktiivsemate kontrevolutsionääride vastu valjusid abinõusid. Nii mõistis tööliste kohus Konstantin Pätsile ainult kaks kuud aresti, Jaan Tõnisson vabastati vahi alt.

Tapetud Viktor Kingissepp oli, kes nende kaitseks välja astus, kes nüüd tööliste kontide murdmise üle uhkustavad...

...Ja selle mehe, kes ilma vähema majandusliku huvita, ennastsalgavalt oma parema arusaamise järele valitsuse ülekohtu ja vägivalla vastu võitles, needis kaitsepolitsei poolalasti raudu ja tiris nagu suurema kurjategija väljakohtu ette — kiirusega, mille poolest Eesti vabariigi bürokraadid ja politseinikud mitte tuntud ei ole, kui tarvis on kohut mõista parunite ehk Vené tsaari trooni ülesupitajate üle.

Viktor Kingissepp surmati vähem kui 24 tunni jooksul ära, kuna süüdistus, mille põhjal see otsus tehti, on irvitamine kõige elementaarsema õiguse ja korra üle.»

EKP III kongress 1922. a. Teises reas vasakult neljas (mütsiga) J. Anvelt.

Viktor Kingissepa reetmine Linkhorsti poolt tõi endaga kaasa EKP põrandaaluse trükikoja rüüstamise, paljude põrandaaluste korterite paljastamise, nende peremeeste arreteerimise. See oli raske hoop illegaalse aparadi tööle. Kuid tänu EKP Keskkomitee liikmete, eriti J. Anveldi ja O. Rästa energilisele tegevusele organiseeriti uued korterid, uus trükikoda, uued sidemed.

Esimene pikem jutuaajamine oli mul Jaan Anveldiga 1922. aasta suvel. Et mul oli mõningaid kogemusi trükiasjanduses, siis tehti mulle ülesandeks hakata trükkima EKP illegaalset häälekandjat «Kommunist». «See on raske ja väga vastutav ülesanne,» ütles J. Anvelt, «kas saad sellega hakkama?» Vastasin, et püüan. Ta andis käsikirjad ja ühe saatja, kellelega sõitsime Raplasse. Primitiivse varustuse ja suure raske rulliga trükikoda asus Rae vallas Mihkel Salmi talus. Selliste vahenditega oli töö aegaviitvam kui Uku talus asunud trükikojas. Lisaks tuli endal käia Tallinnas käsikirjade järel. Ka korrektuur tuli endal teha. Järgmine kord Anveldiga kohtudes oli ta rõõmus, et «Kommunist» juba ilmus. Samas lisas ta: «Peaks vältima trükitehnilisi vigu, hoolsamalt jälgima, et tähed välja ei langeks ja kiri nii segane poleks.» Teadsin isegi, et kvaliteet on halb, kuid tähed olid ebaühtlased ja paber krobeline. Lubasin teha, mis võin. Hiljem neist puudustest enam juttu polnud.

Nüüd, seoses järjekordse lehe või üleskutse trükkimisega, oli mul võimalus J. Anvelti kaunis tihti näha. Temale oli iseloomulik oskus veenda inimesi, neid uskuma panna, et kommunistile pole ületamatuid raskusi. Minule tegi ta ülesandeks rohkem ja järjekindlamalt lugeda poliitilist kirjandust, eriti tutvuda töölisnoorsoo liikumisega nii Eestis kui mujal. See soovitus polnud juhuslik. Hiljem sain ülesande kirjutada selle kohta artikli. Trükiladuja polnud enam üksnes trükiladuja. Usk oma võimetesse oli märksa suurenenud.

Jaan Anvelt oli nõudlik nii enese kui ka teiste suhtes. Mäletan, et ükskord hiljem, 1923. aasta sügistelvel, saime teada, et trükikoda, mis asus seekord Tartu maanteed mööda umbes 35 kilomeetrit linnast väljas, ähvardab oht. Sain Anveldilt korralduse minna kohe teejuhina seltsimeestega kaasa ja paigutada materjalid varjatumasse kohta. Oli tuisk ja ainsa õõga tuli mööda libedat teed sinna ja tagasi maha marssida ligikaudu seitsekümmend kilomeetrit. Vahepeal tassisime veel käsipressi ja tähekaste. Kui tagasi linna jõudsimel, olime äärmiselt väsinud, kuid ülesanne oli täidetud.

Karm ja nõudlik oli J. Anvelt küll. Ent kaaslaste suhtes oli ta alati abivalmis. Mäletan, et kohtasin juhuslikult 1922. aasta sügisel Paldiski maanteel Alide Sommerit, kes oli vahepeal koos vanematega vanglas olnud selle eest, et nad varjasid oma elukohas Liival põrandaaluseid — Kingisseppa, Anvelti, Tederovi-Sommerit jt. Alide jutustas, et ta olevat kohtuprotsessini vabaks lastud, vist aidanud selleks kaasa ta seletus, et on noor ega tea üldse midagi sellest, mida isa tegi. Kuid ohtlik oli tal ikkagi Eestis olla, ja ta palus mind, et annaksin Anveldile edasi kirja andmete ja palvega aidata kaasa tema põgenemisele Nõukogude Venemaale.

Arreteeritute perekonnaliikmetega oli ohtlik sidet pidada — neid võidi jälitada. Pärast vastavaid ettevaatusabinõusid läksin siiski Anveldi juurde ja andsin kirja edasi. Ta rõõmustas, et sai teateid seltsimeestest. Tänu temale pääseski Alide õnnelikult üle piiri.

Anveldi pilgu eest ei jäänud midagi varjule, mis puudutas parteiorganisatsiooni tegevust ja konspiratsiooni. Tal oli tugev mälu, ta teadis sadu aktiviste nimepidi. Ja mis eriti hinnatav — ta tundis ka vaenlasi hästi. Kartmatus, rahulikkus, oskus võtta vastu ajutisi kaotusi paanikata, omandada kaotustest kogemusi edasiminekuks — niisugune oli Anvelt.

Vladimir Iljitš Lenini surma puhul ja paar päeva pärast Eesti töölisorganisatsioonide massilist rüüstamist kirjutas Anvelt EKP ja EKNÜ Keskkomitee ühise üleskutse «Kogu Eesti töörahvale», millega deklareeris Eesti kommunistide ustavust marksismi-leninismi õpetusele ja kutsus töötajaid selle lipu all veelgi energilisemalt jätkama võitlust kodanliku korra kukutamiseks. «Mitte lasta endid segi paisata ja mitte peatuda, vaid edasi võidelda, korraldada valit-

sevatele kildkondadele ja nende toapoistele igal sammul vastupanekut.»

Ja varsti pärast kodanluse terrori algust hakkas töörahva koosolekutel ja demonstratsioonidel kostma nõudmine, et kodanlikule vägivallale tuleb vastata proletaarse vägivallaga.

Mäletan Anvelti neil 1924. aasta kevadpäevadel paljudel nõupidamistel Valter Kleini ja Voldemar Pussiga Vakkeri korteris või EKNÜ Keskkomitee aktiiviga metsas või heinaküünides. Olin siis juba EKNÜ Keskkomiteesse koopteeritud liige ja seepärast oli võimalus neil nõupidamistel viibida.

Omavahelistes vestlustes V. Kleiniga rääkis Anvelt algul vähe, rohkem kuulas. Klein kirjeldas sagedasti väga huvitavalt ja piltlikult sündmusi, mis iseloomustasid tööliste ja töötatöoliste aktiivset väljaastumist ja protestide tõusu üle maa. Tal oli alati hea informatsioon, mida ta sai arvukatelt aktivistidelt. Ta rääkis, kuidas rahva seas liigub hüüe: «Nii enam edasi kesta ei saa!», missugune on meeoleu kasarmutes. Kleiniga vestlust lõpetades juhtis Anvelt tähelepanu puudustele ühes või teises töölõigus.

Paralleelselt tavalise selgitus- ja agitatsioonitööga oli teoksil minule seni tundmatu töö, millega tegeles erigrupp V. Kleini juhtimisel. See oli vastase aktiivsete jõudude väljaselgitamine, revolutsiooniliste võitlusrühmade organiseerimine ja õpetamine. Minule oli see ärevust tekitav ja uudne asi. Kuid Anvelt ja Klein näisid olevat selle tööga harjunud, paistis, et see ongi nende päristöö, — niivõrd rahulikult ja oskuslikult valmistati ette töörahva relvastatud ülestõusu.

Anvelt ütles, et sügavale põranda alla parteiorganisatsiooni juurde tuleb luua punakaart, see relvastada ning sihiks seada peakaotanud ja raevutseval reaktsioonil relvad käest kiskuda. Samal ajal aga on vaja laiu töörahva hulki avalike töölislehtede kaudu võimuvõtmiseks ette valmistada, nii et nad hakkaksid sündmusi riigis vaatama ja mõistma uuest, s. t. ülestõusuks ettevalmistamise aspektist.

Kuigi Eestimaa Kommunistlikul Parteil oli suuri relvastatud võitluse kogemusi juba aastaist 1917—1918, oli olukord 1924. aastaks tunduvalt komplitseeritum. Tuli osata ära kasutada iga võimalust, et järjest kasvavat ja tõusvat töörahva protesti- ja vastuhakkamise-lainet õigesse suunda juhtida.

3. augustil toimus Vaksali puiesteel äärmiselt raevukas töörahva sõjavastane demonstratsioon. Seda ründavad ratsapolitseinikud said tunda tööliste vägevat rusikat. Neile sadas kaela kive ja kaid. See demonstratsioon, mis lõppes taas hulga aktiivsete võitlejate aresteerimisega, viis EKP juhtkonna arvamisele, et tuleb ajutiselt loobuda demonstratsioonidest, hoida jõude otsustavaks momendiks, mis õige varsti saabub.

Mäletan neid oktoobri- ja novembrikuu päevi, mil ülestõusu ettevalmistamise õhinas koostasime J. Anveldiga mitmesuguseid

eesti- ja venekeelseid šifreid Keskkomitee liikmete omavahelise sideme pidamiseks. Meeles on ka see, kuidas avaldasime hulga üleskutseid töörahva eri kihtidele: naistele, noortele, sõduritele, madrustele, talupoegadele jne. Neis üleskuteses andis EKP juhtnõore ja ülesandeid ülestõusu puhuks.

Ligines «149 protsess». EKP Keskkomitee eesotsas J. Anveldiga pidas poliitvangidega tihedat sidet, tehes ettevalmistusi kaagi-kohtu paljastamiseks ja väljanaermiseks kohtusaalis. Mäletan, et Anvelt toimetas minu vennanaise kaudu minu vennale Aleksandri- ja ta kongikaaslastele vangimajja pika šifreeritud kirja. See oli üks juhenditest, mis aitas poliitvange protsessiks valmistuda.

Kui kaebealuseid poliitvange kohtusse konvoeeriti, oli kogu Tallinn ärevil ja tänavad tulvil rahvast. Eriti palju oli inimesi Tartu maanteel, kus politsei oli sunnitud endale väevõimuga teed rajama.

J. Anvelt teadis, et massid ootasid ülestõusu sel päeval. Kuid ta teadis ka seda, et Tallinna politsei ja kaitseliit olid sel päeval teiste linnade politsei arvel suuresti tugevdatud.

Nagu teada, tähistasid «kaebealused» selle protsessi algust «Internatsionaali» laulmisega, kusjuures kõik saalisviibijad püsti tõusid. Ähmi täis kodanluse «protsessimeistrid» ei kannatanud ei seda ega ka kaebealuste edaspidist mehhist käitumist välja ja hukkasid oma raevus töörahva armastatud juhi ja kaebealuste peamehe Jaan Tombi. See metsik akt kodanluse poolt näitas töörahvale uuesti, et metsistunud kodanluse vastu ei saa välja astuda mitte mingil muul viisil kui ainult sõjariistus.

Protsess lõppes. Töörahva paremad pojad ja tütreid mõisteti paljudeks aastateks vanglamüüride vahele. Kodanlus rahunes, sest ta lootis oma julgeoleku kindlustatud olevat. Aga ta eksis rängalt, kuna just nüüd otsustaski EKP Keskkomitee ülestõusu alustada.

Iial ei lähe mul meelest 1924. aasta 29. november. Selle päeva õhtul toimus Kadaka teel Grünbachi korteris aktiivi nõupidamine. Anvelt, väliselt äärmiselt rahulik, kuid tavalisest märgatavalt tõsisem, tegi teatavaks Keskkomitee ettepaneku ülestõusu alustada 1. detsembri hommikul kell 5.15. Veel praegugi kerkivad mu silmade ette nende seltsimeeste tõsiseks muutunud julged, otsustavad näod, kes üksmeelselt hääletasid selle ettepaneku poolt. Siin loodi ka Sõja-revolutsioonikomitee eesotsas Valter Kleiniga. Vist küll kunagi pole Eestis toimunud sellist massilist põrandaalust liikumist, kui see oli järgmise päeva öösel vastu 1. detsembrit, mil võitlussalkade liikmeid koguti ettenähtud punktidesse, kus neid sõjariistadega varustati.

Ülestõusu hommik Tõnismäel sm. Posti korteris... Anvelt ja Klein jagasid siit väljuvatele võitlussalkadele viimaseid korraldusi. Kell 5.15 väljusid, laskeriistad käes, ka Anvelt ja teised staabi liikmed võitlusse. Mindi Tõnismäelt Kaarli kiriku ja Endla

tänava suunas. Teel võeti politseinikelt sõjariistad. Üks andis selle peaaegu vabatahtlikult, kui Anvelt ütles: «Töörahvas on võimul.» «Ma olen seda ammu oodanud,» pomises vana politseinik hirmunult. «Mine siis koju ahju peale magama,» soovitas Jaan Anvelt ja ruttas edasi.

Kogu linn raksus ja paukus. Julgus ja kangelaslikkus, millega ründasid ülestõusjad alates reameestest kuni juhtideni valitsusobjekte ja sõjaväeüksusi, oli tõesti imetlusväärne. Vallutati Toompea loss. Riigivanem põgenes. Saadi oma valdusse lennuväli, mõlemad raudteejaamad ja peapostkontor. Ootamatult kergelt läks politseijaoskondade ülevõtmine ja politsei laialiajamine. Sealt saadi relvi.

Meie peastaabi hoone oli Telliskivi tänaval. Sinna ruttaski Anvelt koos staabiliikmetega. Oodati raketisignaale, teateid telefoni teel ja sidepidajaid. Anvelt istus telefoni juures. Tulid sidepidajad, tuues sõnumeid — nii häid kui halbu. Balti jaamast saabus signaal, et seal ei suudeta enam vaenlase rünnakutele vastu seista.

Anvelt ja Klein koos staapi kogunenud võitlejatega ruttasid Balti jaama, lootes, et nüüd jõuab võitlus teistes objektides järgmisele astmele — võitlejatele tulevad abiväed vabrikutest, tehastest ja kasarmutest.

Kuid valitsuse sõjaväe peastaap jäi kahjutuks tegemata. See andis vaenlasele võimaluse end koguda, ülestõusnuile vastupanu organiseerida ja lõpuks ülestõus maha suruda. Aovalgel pritsimaja juurde kogunenud vabrikutöölised kohtasid ülestõusnute asemel sõjariistus regulaarväega.

Anvelti nägin ma Balti vaksalis kella poole kümne ajal, mil regulaararmee ahelik vaksalile peale tungis. Ta jooksis hetkeks vaksali ette ja hüüdis:

«Sõdurid, ärge laske, siin on omad! Ühinege!»

Kuid hüüdja hääl ei leidnud kuulajaid ja mõistjaid, sest pealetormavas ahelikus olid allohvitseride kooli kasvandikud. Ees jooksva komandöri käsu peale avasid nad tule. Töölised vastasid samaga. Nägin Anvelti nagu kukkumas.

«Kas tõesti sai pihta?» vilksatas mõte.

Aga ei. Ta laskus vaid ühele põlvele ja sihtis hoolega ründajate juhti. See langes.

Ülestõusnuil tuli ägedas võitluses taanduda. Paljud neist pääsesid jaama taga seisvate rongide varjus minema. Nende hulgas olid ka Anvelt ja Klein.

Peale ülestõusu nurjumist algas valge terror, mille ulatust on raske kirjeldada. Kaotasime sadu parimaid seltsimehi, nende hulgas noorte juhid Sommerling, Kreuks, Pälson, Kägu, samuti seltsimehed Vakker, Roobach, Grünbach, kes meile varem olid oma koriterites varjupaika andnud ja kes nüüd ülestõusust olid osa võtnud.

Neil raskeil päevil nägin Anvelti järelejäänud seltsimeestega

kohtumas. Ta oli tõsine, rahulik, võib-olla ainult kurrud suunurkades ja ninajuurel järsemad, kulmukaared rohkem üles tõstetud, silmavaade veelgi karmim. See näitas, et need rasked päevad olid ka temale jätnud omad jäljed.

Mure inimeste pärast ei andnud talle hetkekski rahu. Anveldi korraldusel koondati hulk haavatuid — sealhulgas ka haige Valter Klein — Liisa Olduri korterisse Lillekülla. Ta organiseeris ka ülestõusust osavõtjate «evakueerimist» Tallinnast. Nii tegi ta minule ja Ilse Salmile ülesandeks toimetada ülestõusu juhid Rimm ja Trakmann kui «üliõpilased» pühadeks maale. Nii veetsime jõulupühad koos nendega Raplas Ilse Salmi kodukülas sm. Lustigi talus. Anvelt kogus teateid ülestõusnute ja nende perekondade saatuse kohta. Kuni 1925. aasta märtsini organiseeris ta kõikide ohutust, kellega Keskkomitee suutis sidemeid luua, olles ise sel ajal kõige rohkem tagaotsitav.

Enne Eestist lahkumist aitas Anvelt muretseda paljusid kortereid, mis olid hiljem üsna pikka aega põrandaalustel tarvitada — Parkerite korterid Kooli ja Tuukri tänaval, Junmannide ja Türgi korterid, Liisa Olduri kaks korterit jne.

Mõned read Anveldi elu Moskva-perioodist. Siin oli tema põhitöö seotud NSV Liidu lennunduse arendamisega. See oli vastutav töö, millele ta andus suure armastuse ja kohusetundega. Tema huvi keskpunktis oli uute ja paremate lennukitüüpide loomine. Ilma vastavate teadmisteta aga ei saanud neisse probleemidesse tungida. Ja ta asuski süstemaatiliselt lennuasjandust õppima, luues selleks range korra. Iga päev kella 5—9 hommikul pühendas ta ennast õppetööle. Paari-kolme aasta pärast oligi töö kõrval omandatud lennukiinseneri kutse.

Ja 1933. aastal autasustati teda koos teistega väljapaistvate teenete eest lennuasjanduse arendamisel Lenini ordeniga. Peale selle oli ta ÜK(b)P Krasnaja Presnja rajoonikomitee liige, kellena ta kandis suurt töökoormust. Võiks arvata, et tal polnudki millegi muuks enam jaksu. Kuid ei. Eesti, oma sünnimaa, eesti proletariaadi võitluse jaoks jätkus tal alati aega ja huvi. Terava pilguga jälgis ja analüüsis ta seltsimeestega partei illegaalset tööd ja olukorda Eestis, EKP Keskkomitee töö ühe suunajana oli tal alaline side Kominterniga. Tema juures käisid enne Eestisse illegaalsele tööle asumist seltsimehed Riismann, Karotamm, Telliskivi, Alviine Puusepp jt. Siin toimus vajalike teadmiste, sidemete ja konspiratsioonikogemuste edasiandmine. Tal oli alaline kirjavahetus poliitvangidega Eestis. Ta valmistas trükki J. Lauristin-Madariku vanglas kirjutatud romaani «Riigikukutajad», mis ilmus Leningradis. Ta tundis selle raamatu ilmumise üle väga suurt heameelt ja seadis paljudele eeskujuks vanglas võitlevaid mehiseid kommuniste.

Olgu märgitud, et tänu Anveldile täitus minugi unistus — õppimine Moskvast Kõrgemas Kunstiinstituudis. Tema julgustusel ja

õhutusel läksin veel 25-aastaselt jõudu proovima maalikunsti alal. Ja peale õnnestunult sooritatud eksameid saigi minust «tudeng». Õppetöö kõrval hakkasin juba esimesel aastal ülesandeid saama ka Anveldilt. Nii joonistasin ma pildikese mõisa põletamisest 1905. aastal Eestis. See avaldati raamatus «1905. a. Eestis». 1927. aastal joonistasin ma Jaani soovil Moskva Eesti Klubile V. Kingissepa portree. See pliiatsiga valmistatud joonis rippus mitu aastat klubi seinal. Tema soovil tegin ma üksikuid portreevisandeid ka paljudest teistest Eesti revolutsionäridest.

1928. aastal oli jälle tellimus Jaanilt. Seekord karikatuur — Päts ja Rei Eesti pinnal Rootsi kuningat vastu võtmas. Jaan muretses mulle nende tegelinskite fotod ja konsulteeris joonistamisel. Hiljem sain sellest ühe trükitõmmise — see oli EKP Keskkomitee üleskutse teisel küljel. Pärast seda kui olin 1930. aastal instituudi lõpetanud, kutsus Jaan mind kord ühele aviaatorite konverentsile. Jaan istus juhtivate inseneride ja konstruktoritega presiidiumi laua taga, mina aga üleval rõdul. Siin oli hea visandeid teha. Kuigi ma oma loominguliseks tööks pärast instituudi lõpetamist kogusin materjali iga-aastastel loomingulistel komandeeringutel Volhovstrois, Berezniki keemiakombinaadis, Donbassis ja Hibiinides, oli mul ka mitmeid kavandeid Eesti revolutsioonilise võitluse teemadel, ja seda tänu Anveldile, kes seda igati ergutas. Moskvast õppisingi Anveldi tundma mitte ainult kui revolutsionääri, vaid kui mitmekülgsete huvialadega, andekat ja töökas inimest. J. Anveldi viimastel eluaastatel olin tema elukaaslane.

Olgugi et ta Moskvast töötas juhtival kohal, oli ta endiselt lihtne ja tagasihoidlik. Võib-olla tuli ehk juurde rohkem seltskondlikkust. Tal tuli palju läbi käia lendurite ja lennukiehitajatega, tuli sõita välismaale — Poolasse ja mujale. Aga uut ülikonda häbenes ta koduste ees. Vana oli tema arvates veel küllalt hea. Auahnus oli talle võõras. Mäletan, et seoses tema 50. sünnipäevaga 1934. aastal tellisid Eesti seltsimehed Leningradist ühelt skulptorilt tema büsti. «Ei, ei tule kõne allagi! Teha veel elavast inimesest monumenti — see pole kommunisti eetikale vastav,» oli tema seisukoht.

Kui ma õppisin Kunstiinstituudis, oli tema see, kes aitas mul selgusele jõuda nii mõneski kunstivaldkonda puutuvast probleemist. Tollal oli nõukogude kunstnikel katsetuste ja otsingute periood. Pahempoolsete gruppide võimuses olevad kunstiala kateedrid oma eksperimentide ja programmide pideva muutmisega võisid minust ideeliselt tugevamagi inimese eksiteele viia. Anvelt soovitas mul igasugustest «ismidest» üle saada. Just üle saada, aga mitte mööda minna. «Neid tuleb hästi tundma õppida,» ütles ta. «Kuid ei tohi unustada, et realism on see, mis kõigil ephohidel on olnud suure kunsti aluseks. Tõeline kunst on kui emake loodus ise oma võrratutes ilusädelemistes ja mitmepalgelisuses. Kunst peab olema

niisugune, kus inimese unistus veel ilusamast ja täiuslikumast leiab kehastust.» Umbes sellised olid ta mõtted, tema orientiirid.

Kunagi ütles ta ühele sõbrale, kes jutustas oma huvitavast unenäost: «Eriti huvitavad unenäod pane kirja. Vahel kuluvad need abiks fantaasiale, mis on elus väga tarvilik ja millest paljudel vajaka jääb.»

Mäletan, et kolmekümnendail aastatel, kui Anvelt alustas oma uut pikemat ajaloolist jutustust, tegi ta suurt ja põhjalikku ettevalmistustööd: vestles paljude inimestega, sealhulgas endiste tsaariarmee kindralitega. Kord ütles ta, et puhkekodus lihtsate tööinimeste hulgas viibides ja nendega juttu puhudes sai ta head materjali oma raamatu kirjutamiseks. Siis kirjutas ta Kislovodskist, et nokitseb pisitasa oma töö kallal. Hiljem sain teada, et selle romaani esimene osa oli juba valmis ja saadeti tutvumiseks Pöögelmannile ja Tummeltaule. Ent romaani käsikiri on siiani kadunud.

Moskvas kirjutas Anvelt tihti juhtkirju ja artikleid «Kommunistile» ja «Klassivõitlusele». Pikemate töedena ilmusid tema brošüürid. Mäletan teda kirjutamas poleemilist brošüüri pealkirjaga ««Meie lahkumineku» ja meie vastaste ajaloolised unenäod». Selles ta vihjas muu hulgas ka EKP Keskkomitee «vastasrindlaste» vaimusugulusele eesti esseeridega. EKP Keskkomiteel tuli eesotsas Anveldiga võidelda nii parem- kui pahempoolsete kallaklastega Kommunistlikus Parteis.

Samal ajal tuli kommunistlikul parteil igati tugevdada ja laiendada töörahva ühist väerinnet. Veel komplitseeritumaks muutus olukord kolmekümnendate aastate teisel poolel, kui ikka selgemalt ilmnes eesti rahva progressiivsete jõudude liitumise, üldise fašismivastase rahvarinde kujunemise perspektiiv. EKP ette kerkis ülesanne leida uusi, kõiki pahempoolseid kihte ja progressiivseid jõude ühendavaid võtteid ja meetodeid. Mäletan, et Anvelt selgitas koos seltsimeestega välja Eesti progressiivseid kirjanikke, kunstnikke, arste, kellele saadeti NSV Liidus töötavate eri rahvusest kunstnike ja kirjanike nimel läkitusi.

EKP töö eesti rahva kõigi progressiivsete ja revolutsiooniliste jõudude konsolideerumiseks aitas paljuski kaasa töörahva võimuletulekule 1940. aastal.

Kui Anveldi ideelised ja poliitilised vastased (kaasa arvatud igasugused «vastasrindlased») tihti kasutasid tema vastu ebaausaid võitlusvõtteid, laimu ja valet (sellele teele läksid mõned tegelased isegi pärast J. Anveldi traagilist hukkumist), siis Jaan Anvelt oli alati ausa, printsiipiaalse võitluse poolt. Ta ei vihanud kedagi otsese vihkamise pärast. Ta uskus inimestes ikka rohkem head kui halba. «Vastasrindlasi» püüdis ta veenda, poliitiliste vassijate paljastamise najal sai ta näidata, mis on õige, mis vale.

J. Anvelt 1936. a.

Ka oma perekonnaliikmeilt nõudis ta ausust, otsekohest. Väike näide selle kohta. Kord juhtus, et meie 8-aastane tütar hilines minu süü tõttu kooli. Mõtlesin järgmisel päeval, mida märkida päevikusse, — kas seda, et tütre tervis polnud korras, või et kell «vedas alt». Siis aga võttis isa päeviku enda kätte ja kirjutas sinna, nagu asi tegelikult oli: «Laps puudus koolist vanemate süü tõttu.» Ei mingit vabandust ega põhjendust, et ema valmistas parajasti näitust ette, tal jäi magamiseks ainult tund või paar, ja seetõttu magas hommikul sisse. Vanemate ja laste, õpetajate ja laste vahel peab valitsema tõde!

Moskva koolide pioneerid kutsusid sagedasti teda oma koondustele, võtsid oma ridadesse aupioneeriks, kinkisid talle punaseid kaelarätte. Ta õpetas neid armastama oma kodumaad, õpetas hindama isade võitlust nõukogude riigi rajamise eest.

Tõeline kommunist ja revolutsionäär pole kunagi ühekülgne inimene, pole skeemide inimene, pole ainult konspiraator, ainult propagandist või ainult võitleja. Ta on arenenud, mitmekülgne inimene, unistuste, soovide, töö- ja mõtteinimene. Kuid tema töö,

unistused ja mõtted on suunatud ühele eesmärgile — kommunistliku ühiskonnakorra rajamisele. Sellisena näen ikka oma mälestustes Jaan Anvelti, Viktor Kingisseppa ja teisi suuri revolutsionääre, tõelisi marksiste-leninlasi. Kuidas nüüd küll säraksid rõõmust ja uhkusest nende inimeste silmad, kui nad näeksid tänapäeva grandioosseid saavutusi ja seda, et eesti rahvas sammub koos teiste Nõukogudemaa rahvastega teed mööda, mille lõppsihiks on kommunism.

«VANA JAAN» JA NOORED

1921. aastal peatus sageli meie korteris Tallinnas, Tina t. 8—8, põrandaalune kommunist Mart Likemets. Kord sügisel oli tal vaja teha üks käik linnast välja maale. Kuna kommunistidele peeti tol ajal jahti ka linnast välja viivatel teedel, otsustas ta seda käiku maskeerida jahiretkena ja kutsus mind kaasa. Olin keskkooli viimase klassi õpilane. Koolist tuli sel päeval muidugi puududa, kuid see ei teinud mulle muret. Keegi ei võinud ju aimata, missugusel käigul ma sel päeval olen. Eelmisel öhtul tõi Mart kusagilt kaks jahipüssi. Teele asusime hommikul kella seitsme ajal. Ilm oli sügiseseelt sompus, tibutas vihmagi. Linnast läksime välja mööda praegust Tombi tänavat, tõusime Lasnamäele ja suundusime Seamäe (Sõjamäe) raba poole. Mardil oli vaja külastada üht raba ääres elavat kehvikut. Ta ütles meest tundvat endisest ajast; nad olid, kui mälu mind ei peta, tsaariajal koos vabrikus töötanud. Nüüd taheti meest või tema eluaset partei huvides ära kasutada. Keskhommikuks jõudsime kidura võsa äärde, millest lattaed eraldas mustendavat kartulipõldu ja lapikest kapsamaad. Sealsamas paistis ka sammaldunud õlgatusega majahütt. Teisi talusid lähedal näha polnud. Jäin põõsastevahelisele teerajale ootama, Mart läks majja sisse. Varsti tuli ta koos peremehega välja. Omavahel rääkisid nad veel natuke aega. Said vist kokkuleppele, sest minu juurde tagasi tulles oli «vanapoiss» (üks Likemetsa hüüdnimedest) heas tujus ja ei rääkinud enam sel teemal sõnagi.

Teekond jätkus. Kõmpisime mööda soist metsaheinamaad. Like-metsa hallid silmad uurisid tõelise jahimehe huviga ümbrust puude ja põõsaste vahel. Minu üllatuseks pani ta äkki püssi palge, kõlas pauk ja üks haavikuemand tegi õhus kukerpalli ning jäi siis liikumatult lamama. Esimene jännes oli lastud. Rahuldustundega pani Likemets selle oma jahikotti. Nüüd tahtsin ka mina püssi proovida. Esimene pauk häbistas mind rängalt: püssilaad põrutas vastu rinda, pauk kõmatas kole kõvasti ja lõi mul jalad alt. Likemets naeris, nii et pisarad silmas. Lohutas siis, et seda olevat mõne teise-gagi juhtunud. Järgmine pauk õnnestus mul juba paremini. Luusisime niimoodi metsas lõunani. Mart laskis veel teise jänese, mina aga harjutasin märkilaskmist.

Siis hakkasime liikuma teises suunas ja nüüd paistis Mardil olevat jälle kindel siht. Vaatas ka kella. «On veel üks kohtumine,» ütles selgituseks. Kui olime niimoodi tükk aega edasi liikunud, jõudsime mingile heinaveo- või taliteele. Lähedal paistis väike vana heinaküün. Jäime seisatama. Varsti astus põõsaste vahelt meie juurde pikakasvuline, rahulike liigutustega, tõsise, intelligentse näoga mees. Teretas Marti ja siis ka mind. See oli Jaan Anvelt. Ta oli alles hiljuti tulnud Nõukogude Liidust. Oma meeldival tagasihoidlikul viisil esitas ta mulle mõned küsimused, siis aga astusid nad koos Mardiga veidi eemale ja süvenesid kõnelusse. Millest seal räägiti, seda ma ei tea, kokkusaamine oli tal ju Like-metsaga, mitte minuga.

Tagasiteel jutustas mulle Mart, et Anvelt oli alles hiljuti saabunud põrandaalusele tööle. Kingissepp oli juba ammu abi nõudnud, sest tööd oli palju. Legaalsed seltsimehed oli vilumatud, kes veidi paremini töötama hakkas, see vanglasse pisteti.

*

Esimesele põgusale kohtumisele Jaan Anveldiga järgnes 1922.—1923. aastal rida kokkusaamisi temaga. Ühed neist on eredamalt meeles, teised on neljakümne aasta jooksul mälus tuhmunud ja üksikasjalise täpsuse kaotanud.

Üks selgemini meeldejäänud kohtumine leidis aset 1922. aasta suvel Mõigu surnuaia tagusel heinamaal. Tol ajal polnud seal praegust laia asfaltteed ega nägusatest «individuaalidest» koosnevat asulat. Oli ainult paari kilomeetri pikkune roostetanud raudteeliin ja kahel pool seda kidurate kaskede ja pajuvõsaga kaetud soine heinamaa. Siin-seal oli mõni poollagunenud heinaküün, kaugemal paar talu. Suvel oli siin veel tohutu palju sääski. See heinamaa oli neil aastatel paljude põrandaaluste kohtumiste, nõupidamiste ja koosolekute kohaks.

Ühel 1922. aasta suvepäeval sammusin Jaan Kreuksiga mööda tuttavat teed selle heinamaa poole. Hein oli tehtud, põõsaste vahel oli üksikuid suuremaid heinasaadusid. Ühe sellise sao juures ootasid meid Johannes Lauristin ja, kui mälu mind ei peta, Vladimir Kangur. Viimane tegutses Maatööliste Ühingus ja EKNÜ-s.

Läksime natukene maad koos edasi. Eemalt puude vahelt hakkasid paistma taluhooned. Kreuks saatis mind ja Lauristini tallu «juua küsima». Pidime kindlaks tegema, kas pererahvas on kodus, on neile ehk linnast tulnud kahtlasi külalisi, kes heinamaale luusima võivad tulla. Talus oli kodus ainult vana mutikene. Pere-meest-perenaist olid läinud linna. Õhk oli seega puhas. Läksime talust umbes poole kilomeetri kaugusel asuva heinaküüni juurde. Küüni oli juba heinu veetud, kuid ta polnud pilgeni täis. Ronisime üles ja asusime mõnusalt värsketele heintele. Kreuks jäi alla «vana Jaani» ootama. Varsti ta tuligi. Seekord olid tal metallraamidega prillid ees, valge rätik kaelas, nokatsmüts peas, säärsaapad jalas.

Käeotsas kandis ta õlgedest punutud kandekotti, nagu neid maainimesed sel ajal üldiselt kasutasid. Ta ei näinud välja talumehe-
hena, pigem külakoolmeistrina, kuid sugugi mitte «hädaohtliku
põrandaaluse juhina» ja «punase terroristina», nagu kodanlik aja-
kirjandus teda iseloomustas.

Kui Anvelt kohale jõudis, algas kohe asjalik vestlus. «Suur
Jaana» ei olnud eriti jutukas, ta rohkem küsis ja laskis teistel
kõnelda, ise kuulas tähelepanelikult, pilk mõtlik ja uuriv, suunur-
gas nagu kibe või valulik joon.

Sellel nõupidamisel arutatud küsimustest on mulle meelde jää-
nud lasteajakirja väljaandmise küsimus. Noorte- ja naiskomisjo-
nide ühise töö tulemusena tegutsesid meil siis esimesed proletaar-
sed lastegrupid, praeguste pioneeriorganisatsioonide eelkäijad.
Meil polnud võimalik neid koolides ellu kutsuda, seal tegutsesid
kodanlikud skaudiorganisatsioonid. Neile vastukaaluks organisee-
risime töölislastele ametiühingute kesknõukogu juurde laste-
grupid. Vastava ettevalmistusega pioneeri juhte meil loomulikult
polnud. Naiste ja noorte hulgas leidis aga vabatahtlikke, kes
tegutsesid lastega. Lasteajakiri pidi neid abistama, andma lastele
vastavat lugemisvara, süvendama nende arusaamist isade võitlu-
sest, rikaste ja vaeste — tööliste ja pursuide — huvide vastuolust,
arendama neis klassikuuluvustunnet ja kangelasmeelt, tahet või-
delda tööliklassi huvide eest. Lasteajakirja mõjupiirkond pidi ula-
tuma igasse töölikodusse üle maa.

Toimetaja ülesanded pandi Johannes Lauristinile, nimeks vali-
sime «Meie Lapsed». Sai seal heinaküünis arutatud ka uue ajakirja
võimalike kaastööliste küsimust. Eesti kirjanike hulgas polnud
kedagi, kelle kaastöoga oleks võinud töölislastele määratud aja-
kiri arvestada, kui selle toimetus asus «Tööliste Keldris».

Anvelt arvas, et kaastöö pärast ei maksa eriti muretseda. «Olete
ise kirjamehed ja noorte hulgast otsige uusi talente,» soovitas ta.
Lubas ka omalt poolt, kui aega saab, «Meie Lastele» midagi kir-
jutada. Siis arutasime kaane küsimust. Oli vaja mõne kunstniku
abi. Lauristin arvas, et võiks jälle pöörduda kunstnik August Jan-
seni poole, kes olid teinud kaanekujunduse «Noore Töölise» jaoks.
Ehk ta on nõus tegema kaanekujunduse ka lasteajakirjale. Nagu
mäletan, tegigi Jansen kaanepildi «Meie Lastele». Kui jutud olid
aetud, võttis Anvelt taskust suitsukarbi ja laskis pakkuvalt ringi
käia. Kreuks ja Lauristin panid suitsud ette. Minu poole sirutatud
suitsukarbi lükkas Kreuks aga tõrjuvalt tagasi, lausudes: «Naised
ei suitseta!» Ma ei olnudki suitsumees ja oleksin pakutud paberossi
ise tagasi lükanud, nüüd aga olin solvunud «võrdõiguslikkuse
põhimõtte» rikkumisest Kreuksi poolt. Omal suitsu suus ja mind
keelab! Protesteerisin ägedalt. Anvelt sirutas tõsisel ilmel, ainult
silmaolus oli veidi naeruvinet, suitsukarbi pakkuvalt uuesti minu
ette. «Võrdõiguslikkuse» jaluleseadmiseks panin suitsu ette ja
Kreuks ei sõandanud seda enam takistada, küll aga püüdis ta end

õigustada klassivõitluse huvidega: töölised ei pidavat lugu naistest, kes suitsetavad, vaid vaatavat neile halvustavalt kui kergete elukommetega naistele. Sellepärast ei tohtivat need naised või tütarlapsed suitsetada, kes liiguvad «Tööliste Keldris» ja kellel peab seal olema vajalik autoriteet. Vaidlesin sellele vastu. Anvelt toetas mind ja ütles, et Kreuks on asunud väikekodanlastega ühisele reele, et kui suitsetamine keelata, siis juba kõigile noortele. Siit saigi alguse mõte, mis varsti ühel noorte koosolekul «Tööliste Keldris» teostamist leidis. Johannes Lauristini ettepanekul võeti häälteenamusega vastu otsus: kommunistlikud noored ei suitseta. Lauristin ise jättis ka sellest koosolekust alates suitsetamise maha.

*

Sama aasta sügisel, enne Tartusse asumist, olin jälle metsas ühel väikesel koosolekul, millest võttis osa ka Jaan Anvelt. Peale minu oli seal veel paar värsket üliõpilast ja Jaan Kreuks. Kõne all oli meie eelseisev töö ja ülesanded Tartus. Anvelt rääkis intelligentsi osast revolutsioonilises liikumises ja kodanliku ideoloogia kahjulikust mõjust, mis võõrutab ülikooli pääsenud tööliste ja kehvikute võsud oma klassist ja kasvatab neist valitseva klassi sõnakuulelikke teenreid. Ta vaatles oma terava ja uuriva pilguga igaühte meist, nagu tahaks kindlaks teha, kes muutub renegaadiks. «Tavaliselt ollakse esimesel kursusel väga revolutsioonilised, siis aga tõmbutakse veidihaaval tagasi, kuni lõpuks isiklikud karjäärihuvid klassivõitluse huvid täiesti välja tõrjuvad,» rääkis ta. Külalap talle meenusid reaktsiooniaastad Peterburi ülikoolis, mis paljudest «punastest» eesti üliõpilastest üsna valgeid tegelasi kujundasid, kellest hiljem said koguni Viktor Kingissepa mõrtsukad.

Anvelt seadis meie ette ülesande tõmmata proletarse päritoluga üliõpilasi aktiivselt osa võtma revolutsioonilisest tööliikumisest ja võidelda kodanliku ideoloogia kahjuliku mõju vastu. Ülikooli juures oli juba väike pörandaalne EKNÜ rakuke, kuhu kuulusid Oskar Sepre ja Anton Vahtmann (Vaarandi), kuid puudus ulatuslikum kommunistlik selgitustöö üliõpilaste hulgas, puudus avalik võitlus marksistlike seisukohtade eest, sest pahempoolsetel üliõpilastel puudus oma organisatsioon. Anvelt soovitas meil luua legaalne marksistlik üliõpilasselts, mis oleks organisatsiooniliseks baasiks revolutsioonilise marksismi propagandale ja võimaldaks meil läheneda «metsikutele», s. t. kodanlikesse korporatsioonidesse ja seltsidesse mittekuuluvaile üliõpilastele. See selts peaks organiseerima referaate ja diskussiooniõhtuid, paljastama kodanliku ideoloogia klassi-iseloomu, propageerima marksistlikke tõekspidamisi. Selgitustöö üliõpilaste hulgas olgu seotud praktilise tööga töölisühingutes, rõhutas Anvelt. Ta rääkis meile olukorrast Tartu ametiühingutes, kus sotside mõju oli veel suur. «Seal on Hans Heidemann, Tartu Ametiühingute Kesknõukogu esimees, tubli mees, aga ta vajab abi,» rääkis Anvelt. «Kõigis ametiühingutes, kus veel

Tallinn, 31. 3. 23.

Kallid smd!

Nii siis jälle järeksvaline rasketus, ja kui-
kaugelt raske ja raske arvatakse, ei wii ette
näha. Ma pole veel arja kuisidki. Nõuap. ~~õnne~~
palnud õidet, ja veel eile needel, wotara keda
kõrdsatusele. Lühidalt kuni kade kude, mis-
lest ei midagi aru ei saanud, ja alles
tõnu lugemise lehedest. Nii siis, ma ei tea
ei midagi peale, mis teregi loole.
Ei hakka ka oma kakkus ja aruandusele.
Kuijatele.

Jälle ränk hoop. Oli kui arjanylat
võimatu ja raske. Tõnu kaudu seega
kerasid, mida nii kergeid kade ei saa.
Just oli meil „rühmaarvaldamine“,
et muudkui ka seda mõndasid kudegi
tähelepanu kaudul kade, mida idena
Hes niidestast mainis Lõthi rakkas.
Kuidas müüd kade kude, pole muu
kudele selge. Tänu peale oleu Tõnu

juhatustes on sotsid eesotsas, tuleb üldkoosolekud kokku kutsuda ja töölistele ette panna ühineda Tööraha Ühise Väerinna kahe-teistkümne nõudmisega. Töölised on poolt, sotsid on vastu. Samal koosolekul tuleb siis uus juhatus valida, kuhu lähevad ainult need, kes on nõus võitlema Tööraha Ühise Väerinna nõudmiste eest.»

See nõupidamine, mis seadis meie ette rea konkreetseid partei-lisi ülesandeid, innustas tööle. Anvelt soovis, et teda pidevalt infor-meeriksime. Mitte kontrollimise mõttes, vaid ta oli, nagu mulle näis, huvitatud meist, noortest, ja sellest, kuidas töötame, kuidas antud ülesannetega toime tuleme. Selline side ei lasknud meil ka unustada, et oleme partei sõdurid, kellel esikohal peavad alati olema klassivõitluse huvid.

Leppisime kokku, et kirjutame talle «nõudmiseni» Tallinna peapostkontorisse märgusõna all «Metsavana». Seda tegimegi. Temalt saime ka samal viisil mõned vastused.

Veel samal sügisel organiseerisime ülikooli juures «Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste Seltsi», mis oma tagasihoidlikule nimele vaatamata arendas järjekindlat marksistlikku propagandat ja revolutsioonilist tegevust. Noorusliku innuga asusime tegutsema ka Tartu Tööliste Majas Lossi tänaval. Nii mõnelegi ülikooli loen-gule jäi minemata, kuid tööliste koosolekule, referaadiõhtule või muule üritusele Tööliste Majas, kuhu tuli minna, et ürituse korda-minekut kindlustada, ei jäänud kunagi minemata. Käisime ka maal maatööraha koosolekuid ette valmistamas või läbi viimas. Polnud sel ajal ei bussiliine ega marsruuttaksosid. Jalgsi sumasime kilo-meetreid läbi lume või mööda sügisesi poriseid teid, ilma nurise-mata, ilma raskusi tundmata, meel rõõmus, et vaid ülesanne hästi täidetud sai. Silmade ette kerkis neil hetkil Jaan Anveldi tõsine sõbralik nägu, tema uuriv pilk, milles näis välgatavat heameel.

*

1923. aastal töötasin Tallinnas Töölisühingute Üldliidu naiste-organisaatorina ja kuulusin naiste esindajana Üldliidu büroosse. Võtsin osa mõnestki pörandaalusest nõupidamisest ja ka ühest par-teikonverentsist, mis viidi läbi Anveldi juhtimisel. Ta oli neil koos-olekutel alati tõsine, jättis isegi karmi mulje. Rääkis madala hää-lega, selgelt ja veenvalt. Ilukõnesid ja sõnadetegemist ta ei kannat-anud nagu teisedki pörandaalused seltsimehed, kellega mul kokku tuli puutuda.

Paar korda viibis Anvelt sel aastal ka meie korteris Tina t. 8—8. Ta oli väga tagasihoidlik ja vähenõudlik kõiges, mis puutus tema isiklikku heaollu. Tahtejõudu ja järjekindlust nii suurtes kui ka pisiasjades oli tal palju. Kord oli meil juttu argusest ja hirmu-tundest. Anvelt ütles, et tema olevat arglik. Võtsin seda naljana. Imelik argus, mis surmaohust väljagi ei tee! «Ega kartmine või hirmu tundmine ei tähenda veel argpüksina käitumist,» ütles ta.

Ja ta jutustas, et kui Punaarmee 1918. aasta novembris Narva linna vabastas, läks ta lahingu ajal üle Narva silla. Kuulid vihisesid temast mööda. Ta tundnud hirmu ja sellepärast sundinud ennast liikuma eriti aeglaselt.

Eks olnud ka tema ligemale neli aastat kestnud töötamine kodanlikus Eestis põranda all sarnane aeglase liikumisega vaenlase kuulide all.

«SUVITAMAS»

See oli 1923. aasta mai lõpul. Elasin tol ajal Künnapuude juures Tallinnas, Tina t. 8—8. Ühel õhtul koju tulles ütles Olga mulle, et minuga tahtvat kokku saada keegi seltsimees. Et ma juba mõne aasta pörandaaluse tööga tuttav olin, siis ei küsinud ma temalt enam midagi. Mõtlesin, et kui tahab kokku saada, küll siis saabub aeg, millal ja kus temaga kohtun. Läks mõni päev mööda ja Oll ütles hommikul välja minnes, et täna õhtul olgu ma valmis temaga koos välja minema.

Ma käisin õhtukeskkoolis ja mul tuli siis sellel õhtul «poppi» teha. Kell oli umbes 9, kui me määratud kohal olime. Astusime raudteele ja läksime seda mööda edasi. Viimaks hakkas meile silma üks pikk mees, kes tuli otse meie suunas. Meie kohale jõudes jäi ta seisma. Olgat ta juba tundis ja ulatas talle käe, ka minule ulatas käe ja ütles lühidalt: «Anvelt.» Ah see pikk tõsise näoga mees ongi siis Anvelt! Läksime kolmekesi edasi, vahetades üksikuid lauseid ilmast jne. Siis ütles Anvelt mulle, et ta tahaks minuga kord veel kohtuda. Teada saanud, et ma õhtukoolis käin ja praegu on pingeline õppeaeg, määras ta meie järgmise kohtumise nädala pärast päeval kell 12. Jätsime hüvasti ja läksime jälle igaüks oma rada.

*

Järgmisel nädalal läksin juba üksi. Päev oli vihmane. Nägin eemalt jälle vastu tulevat meest, kelles Anveldi ära tundsin. Tervitasime. Ta küsis, kuidas mul õppenädal möödus ja kuidas me sel õhtul koju jõudsim. Vastasin, et kõik läks hästi. Ajasime veel paar sõna juttu. Ta küsis, kus ma töötan. Saades vastuse, jäi pisut mõttesse. Ütles siis: «Mul on teile üks ettepanek. Mul on saatjat vaja.* Seltsimeeste käest olen kuulnud, et teie selleks kõlbate. Oma senisest töökohast tuleb teil muidugi loobuda ja suveks linnast maale asuda.» Lisas siis, et mingi ma koju ja mõelgu järele,

* Konspiratsiooni huvides liikusid pörandaalused tegelased ringi saatjatega, kelleks olid enamikus naised. Üks mees või kaks meest oli nuhkidele alati kahtlasem kui «paarike». — *Toim.*

paari päeva pärast kohtume jälle ja siis pidin ma kindla vastuse andma.

Ma läksin ja mõtlesin V. Kingissepa saatuse peale, Telmanite käekäigust. Mõtlesin ja jõudsin otsusele, et kui seltsimehed on mind välja valinud ja Anvelt mind usaldab, siis pean ma vastu, tulgu mis tuleb.

Järgmisel kohtumisel ütlesin Anveldile, et olen nõus ja loodan, et kõik hästi lõpeb. Anvelt teatas, et kell 2 pean ma «väikses jaamas» olema, kus minu juurde astub üks vanem naisterahvas ja ütleb, et piletid on võetud. Rääkisime veel mõned sõnad, siis ulatas Anvelt käe ja ütles: «Nägemiseni!» Nüüd oli otsus tehtud, mul ei olnud enam teed tagasi, vaid ikka edasi...

Sõit algas... Võtsin Lutsu «Kevade» ja hakkasin seda lugema. Sõitsime mõned jaamavahed. Enne Saku jaama tõusis naisterahvas püsti ja hakkas oma kompse kokku korjama. Panin siis kah pikkamööda oma raamatu portfelli, võtsin oma paki ja astusin ukse poole. Ukse juures peatusin, minu järel tuli ja sai minust ette astuda, ja nüüd läksin tema järel välja. Kõndisime mööda maanteed ja keerasime siis metsavahelisele teele. Jäime pisut peatuma. Naisterahvas ütles, et teda tuleb Marieks kutsuda. Mina nimetasin oma nime. Mul on meelde jäänud, et ta ütles: «Preili Helene, meie suvilani on veel versta viis, aga tee on sinna väga kena.» Läksime siis vaikides teineteise kõrval, kuni silmasin metsas kolme majakest. Kaks maja olid eespool ühes reas, kolmas nende taga. Astusime aiavärvast sisse. Vastu tuli meile väike kirju koerakutsikas. Mariet ära tundes liputas rõõmsalt saba. Marie näitas mulle pahelema pool asuvat väikest verandaga maja ja ütles, et seal mind oodatavat. Läksin uksest sisse. Verandal istus naisterahvas, kes püsti tõusis ja mulle käe ulatas. See oli Hilda Sonberg, keda ma siis esmakordselt kohtasin.

Sonberg näitas mulle maja, mis koosnes suurest verandast, suurest toast ja köögist. Toas oli üks kušett magamiseks, väike diivanilaud ja üks suurem laud. Sonberg ütles mulle, et selles majakeses hakkab nüüd elama mina koos «vanaonu» Oskariga. Viimane sõidab pühapäeviti mind vaatama. Kõrvalmajas elasid Hilda ise, O. Rästas, Marie ja veel üks 12-aastane poiss. Poisi ema Katarina Telliskivi (Padrik) pidi tulema igal laupäeval ja jääma kuni esmaspäeva hommikuni. Marie, keda ma juba tundsin, oli majateenija nime all. «Ja seal kolmandas majas,» ütles Hilda, «elab nende majade peremees. Neil on seal palju inimesi. Sealt saame me ka piima, muud tegemist meil nende inimestega pole.» Ta ütles veel, et konspiratsiooni huvides peame vältima «seltsimehe» nime. Oleme siin «suvitajad proud ja preilid».

Läksime Hildaga teise suuremasse majja, milles oli suur köök ja 2 suurt tuba. Kui me köögist esimesse tuppa astusime, ei näinud ma seal peaaegu midagi: toa aknad olid aias kasvavate sirelitega

täiesti ära varjatud. Teine tuba oli valge. Seal istus Otto Rästas ja kirjutas midagi kirjutusmasinal. Nüüd sai mulle selgeks, et olin põrandaaluses EKP Keskkomitees. Anvelti ma sel öhtul ei näinud.

*

Järgmisel päeval olin juba kella 7 paiku aias. Aed oli väga suur ja kena. Istusin pingile. Eemalt puude vahelt paistis veel üks üsna väike majake, rohkem putka moodi. Selle juurde ma ei söandanud minna, ei teadnud, milleks seda kasutatakse. Järsku läks majakese uks lahti ja sealt astus välja keegi mees. See oli Jaan Anvelt. Ta astus rahuliku sammuga minu poole. Tervitasime teineteist kui vanad tuttavad. Anvelt näitas aiamaajakese poole ja ütles, et see on tema elupaik. Küsisin naljatoonis, et kas ta külma ei karda. Ta arvas ise, et praegu on soe ja ilmad lähevad veel soojemaks. Onu Jaan (omavahel kutsusime teda nii) kutsus mind oma maja vaatama. Läksin.

Putkas oli niiske ja vilu, sest mingit küttekollet seal ei olnud, suured puud varjasid ka soojendava päikese eest. Ruumi ühes nurgas oli voodi, väikese akna all laud ja tool. Akna kõrval oli riid ja naela otsas ukse kõrval rippus hall palitu, mida ma olin tema seljas näinud. See oligi kogu sisustus. Tapeedid olid määrdunud ja mõnest kohast rebenenud. Jäin keset põrandat seisma ja ütlesin, et külm teda küll siin ära ei võta, kuid pisut korda peab siin ikka looma. Otsustasime nii, et järgmisel päeval sõidan linna, toon sealt mõne rulli tapeeti ja rõhknaelu. Ja aknale tuleb ka mingisugune vari osta. See oli esimene ülesanne, mille ma Anveldi käest sain.

Mõni päev hiljem istusime maja ees pingil ja arutasime, mida meil täna teha tuleb ja mida homme ette võtta. Üle kahe päeva plaani ma kunagi ei teadnud, ja oli ka neid päevi, mille plaani ma üldse ei teadnud. Kui ma kord küsisin, et mida me ülehomme ette võtame, vastas Anvelt mulle külma rahuga, et sellest ei tea ta mitte midagi ja «võib-olla on meil ülehomme juba varbad püsti». Seda öeldes ta luiskas. Tal olid konkreetsed plaanid juba mitme kuu peale. Kuid sain aru, et minul neid plaane rohkem vaja teada ei ole.

Päevad olid meil tegevusrohked. Iga kolme või nelja päeva tagant sõitsime jalgratastel välja. Need sõidud viisid kaugemale. Istusime ratastele kella 7 või $\frac{1}{2}$ 8 paiku, kui hommikueine ära olime söönud ja midagi paberisse kaasa võtnud. Sõitsime iga kord majast välja uut teed mööda või ajasime rattaid mööda kände ja mäntaid suure tee peale, ja siis, kui arvasime, et jäljed küllalt segatud on, istusime ratastele ja andsime valu. Anvelt ees ja mina järel. Mitu tundi sõitsime ja siis puhkasime.

Keskpäeva paiku jõudsime kohtumispaika. Harilikult oli see ikka mõni metsatukk või karjamaa.

Väljasõite oli meil suve jooksul umbes 15. Kohtusime 3 korda

Jaan Tombiga, 2 korda Rudolf Pälsoniga ja Johannes Kuuskmaniga, peale selle veel meestega, keda me ei tundnud. Mida nad seal Jaan Anveldiga arutasid, ma ei kuulnud, olin ju ainult Anveldi saatja.

Ühel juulikuu päeval pärast lõunat läksin «onu Jaani» onni. Anvelt istus laua taga ja oli üsna tõsine. Jäin ukse ette seisma. Ta kutsus mind sisse. Selgus, et ta oli kodust, s. t. Petrogradist kirja saanud. Näitas kirja üht lehekülge, kus oli joonistatud kaks last, kes vehklesid omavahel keppidega. Nii sain ma teada ta tütrest ja pojast ning abikaasast, kes oli arst. Sel päeval oli Marie jälle linnas käinud. Sellest tegin järelduse, et kirju saatis ja tõi Marie.

Ühel päeval augustikuu keskel võtsime jälle reisi ette, mis kestis kaks päeva. Sõitsime Anveldi vanematekoju. See oli väike talukohake. Ei mäleta, et oleksin Anveldi vanemaid näinud, küll nägin aga tema venda ja vennanaist ning paari paljajalu jooksvat last. Vaesus torkas siin iga seinaprao vahelt silma. Kuulsin hiljuti, et sellele majakesele olevat mälestustahvel pandud.

Niipalju meie sõitudest, mis olid väsitavad ja pingelised. Teine ja kolmas päev peale sellist sõitu ma puhkasin, lugesin ajalehti, mida meil oli küllalt, isegi Nõukogude omi, viimased põletasime pärast lugemist ära. Vabal ajal kirjutasin paar pala ajakirjale «Meie Lapsed», mis ma Anveldi kätte andsin ja tema edasi saatis. Õppisin vene keelt, tahtsin pärast «suvitusaega» Venemaale sõita, mida «onu Jaan» lubas aidata korraldada.

Meie, «suvitajad», moodustasime sõbraliku pere. Kuid töötasime igauks omaette, keegi ei küsinud, mida teine teeb. Meil oli ka palju ühist, mis meid kõrvaltvaatajate silmis ühendas: söime kõik koos, pesu pesime ühiselt ja käisime koos toas, kus alati olid laual «käepärast» kodanlikud ajakirjad ja ajalehed. Hilda Sonbergiga käisime tihti metsas jalutamas. Istusime laupäevaõhtuti ja pühapäeviti koos, välja arvatud Anvelt ja Rästas. Nii läks see suvi Saku metsas mööda ja midagi erilist ei juhtunud... August hakkas juba lõppema, kui Anvelt ühel päeval ütles, et ta homme ära sõidab, ja määras kindlaks koha, kus pidime nelja päeva pärast kohtuma. Järgmisel päeval oli väike aiamajake tühi. Päev hiljem polnud ka Rästast. Selle päeva õhtul sõitsin ka mina linna.

Nelja päeva pärast kohtusin J. Anveldiga viimast korda Eestimaal, kus ta mulle andis pikema suusõnalise teate, mida ma pidin H. Pöögelmannile üle andma. Surusime teineteise kätt ja Anvelt ütles: «Ärge nukrutsege, uuel kodumaal leiate eest uued tööd ja talitused.» Hiljem, Leningradis, kohtusin J. Anveldiga veel kolmel korral.

Põrandaalune tegelane peab oskama alati niisugust mütsi kanda, mis nägematuks muudab mitte ainult tema enda, vaid kogu selle aparadi ja organisatsiooni, mida ta loob ja võitluses kasutab. Nii õpetas Jaan Anvelt. Olles temaga kolm kuud kõrvuti töötanud, võin ma öelda, et ta oskas seda mütsi kanda.

Kui ma oma «kaugelt reisilt» tagasi tulin, kus peaaegu kõik oma paremad aastad mööda saatsin,* leidsin eest mõned vanad tuttavad, nende hulgas ka sm. Padriku. Kuulsin temalt, et neid meie «suvemaju» ei ole enam, olevat maha põlenud... Kui raske ja keeruline ning kui lühike võib olla inimese elu! Ka Anveldi elu oli lühike, see sarnanes tuhandete teiste eludega, nende eludega, kes oskasid end hoida nuhkide ja «salade» eest, kuid langesid isikukultuse ohvriks. Jaan Anvelt, Otto Rästas, Hilda Sonberg — kus te ka nüüd ei puhkaks oma viimast und, olgu teile kerge suure isamaa muld. Teiesarnaste inimestega elus kokku puutuda on suur õnn, mis kaunistab ja õilistab inimest.

---

* Sm. H. Tornius repressseeriti Stalini isiku kultuse ajal ja istus hulk aastaid vanglas. — *Toim.*

LÜHIKESED, KUID MEELDEJÄÄNUD KOHTUMISED

1924. aastal elasin oma kolmeaastase poja Unoga Tallinnas Roopa tänav nr. 12. Minu mees Aleksander Leevald oli vangis — eeluurimise all «149 protsessi» osalisena. Meie korter koosnes til- lukesest toast ja esikust, millel oli omaette sissekäik hoovist. Nagu mu mees ja tema õed-vennad, olin ka mina töölisliikumisele alati jõudumööda kaasa aidanud ja pörandaaluste parteitöötajatega kokku puutunud.

1924. aasta septembrikuus tõi minu meheõde Alice Leevald mu kätte riide peale kirjutatud šifrivõtme, et seda Aleksandri kaudu vangimajja toimetada. Ma õmblesin selle kirjutise aluspükste värv- lisse ja viisin ühes muu puhta pesuga mehele vanglasse edasiand- miseks. Samal päeval lubati mind ka mehega kokku saada ja ma ütlesin, et nad šifrivõtme pähe õpiksid ja kohe ära hävitaksid; šif- reeritud kirja pidid nad hiljem saama. Varsti tõi Alice ka kirja, samuti riidele kirjutatud, mille ma õmblesin paksu linasest riid- dest linasse ja saatsin jällegi vanglasse. Nii šiffer kui kiri olid Jaan Anveldilt, kes tulevase «149 protsessi» kohta nõu andis.

1924. aasta novembris küsis Alice minult, kas ta võib Jaan Anveldiga minu juurde tulla. Ma lubasin. Nad tulidki ühel öhtul. Uno magas juba. Nad istusid, rääkisid tasa omavahel, Jaan kirju- tas midagi. Südaöö aegu heitsid magama, Jaan pörandale, Alice minuga ühte voodisse. Hommikul, kui poiss ärkama pidi, läksid nad esikusse kardina taha, kuni ma poisi riidesse panin ja tutta- vate poole viisin — laps võis ju rääkida, et meil külalised on. Päeva veetsid Anvelt ja Alice Leevald meil. Öhtul, kui poisi koju tõin ja kuni ta magama jäi, istusid mu varjualused jälle esikus kardina taga. Öösel läksid nad ära.

Enne 1. detsembri ülestõusu käis Jaan Anvelt mitu korda minu juures seltsimeestega kohtamisel. Meil oli kokku räägitud, et ma aknakardina asetuse kaudu märku annan, kui toas võõraid on. Aken oli madalal, aknast möödudes tuli tasa aknale koputada, mille peale ma ukse avasin. Neist, kes kohtumisel käisid, tundsin ma vaid sm. Penderit, kes meie tänaval elas.

Pärast 1. detsembri ülestõusu käis Jaan Anvelt kaks korda meil. Esimest korda otsis ta Alice ja Paul Leevaldit. Ma ei tead-

nud, kus nad on. Siis rääkisime kokku, et Anvelt tuleb jälle paari päeva pärast, aga mitte enam tupp ja ka mitte hoovi, mis oli pikk, kitsas ja pime, vaid tänavale, meie majast veidi eemal. «Kui keegi nendest peaks tulema, siis ütle, et nad tuleksid sinna...» juhatas ta mind. Kuhu kohta ta just juhatas, selle olen unustanud. Alice tuli minu juurde järgmisel päeval, ma andsin Jaani palve talle edasi. Jaan jõudis aga meile varem tulla, kui ta Alicet näinud oli. Vahepeal olid meil käinud läbiotsijad — otsiti Herman Leevaldit, ülestõusust osavõtjat. Ütlesin seda Anveldile ja soovitasin tal meile mitte enam tulla, sest see võis talle saatuslikuks saada. Kui õige oli mu kartus, näitab see, et mind ennast juba 8. detsembril arreteeriti.

Nii enne kui pärast 1. detsembrit oli Jaan Anvelt ikka ühesugune: tasakaalukas, rahulik, vaikse jutuga ja väga sõbralik.

OLEKSIN TEDA OMETI PAREMINI VAADANUD!

Pärast 1. detsembri ülestõusu lüüasaamist oli Tallinn ärevil, töörahva meeleolu raske. Kõneldi hulgalistest läbiotsimistest, paljude inimeste arreteerimisest, mahalaskmistest.

See oli 1. või 2. detsembri õhtul, kui minu poole tuli Helene (Leeni) Maasikas, meie perekonna ammune tuttav. Minu toas oli ka mehe õetütar Elvine (Elli) Parker, kes elas kaasüürilisena kellegi vanainimese juures meiega ühes majas. Istusime kolmekesi toas voodil. Kõneaineks oli paljutootavalt alanud ja õnnetult lõppenud ülestõus, inimesed, kes sellest osa võtsid ja keda nüüd taga aetakse ning hävitatakse. Olime väga masendatud ega teadnud, kuidas inimesi aidata.

Jutuajamine toimus sosinal, sest toaseinad olid nii õhukesed, et iga sõna kostis kõrvaltuppa. Elasin perega — mees ja 2 last — Uus-Kalamaja 19 (praegune Nikonovi 25) hoovipealse barakitaolise puumaja teisel korrusel.

Ka Leeni suunas jutu sellele, kas ei oleks mingit võimalust ülestõusnute abistamiseks, eeskätt nende varjamiseks nuhkide eest. Arutasime läbi kõik sugulased ja tuttavad. Kõige parem lahendus paistis siiski olevat see, et Ellil kui üksikul inimesel oleks omaette korter. Kust aga raha saada korteri võtmiseks? Leeni lubas selles asjas veel kellegagi nõu pidada ja siis meile teatada.

Juba järgmisel päeval tuli Leeni minu mehe töötoast Suur-Tartu mnt. 50 läbi ja tõi teate: mingi ma õhtul koos Elliga viimase õe Alide juurde. Seal on inimene, kes tahab meiega rääkida. Kuid ta on üks neist, keda praegu taga aetakse. Seepärast tuleb olla väga ettevaatlik, et ükski hing sellest midagi ei aimaks. Võiks võtta kaasa lapse, et minek sinna näeks välja perekondliku külaskäiguna.

Õhtul läksingi koos Elli ja oma 10-aastase poja Hugoga Alide Parkeri poole. Ülalpidamist teenis Alide majateenijana. Korter oli tal Tatari tänava alguses. Õue peal oli puulobudik, all kuur või tall ja selle peal piklik katusekamber. Kinnist koda mööda viis nagisev puutrepp vooderdamata seintega esikusse, mille taga kamber oligi.

Läksime trepist üles. Esikus tuli meile vastu Alide: «Ah, Elli ja Roosi, astuge aga sisse.» Toas väikese akna all laual põles petrooleumilamp. Vasakul pool katuse ääre all oli hämar nurk, kus taburetilt tõusis pikka kasvu, kõhn, hallis ülikonnas mees. Alide tutvustas meid: «Minu õde ja onunaine.» Mehe kohta ei ütelnud ta midagi, kuid aimasin, et see ongi üks tagaotsitavaist. Pakuti istet. Ajasime juttu ilmast ja muust tühjast-tähjast. Mees kutsus Hugo enda juurde ja varsti olid nad juba kõvas jutuhoos. Paistis, et mees lapsi väga armastab ja oskab nendega ühist keelt leida. Ainult siis, kui väljas tuuleiil katust raputas või mõni laud logises, muutus mees tähelepanelikuks. Soe, pehme ilme näol läks karmiks, silmadesse tuli tõsidus, otsustavus. Kui väljas vaikseks jäi, jätkas mees rahulikult juttu, mitte miski ei reetnud tema valvsust ja seesmist pinget.

Siis kutsus Alide Hugo laua juurde, kostitas teda millegagi ja hakkas pärima, kuidas koolis läheb.

«Kuulsin Leenilt, et olete nõus Kommunistlikku Parteid abis-tama,» pöördus mees vaikselt meie poole. «Kas olete kõik hästi läbi kaalunud? See on raske asi. Sissekukkumise korral läheb halvasti mitte ainult tagaotsitavatel, vaid ka varjajatel, pererah-val.»

«Mida siis teha,» arvas Elli, «ei saa ju lasta inimesi hukkuda.»

Edasi andis mees meile juhtnõore, kuidas asja korraldada. Tuleks korter välja otsida. Seda kaubelda aitaksin mina kui kindla majandusliku jalgealusega inimene. Perenaiseks jääks Elli kui üksik inimene ja selleks kõige sobivam. Korteri tuleks otsida kuskil vaiksemas paigas, soovitav oleks südalinnas. Sel peaks olema mitu sissekäiku. Sidet tuleks pidada Leeniga minu mehe töötoa kaudu. Leeni aitab nii nõu kui ka jõuga.

Hugo tuli uuesti onu juurde ja nad hakkasid jälle juttu puhuma. Vahetasime veel mõned sõnad ja kiirustasime minema. Lahkudes surus mees tugevasti meie kätt ja lausus: «Loodame, et kõik läheb hästi.»

«Küll see oli tore onu,» ütles Hugo koduteel. Seletasime talle, et kui ta tahab onule head teha, siis ärgu ta mitte kellelegi onust kõnelgu, nagu poleks ta kuskil käinud ega kedagi näinud.

«Ega ma mõni eit ole, et lobisen,» tähendas poiss ja pidas ka kindlalt oma sõna.

Järgmistel päevadel käisime Elliga läbi hulga kortereid. Informeerisime Leenit sellest, mida nägime. Ta soovitas peatuma jääda korterile Kooli tn. 17, mis koosnes toast ja köögist esimesel kor-rusel. Uksed viisid koridori nii toast kui ka köögist. Majast võis väljuda nii Kooli tänava kui ka Tornide väljaku kaudu. Majas elasid jõukamad inimesed.

Otsisime kokku toole, laudu, voodeid, toidunõusid korteri sisus-tamiseks ja majapidamiseks. Üüriraha andis Leeni.

Selles korteris olid 1925. aastal varjul mitmed ülestõusust osa-

Maja Tallinnas Kooli t. 17, kus J. Anvelt end varjas pärast 1924. a. 1. detsembrit.

võtnud ja Kommunistliku Partei põrandaalused töötajad. Kes nad olid, sellest juttu ei olnud. Ainult ühe naisterahva kohta, keda seal nägin, tähendas Leeni: «See on «Kata»*, väga vapper ja tubli naine. Teda tuleb hoolega hoida.»

Sidepidamine toimus Leeniga peamiselt mehe töötoa kaudu. Täitsin mitmesuguseid väiksemaid ülesandeid (riietusesemete ostmine, kirjade ja teadete edasiandmine jms.).

Alles 1925. aasta suvel, kui ma kahe põrandaaluse töötaja «Jürka» (Voldemar Tuberik) ja «Leo» (Leo Looring) ülesandel üürisin suvekorteri Sakku, kus meie nende ja Elliga elasime koos terve suve ja kus meid mõnikord külastas Leeni oma tütrega,

* Alice Stein-Leevald. — Toim.

tuli kord juttu mehest, kellega peale ülestõusu kohtusime. Nüüd alles Leeni ütles: «Tead ka, kes see mees Alide juures tookord oli? See oli Jaan Anvelt.»

Minu imestus oli suur, et neil päevil, mil kodanlikud ajalehed pasundasid nii palju Jaan Anveldist kui ülestõusu juhust ja politsei teda kõikjal taga otsis, istus tema rahulikult ning kartmatult südalinnas, politsei nina all, ja organiseeris parteitööd — otsis Kommunistlikule Parteile uusi abilisi.

Kui oleksin teadnud, kellega mul oli tookord tegemist, oleksin Jaan Anvelti ometi paremini vaadanud. Siis oleks mul sellest jäänud konkreetsem, elavam mälestus.

KONSPIRATIIVKORTERIS

1924. aasta detsembrikuu... Pärast 1. detsembri ülestõusu ebaõnnestumist möllas üle Eesti valge terror. Kõiki kodanikke, keda kätte saadi ülestõusust osavõtjate varjamisel, ähvardas surmanuhtlus.

Ma elasin sel ajal öde Linda Junmanniga Tallinnas Jõe tänaval nr. 35. Neil süngeil päevil tuli meie poole õemehe vennanaine Juuli Junmann ja tegi ettepaneku anda varjupaika Jaan Anveldile. Me nõustusime.

Paar päeva peale Juuli külaskäiku öhtul töölt koju tulnud, nägin võõrast meest õega laua ääres istumas ja vestlemas. See oligi Jaan Anvelt. Nähtavasti oli ta teadlik, kes siin elavad, sest kui ma tупpa astusin, silmitses ta kord mind, tõusis püsti, tervitas ja ütles naeratades: «Näete, teie äraoleku ajal on perekond ühe inimese võrra kasvanud». Elav jutuaajamine jätkus. Juttu ajasime vaikselt, sest maja vaheseinad olid niivõrd õhukesed, et täie häälega rääkimine oleks läbi kostnud. Jutt kestis hilisõhtuni.

Voodis olles kõiki päevasündmusi järele mõeldes imetlesin Jaan Anvelti. Ta on ju mitu aastat töötanud põranda all, sõjariistus ülestõusu läbi teinud, ta elu on olnud raske ja närvesööv. Kuid temas ei olnud märgata ei hirmu ega väsimust, vaid tema olemuses oli reipust, energiat, tahtejõudu ning elurõõmu ja huumorimeelt. Ja kui hästi ta rääkis konspiratsioonireeglitest, palus neist täpselt kinni pidada. Enne uinumist olin kindlal veendumusel, et kui neid reegleid rangelt täita, nagu õpetab Anvelt, ei või olla sisekukkumisi.

Neid ridu kirjutades ja möödunud aegu meenutades võin öelda, et Anveldi õpetusest konspiratsioonireeglite kohta pidasin ma alati rangelt kinni, ja see võimaldaski mul pidada konspiratiivkorterit palju aastaid ilma äpardusteta.

Anvelt kasutas meie korterit väga tihti: elas meie pool 3—4 päeva järjest, lahkus siis üheks või kaheks päevaks ja tuli jälle tagasi. Väljaskäimine toimus ainult õhtuti, pimedas. Päeval liikumine oli hädaohtlik.

Meenub üks töö, mida Anvelt mind tegema pani. Kuna Anveldil oli päeval väljaskäimine kardetav, ei saanud ta juuksuri juurde

minna. Juuksed muidugi ei kartnud midagi, vaid kasvasid Jaani peas jõudsalt. Pikkade juustega Tallinna tänavatel liikumine oli aga ka õhtuti silmatorkav ja äratas vastutulevate inimeste tähelepanu. Tuli leida väljapääs ja nii ei jäänudki mul ühel pühapäeval muud üle kui juuksuriks hakata. Nägin vaeva mis nägin, kuid töö sai tehtud. Pea tuli etteaimamata hea. Ise olin rahul — katsetöö õnnestus. Aga kiitusi jagas ka pea omanik ise.

Pärast 1. detsembri ülestõusu hakkasid nuhid nagu verejanulised koerad jahti pidama. Keda vähegi kahtlustati, arreteeriti. Osa konspiratiivkortereid oli sisse kukkunud, paljudesse ei tohtinud minna, sest need olid nuhkide valve all. Sellepärast oli korteritest suur puudus. Meie elasime õega ühes väikeses toas. Anvelt ütles, et mul tuleb iseseisvalt korter võtta, et laiendada konspiratiivkorterite võrku, mida eriti nüüd ja ka edaspidi vaja läheb. Hakkasin otsima sobivat korterit, mille leidsin Kalju tänaval majas nr. 8. 1925. aasta märtsis kolisin sisse. Selles korteris Anvelt käia ei saanud, sest ta lahkus mõni päev enne seda Eestist. Kuid seda korterit kasutasid Alice Stein-Leevald, Paul Leevald, August Riisman, Voldemar Raekson ja paljud teised.

PUNASE ÕHULAEVASTIKU EHITAJA

Jaan Anveldiga kohtusin esmakordselt 1926. aasta aprillis, kui ta oli määratud N. J. Žukovski nimelise Sõjalennuväe Akadeemia sõjakomissari vastutavale ametikohale.

See akadeemia loodi nõukogude võimu esimestel aastatel, täpsemalt 1922. aasta lõpul kõrge kvalifikatsiooniga aviotehnilise kaadri ettevalmistamiseks. Akadeemia alustas oma tegevust äärmiselt rasketes tingimustes. Eialgu ei olnud peaaegu mingisuguseid oma ülesannetele enam-vähem vastavaid õpperuume, laboratooriume, lennubaasi, õppe- ja näitlikke vahendeid. Need raskused süvenesid veelgi seoses sellega, et akadeemias ei jätkunud õppejõude, pealegi suhtusid mõned õppejõud endiste spetsialistide hulgast oma ülesannetesse kohusetundetult, ei suutnud, mõnikord aga ka ei tahtnud oma teadmisi edasi anda proletaarlastest kuulajatele. Akadeemia õpilaste elutingimused olid üsna kehvad.

Niisuguses akadeemiale raskes olukorras võttis J. Anvelt endale selle õppeasutuse parteilise ja poliitilise juhi vastutusrikkad kohustused. Olgugi et J. Anvelt varem ei olnud lennuasjandusega tegelnud, suutis ta leninlikku tüüpi poliitikategelasena, haritud inimesena ja haruldase kasvatajana kiiresti kohaneda olukorraga ning hakkas õppeprotsessile ja administratiiv-majanduslikule tegevusele oma bolševistlikku mõju avaldama.

Koos akadeemia uue ülema, kogenud lennuväekomandöri S. G. Horkoviga, kes oli tol ajal parteitu, võttis J. Anvelt temale omase energiaga käsile õppeprotsessi ümberkorraldamise, õppeprogrammide täiustamise, õppe- ja lennubaasi laiendamise. Ta kandis hoolt õppejõudude kaadri komplekteerimise ja kasvatamise eest, teaduslike ja tehnikakabinettide, õppe- ja näitlike vahendite loomise eest, akadeemia alalise ja muutuva koosseisu elutingimuste parandamise eest. Ja kõiges saavutas ta häid tulemusi.

Sel ajal kui Jaan Anvelt sõjalennuväe akadeemias töötas, elas see õppeasutus üle tormilise kasvu: laienesid õpperuumid, loodi uued õppelaboratooriumid, valmistati vajalikke õppevahendeid, ehitati aerodünaamika laboratoorium mitmete teaduslik-tehniliste kabinetidega. Vastav teaduslik kaader, samuti eriainetel õppejõud, valmistati ette akadeemias endas, vanemate kursuste kuulajate hulgast.

Samal ajal tehti suurt ühiskondlik-poliitilist tööd nii akadeemias kui ka väljaspool seda. Ei ole liialdus öelda, et akadeemia isikuline koosseis, eriti kuulajaskond, muutus parteiorganisatsiooni ja sõjakomissari juhtimisel üheks meie maa silmapaistvaks väesalgaks, kes võitles võimsa õhulaevastiku loomise ja lennuasjanduse teadusliku uurimistöö edasiviimise eest.

Selles oma ulatuse ja tähtsuse poolest väga suures töös kuulus juhtiv osa kahtlematult akadeemia sõjakomissarile Jaan Anveldile, kes partei esindajana oskuslikult koondas enda ümber ja kindlalt juhtis püstitatud eesmärgi poole parteiorganisatsiooni ja parima, eesrindlikuma osa kuulajatest ning õppejõududest.

N. J. Žukovski nimeline Sõjalennuväe Akadeemia ei arenenud ilma sisevõitlusega. Asi on selles, et partei poolt kavandatud sõja- ja tsiviillennuväe rajamise plaanide elluviimiseks tuli vajalik hulk lennuväeinseneri ette valmistada väga lühikese aja jooksul. NSV Liidu Revolutsiooniline Sõjanõukogu, kellele lennuväe ülema kaudu allus ka meie akadeemia, püstitas akadeemia ette ülesande: minna üle 4-aastasele õppeajale ja valmistada ette kvalifitseeritud sõjaväe insener-mehaanikuid, kes hästi tunneksid Punaarmee sõja-õhujõudude lennukimootorite sõjatehnilise ekspluateerimise tingimusi.

Selles küsimuses arenes akadeemias võitlus kahe seisukoha pooldajate vahel. Esimest toetas grupp «tsiviilmeeleoludest» nakanud professoreid ja kuulajaid, kes väitsid, et vähem kui 5—6 aasta jooksul on võimatu ette valmistada head inseneri, kellele oleksid universaalsed teadmised üldtehniliste distsipliinide alal, et nelja aastaga ei saa ette valmistada mitte inseneri, vaid mingeid diletante. Nad kinnitasid ka, et sõjatehnilised distsipliinid ei ole insenerile vajalikud. Seda seisukohta toetas suur osa akadeemia parteiorganisatsioonist.

Teine grupp õppejõude ja parim osa kuulajaid, keda toetas akadeemia juhtkond ja parteiorganisatsiooni eesrindlikum osa eesotsas sõjakomissari J. Anveldiga, võitles otsustavalt Revolutsioonilise Sõjanõukogu otsuste elluviimise eest.

«Õppeopositsioon», nagu nimetati grupeeringut, kes taotles õpingute tähtaja pikendamist, püüdis segada komissari, parteibüroo ja juhtkonna koostööd, nõudes kangekaelselt paljudel parteikoosolekutel ja nõupidamistel oma ebaõige seisukoha elluviimist, neid partei liikmeid aga, kes olid solidaarsed sõjakomissar J. Anveldiga, «õppeopositsiooni»-vastase võitluse juhiga, nimetasid opositsionäärid «kaasalajateks», «bürookraatideks» jne.

Võitlus õppeaja lühendamise eest akadeemias oli tegelikult poliitiline võitlus ka veel sellepärast, et «õppeopositsiooni» püüdsid laialdaselt ära kasutada trotskistid ja parempoolsed oportunistid.

Võib õigusega öelda, et Jaan Anvelt etendas võitluses nii «õppe-» kui ka igasuguse muu opositsiooniga akadeemias silmapaistvat osa. Koos parteiorganisatsiooni paremikuga tegi ta suurt

J. Anvelt Sõjalennuväe Akadeemia komissarina 1928. a.

tööd «õppepositsiooni» poliitilise olemuse paljastamisel, kommunistide mobiliseerimiseks võtlusse selle opositsiooni vastu. 1929. aasta lõpul «õppepositsioon» likvideeriti.

Akadeemia ülema S. G. Horkovi ja sõjakomissari J. Anveldi juhtimisel, kes tegutsesid alati üksmeelselt ja kooskõlastatult, viidi läbi õppeprotsessi ümberkorraldamine, programmide revideerimine ja nende puhastamine igasugustest mittevajalikest õppeainetest, uuendati ja tugevdati õppejõudude koosseisu akadeemia lõpetanud noorte andekate inseneride arvel.

Kõik see andis kiiresti üsna positiivseid tulemusi. NSV Liidu Kõrgema Rahvamajandusnõukogu poolt 1930. aasta aprillis välja kuulutatud konkursil parima kõrgema tehnilise õppeasutuse nimele sai esikoha N. J. Žukovski nimeline Sõjalennuväe Akadeemia. Seoses sellega märkis NSV Liidu Revolutsiooniine Sõjanõukogu ära akadeemia edusammud ja saavutused ning avaldas tänu akadeemia ülemale S. G. Horkovile ja endisele sõjakomissarile J. Anveldile, kes oli vahepeal määratud NSV Liidu Tsiviilõhulaevastiku peainspektoriks. See oli suureks tunnustuseks Jaan Anveldi tegevusele kõrge kvalifikatsiooniga inseneride ettevalmistamisel ja kasvatamisel.

J. Anveldi ajal ja hiljem lõpetasid akadeemia sellised kuulsad konstruktorid ja teadlased, nagu S. V. Iljušin, A. S. Jakovlev, A. I. Mikojan, V. S. Põšnov, üks lennukitööstuse organiseerijaid ja juhte, praegune Riikliku Lennundustehnika Komitee esimees P. V. Dementjev, sõja-õhujõudude ülemjuhataja, lennuväe peamarssal K. A. Veršinin, lennuväe peamarssal P. F. Žigarjov ja paljud teised lennuasjanduse silmapaistvad tegelased.

Jaan Anveldil oli erakordne töövõime. Kõik teadsid, et akadeemiatöö kõrval teeb ta suurt ja vastutusrikast tööd Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitees ja on üks Eestimaa Kommunistliku Partei juhte. Suurele töökoormusele vaatamata tuli ta igal pool toime, ei jäänud ialgi kuhugile hiljaks, tööle tuli esimeste hulgas, lahkus aga viimasena. Anvelt oli kõrge organiseerituse ja vastutustunde eeskuju.

Tema alati rühikat kuju võis näha mitte ainult kabinetis — kuhu muide oli igaühele igal ajal vaba sissepääs —, vaid ka õppeklassides ja laboratooriumides. Arvukatel istungitel, nõupidamistel ja koosolekutel kuulas ta tähelepanelikult esinejaid, ei katkestanud kunagi kedagi, märkis kõik vajaliku üles ja juba järgmisel päeval, kas ise või akadeemia ülema kaudu, võttis tarvitusele abinõud ettepanekute realiseerimiseks. J. Anveldi esinemised paistsid silma erakordse parteilise sügavuse ja asjatundlikkuse poolest. Rääkis ta vaikse, rahuliku häälega, väga lihtsalt, veenvalt, suure taktitundega, kunagi isiklikuks minemata. Kui aga asi puudutas võitlust antileninliku opositsiooni vastu, siis põlesid ta silmad vihast, hääl muutus resoluutseks, ta nagu muutus ümber, kuigi ta ka siis ei kaotanud enesevalitsemist ja temale omast tasakaalukust.

Inimestega suhtlemises oli Anvelt väga lihtne, lahke, delikaatne ja tähelepanelik. Ta ei teinud vahet, vaid suhtus kõigisse ühesuguselt, olgu see siis professor, akadeemia õpilane, tööline või teenistuja. Ta püüdis olla tähelepanematu, aga kui jutt kaldus tema omadustele ja teenetele, siis naeratas ta süüdlaslikult ja häbelikult, püüdes kiiresti juttu viia teisele teemale. Oma haruldaste iseloomujoonte, oma lihtsuse, tagasihoidlikkuse ja südamlikkuse tõttu oli Jaan Anveldil akadeemia kollektiivis suur autoriteet ja lugupidamine.

Tahaks tuua ühe näite, mis räägib Anveldi haruldasest tagasihoidlikkusest. Akadeemia sõjakomissarina oli talle isiklikuks kasutamiseks antud sõiduauto. Kuid ta kasutas seda väga vähe, ta just nagu häbenes autoga sõita. Sageli märkasime, kuidas Anvelt väljus trammist Peetri palee peatuse juures, kus asus — ja ka praegu asub — akadeemia, ja rahuliku sammuga, portfelli käes, astus üle väljaku, kadudes kuulajate, õppejõudude, tööliste ja teenistujate ühisesse voolu.

Pärast tööd läks ta uuesti trammipeatusse. Aga auto? See seisis akadeemia hoovis ja seda võis kasutada igaüks, kellel oli tarvis

J. Anvelt NSV Liidu tsiviillennuväe juhatajana Moskva lennuväljal. Tema kõrval (kaabuga) NSV Liidu saadik Eestis L. Stark.

töö asjus sõita. Ja muidugi oli auto alati kasutada siis, kui oli vaja viia kedagi äkki haigestunud koju või haiglasse.

1929. aasta detsembris määrati J. Anvelt NSV Liidu Tsiviilõhulaevastiku peainspektoriks. Sellel kohal töötas ta 1935. aasta oktoobrini. Sel perioodil oli mul, kuigi harva, juhuseid kohtuda Jaan Anveldiga, jälgida tema tegevust, kuulda sellest tuttavatelt lenduritelt.

1930. aasta lõpul organiseeriti Üleliiduline Tsiviilõhulaevastiku Koondis. 1932. aasta alguses reorganiseeriti koondis omakorda Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuseks. Kõik need muudatused puudutasid otseselt J. Anvelti. Algul kinnitati ta koondise ülema asetäitjaks, seejärel aga NSV Liidu Tsiviilõhulaevastiku Peavalitsuse ülema asetäitjaks.

Esimese asetäitjana juhtis ta vahetult tähtsaimat lõiku — õhuteede eksploatatsiooni. Tal tuli tegelda lennuteenistuse, planeerimise ja reisijate vedude organiseerimise, posti, kaubaveo jt. küsimustega.

1933. aasta veebruaris tähistas NSV Liidu tsiviilõhulaevastik oma kümneaastast juubelit. Sellele sündmusele pühendatud artiklis valgustas J. Anvelt õhutranspordi saavutusi ja arenguperspektiive. Ta kirjutas: «... Tsiviilõhulaevastiku kümneaastaseks juubeliks on meie lennukite ja lennukimootorite park täielikult muutunud. Nüüd meil ei ole vaja importida ei lennukeid ega mootoreid... Nii nagu õhuteedel, nii kasutame ka lennukoolides, aerofotode tegemisel ja põllumajanduses peaaegu eranditult Nõuko-

gude konstruktsioone. Välismaiseid mudeleid on vähe, need elavad üle oma viimaseid päevi.»

Märkinud ära, et tsiviillennukite ja nende mootorite tootmise tehnikas on NSV Liit eesrindlikele kapitalistlikele riikidele järele jõudnud, formuleeris J. Anvelt selgelt ja täpselt tsiviilõhulaevastiku töötajate ülesanded moodsa aviatehnika omandamise alal. Ta kirjutas: «Meie lennuk peab muutuma täiesti kindlaks liiklusvahendiks igal aastaajal ja kogu ööpäevaks.»

Ainult ühest asjast vaikis J. Anvelt oma artiklis — oma osast tsiviillennuväe arendamisel. Seda aga hinnati partei ja valitsuse poolt vääriliselt: 1933. aasta augustis autasustati J. Anvelti meie maa kõrgeima riikliku autasuga — Lenini ordeniga. NSV Liidu Kesktäitevkomitee Presiidiumi otsuses märgiti, et teda autasustatakse «erakordsete teenete eest tsiviilõhulaevastiku organiseerimises, kvalitatiivsete saavutuste eest õhulaevastiku arengus ja silmapaistva töö eest terasest lennukite ehituse alal».

Mõni rida, kuid milline suur ja tähtis töö seisab nende taga! Jaan Anvelt tegi palju selleks, et meie õhulaevastik kindlalt jalule tõuseks. Tema aktiivsel osavõtul tehti tohutut tööd õhuliinide, aerodroomide, lennujaamade, remonditöökodade, lennukitehaste, teadusliku uurimise instituutide jt. ehitamisel. Ta aitas tsiviilõhulaevastiku teaduslik-tehnistel jõududel luua maailma esimest roostevabast terasest lennukit, mis valmistati elektrikeevitusmeetodil.

Mulle sai osaks õnn peaaegu nelja aasta jooksul mitte ainult töötada koos J. Anveldiga, vaid ka jälgida teda igapäevases elus; ta elas oma naise Alice Pavlovna ja tütrekese Kimaga väikeses tagasihoidliku sisustusega korteris. Suvel elas ta koos perega Moskva lähedal — Kuntsevoss. Seal elasin ka mina koos perekonnaga. Anveldid kasutasid ühisest suvilast üht tuba ja verandat. Lihtsus ja tagasihoidlikkus lähendas Anvelti kõigile, kes elasid temaga lähestikku. Ei mäleta täpselt, oli see 1929. või 1930. aastal, kui koos Anveltide ja minu perekonnaga ühes suvilas elas ka tuntud stratonaut G. A. Prokofjev perekonnaga. G. A. Prokofjevi juhtimisel tõusis 30. septembril 1933 õhku «Stratostaat NSVL-I», mis esimesena maailmas jõudis 19 000 meetri kõrgusele.

Elasime kõik väga sõbralikult. Ei mäleta, kelle initsiaalidel, igal juhul Alice Pavlovna aktiivsel osavõtul ja Jaan Anveldi heakskiidul organiseerisime kolme perekonnaga ühise toidulaua. Ja kui meeldiv oli peale tööpäeva kogu «kommuuniga» koguneda terrassile, vahetada mõtteid, rääkida sündmustest, naljatada. Puhkepäevadel sõitsid igapähele meist külla sugulased, sõbrad ja tuttavad. Siis valitses laua taga eriline elevus.

Jaan Anvelt leidis ka suvilas endale tegevust. Ta tõmbus sageli eemale, luges palju, kirjutas — tihti võis kuulda tema kirjutusmasina klõbinat. Meelelahutuseks mängis ta kurni. Seda ta armastas ja puhkas selle juures, kuid palju aega selleks raisata

ei pidanud ta võimalikuks. Meil ei jätkunud pühapäevasesest päevast, ja selleks, et saaks mängu ka pimedas lõpetada, seadsime mänguväljakule sisse elektrivalguse. Tulevalgus ja kurnikeppide löögid meelitasid Jaan Anveldi välja — ta armastas enne magamaminekut meelt lahetada ja oma mõtteid tööasjadelt mujale juhtida.

J. Anvelt lahkus tsiviilõhulaevastikust 1935. aastal ja läks alalisele tööle Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomiteesse. Et selgemini ette kujutada tema poolt tehtud tööd tsiviilõhulaevastikus, esitame mõned arvud. Kui 1929. aastal, mil J. Anvelt hakkas juhtima tsiviilõhulaevastiku transporti, lennukeil veeti kõigest ligikaudu 12 000 reisijat, 90 tonni posti ja 198 tonni veoseid, siis 1935. aastal, kui ta tsiviilõhulaevastikust lahkus, veeti juba umbes 125 000 reisijat (kasv viie aasta jooksul ligi 10,5-kordne), 6000 tonni posti (kasv enam kui 66-kordne), veoseid 10 500 tonni (kasv 53-kordne).

Oleks J. Anvelt praegu elus, küll ta rõõmustaks meie kodumaa kolossaalsete edusammude üle lennuasjanduse valdkonnas, tunneks uhkust selle üle, et NSV Liit on saanud sel alal maailma esimeseks riigiks. Kõiges selles on ka osa tema tööd.

Ma töötan lennunduses 1925. aastast alates. Ja kellega ka ma ei kohtuks nende hulgas, kes tundsid Jaan Anveldi lennuväe akadeemia või tsiviilõhulaevastiku ajast, kõik nad peavad J. Anveldist väga lugu.

TEMA NIMI LÄHEB JÄÄDAVALT AJALUKKU

See oli 1928. aasta juuli lõpul või augusti algul, kui EKP Keskkomitee üks juhtivaid tegelasi O. Rästas kutsus mind kohtumisele Leningradis Neeva kaldal oleva Peeter Suure monumendi juurde. Ma elasin tol ajal Leningradis ja õppisin J. Marchlevski nimelises Kommunistlikus Ülikoolis. Sel kohtumisel tegi O. Rästas mulle EKP Keskkomitee poolt ettepaneku minna Eestisse põrandaalusele parteitööle. Pikema järelemõtlemiseta andsin ma seal samas nõusoleku.

Varsti pärast seda, augustikuus, sõitsin Leningradist Moskvasse. Seal kohtusin ma Kominterni Eesti sektsioonis J. Anveldiga. See oli mu esimene kohtumine temaga.

Sellel kokkusaamisel toimunud kõnelusest ei ole mul enam midagi meeles. Teravasti aga on jäänud mällu J. Anveldi kuju — kõrgekasvuline, sihvakas, sõjaväelase rühiga mees. Tal oli terav pilk. Mulle tundus, et ta mind väga tähepanelikult vaatles. See polnud muidugi ime, sest ta nägi mind esimest korda ja pealegi oli kaalumisel minu saatmine põrandaalusele tööle.

Moskvasse tulekust kuni oktoobri keskpaigani, s. o. kuni minu ärasõiduni oma uude töökohta, sain ma J. Anveldiga sagedasti kokku, peamiselt tema korteris, mis asus Kudrinskaja väljaku lähedal, ja ta suvituspaias Kuntsevov, Moskva lähedal, kus J. Anvelt elas koos oma perekonnaga.

Kogu see aeg käis mul pingeline ettevalmistus põrandaaluseks tööks. Arutasime koos J. Anveldiga majanduslikku ja poliitilist olukorda Eestis, EKP põrandaaluse organisatsiooni seisukorda, teiste poliitiliste parteide tegevust jne. J. Anvelt omistas suurt tähelepanu Eesti sotsiaaldemokraatliku partei tegevusele ja selle paljastamise vajadusele. Eriti üksikasjaliselt analüüsis J. Anvelt vasakpoolsete organisatsioonide tegevust (Vaksali puiestee organisatsioonid jne.).

Meie üldine hinnang oli selline, et peale 1924.—1927. aastate reaktsiooniga seisab Eestis ees revolutsioonilise liikumise elavnemine ja tõus. Sidusime seda eriti läheneva majanduskriisiga, mille sümptoome Eestis 1928. aasta sügisel juba märgata võis.

See kõik pidi muidugi ka EKP-le avama senisest palju soodsamaid tegutsemisvõimalusi.

Kõigis vestlustes juhtis J. Anvelt eriti suurt tähelepanu konspiratsioonile EKP põrandaaluses töös. Peeaegu igas vestluses puudutas ta seda küsimust pikemalt või lühemalt. See oli suurel määral muidugi seletatav sellega, et mul tol ajal ei olnud mitte mingisuguseid põrandaaluse parteitöö kogemusi ega oskust. Seda teadis J. Anvelt väga hästi. Ja sellepärast ta mind nii hoolikalt õpetaski.

Ta seadis mulle eeskujuks V. Kingissepa poolt väljatöötatud põrandaaluse parteitöö süsteemi, selle seadusi ja reegleid. J. Anvelt seletas mulle neid reegleid väga põhjalikult, üksikasjaliselt, tuues sageli konkreetseid näiteid V. Kingissepa, harvemini enda põrandaaluse töö kogemustest. See oli väga väärtuslik kool, mille ma neil nädalail J. Anveldi juhtimisel läbi tegin.

Mäletan selgesti, kuidas ta üksikasjaliselt analüüsis ja arvestas V. Kingissepa kui põrandaaluse parteitegelase jämedat konspiratsioonireeglite rikkumist, mis talle saatuslikuks sai. Teatavasti nõuab üks tähtsamaid konspiratsioonireegleid, et niipea kui politsei on vangistanud isiku, kes teab põrandaaluse tegelase konspiratiivkorterit, peab see jalamaid sellest korterist lahkuma ja asuma teisale, niisugusesse korterisse, mida kinnivõetu ei tea.

Kui EKP põrandaalune tegelane Linkhorst, kes oli lähedalt seotud V. Kingissepaga, 1. mail 1922 sattus politsei kätte ja kui V. Kingissepp sellest teada sai, siis oleks ta ilmtingimata pidanud kohe maha jätma need põrandaalused korterid, mis olid Linkhorstile teada, ning asuma uude korterisse. Kahjuks V. Kingissepp seda ei teinud. Ta ei teinud seda sellepärast, et ei pidanud võimalikuks reetmist Linkhorsti poolt. Aga ometigi sai Linkhorst äraandjaks ning selle tagajärjel arreteeriti V. Kingissepp ta põrandaaluses korteris Karu tänavas. Selle küsimuse juurde tuli J. Anvelt meie vestlustes korduvalt tagasi, valgustades seda kord ühest, kord teisest küljest.

Ta toonitas veel eriti seda, et põrandaalune parteitööline peab eriti tähelepanelik olema ja ka kõige väiksemad pisiasjad, mis töösse puutuvad, hoolega läbi mõtlema. Mõne esimesel pilgul väikese fakti taga võivad peituda väga olulised küsimused, õpetas J. Anvelt. Põrandaalune parteitegelane ei tohi endale lubada mingit kergemeelset uljust ega hooletust. Linkhorst, rääkis J. Anvelt, rikkus väga tõsiselt konspiratsioonireegleid sellega, et ta uudishimust aetuna läks 1. mai meelevaldust vaatama. Politsei aga tundis ta ära ja arreteeris. Selle rumala teo tagajärjel hukkus üks EKP ja eesti töötava rahva juhte V. Kingissepp.

Ma olen J. Anveldile siiani siiralt tänulik selle tubli kooli eest, mis ma 1928. aasta sügisel tema juures läbi tegin, eriti parteilise

konspiratsiooni alal antud näpunäidete eest. Aastail 1928—1929 Eestis põranda all tegutsedes olid need J. Anveldilt saadud õpetused mulle väga suureks abiks töös toleaeegses keerukas ja raskes olukorras, milles asus siis EKP põrandaalune organisatsioon.

Mäletan muide hästi seda, kuidas J. Anvelt mulle väikese eksami korraldas orienteerumise alal tundmatus kohas. Kui ta mind esimest korda enda juurde Kuntsevosse kutsus, siis juhatas ta mulle lühidalt, kus asub see maja, milles ta elas (see maja asus Moskva jõe ääres ühe suure vana hoone kõrval. Seejuures ütles ta, et ma tulgu selle maja juurde nii, et ma mitte ühegi inimese käest teed ei küsi. Nii ma muidugi teingi ja tulin täpselt vajaliku maja juurde, sooritades seega «eksami».

J. Anveldi soovitusel õppisin ma nende nädalate jooksul n.-ö. igaks juhaks ära autojuhtimise, sest ei tea, kus see oskus põranda all võib tarvilikuks osutada. Autot juhtima õpetas mind keegi lennuväelane, kellega mind tutvustas J. Anvelt. Samuti õppisin ma J. Anveldi soovitusel sellel ajal ka lühilainelise saate- ja vastuvõtugaamaga töötama. Kuivõrd ma juba ülikoolis õppisin raadioasjandust, siis ei teinud selle oskuse omandamine mulle erilisi raskusi. Õppimise lõpuks, mida juhatas üks Moskva raadioamatöör, ma võtsin vastu 90 märki minutis. Saatemärkide arvu ma enam ei mäleta. Mõõdamines olgu öeldud, et nii autojuhtimise oskust kui ka raadioamatööri teadmisi ei olnud mul põranda all juhust kasutada.

1928. aasta hilissuvel tõlkis J. Anvelt eesti keelde Kommunistliku Internatsionaali programmi, mis äsja Kominterni VI kongressil oli vastu võetud. Mäletan, kuidas me kahekesi, J. Anvelt ja mina, kontrollisime ning täpsustasime selle tõlke käsikirja. See oli huvitav töö, mille juures tekkis mitmesugust mõttevahetust. Nende kõneluste sisu ma enam ei mäleta. On osaliselt meeles vaid üks lugu, kus me tõlke arutamisel vahetasime mõtteid eesti sotsiaaldemokraatia üle ning mõlemad mingi küsimuse üle tükk aega südamest naersime. Selle naerutekitanud küsimuse sisuks oli, kui ma õieti mäletan, üks V. Kingissepa väga terav ja sarkastiline väljendus eesti sotside kohta. Missugune nimelt — see ei ole mul enam meeles.

Enne minu Moskvast lahkumist tegi J. Anvelt minust oma fotoaparaadiga paar ülesvõtet.

See oli periood, kus ma kõige lähemalt J. Anveldiga kokku puutusin.

Pärast Eestist Nõukogude Liitu tagasitulekut nägin ma J. Anveldi Moskvast ja Leningradis (Belinski tänaval) EKP Keskkomitee pleenumil 1929. aasta juunis. Kohtasin teda hiljem mõnel korral Kominterni eesti sektsiooni istungitel ja EKP konverentsil augustis 1934 Moskvast (Vorovski tänaval). See oli vist viimane

J. Anveidi mälestussammas Tallinnas.

kord, kui ma J. Anvelti nägin. Mingeid olulisi isiklikke mälestusi mul neist kohtumistest enam meeles pole — on ju sellest ajast möödunud enam kui kolmkümmend aastat.

J. Anvelt püsib mul meeles kui suure teoreetilise ja poliitilise silmaringiga kommunist, kui tugeva organiseerimisvõimega juhtiv parteitegelane. Tema nimi läheb jäädavalt Eestimaa Kommunistliku Partei ja eesti töörahva vabadusvõitluse ajalukku.

ISA

Esimesed, üsna ähmased mälestused isast on mul säilinud seltselt ajast, kui olin alles päris pisike, kahe-kolme aastane. Mõni aasta hilisemast tüdrukutirtsupõlvest on mul meeles mõni üksik konkreetne pildike: ühine söit Krimmi, isa ja ema külas-käik lasteaeda, mis suvekuudeks oli linna lähedale maale kolitud...

Oma kujutluse isast olen väikese tüdrukuna kirja pannud värssides:

Talvehommik

«Kraapsti-kraapsti» kostab. Õigus!
Lund vist tulnud terve öö.
Vaikses Trubnikovi põigus
kojameestel käsil töö.

Sellest kärmest laulust õues
virgun. Sinab koiduvalgus.
Molberti peal kumab lõuend,
aimub ema maali algus.

Vihma, lund ja lumehange
joonistan ka mina vihku.
Taat ei võta pintslit pihku —
ta sõjamees, emast rangem.

Pikka kasvu on mu isa,
punatäht tal mütsi ees.
Tema sirge, täpne, visa,
kuid ka rõõmsameelne mees.

Tugitooli akna alla
tõukama ma olen kärmas.
Sinihelkjaid õisi valla
puhkeb aknal. Ruut on härmas.

Lume pehmust täis on tänav,
laternais veel vilk on ere.
«Kraapsti!» puhas koidik täna
hõikab möödujaile tere.

Taat mistahes pildi ruttu
valmis teha võib — ja vaata:
pintslist pole temal juttu,
plöks! teeb fotoaparaat tal.

Kolm või neli, mitu talve
nähtud on mul, põlvepikul?
Napilt sõnu on mu salves,
tunde-eod on lapselikud.

Kuid — maailm on suur! Ja voogab
Moskva seal kui mühav ime.
All, ja igal pool, käib hooga
kange lumerookimine.

Juba väga varases nooruses tekkis mul teadmine, et isa on töö ning ülesannetega koormatud ja kõigile vajalik inimene. Ja mida suuremaks ma sain, seda rohkem hakkasin isa austama. Ta oli minu jaoks kõige suurem autoriteet. Juba esimestest koolipäevadest peale püüdsin eeskujulikult õppida, sest isa ütles, et õppida tuleb hästi.

Ükskord — see oli esimeses või teises klassis — juhtus mul äpardus: tegin ilukirja vihikusse tindipleki, ja kui seda maha kustutada püüdsin, hõõrusin veel vihikusse augugi. Õpetajalt sain selle eest «kahe». Kuid kõige suuremat muret tegi mulle see, mis isa sellest mõtleb. Mul oli väga häbi talle vihikut näidata, ja mitte niivõrd sellepärast, et kartsin tema noomimist (ma ei mäleta, et ta oleks minuga kunagi riielnud), kuid sellepärast, et nägin alati ja hindasin oma isa suurt akuraatsust, tema tööarmastust. Ja see «kaks» jäi mulle viimaseks kogu koolipõlve jooksul.

Isa tundis alati huvi selle vastu, kuidas mu õpingud lähevad. Kui ta Moskvast eemal viibis, päris ta kirjades emale alati minu koolitöö kohta. Minu kiituskirju hoiti isa kirjutuslaua kohal seinal. Kõik see virgutab mind õppimisse tõsiselt suhtuma, ehkki ma lapsepõlves väga armastasin teiste lastega mängida ja raamatuid lugeda. Raamatuid oli mul palju — muinasjutte, jutustusi loomadest, igasuguseid seiklusjutte. Seejärel tekkisid Arkadi Gaidari, Alexandre Dumas', Jules Verne'i raamatud. Isa ise armastas lugeda ilukirjandust; tema armastatumateks autoriteks olid Dickens, Stendhal, Flaubert, Aleksei Tolstoi, Jack London. Mäletan, et ta puhkuse ajal luges meelsasti ka reisikirjeldusi.

Isa ergutas minu lugemiskirge. Ta tõi ilmunud raamatute nimestikke koju ja soovitas mul lastekirjanduse hulgast valida, mis meeldib. Nimékiri oli alati pikk, ja mul läksid silmad pärani. Ükskord küsisin: «Aga kas võib võtta kõik, mis siin on?» Isa naeratas ja soovitas mitte ahnitseda, vaid järele mõelda, mis mulle tõesti huvi pakub.

Üldse püüdis isa lämmatada lapselikku egoismi, kui ta seda minu juures märkas. Meenub selline fakt.

Isa töötas tsiviilõhulaevastikus ja me elasime Tušino lennuvälja lähedal suvilas. Ma kiitlesin lastele, kes samas suvilas elasid, et isa lubas mind lennuväe päeval lennukiga sõitma viia. Kui igatsetud päev kätte jõudis, läksime kõik aerodroomile, kus pidustused toimusid. Nägin isa, läksin tema juurde ja hakkasin paluma, et mind lennukiga sõidutataks. Isa vastas, et sellel päeval ei sõidutata kedagi. Kui ma aga oma jonni ei jätnud, ütles ta: «Jonnakaid ja kiidukukki üldse ei sõidutata...»

Kui aga kunagi hiljem korraldati elanikele lennukil lõbusõite, aitas isa kaasa, et mina ja sõbranna koos oma emadega saime teha õhusõidu Moskva kohal.

Ma õppisin 25. musterkoolis, mis hiljem nimetati ümber 175. kooliks. Mõnd last veeti kooli autoga. Nooremates klassides oli teatud aeg, kus lapsed hakkasid oma vanemate «tähtsusega» kiitlema. Kui ma sellest isale rääkisin, ütles ta, et see pole mitte ainult naljakas, vaid ka rumal.

Esiailgu elasime Moskvas Trubnikovo põiktänaval majas nr. 19. Meie perekonna kasutada oli kaks tuba suures kommunaalkorteris (varem oli selles majas asunud Rahvusasjade Rahvakomissariaat). 1934. aastal kolisime üle Tsiviillennuväe Peavalitsuse majja 5-ndal Tverskaja Jamskaja tänaval. Seal anti meile neljatoaline korter.

Mäletan hästi isa kabinetit — väheldast piklikku tuba, mille sisustuseks oli suur klaasustega kapp, raamatuid täis, kirjutuslaud ja tool ning lihtne raudvoodi. Laual seisis rohelise kattega lamp, läikiv lennukimudel, telefon.

Õhtuti, pärast pikka tööpäeva, istus isa veel kaua oma kabinetis, kirjutas romaani kodusõja kohta, õppis inglise keelt, uuris kõrgemat matemaatikat. Vaatamata suurele töökoormusele oskas ta ikkagi aega leida ka minu jaoks. Nii tundis ta huvi selle vastu, kuidas mul koolis matemaatikaga läheb, ja teades, et ma seda ainet armastan, tegi kord ettepaneku lahendada matemaatilisi mõistatusi mingist ingliskeelsest õpikust.

Mõnikord sõitsid meie juurde isa lapsed esimesest abielust, kes elasid oma ema ja võõrasisaga Leningradis. Nad olid juba suured, kuid minu vastu väga tähelepanelikud. Poolvend Juura õpetas mind ujuma, kui me elasime Udelnõis suvilas. Juura käis meil korduvalt külas. Mäletan ka, kui meie juures käis poolõde Anna ja pidas isaga nõu, kas tal ei tuleks sõita traktoritehase ehitusele Volga ääres. Me jalutasime temaga Sokolniki pargis. Teine kord oli Anna meil külas koos oma mehega.

Mai- ja oktoobripühade ajal võttis isa mind endaga kaasa paraadile. Mõnikord olid meil pühade ajal külas orvud lastekodust ja isa viis meid autoga sõitma mööda piduehtes Moskvat. Tahaksin märkida, et isa suhtus kõigisse lastesse võrdse sõbralikkusega; ta armastas väga lapsi. Ühel suvel olid meil suvilas kaua aega külas kellegi saksa seltsimehe lapsed.

Ükskord võttis isa mind kaasa sööklasse, kus ta tavaliselt lõunatas. Mulle anti toidukaart, isalt aga ettekandja ei küsinudki midagi — nähtavasti teadis, mis isale maitstes. Ja tõigi isale tatra-putru. Isa oli üldse üsna askeetliku eluviisiga — sõi tagasihoidlikult, ei pruukinud alkoholi, ei suitsetanud, hommikuti karastas ennast külma veega. Ta oli väga terve inimene. Ema rääkis, et tal ei olnud kogu elu jooksul ühtki haiget hammast.

Isa oli kõiges mulle ideaaliks. Ma tahtsin olla sama julge kui temagi, ehkki see mul alati ei õnnestunud. Kord läksin suvilast sööklasse lõunat tooma. Tagasiteel ründasid mind herilased, keda magussöögi lõhn ligi oli meelitanud. Ma ehmatasin, jätsin toidunõud tee peale ja sibasin koju. Kui isa kuulis, millise hirmu herilased mulle nahavahele olid ajanud, ütles ta kerge irooniaga: «Mina ei teadnudki, et sa niisugune argpüks oled!» Pärast seda püüdsin kõigest väest mitte argpüks olla.

Minu lapsepõlve tähtsaks sündmuseks oli pioneeriks astumine. Ma tahtsin võimalikult paremini selgeks õppida pioneeritöötust, ja kui isa koju tuli, palusin teda kontrollida, kui hästi see mul peas on. Isa suhtus minu palvesse tõsiselt, kuulas minu «esinemise» ära ja ütles: «Kõige tähtsam on see, et edaspidi teod sõnadest lahku ei läheks!»

Nooremates klassides sõbrutsesin väga lendur Vojedilo tütre Galja ja tsiviilõhulaevastiku töötaja Pauli tütre Varjaga. Galja õppis muusikat ja ka mina tahtsin muusikat õppida. Kui isa sellest teada sai, tundis ta muret selle üle, kas mul selleks aega jääb, sest ta oli seisukohal, et kui juba muusikat õppida, siis tuleb seda teha tõsiselt. Ma kinnitasin vanematele, et aega jätkub. Muusika õppimine läks mul hästi ja ma isegi esinesin raadios. Hiljem rääkis ema, et isale oli minu esinemine meeldinud. Klaverit meil ei olnud ja harjutamas käisin ma Galja juures. Isa oli mures, kas ma neid seal liialt ei sega, ja soovitas mul Galjale raamatuid kinkida, et tähelepanelikkusele tähelepanelikkusega vastata.

1937. aastal, kui ma olin kaheteistkümne-aastane, isa arreteeriti. Varsti tõsteti meid Tsiviillennuväe Peavalitsuse majast välja ja anti elamiseks tuba vanas puumajas. Mu vennake Jaan oli siis alles aastane. Ema heideti välja parteist ja Kunstnike Liidust.

Isa saatusest ei teadnud me midagi. Terve aasta ei saanud ema vastust küsimusele, mis temast saanud on. Lõpuks teatati meile Siseasjade Rahvakomissariaadist, et isa suri viiendal päeval pärast arreteerimist. Me tahtsime muidugi teada tema surma üksikasju. Ema palus mind minna Siseasjade Rahvakomissariaadi vastavasse asutusse, lootes, et ehk lapselegi midagi öeldakse. Ametnik, kelle jutule ma pääsesin, ei hakanud minuga pikemalt rääkima, vaid ütles ainult mõned sõnad: «Kes sind saatis ja milleks sind saadeti? Teile on ju kõik teatatud.»

J. Anvelt (tagumises reas teine) Moskva lähedal suvituskohas
1927. a.

Meile anti tagasi isa arreteerimisel kinnipitseeritud asjad, peale isa isiklike asjade ja paberite.

Meie koolis olid mitmetel lastel isad arreteeritud, mõnedel olid arreteeritud ka emad. Arreteeritute lapsi koolist välja ei heidetud, vaid nad koondati paralleelklassidesse. Oli märgata, et meie klassi lapsed otsekohe kuidagi vanemaks ja tõsisemaks muutusid — tuli neil ju nüüd harjuda mõttega, et nende vanemaid, keda alles hiljuti kõik armastasid ja austasid, peetakse nüüd rahvavaenlasteks.

Mina isiklikult ei saanud kunagi selle mõttega harjuda. Ma lihtsalt ei suutnud ette kujutada, et minu isa oleks võinud oma veendumusi muuta. Ma mõtlesin järele kogu tema elu üle — kuidas ta kasvas kehva talupoja perekonnas, kuidas ta võitles töörahva vabaduse ja õnne eest, mõtlesin Lenini ordeni üle, millega teda autasustati, tema tagasihoidlikkuse ja tööarmastuse üle, selle üle, kuidas ta armastas lihtsaid töönimesi, — ja minus kasvas veendumus, et tema arreteerimine ja surm on mingi kohutav eksitus. Ma kordasin enesele: võib-olla leiti tema töös ja tegevuses vigu, kuid vigu ei tee ju see, kes mitte midagi ei tee...

Õpetajad koolis meiega represseeritud vanematest midagi ei rääkinud. Samaväärselt teistega sõitsime pioneerilaagrisse. Kui aga seitsmendas klassis hakati lapsi vastu võtma kommunistlikku noorsooühingusse, komsomoli, ei teinud meile keegi ettepanekut

komsomoli astuda . . . Ma õppisin endiselt hästi, endiselt toimetasin klassi seinalehte või olin toimetuse kolleegiumi liige, kuid mul oli tekkinud kõige vastu mingi apaatia.

Tahaksin märkida seda südamlikku suhtumist, mida sel raskel ajal minu vastu ilmutasid Vojedilo ja Pauli perekonnad. Endiselt kutsusid nad mind enda juurde külla ja võtsid väga hästi vastu. Ühe suve veetsin Vojedilo perekonna juures suvilas. Ivan Vojedilo ja Jakov Paul ei uskunud, et isa on milleski süüdi, nad pidasid tema mälestust kalliks. Tihti tuletasid nad meelde, kui hästi J. Anvelt suhtus oma kolleegidesse, kui lihtne ja tagasihoidlik inimene ta oli. Mulle oli see suureks moraalseks toeks.

Kui algas Suur Isamaasõda, evakueerusime ema ja vennakese Jaaniga Moskvast . . .

SUURE MÕJUJÕUGA BOLŠEVISTLIK KIRJANIK

1.

«Kui lõbus on kuulata, kui muinasjutte vestetakse! Kui hea on siis ahju ääres istuda, kui sõjalugudest, silgurannas käimistest või krattidest kõneldakse! Siis vahid tasa hingates teravasti kõneleja suu peale, nagu tahaksid valvata, et ükski sõna salaja ära libiseda ei saaks. Astud, kui jutt põnevamaks läheb, kõnelejale ikka lähemale, kuni viimaks üsna tema juurde jõuad. Ja kui siis ema teisest toast lõngakera, sukavardad või rasvasarve ära käsib tuua, siis teed nii vingus näo, nagu oleksid tapelda saanud, vaatad üles tala vahele, kust urvaplaaster aukartust äratavalt alla vaatab, ning tood, tasakesi astudes ning ühe kõrvaga juttu kuulates, nõutud asja ära. Ja jälle hakkad sätendavate silmadega kuulama. Ja kui keegi, näiteks Peedi Peet, kes sagedasti õhtuti meil oli, oma suure nahkse tubakakoti välja võtab ja teistele oma kummelitega segatud tubakat pakkudes jutulõnga katkestab, siis lähed sa koguni kärsituks. Kannatamatult ootad sa, jalavarvastega vastu põrandat patsutades, kuni piibud täis laetud ja jutt suitsupilvede vahel edasi vurama võib hakata. Kui lool lõpp käes, siis on kangesti kahju.»

Niiviisi algab Jaan Anveldi praegu teada olev ning säilinud esimene ilukirjanduslik pala, «Labane lookene lapsepõlvest», mis esmakordselt ilmus 1904. aastal ajakirjas «Linda». See lugu pajatab autori lapsepõlve kahest jutupuhujast Karumäe Kaarlist ja Puujala Andresest. Me ei tea öelda, milline on selles loos autori mõttekujutuse vahekord prototüüpidega, kuid juba siin näeme J. Anveldi tuginemist rahva elukujutusele, mõtteviisile, arusaamadele, näeme tema elu- ja olutundmist.

«Labane lookene lapsepõlvest», niisamuti nagu olupilt «Aasta jooksul», milles on näha autori tähelepanelikku silma looduse kirjeldamisel, ilmusid J a a n H u l m u nime all 1904. aastal. Esimene neist trükiti uuesti Eessaare Aadu «Jutustustes» 1957. aastal. J. Anveldi selle varasema kirjanikunime juhatas käesolevate ridade autorile sm. Richard Majak. Saadud niidiots on hiljem viinud mõnede materjalide manu, mis on aidanud kindlamalt fikseerida hakata Jaan Anveldi kirjandusliku tegevuse algust.

Jaan Hulmu nimi esineb juba enne 1904. aastat ning on seotud Jaan Anveldi esimeste kirjanduslike katsetustega ajast, millal ta õppis Tartu Õpetajate Seminaris (1901—1902). Seminarist Anveldi algatusel sai neil aastail teoks üks eesti koolide esimesi kirjanduslikke käsikirjalisi ajakirju, mis kandis pealkirja «Ärataja». Kahjuks ei ole sellest ajakirjast tänini õnnestunud leida ühtki eksemplari, seetõttu ei saa öelda, mida ja kuidas kirjutas seal tulevane kirjanik. Samuti ei ole veel kindlaks tehtud, millega «Ärataja» ümber koondunud seminaristid siis ja hiljem proovisid sulge ajakirjanduses. Omal ajal arvati, et J. Anvelt oli «Ärataja» toimetaja (M. Kiiratsi mälestustes 1928. a.), «Ärataja» aktiivsema kaastöölise J. Depmani väite põhjal oli toimetajaks keegi teine. Olgu toimetajaga ükskõik kuidas, selge on see, et Jaan Anvelt oli «Ärataja» elluäratajaid ja aktiivsemaid organiseerijaid.

Seega siis — Jaan Anveldi varasem kirjanduslik tegevus Jaan Hulmu nime all on seotud kooli illegaalse kirjandusajakirjaga «Ärataja» ning praegu teada olevad kõige varasemad tööd on avaldatud ajakirjas «Linda» 1905. a. revolutsiooni eelõhtul.

J. Anveldi ilukirjanduslikust tegevusest kuni Esimese maailmasõjani puuduvad praegu veel andmed, ei ole neidki nappe teateid, mida on märgitud tema varasema publitsistika kohta.

Esimese maailmasõja ajal jõuavad Eessaare Aadu nime all lugejate ette kaks esimest ilukirjanduslikku raamatut. Neist esimene, «Räästaalused» (1916), sisaldab neli novelli («Viimne pauk», «Kalal», «Üle mädasoo», «Raudtee ääres»). Teise raamatu — jutustuse «Alasti» valmimine on dateeritud 24. aug. 1916. Eessaare Aadu teoste väljaandjaks oli J. Lilienbachi «Mõtte» kirjastus.

Pärast kolmeaastast vaheaega lõpetab Eessaare Aadu novelli «Metsa serval» (dateeritud 26. III 1919), avaldab Eesti Tööraha Kommuuni ilukirjanduse seerias oma eelmisi novelle ja jutustuse «Alasti». Neil aastail valmib ka kodusõja-aineline jutustus «Teel». 20-ndate aastate esimesel poolel ilmub Eessaare Aadu sulest kaks revolutsiooniainelist novelli («Välgu valgel», «Kurjategija») ning eesti kommunistide võitlust kirjeldava romaani «Linnupriid» (sel ajal nime all ««Tiblad»») esimese osa Tallinna töölisajakirjanduses.

30-ndate aastate esimesel poolel saab teoks Eessaare Aadu ilukirjandusliku loominguga avaldamine koondväljaandena. 1934. a. ilmusid Leningradis Eessaare Aadu «Valitud teosed» I, millele aasta hiljem järgnes teine köide. Need raamatud sisaldavad töid aastaist 1916—1922.

Jaan Anveldi ilukirjanduslik looming kestis elu lõpuni. Autori viimase ilukirjandusliku teose käsikiri on tänini leidmata. Kirjaniku abikaasa A. Steini andmeil (1956. aastast) töötas J. Anvelt viimastel eluaastatel ulatuslikuma romaani loomisel. Selle esimese osa käsikiri olevat olnud retsenseerimisel tema lähimate sõprade Hans Pöögelmanni ja Harald Tummeltau käes. Oma tähelepanekuid talletas ta märkmikku, mis olevat kandnud pealkirja «Tähe-

lepanekuid kokkupuuteist inimestega». Mainitud märkmik kui ka viimase romaani käsikiri läksid kaduma seoses nende repressiivsete abinõudega, mida Stalini isiku kultuse tingimustes J. Anveldi vastu ette võeti, ning J. Anvelt koos oma kaasvõitlejate H. Pöögelmanni ja H. Tummeltauga hukkus.

2.

Meie päevil on J. Anveldi bibliograafias registreeritud üle 300 tema enda artikli ja raamatu, kuid see nimistu näib olevat veel üsna ebatäielik.

J. Anveldi ajakirjanduslik tegevus on praegu veel selleks, mis laia põlluna sügavat kundi ootab. See ei ole kerge ülesanne. Senine eeltöö on paljugi päevavalgele toonud eelkõige J. Anveldi pseudonüümide osas. A. Steini koostatud bibliograafias ning E. Laulu jt. uurimustes on kindlaks tehtud, et J. Anvelt kasutas mitmesuguseid erinevaid pseudonüüme, nagu E. A., I. H., J. A., J. A-lt, N. A., N. N., - n w, Orthodox jt. Kuid iga päev võib selles küsimuses juurde tuua uusi täiendusi. Näiteks veel üsna hiljuti oli käesolevate ridade autorile probleemiks, kes oli Nemo, kelle nime all 1917. a. «Tapper» avaldas «Pravda» materjalide tõlkeid. Nüüd on R. Majaku abil käsikirjade võrdlemisel täiesti usaldusväärsele järeldusele jõutud, et Nemo on üks J. Anveldi pseudonüüme. Teatavasti aga ei seisa asi üksnes pseudonüümide kindlakstegemises, mis on küll üks vajalikke etappe. Hulk ajakirjanduses avaldatud, ka igasuguse allkirjata, materjali ootab autori kindlakstegemist stiililise võrdluse ja analüüsi alusel.

Olenemata sellest, millist tänuväärset lisa annab J. Anveldi ajakirjandusliku tegevuse edasine uurimine, on juba ammu selge, et tema osakaal eesti publitsistliku sõna ajaloos on tõsiselt suur. See puudutab nii artiklite probleemistikku kui ka ütlemissviisi.

J. Anveldi publitsistlik viljakus, printsiipiaalsus ning andekus on teinud temast koos H. Pöögelmanni ja V. Kingisepaga meie revolutsioonilise publitsistika klassikud, kelle bolševistlikust kirest ja oskusest on alati õppida. J. Anvelt oli üks esimesi eesti kirjanemehi, kelle looming jõudis bolševike partei keskhäälekandja «Pravda» veergudele juba 1912. aastal (näit. artikkel «Эстонские «национальные» торжества», 13. VII 1912).

Jaan Anveldi ilukirjanduslik looming on enamasti (välja arvatud algaastad, nagu eespool märgitud) ilmunud E e s s a a r e A a d u nime all. Iseloomulik on see, et tema kodanikunime kõrvuti pseudonüümiga ei mainitud. Et Eessaare Aadu oli eesti revolutsioonilise töölisliikumise ühe silmapaistvaima tegelase Jaan Anveldi kirjanikunimi, see ei olnud teadmata tema revolutsioonilistele kaasvõitlejatele ega ka omal ajal NSV Liidus ilmunud eesti kirjanduse õpikute autorile (näit. Eduard Pällile), kus tema loomingut käsitleti, kui ka tema teoste 30-ndail aastail ilmunud valik-

kogu koostajale Karl Treinile, kuid autori soovil ei avanud nad pseudonüüdi taga peituvat kodanikunime.

«Anvelt,» kirjutab tema kaasvõitleja Jaan Depman oma mälestustes, «ei andnud mingit alust oletada Jaan Anveldi ja Eessaare Aadu samasust. Seda teadsid ainult vähesed Anveldi sõpradest. Tema ise eitas seda samastamist igal juhul. Jaan Anveldi ja Eessaare Aadu nimed olid revolutsiooni aastail kõigil keelel ja meelel eri isikute tähistajatena.»

Selline asjaolu tingis, et ka kodanlikus Eestis 20-ndail ja 30-ndail aastail ei teadnud kirjanduslik avalikkus seda, kas Jaan Anvelt ja Eessaare Aadu on üks ja sama isik.

20-ndate aastate keskpaiku asetas F. Tuglas eesti kirjanduse ülevaates (koguteoses «Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur») Eessaare Aadu nime tahta sulgudesse küsimärgiga Anveldi nime, sama aastakümne lõpul märkis Tuglas «Eesti biograafilises leksikonis», et Eessaare Aadu on «kirjaniku varjunimi, kelle isik siamaale kindlaks tegemata». 1931. aastal ilmunud ulatuslikus ja põhjalikus «Eesti raamatute üldnimestikus 1918—1923», kus reeglipäraselt kõik pseudonüümid dešifreeriti, asusid eraldi Jaan Anvelt (publitsistina) ning Eessaare Aadu (novellide ja jutustuste autorina). Hiljem, 1934. a. ja 1939. a., tegid O. Urgart ja R. Antik oma artiklileis paar tagasihoidlikku katset panna Eessaare Aadu kirjanikunime tahta sulgudesse Jaan Anveldi nime, kuid lõplikku selgust ei koorunud. Ja veel nõukogude võimu taaskehtestamise eel 1940. aastal korrati lihtsalt, et Eessaare Aadu on kirjaniku varjunimi (F. Tuglas «Eesti biograafilise leksikoni» täiendusköites), või mainiti eraldi poliitikameest J. Anveldi ja kirjanikku Eessaare Aadut («Eesti entsüklopeedia» täiendusköide).

Kodanlikus Eestis ei jäänud ebaselgeks mitte üksnes Eessaare Aadu kui kirjaniku kodanikunimi. Kodanlik kirjandusekäsitlus lülitas tema loomingu — eriti Oktoobrijärgse perioodi — kirjanduse ajalugudest ning muudest analüüsides või ülevaadetest välja.

Stalini isiku kultusega kaasnenud repressioonid lülitasid mõneks ajaks ka Nõukogude Eesti ajaloost välja Jaan Anveldi ning kirjanduse ajaloos jäi käsitlemata ja nimetamata Eessaare Aadu.

Anvelt—Eessaare Aadu sai tagasi oma nime ja koha meie kultuuri ajaloos pärast NLKP XX kongressi ning 1957. aastal ilmus taas Eessaare Aadu proosaloomingu valimik.

3.

Eessaare Aadu kuulub sellesse kirjanike rühma, kes on sotsialistliku realismi algatajaks ja edasiarendajaks eesti proosakirjanduses Oktoobrirevolutsiooni-eelseist aastaist peale. Sellise hinnangu ja järelduse aluseks on tema kahes eri raamatus «Räästalused» ja «Alasti» ilmunud novellid ja jutustused, mis autor avaldas 1916. ja 1917. aastal.

Ei ole tänini täiesti selge, millal on need teosed kirjutatud. «Meie ei tea, missugustes oludes sündisid need esimesed Eessaare Aadu raamatud... Meie ei tea isegi, mis ajal täpselt nad olid kirjutatud, kuid võib arvata, et nad kirjutati kibeda revolutsioonilise organiseerimistöö kõrval ja sellele abiks,» kirjutab K. Trein 1934. a. Võib oletada, et nende teoste eluline materjal on kogunenud tihedas seoses autori publitsistliku töö praktikaga siis, kui ta oli Narva «Kiire» toimetaja. Üheks oluliseks probleemiks, mida J. Anvelt paljudes oma artiklis rõhutas, oli maatööraha teadlikkuse äratamine. «Meie... ülesandeks on külade peale oma tähelepanekut juhtida ja maaproletariaati vaimlisest ükskõiksusest üles virgutada... Siin puhkab veel unes osa võitlusseltsimeestest, kelledest üleüldisele asjale toetust peab saama,» kirjutab J. Anvelt «Kiire» juhtkirjas 1. VIII 1913.

See probleem saigi keskseks ka Eessaare Aadu varasemas, ajaliselt Oktoobrirevolutsiooni-eelse loomingu juttudes, milles autor vestab maatamehe-küti, raudteetöölise, kaluri, külapuu-sepa ja kraavikaevaja elust.

Varasemais (F. Tuglase) arvustustes on nimetatud neid tavalisteks maaolu kujutavaiks töödeks. See on liiga üldine ega ava peamist. Tegelikult on nende tööde olulisimaks ja ühendavaks probleemiks lihtsa inimese teadlikkuse kasv, tema väljajõudmine mingi tõe juurde, mis seni oli jäänud tabamata. Näiteks novell «Viimne paug» (ilm. raamatus «Räästaalused» 1916). Novelli peategelaseks on maatamees, kes on valinud endale küti elukutse. Hindrek on sulasetöö orjust ja tuimust vihkav inimene, kelle elujärg on väga raske. Kirjanik kujutab teda metsas jahiretkel olevana. Hindrekul on vaja tingimata tabada mõni suurem loom, et saada raha oma väikesele haigele pojale rohu ostmiseks. Hindreku mõtisklustest selgub, kuidas ta oma elu ja olukorra üle järele mõeldes hakkab kahtlema maaomandi õiguses ning jõuab elukogemuste najal selgusele, et kohus, millesse ta uskus kui õigust kaitsvasse asutusse, käib seaduste järgi, mis tunduvad talle ebaõigetena, kuna nad on vaeste inimeste vastu. Hindrekul tekib oma arusaamine, mis on kodanlikus ühiskonnas valitsevate töekspidamiste vastu. «Tal on oma arusaamine sellest küsimusest ja teistel inimestel oma...» See Hindreku teadlikkuse arenemine, tema väljajõudmine omaenda töekspidamise juurde on teose tuumaks.

Samal ajal avalduvad selles «Räästaaluste» esimeses töös ka Eessaare Aadule kui kirjanikule omane probleemiasetus, tema tugevad küljed, nähtub tema kõige rohkem kasutatav kompositsiooniline võte. Eessaare Aadu tugevamaks küljeks on käsitletava ala ja olu põhjalik ja detailne tundmine. «Viimse paugu» põhjal võib veenduda, et kirjanik tunneb jahipidamise kunsti kõigis tema peensustes. See on oluline, kuid siisk vaid väline külg. Selgesti avaldub kirjaniku tahe asetada raskuspunkt inimese elu, tema mõtiskluste detailsele esiletoomisele, tema sisevõitluse ja tõetsi-

mise kirjeldamisele. Ja Eessaare Aadu oskab seda teha. Selgelt ilmneb «Viimses paugus» ka kirjaniku armastatum võte: lasta oma tegelase mõtteil, ja tavaliselt raskeil mõtteil, «liikuma hakata». Ja selle mõtlemise käigus koorub esile tegelase minevik, tema mõtisklused tõe ja õiguse üle, tema teadlikkuse kasvamine. Tõsi on ka see, et niisuguse võtte kasutamisel satub kirjanik mõnikord liialdustesse, toob esile liiga palju olukordi ja seiku, mis teinekord venitavad teost, ning nende koondamine-kärpimine oleks olnud kasuks teoste kompositsioonilisele tihedusele. Seda võib ette heita sama raamatu järgmisele jutustusele «Üle mädasoo», ent ometi jõuab lugejani peamine, mida autor tahab öelda: teadlikkuse tärkamine ja arenemine. Seda kõige olulisemat püüti omaaegses kodanlikus arvustuses kas maha vaikida, «odavaks ja alasti tendentsiks» nimetada või sentimentaalsuseks kuulutada.

Jutustuses «Üle mädasoo» («Räästaaluste» kolmandas töös) ajas üle 60 aasta vana puusepp Andres ära talle külla tulnud tütre sellepärast, et too oli mitteseaduslikus abielus. Hakates mõtlema oma teo ebaõigluse üle, kiirustab vanake otseteed — üle mädasoo — raudteejaama, et tütrele oma otsuse muutmisest teada anda. Rühkides läbi raskelt läbitava soo mõtleb vana Andres küll jumalast, abielust, armastusest — ja temas tekib kahtlusesäde seniste tõekspidamiste vastu. Ta hukub külmas tuisus. Sama saatus oli osaks saanud Hindrekule, kuid nende teadlikkuse arenemise säde jääb lugejais leegitsema.

Jutustuses «Alasti» (ilm. 1917. a.) võtab kirjanik vaatluse alla Saaremaa kraavikaevaja elu. Mihkel kaotab kaardimänguhasardis kõrtsmikule-valemängijale kõik, mis tal taskus ja seljas. Ta mängib maha ka kraavikaevamisel avastatud leiu — hõberahad. Mihklil on palju halbu iseloomujooni; ta on patustanud oma naise vastu, joonud ja oma töövaeva raisanud, kuid temas pole surnud ausa inimese jooned, õrnus ja südamlikkus. Ta tahab oma perekonna jaoks tagasi saada seda, mida kõrtsmik oli temalt valemänguga võtnud. Kaaludes kõiki neid võimalusi, kuidas ta võiks tagasi saada oma, jõuab ta seniste elukogemuste üle mõtteid mölgutades arusaamisele, et mingid seadused teda ei abista, sest et seadused pole vaeste tehtud ega vaeste poolt. «Ole alasti või tee seaduse vastu» — see on tõde, milleni jõuab Mihkel. Siit valmib tal otsus võtta valemängijalt jõuga see, mida too valskusega oli saanud. Ta tundis endal õiguse olevat hävitada kõrtsmikku. Ta süütab kõrtsi, ent jääb seejuures õrna südamega inimeseks. «Ainuskil elav loom,» arutab Mihkel, «ei tohi tema läbi siin otsa saada.» Päästes kukke lõõmava maja pööningult, hukub Mihkel. Sellegi teoste puudused (vahest ehk paljude mõttemölgutuste ja arutluste kuhjamine ning mõned häirivad naturalistlikud detailid) ei suuda oluliselt vähendada tema mõju. Selle ühe oma varasema perioodi jõulisema teosega rõhutab kirjanik ülekohtu ja omavoli all kannatava inimese

jõudmist arusaamisele, et vägivaltatseja ja ülekohtutegija on vaja lihtsalt maha lüüa.

4.

Teise loomingujärku, ajaliselt juba Oktoobrirevolutsiooni-järgsesse perioodi kuulub Eessaare Aadu see proosalooming, mida ise-loomustavad lühipalad «Metsa serval», «Välgu valgel» ja jutustus «Teel». Need lood «sündisid kesk otseseid revolutsioonilisi võitlusi... Seda näitab juba nende teoste temaatika ja nende ilmumise koht ning aeg,» kirjutas K. Trein 1934. aastal. Need teosed jutustavad lihtsate inimeste elust klassisõja tingimustes. Siin ei ole peamiseks probleemiks mitte ainult mingi tõe, vaid juba revolutsioonilise võitlusega, klassiteadlikkusega seotud tõe juurde väljajõudmine. Punaväes teeniv luuremees Ants (novellis «Metsa serval») kohtub metsa serval oma venna Juhaniga valgete väest ja võtab ta vangi. Juhanil õnnestub põgenema pääseda, ja Antsus, oma roodu parimas kütis, tekib terav sisemine võitlus. Ta paneb püssi palge, sihhib, kuid ei suuda lasta, sest tegemist on vennaga. Juba on vend sada sammu eemal, aga «Ants ei ole veel otsustanud. Ei võta püssi palgest, kuid ei las ka mitte.» Ta teab, et kohustus ja kolme surnuks piinatud seltsimehe põrmu juures antud vanne nõuab iga valgesõduri hävitamist. Ja raske sisemise võitluse lahendab Ants omamoodi: las Juhan läheb viimase kauguseni, kuhu võib tabada, ja kui valgesõdurit, kes «kõiksuguste jumalast seatud asjade eest sõdivad», nende jumal ei päästa, kuuli kõrvale ei juhi, või kui seda jumalat polegi olemas, siis «saagu otsa see, kes niisuguse olemata jumala nimel vendi tapma läheb».

Revolutsiooniline sõdur Ants oli võitnud kahtlused. Ta tulistas ja täitis oma kohuse.

Rasket siseheitlust peab ka Juhan Hellmann (jutustuses «Teel»), kes viibib teel ülesandega viia partisanirühma komandörilt saadud teade läbi rindejoone. Ägedas sisevõitluses langeb ära soov üldse loobuda lahingutegevusest ning asuda rahulikult põldu harima, kohusetunne võidab ta mõtte kas või mõneks tunniks peatuda naise juures.

5.

Kolmandasse loomingujärku Eessaare Aadu kirjanduslikus tegevuses kuuluvad teosed, mille sündmustik hargneb kodanlikus Eestis kodusõjale järgnenud aastail, tingimustes, kus vabadus pöranda alla oli surutud.

Novelli «Kurjategija» tegevus toimub kohtusaalis. Revolutsiooniline tööline Lang on tapnud enesekaitseks streigimurdja. Ainuke pealtnägija on Langi lapsepõlvesõber Allas, kes on nüüd kohtus tunnistajaks. Allas tundis poolehoidu oma klassile, kuid

mida enam ta haridust sai, seda rohkem süvenes temas abstraktne inimarmastus, tekkis tung ja soov leida niisugust üldist tõde, «mis maksaks kõigi kohta». Kuni teised tunnistajad (kes on tegelikult valetunnistajad Langi kahjuks) oma seletusi annavad, peab Allas rasket heitlust iseendaga ning lõpuks jõuab veendumusele, et seesugust üldist tõde ja väljaspool klasse seisvat moraali ei ole olemas. «Siin peab otsustama, kumma leeri poole end hoida.» Ja Allas astub uhkelt kohtusaali, et tunnistada oma klassi kasuks, revolutsionääri kasuks, kes oli tegutsenud klassivõitluse huvides.

Eessaare Aadu viimane ulatuslik trükis ilmunud teos on romaan «Linnupriid». Selle teose käsikiri läks kaotsi juba autori eluajal. «Peame väga kahetsema, et selle suurteose käsikiri osalt kaduma on läinud (ilmus Tallinna revolutsiooniliste tööliste ajalehe joone all 1922). Nähtavasti oleks see olnud tõesti suurteoseks,» kirjutab K. Trein 1934. a. Säilinud käsikirja esimene osa jutustab revolutsioonilisest võitlusest kodanliku diktatuuri algaastatel. Eessaare Aadu kirjeldab partei ja selle juhtide tegevust põrandaaluses töös, loob esimese teose eesti kirjanduses, kus kesksel kohal on kommunistide kujud.

Kommunistliku partei juhid (Papp, Mulk ja Kivi) on tõelised võitlejad. Kirjaniku teene on selles, et ta kujutab neid elavate inimestena, kõigi oma vooruste, vigade, puuduste ja eksimustega. Olles ennatsalgavad võitlejad, teevad nad ometigi vigu, eksides konspiratsioonireeglite vastu, kaadri valikul jne. Nende tugevus aga seisab selles, et näevad oma vigu ja puudusi, toetuvad üksteisele, tegutsevad kollektiivselt. Suuri asju ei tule otsustada üksi, «omapead, ilma teistega kaalumata», arutab Papp partei kongressi ettevalmistamise eel. Teise juhtiva seltsimehe esimeseks mõtteks pärast tähtsa teate saamist oli kokku saada kõigi teistega, et koos võtta vastu otsus. Ja kolmas neist arutab, et tal on vaja õppida teistelt, kuidas oma julgust siduda ettevaatusega.

Tähtsal kohal ka selles teoses on revolutsioonilise teadlikkuse ja karastumise küsimused. See avaldub ilmekalt reas kujudes. Näiteks põrandaaluse trükikoja trükkal Kill. Ta eksib konspiratsiooninõuete vastu, mistõttu trükikoda langeb politsei kätte, tema õde ja kaasvõitleja satuvad vanglasse. Killil õnnestub põgeneda ning ravida end ühes kalurionnis. Vahepeal on partei juhtiv keskus asetanud tema tegevuse kahtluse alla. Killil tuleb läbi elada keerukat siseheitlust. Saanud teada otsusest, tekib temas alguses viha seltsimeeste südametuse vastu, ta isegi mõtleb, et loobub üldse põrandaalusest tegevusest. «Ei tee enam tegemist keelatud asjadega», hakkab «rahulikku elu elama». Ent proletaarlane klassiteadlikkus ja revolutsionääri kohusetunne jäävad peale: ta saab aru oma eksimusest, partei andestab talle ning ta asub uue energiaga tööle.

Hea inimestetundjana käsitleb Eessaare Aadu teisest klassist pärinevate inimeste kujunemist revolutsioonilisteks võitlejateks. Jõuka talupoja tütar, ülikooli lõpetanud arst Meeri Ilmar pöörab

selja kõrgemale seltskonnale ning asub teenima revolutsioonilise võitluse huve. Kirjanik ei näita seda ümberkasvamist kerge teena, ta ei ilusta seda rasket protsessi ega tegelaskuju. Esimese tõuke annab Meerile haavata saanud elukutselise revolutsionääri meeled kindlus ja tahte jõud. Ja aegamööda hakkab ta elu vaatama sellise pilguga, nagu oli õpetanud revolutsionäär. Läheb aega, enne kui temas hakkavad lõplikult murduma vanad vaated ning võitma uued. Praktilisest tööst osavõtjana ei tunne ta lõpuks aga ennast sugugi enam «teisest puust kiiluna põrandaaluste aampalkide vahel».

Oskusliku sulega paljastab kirjanik revolutsioonilise võitluse vastasleeri, kodanlikke ministreid, ametnikke, kodanlust teenivat kirjanikku ja teisi.

«Linnupriide» tugevaks küljeks on asjatundlikkus revolutsionääride põrandaaluse võitluse kirjeldamisel ja tugevate, eluliste võitlejakujude loomine ning publitsistliku elemendi oskuslik rakendamine. Ka see, nagu eelmisedki Eessaare Aadu teosed, ei ole puudujääkideta. On tunda mõnigi kord kompositsioonilist lõtvust, deklaratiivsust üldiste olukordade esitamisel, inimeste andekuse või andetuse määramist peamiselt bioloogiliste tunnuste järgi (näit. Meeri Ilmari tähelepanekute kirjeldamisel), kodanluse klassi üldisel iseloomustamisel ülemäära lamedate väljenduste kasutamist, esineb naturalismi, konarusi keeles ja stiilis. Ent need puudujäägid ei suuda kinni katta teose jõudu, mis kokkuvõttes annab tõetruu pildi revolutsioonilise põrandaaluse elust, meie kommunistide ja tööliklassi võitlusest, võitlejate kasvatamisest ja karastumisest, mis jääb teoses kõlama. Omaaegne arvustus hindas seda teost kõrgelt ka kui «põrandaaluse elu kooli».

Meie varasem proletaarne kirjandus (H. Pöögelmann jt.) oli oma tähelepanu koondanud luuleloominguks. Eessaare Aadu hakkas teed rajama sotsialistliku realismi meetodile eesti proosakirjanduse valdkonnas.

Eessaare Aadu näol on tegemist revolutsionääri-kirjanikuga, kes tundis elu, kel oli sulge ja silma elu kujutamiseks. Tänapäevani ja ka tulevikus paelub lugejat tema kirg kujutada seda uut, mis inimestes tekib aja ja elu mõjul, seda revolutsioonilist, mis kujuneb ja kindlustub elus marksismi-leninismi ideede ja nende ellurakendamise mõjul.

Jaan Anveldi publitsistlik ja puhtilukirjanduslik looming moodustab tähtsa osa meie revolutsioonilises kultuuripärandis. Selle edasine väljaselgitamine, uurimine ja publitseerimine on meie ajaloolaste ja filoloogide ühiseks ülesandeks, et osaliseltki tasa teha meie tänavõlga suure revolutsioonilise võitleja ees, püstitada talle võimas kultuurilis-kirjanduslik mälestussammas neist kividest, mis ta ise paljude aastate vältel oma meistrikäega valmis on tähunud.

MÄLESTUSTE AUTORITE LÜHIELULOOD

Allik, Hendrik Hansu p. sündis 1901. a. Pärnumaal Abja vallas. 1916. aastal asus elama Tallinna, töötas Balti Puuvillavabrikus. Revolutsioonilisest liikumisest võttis osa alates 1917. a., astus samal aastal Kommunistlikku Parteisse. Kodanliku Eesti algaastail võttis osa mitmesuguste revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide tegevusest. 1923. a. valiti H. Allik Tööraha Ühise Väerinna nimekirja järgi Riigikogu liikmeks, kus kuulus kommunistlikku rühma. 1924. a. arreteeriti ja mõisteti eluks ajaks sunnitööle. Vabanes vanglast 1938. a. üldise poliitilise amnestiaga. 1938.—1940. a. kuulus EKP Illegaalsesse büroosse. Peale nõukogude võimu taastamist töötas kaubanduse rahvakomissarina. Isamaasõjast võttis osa poliitöötajana. 1944.—1950. a. töötas ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjana. Represseeriti 1950. a., rehabiliteeriti 1955. a. Praegu töötab Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni esimehena.

Andresen, Nigol Gustavi p. sündis 1899. a. Virumaal, lõpetas Rakvere Õpetajate Seminari, töötas õpetajana, ühtlasi tegutses aktiivselt sotsiaaldemokraatide parteis.

1940. a. astus Kommunistliku Partei liikmeks ja töötas juhtival nõukogude tööil. 1950. a. represseeriti, 1956. a. rehabiliteeriti. Tegutseb kirjandusalal.

Antje, Rosalie Jakobi t. sündis 1889. a. Võisiku vallas Viljandimaal. Töötas taluteenijana ja Paide tikuvabriku töölisena. 1919. aastast alates elas R. Antje Tallinnas koduperenaista oma mehe, käsitöölise üllapidamisel. Aastail 1924—1930 abistas R. Antje põrandaaluseid parteitöötajaid ja pidas EKP konspiratiivkorterit. Pärast Isamaasõda töötas R. Antje koristajana ja öövalvurina. Alates 1962. a. personaalpensionär. Suri septembris 1964.

Anvelt, Kima Jaani t. sündis 1925. a. Moskvas ja õppis seal keskkoolis. Suure Isamaasõja ajal elas Tšuvašši ANSV-s, hiljem Jaroslavlis ja lõpetas 1944. a. keskkooli. 1954. a. lõpetas K. Anvelt Leningradi Ehitusinseneride Instituudi. Töötab ENSV Rahvamajanduse Nõukogus ehitusinsenerina.

Depman, Jaan Jakobi p. sündis 1885. a. Viljandimaal, Tarvastus. Lõpetas Tartu Õpetajate Seminari, töötas õpetajana Toilas ja Porskovos Virumaal. 1907. a. astus Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonda. Pärast ülikooli lõpetamist töötas Jamburgi kommerts-koolis matemaatikaõpetajana. Pärast Oktoobrirevolutsiooni töötas J. Depman matemaatika õppejõuna kõrgemates koolides Smolenskis, Vjatkas ja Leningradis.

J. Depman oli juba enne 1905. a. seotud J. Anveldi, J. Lilienbachi ja teiste Eesti töölisliikumise tegelastega. Tema sulest ilmus enne revolutsiooni mitmesugustes väljaannetes, peamiselt J. Lilienbachi kirjatuse vahendusel, kuni 100 raamatut ja brošüüri ühiskondlik-poliitilistel teemadel. Aastail 1912—1914 oli J. Depman ajalehe «Kiir» kaastöölise. Hiljem on J. Depman avaldanud palju artikleid Eesti kultuuri ja revolutsioonilise liikumise ajaloost, samuti palju teaduslikke uurimusi. Töötab praegu Leningradis Keemia-Tehnoloogia Instituudis matemaatikaprofessorina.

Ehder-Ježova, Maria Karli t. sündis 1893. a. Pärnus töölisperekonnas, töötas Pärnus, hiljem Peterburis majateenijana. 1912. a. astus M. Ježova bolševike parteisse ja täitis mitmesuguseid parteiülesandeid. 1914. a. suunati M. Ježova tööle Putilovi tehase haigekassasse asjaajajana. 1915. a. detsembris M. Ježova arreteeriti revolutsioonilise tegevuse pärast ja saadeti Siberisse asumisele. Seal vabanes peale Veebruarirevolutsiooni, töötas Tallinnas toiduainetetöölise ametiühingus ja täitis mitmesuguseid parteilisi ülesandeid. Pärast Oktoobrirevolutsiooni töötas M. Ježova Harjumaa Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimehena, hiljem Eestimaa Kubermangu Toitluskomitees. 1918. a. veebruaris evakueerus Petrogradi ja hiljem töötas ametiühingute ja parteitööl Moskvas. Suure Isamaasõja ajal töötas M. Ježova Uraalis nõukogude tööl. Pärast Eestimaa vabastamist töötas M. Ježova esialgu Haapsalus Rajooni Täitevkomitee esimehena, hiljem EKP KK Partei Ajaloo Instituudis teaduslikul tööl. Praegu personaal pensionär Tallinnas.

Jerjomin, Semjon Kuzmitš sündis 1899. a. Vladimiri kubermangus talupoja perekonnas, töötas metallitehases lukksepana, võttis osa kodusõjast Põhja- ja Läänerindel. Astus NLKP liikmeks 1922. a. Alates 1925. aastast teenis S. Jerjomin Nõukogude Liidu sõjalennuväes komandörina. Suure Isamaasõja ajal tegutses ta Nõukogude armee sõjaõhujõududes. Praegu töötab Nõukogude Liidu tsiviillennuväes juhtival ametikohal.

Karotamm, Nikolai Jürip. sündis 1901. a. Pärnu linnas. Õppis Pärnu linnakoolis ja Rakvere Õpetajate Seminaris. 1925. a. algul siirdus N. Karotamm Hollandisse ja seal 1926. a. Nõukogude Liitu, Leningradi. Seal astus ta 1928. a. Kommunistliku Partei liikmeks, lõpetas ülikooli ja aspirantuuri poliitilise ökonomia õpetaja kutsega. Seejärel töötas õppejõuna Leningradis ja Moskvas. Aastail 1928—1929 võttis osa EKP põrandalusest tööst. 1940. a. tuli Eestisse. Töötas ligi 10 aastat juhtival parteitööl — EKP Keskkomitee teise ja hiljem esimese sekretärina.

1950. a. kevadel asus elama Moskvasse. Õppis ühe aasta NLKP Keskkomitee Ühiskonnateaduste Akadeemia kursustel, kus kaitses majandusteaduse kandidaadiväitekirja. 1951. a. sügisest kuni siiani töötab N. Karotamm NSV Liidu TA Majanduse Instituudis vanema teadusliku töötajana. 1963. a. kaitses majandusteaduse doktori väitekirja.

Kimm, August Gustavi p. sündis 1891. a. Narvas, õppis plekisepa ametit ja töötas sel alal Narvas, Jamburgis, Riias. 1913. a. mobiliseeriti sõjaväeteenistusse, teenis Balti mere sõjalaevastikus masinistina. Astus 1918. a. novembris Kommunistliku Partei liikmeks ja oli Punalaevastikus ja Punaarmees poliitilisel tööl.

1925. a. suunati A. Kimm õppima Sõjamereväe Akadeemiasse, mille ta lõpetas 1932. a. insenerina ja töötas Kroonlinnas Meretehases. Pärast Isamaasõda töötas A. Kimm Eestis. Alates 1958. a. pensionär.

Kippar, Julius Mihkli p. sündis 1894. a. Virumaal Toilas. Õppis Toilas, Jõhvis, Narvas ja töötas õpetajana Aseris ja Juurus. Esimesest maailmasõjast võttis osa keemik-instruktorina. Oli a. 1912—1914 ajalehe «Kiir» kaastööline ning 1917.—1918. a. «Kiire» ja «Töölise» toimetuse liige. Saksa okupatsiooni ajal 1918. a. arreteeriti ja viibis vanglas 1919. a. lõpuni. Hiljem töötas õpetajana ja koolidirektorina. NLKP liige 1952. a. Praegu pensionär.

Käspert, Elviine Ado t. sündis 1896. a. Tallinnas töölisperekonnas, töötas Tallinnas õmblejana ja alates 1914. a. Beckeri laevatehase haigekassas asjaajajana. Astus 1914. a. bolševike partei liikmeks. 1916. a. läks ühes oma abikaasa Johannes Käspertiga Siberisse, keda sinna revolutsioonilise tegevuse eest välja saadeti. Pärast Veebruarirevolutsiooni tuli tagasi

Tallinnasse ja töötas ajalehe «Kiir» talituses asjaajajana, võttis osa parteitööst. Oli Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu liige, kuulus Punakaarti. 1918. a. veebruaris evakueerus Petrogradi, töötas Tallinna Kommunistliku pataljoni staabis ja hiljem Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogus masinakirjutajana. Pärast kodusõda töötas Välisasjade Rahvakomisariaadis šifreerijana, hiljem Kirjandusajade Valitsuses Leningradis ja õppis Kommunistlikus Ülikoolis.

1938. a. represseeriti. 1957. a. rehabiliteeriti. Praegu personaalpensionär.

Lauristin (Künnapu), Olga Antoni t. sündis 1903. a. Kolga vallas Harjumaal. Õppis Tallinnas keskkoolis, astus 1920. a. Kommunistlikku Parteisse. 1922. a. asus õppima Tartu Ülikooli, kus ta valiti marksisliku Sotsiaalfilosoofilise Üliõpilaste Seltsi juhatusse. Suunati 1923. a. Eesti Ametiühingute Üldliidu naisorganisaatoriks. 1924. a. jaanuaris Olga Lauristin arreeteriti ja mõisteti kommunistliku tegevuse eest eluaegsele sunnitööle. 1938. a. üldise amnestia alusel vanglast vabanenud, jätkas ta põrandaalust revolutsioonilist tegevust. Pärast nõukogude võimu taaskestestamist valiti O. Lauristin 1940. a. ENSV Ülemnõukogusse, kus töötas Ülemnõukogu juhataja asetäitjana. Isamaasõja aastail töötas O. Lauristin Üleliidulises Raadiokomitees eestikeelsete saadete vastutava toimetajana. Sõjajärgseil aastail töötas O. Lauristin juhtival nõukogude tööl. Praegu personaalpensionär.

Leevald, Minna Juhani t. sündis 1895. a. Hiiumaal Käina vallas, õppis külakoolis, töötas mõisatööl ja majateenijana.

Abiellunud 1920. aastal töölisliikumise aktiivse tegelase Aleksander Leevaldiga, hakkas ka M. Leevald täitma Kommunistliku Partei ülesandeid, võttis osa 1924. a. 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest. Arreeteriti 1924. a. detsembris, vabanes 1925. a. algul. Pärast seda tegeles poliitvangide abistamisega. Isamaasõja ajal töötas Nõukogude Liidu tagalas. Praegu pensionär.

Linnamaa, Tiido Jüri p. sündis 1886. a. Virumaal Toilas, õppis Jõhvi ministeeriumi- ja Rakvere linnakoolis. Töötas isatalus Toilas ja Jõhvis piimatalituses ning hiljem Toilas oma talus põllutööl. Oli Eesti Tööraha Kommuuni ajal Narva maakonna täitevkomitees asjaajaja ja 1940. a. Jõhvi valla täitevkomitee sekretär. Pärast Suurt Isamaasõda töötas T. Linnamaa Virumaa TSN Täitevkomitee sekretärina. Praegu pensionär.

Lombak, Artur Juhani p. sündis 1896. a. Viljandis. Õppis Tartus Treffneri gümnaasiumis ja töötas apteekriabina. 1915. a. mobiliseeriti tsaararmeele. 1917. a. Veebruarirevolutsioonist võttis osa Petrogradis; samal aastal astus bolševike parteisse. 1918. aasta jaanuaris valiti ta Eesti Sotsialistlike Sõjaväelaste Nõukogu liikmeks, oli III Ülevenemaalise Nõukogude kongressi delegaat. Lõpetanud 1918. a. Petrogradis suurtükiväe komandöride kursused, võttis osa Kodusõjast 3. Eesti kommunistliku patarei ja hiljem 2. suurtükidivisjoni komandörina Lääne- ja Lõunarindel.

1923. a. lõpetas Punaarmee kõrgema suurtükiväekooli. Võttis osa 1924. a. 1. detsembri ülestõusust Tallinnas. 1930. a. lõpetas F. E. Dzeržinski nimelise Suurtükiväeinseneride Akadeemia ja töötas NSV Liidu Suurtükiväe Peavalitsuse volinikuna. Võttis osa Suurest Isamaasõjast.

Pärast sõda töötas ta Tartu Riiklikus Ülikoolis õppejõuna. Praegu erupolkovnik-pensionär.

Majak (Anslaud), Richard Gustavi p. sündis 1898. a. Jõhvis Virumaal, oli kooliõpetaja; bolševike partei liige 1917. a.; võttis osa nõukogude võimu kehtestamisest Virumaal; astus vabatahtlikult Punaarmeele, võttis osa lahingutest saksa okupantide ja Inglise-Ameerika interventide vastu Põhjarindel. Oli 1918. a. lõpul Eestis põrandaalusel parteitööl, kus arreeteriti ja mõisteti sunnitööle. 1921. a. detsembris vahetati poliitvangina Nõukogude Venemaale, töötas Ülevenemaalises Erakorralises Komisjonis ja

Riiklikus Poliitvalitsuses. Lõpetas Moskva Ülikooli, töötas Leningradis pedagoogilisel ja juhtival parteitööl. 1937. a. represseeriti. 1956. a. rehabiliteeriti. Praegu EKP KK Partei Ajaloo Instituudi direktori asetäitja.

Pertels, Elmar Karli p. sündis 1894. a. Tartus, õppis Treffneri gümnaasiumis, töötas lukksepana mehhaanikatöökogas Tartus ja alates 1913. a. Moskvast. Seal mobiliseeriti Esimese maailmasõja ajal tegevväkke. Pärast Veebruarirevolutsiooni vabanes E. Pertels sõjaväest, töötas Petrogradis ja Moskvast. 1918. a. kevadel astus vabatahtlikuna Tallinna kommunistlikku pataljoni, võttis osa lahingutest Ida-, Lääne- ja Lõunarindel Punaarmee komandörina. Pärast kodusõda teenis E. Pertels kuni 1930. aastani Nõukogude Liidu piirivalveorganites, hiljem Leningradi ja Taškendi tehastes juhtival majandustööl. NLKP liige 1928. a. Alates 1946. a. töötas E. Pertels Eestis mitmesugusel juhtival nõukogude tööl. Praegu personaal-pensionär.

Roobach, Maali Tõnu t. sündis 1893. a. Harjumaal Kose vallas, õppis Tallinnas; töötas Tallinnas ja Tbilisis õpetajana ning 1917. a. Tallinnas Raudtee Valitsuses asjaajajana. Evakueerus 1918. a. veebruaris Nõukogude Venemaale, astus seal 1920. a. Kommunistliku Partei liikmeks. 1921. a. suunati M. Roobach Eestisse põrandaalusele parteitööle, võttis osa 1. detsembri ülestõusust. 1925. a. siirdus Nõukogude Liitu ja töötas seal Kominterni Eesti sektsioonis. 1940. a. represseeriti, 1958. a. rehabiliteeriti. Praegu personaal-pensionär.

Rästas, Otto Jüri p. sündis 1890. a. Harjumaal Kehtna vallas, lõpetas ministeeriumikooli, tuli 17-aastase noorukina Tallinna, töötas «Dvigatelis» ja teistes tehastes maalrina ja masinistina. 1910. a. hakkas aktiivselt osa võtma revolutsioonilisest tegevusest, mille eest korduvalt arreteeriti. 1914. a. töötas Narvas «Kiire» toimetuses, saadeti administratiivkorras Eestist välja, elas algul Harkovis ja pärast Tsaritsõnis, võttis ka seal osa parteitööst.

Pärast Veebruarirevolutsiooni tuli O. Rästas Tallinna tagasi ja võttis siin aktiivselt osa sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisest ja läbiviimisest ning nõukogude võimu kindlustamisest. 1918. a. veebruaris evakueerus Petrogradi ja seal Uraali, kus ta töötas juhtival ametiühingutööl ja võttis osa võitlusest valgekaartlaste vastu. Aastail 1918—1919 oli O. Rästas Eesti Tööräha Kommuuni Nõukogu liige. 1919. a. läks ta Eestisse põrandaalusele parteitööle, kus tegutses kuni 1924. aastani. Alates 1920. a. oli EKP Keskkomitee liige.

Alates 1924. a. töötas O. Rästas Moskvast Kominterni Täitevkomitees EKP esindajana ja 1925. a. alates VK(b)P Keskkomitees Eesti sektsioonide Keskbüroo sekretärina. O. Rästas hukkus 1938. a. Stalini kultuse ohvrina.

Pöögelmann, Hans Gustavi p. sündis 1875. a. Viljandimaal Aidu vallas. Lõpetanud 1892. a. Eesti Aleksandrikooli, töötas kooliõpetajana, postiametnikuna, ajakirjanikuna. 1903. a. siirdus Saksamaale, õppis Leipzigi Kaubandusinstituudis. 1905. a. astus VSDTP liikmeks, võttis aktiivselt osa 1905.—1907. a. revolutsioonist Eestis. 1907. a. põgenes välismaale, 1909. a. tuli tagasi Eestisse, kus arreteeriti ja saadeti Siberisse asumisele. Siberist põgenes Ameerika Ühendriikidesse, kus toimetas ajalehte «Uus Ilm». 1917. a. tuli Eestisse, töötas «Kiire» ja «Maatamehe» toimetuses, võttis osa Oktoobri-revolutsioonist. Oli Eestimaa Tööräha ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täitevkomitee liige. 1918. a. töötas Moskvast Rahvasasjade Rahvakomisariaadis Eesti osakonna juhatajana, oli Eesti Tööräha Kommuuni Nõukogu liige. Võttis osa Kommunistliku Internatsionaali asutamist ja oli selle täitevkomitee liige.

H. Pöögelmann Valiti Eestimaa Kommunistliku Partei I kongressil 1920. a. Keskkomitee liikmeks ja oli selleks surmani. Töötas pärast kodusõda Leningradis A. Marchlevski nimelises Kommunistlikus Ülikoolis ja A. Her-

zeni nimelises Pedagoogilises Instituudis professorina, oli ajalehe «Edasi» ja ajakirja «Klassivõitlus» toimetaja. H. Pöggelmann hukkus Stalini kultuse ohvrina 1938. a.

Salm, Nikolai Vassili p. sündis 1888. a. Saaremaal Kärla vallas. Alates 1904. a. töötas Kärla vallakirjutaja abina. 1910. aastal võeti ta sõjaväeteenistusse; 1914. a. sealt vabanenud, asus tööle Peterburi. 1917. a. astus bolševike partei liikmeks, võttis osa nõukogude võimu kehtestamisest ja töötas Smolnõis Rahvakomissaride Nõukogu aparaadis. Aastail 1918—1919 töötas Eesti Tööraha Kommuunis ja hiljem Punaarmee 7. armee staabis. Pärast kodusõda töötas VSFNV diplomaatilises esinduses Tallinnas. Hiljem oli mitmesugusel majanduslikul töö. Praegu personaal pensionär.

Saulep, August Mardi p. sündis 1896. a. Harjumaal Kehtna vallas, töötas algul Kehtna mõisas tööliselena, hiljem Tallinnas «Wiegandi» ja «Dvigateli» tehases. 1916. a. mobiliseeriti A. Saulep sõjaväkke, seal ta arreteeriti sõjavastase agitatsiooni pärast. Veebruarirevolutsiooni ajal 1917. a. vabanes Petrogradi vanglast ja sõitis Tallinna, kus astus bolševike partei liikmeks ja võttis osa parteitööst.

1918. a. veebruaris evakueerus Petrogradi ja sõitis sealt Siberisse, kus võttis osa võitlusest Koltšaki vastu. 1920. a. suunati A. Saulep Petrogradi Parteikooli õppima, võttis osa 1921. a. Kroonlinna mässu mahasurumisest, töötas Petrogradi kubermangus parteitööl. Lõpetanud 1929. a. Leningradis Kommunistliku Ülikooli, töötas Leningradi oblastis ja Kaug-Idas nõukogude töö. Alates 1947. a. töötas A. Saulep Eestis nõukogude ja majanduslikul töö. Praegu personaal pensionär.

Schmidt, Ludvig Ludvigi p. sündis 1894. a. Tallinnas. Lõpetas Tallinnas keskkooli, õppis Peterburi ülikoolis. Aastail 1917—1918 töötas Eestimaa Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee põllumajanduse osakonna sekretärina. Siirdus 1918. a. Leningradi, kus töötas Lenini-nimelise eesti töökooli õpetajana. 1930. a. lõpetas Leningradi ülikooli keemiateaduskonna. Töötas Leningradis Eesti Pedagoogilises Instituudis, Töölisfakulteedis ja Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis õppejõuna, alates 1931. aastast Leningradi Tehnoloogiainstituudis dotsendina. 1939. a. astus Kommunistlikku Parteisse. Pärast Suurt Isamaasõda siirdus Eestisse, kus töötas Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõuna ja aastail 1951—1959 Instituudi direktorina. Praegu töötab TPI dotsendina.

Stein (Leevald), Alice Pauli t. sündis 1900. a. Harjumaal Varbola vallas. Aastail 1917—1918 töötas kooliõpetajana Harjumaal. 1919. a. sügisest alates, kui V. Kingissepp varjas end ja töötas Munalaskmel Paul Leevaldi majakeses, oli A. Stein V. Kingissepa kuller ja masinakirjutaja. 1920. a. võeti A. Stein Kommunistliku Partei liikmeks. Töötas aastail 1920—1924 EKP põrandaaluses organisatsioonis, võttis aktiivselt osa 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusust. Pärast ülestõusu nurjumist läks Nõukogude Liitu. Aastail 1925—1930 õppis A. Stein Moskvas Kõrgemas Kunstiinstituudis, mille lõpetas maalikunsti erialal ja töötas kunstnikuna Moskvas. Praegu personaal pensionär Tallinnas.

Tornius, Helene Peetri t. sündis 1901. a. Narvas, õppis Tallinnas õhtukeskkoolis. Revolutsioonilisest tegevusest hakkas osa võtma 1920. a., astus samal aastal Kommunistliku Partei liikmeks, võttis osa parteitööst noorte ja naiste seas ning täitis mitmesuguseid teisi parteilisi ülesandeid.

1923. a. läks Nõukogude Liitu ja astus A. Herzeni nimelisse Pedagoogilisse Instituuti. Pärast instituudi lõpetamist töötas pedagoogina Leningradis, Orjolis ja Burjaat-Mongoolias. 1937. a. represseeriti. 1946. a. vabanes vangilaagrist. Hiljem pöördus tagasi Eestisse. Alates 1953. a. töötas Türi algkooliõpetajana. 1957. a. H. Tornius rehabiliteeriti. Praegu elab personaal pensionärina Tallinnas.

Türk, Helene Rudolfi t. sündis 1895. a. Virumaal Järve vallas, töötas Narvas ja Tallinnas õmblejana. Peale 1924. a. 1. detsembri ülestõusu varjas oma korteris J. Anvelti ja hiljem ka teisi illegaalseid parteitöötajaid. Saksa okupatsiooni ajal oli arreteeritud. Praegu pensionär.

Vakmann, Rudolf Jaani p. sündis 1894. a. Harjumaal, lõpetas Tallinnas progümnaasiumi ja töötas siin elektrimontöörina. Revolutsioonilisest tegevusest hakkas osa võtma 1912. a., järgmisel aastal astus VSDTP liikmeks. Ta valiti bolševike partei Tallinna komitee liikmeks. 1915. a. aprillis R. Vakmann arreteeriti ja saadeti Siberisse Jenisseiski kubermangu asumisele. Pärast Oktoobrirevolutsiooni tuli Tallinna ja asus siin aktiivsele parteitööle, oli VSDT(b)P Tallinna komitee sekretär ja Punakaardi organisearija, võttis osa nõukogude võimu kehtestamisest ja selle kindlustamisest Eestis. Evakueerunud 1918. a. veebruaris Petrogradi, astus R. Vakmann suurtükiväe komandöride kursustele. Pärast kursuste lõpetamist suunati ta suurtükiväe Eesti divisjoni komissariks. 1918. a. novembris suunas partei R. Vakmanni Eestisse põrandaalusele parteitööle, kus ta EKP Keskkomitee liikmena tegutses kolm aastat. Alates 1921. a. novembrist töötas Vakmann Petrogradis EKP Keskkomitee Välismaa Büroos ja ühtlasi õppis Petrogradi ülikoolis.

Alates 1925. a. töötas R. Vakmann J. Marchlevski nimelises Kommunistlikus Ülikoolis Eesti sektori juhatajana ja õppejõuna. Lõpetas 1935. a. aspirantuuri ja kaitses majandusteaduste kandidaadi väitekirja. R. Vakmann oli EKP Keskkomitee liige ja VSDT(b)P VI ja VII kongressi ning Kominterni II, III ja V kongressi delegaat. R. Vakmann hukkus Stalini kultuse ohvrina 1937. a.

Vallner, Artur Hansu p. sündis 1887. a. Tallinnas, lõpetas 1912. a. Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonna ja töötas seal keskkooliõpetajana. Pärast Veebruarirevolutsiooni kuulus kodanlikku Eesti Vabariiklaste Liitu; oli kodanliku Eesti Ajutise Maanõukogu (Maapäeva) esimees. Peale Oktoobrirevolutsiooni astus bolševike partei liikmeks ja tegutses haridusalal Tallinnas. 1918. a. veebruaris evakueerus Petrogradi ja töötas seal haridusalal. Aastail 1918—1919 oli Eesti Tööraha Kommuunis rahvahariduse komissar. Oli üks Eesti Tööraha Ülikooli (hiljem Eesti Pedagoogiline Instituut, Eesti Pedagoogiline Tehnikum) asutajaid, selle õppeasutuse juhataja ja õppejõud. Alates 1925. a. töötas A. Herzeni nim. Pedagoogilises Instituudis pedagoogikaprofessorina. Langes Stalini kultuse ohvrina 1937. a.

Vassiljeva, Jelizaveta Ivani t. sündis 1890. a. Tallinnas, lõpetas tütarlaste keskkooli, töötas kodukooliõpetajana. Lõpetas 1917. a. meditsiinilise instituudi ja hakkas tööle arstina. Üliõpilasena hakkas osa võtma revolutsioonilisest liikumisest. 1917. a. astus Kommunistliku Partei liikmeks. Praegu töötab arstina Tallinnas.

Viideman, Ivan Jakobi p. sündis 1893. a. Lehtse vallas Järva- maal. Töötas trükiladujana Narva trükikodades. Töötas aastail 1917—1920 ajalehtede «Rahvaleht», «Eesti Kütiväe Teataja» ja «Edasi» toimetustes. 1917. aastal astus Kommunistlikku Parteisse. Pärast kodusõda töötas Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi organites. 1941. a. töötas ENSV Prokuratuuris, Suure Isamaasõja ajal Vologda oblasti prokuratuuris. 1944. a. alates töötas I. Viideman ENSV Prokuratuuris. Praegu personaalpensionär.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Alatsei — 87.
 Allas, A. — 77.
 Allik, H. — 153, 242.
 Andresen, N. — 167, 242.
 Anni, V. — 124, 127, 128.
 Anslaud, R. — vt. Majak, R.
 Antik, R. — 236.
 Antje, H. — 209, 210.
 Antje, R. — 209, 242.
 Anvelt, Anna — 104, 146, 205, 229.
 Anvelt, Jaan — 230, 232.
 Anvelt, Jüri — 44.
 Anvelt, Juura (Jüri) — 104, 205, 229.
 Anvelt, Karl — 100.
 Anvelt, Kima — 193, 220, 227, 242.
 Anvelt, K. — 124, 127
 Arro, S. — 10.
 Ast, G. — 30.
 Avdejev — 137.

 Bazunov — 78.
 Birk, A. — 76.
 Blumberg, E. — 106.
 Bobrištšev — 172.
 Bontš-Brujevitš, V. — 164, 165.
 Bornhöhe, E. — 108.
 Braun, F. — 73.
 Brehm, P. — 105.
 Brück, A. — 87.
 Buk, V. — 10, 62, 64, 78, 96, 102, 115.
 Bõlov — 9, 92.
 Böckler, E. — 122.

 Cristoph — 9.

 Darwin, Ch. — 90.
 Davõdov, R. — 172, 173.
 Dementjev, P. — 218.
 Demosthenes — 51.
 Depman, J. — 10, 66, 89, 115, 144, 234, 236, 242.
 Dickens, Ch. — 228.
 Diogenes — 52.
 Dumas, A. — 228.

 Eenpalu (Einbund), K. — 161.
 Ehder-Ježova, M. — 139, 243.
 Elbe, J. — 10.
 Eljas, A. — 71, 86.
 Eljas, M. — 63.

 Fabricius, J. — 137.
 Flaubert, G. — 228.
 Foinitski, I. — 74.
 Franzdorf, T. — 122.

 Gaidar, A. — 228.
 Goethe, J. W. — 100.
 Gorki, M. — 86, 93.
 Grünbach, J. — 175, 177, 188.
 Grünbach, K. — 175, 177, 178, 188, 189.
 Gustavson, O. — 28.
 Gutškov, A. — 132, 134.

 Heidemann, H. — 159, 198.
 Heijermans, H. — 86, 106.
 Heintuk, J. — 14.
 Hellat, A. — 95.
 Hermann, K. — 68.

- Horkov, S. — 215, 217.
Hurt, J. — 70.
- Ikmelt, J. — 180.
Iljušin, S. — 218.
- Jakobson, C. — 90.
Jakovlev, A. — 218.
Jansen, A. — 197.
Janson, A. — 72, 159.
Jannsen, H. — 78.
Jea, A. — 180.
Jegorov, I. — 14.
Jelissejev, G. — 8.
Jerjomin, S. — 215, 243.
Jonov — 129.
Joonas, E. — 28.
Juhanson, A. — 96.
Junmann, J. — 213.
Junmann, L. — 190, 213, 214.
Järv, J. — 108.
- Kaasik (Pärn), T. — 182.
Kangur, V. — 159, 160, 162, 196.
Kann, N. — 76.
Kann, V. — 64, 76, 77.
Karotamm, N. — 190, 222, 243.
Kasemets, J. — 180.
Kastra, A. — 21, 26, 30, 31, 60, 62, 63, 64, 65, 103, 113, 148.
Keerdo, P. — 153, 154, 159, 160, 162.
Kiilaspea, H. — 102.
Kiirats, M. — 234.
Kiiwet, J. — 76.
Kilter, E. — 10.
Kimm, A. — 131, 132, 137, 243.
Kingissepp, V. — 6, 9, 14, 15, 16, 18, 27, 28, 78, 113, 141, 144, 145, 153, 161, 163, 164, 170, 182, 183, 184, 185, 186, 191, 194, 196, 198, 203, 223, 224, 235, 246.
Kippar, A. — 94.
Kippar, J. — 10, 64, 89, 243.
Kirkmann, J. — 10.
Kirov, S. — 119, 120.
Kitzberg, A. — 86, 93.
Klaas, H. — 10, 139, 140.
Klein, V. — 187, 188, 189, 190.
- Koltšak, A. — 246.
Komarov, V. — 74.
Koni, A. — 10, 102.
Kork, A. — 181.
Kornilov, L. — 14.
Korolenko, V. — 64.
Korostovets, I. — 80, 81.
Kossarev, V. — 119.
Kreisman, A. — 94.
Kreuks, G. — 189.
Kreuks, J. — 153, 154, 161, 196, 197, 198, 199.
Krukovski — 65.
Kruus, H. — 28.
Kruut, L. — 93.
Krölenko, N. — 74.
Krölov, I. — 37.
Kull, J. — 124, 125, 126.
Kuznetsova, A. — 99.
Kuuskmann, J. — 205.
Kägu, E. — 189.
Käspert, E. — 147, 243, 244.
Käspert, J. — 6, 10, 14, 18, 22, 60, 62, 96, 102, 118, 129, 139, 140, 145, 147, 148, 244.
Künnapuu, O. — vt. Lauristin, O.
- Laikmaa (Laipman), A. — 77.
Laius, M. — 130.
Laul, E. — 235.
Lauristin, J. — 153, 154, 190, 196, 197, 198.
Lauristin, O. — 156, 195, 202, 244.
Leetsmann, A. — 113.
Leevald, Aleksander — 188, 207, 244.
Leevald, A. — vt. Stein, A.
Leevald, H. — 208.
Leevald, M. — 188, 207, 244.
Leevald, P. — 170, 207, 214.
Leevald, U. — 207.
Lehtmann — 55.
Lell-Kingissepp, E. — 144, 145.
Lenin, V. — 5, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 27, 30, 31, 32, 110, 151, 165, 169, 183, 186.
Lepp, M. — 21, 22.
Lermontov, M. — 91.

- Leufeldt, L. — 90.
 Likemets, M. — 195, 196.
 Lilienbach, J. — 9, 10, 12, 72, 78, 80,
 81, 82, 83, 93, 116, 130, 148, 234, 242.
 Linkhorst, J. — 185, 223.
 Linnamaa, E. — 86.
 Linnamaa, L. — 94.
 Linnamaa, R. — 63, 71, 72, 84, 86, 88,
 94, 112.
 Linnamaa, T. — 84, 94, 244.
 Loik, K. — 8.
 Lombak, A. — 169, 173, 174, 244.
 London, J. — 228.
 Looring, L. — 211.
 Lossmann, A. — 76.
 Lukk, A. — 76.
 Lustig — 190.
 Luts, K. — 76.

 Maasik, V. — 79.
 Maasikas, H. — 209, 210, 211, 212.
 Mahoni — 145.
 Majak, R. — 19, 105, 233, 235, 244.
 Majakovski, V. — 111.
 Manner, K. — 27, 117.
 Margens, H. — 68.
 Martna, M. — 10.
 Meering (Mirring), R. — 118.
 Meier (Mats), M. — 173.
 Meierhold, V. — 111.
 Mikhelson, F. — vt. Tuglas, F.
 Mikojan, A. — 218.
 Mickievičius-Kapsukas, V. — 32.
 Miljukov, P. — 53.
 Miljutin, D. — 83.
 Mägi, J. — 10, 97.
 Münther, O. — 10, 77, 80.

 Nietzsche, F. — 39.
 Niinemets — 183.
 Nordmann (Roht), A. — 108.
 Normann, H. — 108.

 Oldur, L. — 190.
 Oinas, A. — 21.
 Ostra, A. — 21.
 Ott — 125.
 Otto, N. — 85.

 Padrik, K. — 190, 203, 206.
 Paganini, N. — 49.
 Palvadre, J. — 28, 31.
 Parker, A. — 190, 209, 210, 212.
 Parker, E. — 209, 210, 211.
 Paul, J. — 232.
 Paul, V. — 230.
 Pender — 207.
 Pepeljajev — 133.
 Pertels, E. — 180, 245.
 Peterson, P. — 113.
 Petražitski, L. — 74.
 Petrovski, G. — 11.
 Piip (Mänd), J. — 162.
 Pilt, I. — 178.
 Pintsel, A. — 113.
 Poliševski, A. — 183.
 Poska, I. — 81, 135.
 Post, A. — 188.
 Prokofjev, G. — 220.
 Proomann, J. — 183.
 Pukits, M. — 77.
 Puss, V. — 10, 63, 94, 102, 107, 176,
 187.
 Puusepp, A. — 190.
 Päll, E. — 235.
 Pälson, R. — 159, 189, 205.
 Päts, K. — 31, 156, 161, 184, 191.
 Põšnov, V. — 218.
 Pöögelmann, H. — 6, 10, 18, 21, 71,
 78, 80, 82, 83, 94, 102, 116, 117,
 118, 120, 136, 145, 153, 154, 162,
 178, 192, 205, 234, 235, 241, 245, 246.

 Rabtšinski, I. — 15.
 Raekson, V. — 214.
 Rea, J. — 159.
 Reesen, J. — 159.
 Rei, A. — 21, 191.
 Reimann — 173.
 Riismann, A. — 190, 214.
 Riks, A. — 144.
 Rimm, K. — 190.
 Roobach, M. — 175, 245.
 Roobach, V. — 175, 178, 189.
 Romanov — 147, 148.
 Roog — 53.

- Ruga, K. — 30.
 Rääpo, J. — 76.
 Rästas, J. — 180.
 Rästas, O. — 6, 10, 16, 18, 22, 25,
 102, 114, 118, 143, 151, 152, 153, 156,
 158, 160, 162, 175, 178, 183, 185, 203,
 204, 205, 206, 222, 245.
 Saal, A. — 108.
 Saat, J. — 153.
 Salm, I. — 190.
 Salm, M. — 185.
 Salm, N. — 164, 165, 246.
 Salutam, A. — 87.
 Samp, J. — 144.
 Samsonov — 134.
 Sarv, J. — 67.
 Saulep, A. — 151, 152, 246.
 Schmidt, L. — 144, 246.
 Sepre, O. — 198.
 Sihver, J. — 23, 170, 171.
 Siimon (Saar), J. — 108.
 Sikk — 181.
 Sommer, A. — 186.
 Sommer, G. — 186.
 Sommerling, A. — 189.
 Sonberg, H. — 175, 183, 203, 205, 206.
 Speek, P. — 30.
 Stalin, J. — 5, 104, 120, 206, 235, 236,
 245, 246, 247.
 Stark, L. — 221.
 Stein (Leevald), A. — 110, 175, 176,
 177, 178, 182, 207, 208, 211, 214, 220,
 234, 235, 246.
 Stendhal — 228.
 Stetski, A. — 119.
 Suuder, H. — 6, 10, 14, 18.
 Sverdlov, J. — 15.
 Sögel, E. — 233.
 Šahhovskoi, S. — 83.
 Šidlovski — 80.
 Šiškov, V. — 82.
 Zoff — 137.
 Ždanov, A. — 119.
 Žigarjov, P. — 218.
 Tamm, A. — 105.
 Targama, A. — 178.
 Targama, J. — 178.
 Teder — 82.
 Teder, H. — 180.
 Tederov, H. — vt. Sommer, G.
 Telliskivi, K. — vt. Padrik, K.
 Telman, J. — 203.
 Telman, S. — 203.
 Tiisik, K. — 80.
 Tischler, J. — 67.
 Tolstoi, A. — 228.
 Tombach, F. — 76.
 Tomp, J. — 156, 159, 160, 162, 177,
 178, 188, 205.
 Tornius, H. — 202, 206, 246, 247.
 Trakmann, K. — 190.
 Trein, K. — 236, 237, 239, 240.
 Treufeldt, I. — 126, 127.
 Treufeldt, J. — 86, 88.
 Treufeldt, K. — 82.
 Tubarik (Nadson), V. — 211.
 Tugan-Baranovski, M. — 74.
 Tuglas, F. — 77, 236, 237.
 Tummeltau, H. — 170, 192, 234, 235.
 Tönnisson, J. — 71, 95, 96, 156, 184.
 Türk, H. — 190, 213, 247.
 Udras — 173.
 Ugarov, A. — 118.
 Urgart, O. — 236.
 Uuesson, A. — 161.
 Uurits, A. — 77, 78.
 Vaarandi (Vahtmann), A. — 198.
 Vakker, J. — 162, 187, 189.
 Vakmann, R. — 6, 18, 22, 23, 30,
 162, 170, 175, 178, 183, 247.
 Vallner, A. — 34, 52, 53, 55, 114,
 115, 247.
 Vassiljeva, J. — 6, 37, 99, 205, 247.
 Veiber — 60.
 Veidermaa, A. — 76.
 Veiram, R. — 159.
 Weitling, W. — 48.
 Vengerov — 53.
 Verne, J. — 228.

Veršinin, K. — 218.
Viideman, I. 121, 247.
Vilde, E. — 77, 78, 108, 136.
Vilkes, A. — 122, 123, 126, 127, 128.
Vitser, J. — 71, 86.

Vojedilo, G. — 230.
Vojedilo, I. — 232.
Vrubel, M. — 182.
Vöölmann, V. — 14, 22.
Vürst, H. — 21, 30.

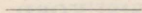
SISUKORD

Saateks	5
R. Majak. Jaan Anvelt. Lühike elulugu	7
Kallis seltsimees Jaan Anvelt	20
H. Pöogelmann. Tähis revolutsioonäri võitlusteel	21
O. Rästas. Revolutsioonäri sünnipäevaks. Jaan Anvelt 50-aastane	25
R. Vakmann. Lehekülgi sm. Anveldi võitlusteest	30
A. Vallner, Jaan Anvelt	34
*	
Väljavõtteid J. Anveldi kirjadest J. Vassiljevale aastail 1909—1912	37
Väljavõte J. Anveldi kirjast J. Kipparile	64
*	
J. Depman. Koolivend	66
T. Linnamaa. Jaan Anvelt Toilas	84
J. Kippar. Rahvavalgustaja teedel	89
J. Vassiljeva. Elu, mis oli täielikult pühendatud revolutsioonile	99
R. Majak. Kokkupuuteid veerand sajandi kestel	105
J. Viideman. «Revolutsiooni nimel»	121
A. Kimm. Kokkupuuteid eri aegadel ja eri olukordades	131
M. Ehder-Ježova. Eesti töörahva uhkus	139
L. Schmidt. Nõukogude riikluse rajamisel Eestis	144
E. Käspert. Esimesed, kuid kõige meeldejäänud muljed	147
A. Saulep. Anveldi ülesandel	151
H. Allik. Meie paremaid kirjamehi	153
N. Salm. Smolnõis	164
N. Andresen. Kuulsin Anveldi kõnet	167
A. Lombak. Eesti töörahva relvastatud võitluse juht	169
M. Roobach. Helge mälestus	175
É. Pertels. Ta oli tähelepanelik ja osavõtlik	180
A. Stein. Selline oli Jaan Anvelt	182
O. Lauristin. «Vana Jaan» ja noored	195
H. Tornius. «Suvitamas»	202
M. Leevald. Lühikesed, kuid meeldejäänud kohtumised	207
R. Antje. Oleksin teda ometi paremini vaadanud!	209

H. Türk. Konspiratiivkorteris	213
S. Jerjomin. Punase õhulaevastiku ehitaja	215
N. Karotamm. Tema nimi läheb jäädavalt ajalukku	222
K. Anvelt. Isa	227

*

E. Sõgel. Suure mõjujõuga bolševistlik kirjanik	233
Mälestuste autorite lühielulood	242
Isikunimede register	248

249	E. Sõgel. Suure mõjujõuga bolševistlik kirjanik	233
248	Isikunimede register	248
242	Mälestuste autorite lühielulood	242
233	E. Sõgel. Suure mõjujõuga bolševistlik kirjanik	233

ЯАН АНВЕЛЬТ

Воспоминания и документы
о Я. Анвельте.

На эстонском языке

Оформление Х. Аппак

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. Kukk

Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektorid L. Kukk ja H. Mets

Ladumisele antud 14. IX 1964. Trükkimisele
antud 21. XII 1964. Paber 60 × 90, 1/16. Trüki-
poognaid 16 + 1 kleebis. Arvestuspoognaid
16,28. Trükiarv 5000. MB-03890. Tellimise nr.
7809. Trükikoda «Kommunist», Tallinn,
Pikk tn. 2.

Hind 57 kop.

26326
A
62028

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00480782 4